

SZOCIOLÓGIAI TUDÁSTÁR 16.

Nemes-Zámbó Gabriella

CSALÁDBA FOGADVA

*Fiatalok és nevelőszülők együttélésének
dimenziói a gyermekvédelem rendszerében*

Nemes-Zámbó Gabriella

Családba fogadva

**Fiatalok és nevelőszülők együttélésének
dimenziói a gyermekvédelem rendszerében**

SZOCIOLÓGIAI TUDÁSTÁR

16.

Sorozatszerkesztő:
CZIBERE IBOLYA

Nemes-Zámbó Gabriella

Családba fogadva

**Fiatalok és nevelőszülők együttélésének
dimenziói a gyermekvédelem rendszerében**

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2025

A könyv megjelenését
a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Alapja támogatta.

Szakmai lektor:
CZIBERE IBOLYA

A borítón L. Ritók Nóra: Emlékek utcája című grafikája látható.

© Nemes-Zámbó Gabriella, 2025
© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is, 2025

ISSN 2786-2194
ISBN 978-963-615-215-4
ISBN 978-963-615-216-1 (pdf)

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
dupress.unideb.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Tipográfia, tördelés, borítóterv: Juhászné Marosi Edit
A nyomdai munkálatok a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdaüzemében készültek

Tartalom

Bevezetés	7
1. Családok és gyermekek a társadalomban	11
1.1. A családok elméleti megközelítése	11
1.2. Gyermekek a családszociológiai elméletekben	19
1.3. A gyermekkortól a felnőtté válásig – életszakaszok és életút mintázatok	22
1.4. Demográfiai helyzetkép a családokról	25
1.5. Gyermekek a diszfunkcionálisan működő családban	28
2. A gyermekek védelme – gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok	49
2.1. A gyermekvédelem intézményrendszere, a gyermekek családból történő kiemeléséhez vezető okok és összefüggések	49
2.2. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedők helyzete a kutatások alapján	65
3. A kutatás módszertana	93
4. A kutatás eredményei – A nevelőszülő családi milió és az utógondozói ellátásban élő fiatalok oktatási jellemzői	105
4.1. A családi élet kialakulása és jellemzői a nevelőszülő családokban	105
4.2. Családi funkciók és alrendszerek a nevelőszülő családszerkezetben	128
4.3. A nevelőszülő családok kapcsolatrendszerei	142
4.4. A nevelőszülő családok rezilienciája	160
4.5. Továbbtanulási lehetőségek és stratégiák	174
Összegzés	193
Irodalom	201

Bevezetés

A gyermekek védelmének és jólétének biztosítása a hazai és nemzetközi érdekvédelmi szervezetek, de a tudományos diskurzus jelentős területe is. Az esélyek egyenlőtlensége és a szegénység vonatkozásában fokozott figyelem hárul a gyermekek eltérő élethelyzetére, hiszen növekvő egyenlőtlenségekről számolnak be a nemzetközi szervezetek, többek között az oktatás és az egészségi állapot vonatkozásában is (UNICEF 2016). A gyermekek életének meghatározó színtere a család, így a családok szegénységgel és társadalmi kirekesztettséggel kapcsolatos kockázata egyben a gyermekeket is érintő kockázattá válik (Európai Bizottság 2013, Husz 2016).

Azok a gyermekek és fiatalok, akik számára nem biztosított a vér szerinti családban nevelkedés, gyermekvédelmi gondoskodásban élnek. A vér szerinti családi közegük rövidtávú vagy hosszútávú hiányában nevelkednek egy család-pótló színtérben (gyermekotthon, lakásotthon, nevelőszülő család), miközben életük számos más területén is bizonytalanságot, átmenetiséget élhetnek meg (pl. iskola, egészségi állapot, társas kapcsolatok). A becslések szerint világszerte 2,7 millió kiskorú él gyermekvédelmi ellátásban (Petrowski et al. 2017: 394). A gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedés számos nehézséggel járhat együtt, melyek a pszichés állapottal összefüggőek is lehetnek (Greenson et al. 2011, Kálmánchey 2001, Oswald – Fegert – Goldneck 2010), de jelentős hátrányok tapasztalhatóak az oktatási életút tekintetében (Conger – Finkelstein 2003, Herczog 2013, Simon 2019), illetve a felnőtté válás, a felnőtt élet megkezdése során is (Bárdits – Kertesi 2024).

E fiatalok és gyermekek életében meghatározó élmény az a családi funkciókat ellátó közeg – esetünkben a nevelőszülő család –, mely befogadja és neveli az egyént. Ebben az értelemben az állam vállalja magára a gyermek biztonságának, védelmének garanciáját és az intézményi keretrendszer adta lehetőségek között zajlik a gyermekgondozás. Ennek gyakorlati megvalósulása azonban kihívásokkal teli folyamat (Rácz 2010, 2016). Az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével összhangban az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról a családközei ellátások elsődlegességét helyezte előtér-

be, a nevelőszülői ellátásban nevelkedés pozitív hatásait számos kutatás hangsúlyozza az intézményes nevelkedéssel szemben (Duleba 2012, Papházi – Szikulai 2008, Rácz 2009a, Resperger 2012).

A könyv a nevelőszülőcsaládok életével kapcsolatos egyes dimenziók feltárásával foglalkozik a családban nevelkedő fiatalok és nevelőszülők tapasztalatain keresztül. Fő kérdésünk, hogy a változatos nevelőszülőcsaládszerkezetek jellegzetességei, a családszociológiai szempontú családi funkciók hogyan jelennek meg az eltérő szerkezetű családokban. A nevelőszülőcsaládok kapcsolatrendszerére és rezilienciájára is fókuszálunk, ugyanis a társadalmi integráció és kohézió tekintetében a családok kapcsolatai (erős és gyenge kötések) (Messing – Molnár 2011, Utasi 2002) és a családok rugalmas alkalmazkodóképessége (Lietz et al. 2016, Patterson 2002, Walsh 1996) kiemelt fontosságúak. Vizsgáljuk továbbá az utógondozói ellátásban élő fiatalok továbbtanulásával kapcsolatos motivációkat és akadályokat, valamint a továbbtanulás mintáit a fiatalok és a nevelőszülőcsaládok mikro- és makrokörnyezeti beágyazottságait.

A könyv első fejezetében a családok és gyermekek társadalomban elfoglalt helyével foglalkozunk családszociológiai megközelítésben. Ez a szemlélet segít abban, hogy megragadható váljon a családok működése – az ideális esetben –, stabilitást és biztonságot, szeretetet nyújtó társadalmi alrendszer. Kitérünk a családok társadalmon belüli szerepére, a különböző családszociológiai elméleteken keresztül, külön hangsúlyt a strukturalista-funkcionalista és a rendszerelméleti megközelítésekre. Azért is tartjuk ezt szükségesnek, mert a családjukból kiemelt gyermekek és fiatalok jelentős része változatos családi miliókából szakad ki és kerül a gyermekvédelmi rendszerbe. Ezt követően a gyermekek helyzetére fókuszálunk a családelméletek és az életszakaszok konceptualizálásának perspektívájából, valamint a családok demográfiai helyzetét is vizsgáljuk. Végezetül a családok diszfunkcionális működéséhez vezető jellemzőkre térünk át, és megvizsgáljuk a gyermekek családon belüli hátrányos helyzetét generáló legfontosabb tényezőket, valamint a családok támogatásának lehetséges formáit.

A második fejezet a teoretikus megközelítést követően praxisorientált, hiszen a gyermekvédelmi rendszert és az abban nevelkedőket leginkább a kutatások alapján ismerjük. Fókuszunk a gyermekvédelmi rendszer és a rendszerben nevelkedők helyzetét feltáró kutatásokra irányul. A gyermekek védelmének társadalmi, történeti megközelítésében felvázoljuk a gyermekvédelem intézményrendszerét, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés okait, összefüggéseit. Részletesen beszámolunk a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő gyermekek és fiatalok helyzetére vonatkozó eddigi kutatási eredményekről, melynek keretében foglalkozunk az eltérő gondozási helyek gyermekek életére gyakorolt hatásával, valamint a felnőtté válással, a rendszerből való kikerüléssel és az oktatási helyzettel.

A kutatás módszertana fejezetben ismertetjük a kvalitatív kutatás metodikáját. A kutatás keretében félig strukturált interjúk készültek nevelőszülőcsaládokban nevelkedő utógondozói ellátásban élő fiatalokkal és nevelőszülőkkel, melyeket szakértői interjúk beszélgetésekkel is kiegészítettünk. A fejezet során bemutatjuk a kutatási kérdéseket, a kutatás terepét és a mintába kerülés feltételeit, valamint ismertetjük a mintát, a kutatás fő dimenzióit és a kutatás folyamatát.

Az empirikus eredmények a negyedik fejezetben kerülnek bemutatásra. A családok mikrovilágának megismerését állítjuk középpontba, elsőként a családi élet jellemzőit tárjuk fel, majd a család strukturalista-funkcionalista és rendszerelméleti megközelítésének keretrendszerébe ágyazva vizsgáljuk a családokat. Foglalkozunk a családon belüli viszonyrendszerekkel, valamint a családok kapcsolatait tágabb (tág család, barátok, intézményes, társadalmi környezet) kontextusban is tanulmányozzuk. A családok alkalmazkodási és megküzdési stratégiáit középpontba állítva fókuszálunk a családok kapcsolati rendszerére és a családi reziliencia közötti összefüggésekre. A fiatalok szocializációját meghatározó két társadalmi intézmény (család és oktatás) keretrendszerében közelítünk a fiatalok továbbtanulási lehetőségeinek és stratégiáinak feltárásához.

Végül az általunk legfontosabbnak vélt eredményeket foglaljuk össze, a kutatás eredményeit a szakirodalommal összevetve értelmezzük és teszünk javaslatot az általunk gyakorlati szempontból is hasznosíthatóknak vélt kutatási eredmények gyermekvédelmi gyakorlatban történő adaptálására.

A könyv első két fejezete tehát a kutatás során feltárt eredmények elméleti és praxisorientált értelmezéséhez járul hozzá. A kutatási eredmények speciális kontextusban értelmezendők: az általunk vizsgált utógondozói ellátásban élő fiatalok és nevelőszülők közös döntésének eredménye a 18 éves életkort követő együttélési szándék, amelynek alapja feltételezhetően minden vizsgált család esetében egy stabil érzelmi kapcsolat és kötődés. Ebben az értelemben a könyvben olvasható narratívák döntően pozitív kapcsolódásokról és megerősítő, támogató közösséget biztosító tapasztalatokról számolnak be, ugyanakkor a hazai kutatások alapján is tudható, hogy a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében nevelkedésnek korántsem ennyire egyértelműen pozitívak a jellemzői, hatásai. Jelen kutatás esetében azon fiatalok életébe kapunk betekintést, akik számára biztosított volt a gondozási helyen történő felnőtté válás, nem szakadt meg ez a folyamat a 18 éves koruk betöltésével és jellemzően többéves együttélési tapasztalat köti őket a nevelőszülőcsaládhoz.

1. Családok és gyermekek a társadalomban

1.1. A családok elméleti megközelítése

A család fogalmának meghatározása kihívásokkal teli feladat, nem írható le olyan családfogalom, mely napjaink megváltozott körülményeibe ágyazva univerzálisan érvényes. A családról mindenkinek vannak preconcepciói, saját élményei és tapasztalatai, ez egyúttal meg is nehezíti a családról való objektív gondolkodást, annak tudományos szemléletét (Czibere – Molnár 2015). A konceptualizálást tovább árnyalja, hogy a különböző megközelítésekben a terminológiák nem feltétlenül egyeznek (Bánlaky 2004). A családnak nélkülözhetetlen szerepe van az egyén fejlődésében, hiszen a társadalom alapvető rendszereként ez az elsődleges közeg, amely befogadja. A családban élő gyermekek a család életének folyamatában, történéseiben olyan mintákat, szerepeket és értékeket sajátítanak el, melyek későbbi életükben az énképük alapjává, egyben a cselekvéseiket irányító normákká válnak (Czibere – Molnár 2015, Szombathelyi 2014).

Burgess (1926) klasszikusnak tekinthető családdefiníciója a családon belüli interakciókra épül, míg a strukturalista-funkcionalista megközelítés Parsons nyomán a családok társadalmi beágyazottságára fókuszál (Cseh-Szombathy 1979b/2006, Neményi 2010). Kortárs szerzők megközelítésében „a család szexuális tartalommal bír, vagy szülő-gyermek, vagy rokonsági viszonyra épülő kapcsolat, amely származás, házasság, együttélés vagy örökbefogadás által köttetik, a családtagok (1) gazdasági egységet alkotnak, gondoskodnak a kiskorú családtagokról, (2) azonosságtudatuk a csoporthoz fűzi őket, és (3) elkötelezettek a csoport fennmaradása érdekében. Az ilyen hangsúlyú családdefiníciók a gyakorlati és objektív kritériumokat szociálpszichológiai elemekkel ötvözik.” (Czibere – Molnár 2015: 22). Ehhez a modern fogalomrendszerhez hozzátartozik, hogy napjainkban a családértelmezéseknek sokkal inkább a család miliője, légköre a fókusza, mint maga a biológiai, vér szerinti kötődés (Husz – Herke 2022, Szombathelyi 2014). Ugyanakkor más családkutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyén élete során alapvetően két családnak a része, a szülői

családnak, melyben felnövekszik és annak a családnak, melyet felnőttként ő maga alapít (Neményi 2010).

Czibere és Molnár (2015: 27–46) az angolszász szociológiai irodalom családkra irányuló elméleteinek áttekintésével nyolc elméleti irányt vázoltak fel. A (1) családökológiai modell a társadalom meghatározó erejét vitatja a család és az egyén életére vonatkozóan és keretrendszerként, lehetőségek és esélyek te-repeként azonosítja azt. A családi működéshez keretet biztosító intézmények és színterek együtteseként tekint a társadalomra és nem a családtagok viselkedését irányító intézményként. Az irányzat központi eleme a családok kölcsönhatásainak és függőségi viszonyainak vizsgálata környezetükkel való összefüggésben. A (2) családfejlődés elmélete ezzel szemben a család átalakulásának folyamatát vizsgálja, melynek különböző mintázatait azonosítja. A (3) strukturalista-funkcionalista megközelítés a társadalom egységeként tekint a családra, mely a társadalom alrendszereként írható le. Az interakciókra és a családon belüli viszonyokra összpontosít az (4) interakcionista irányzat. A család közgazdasági szempontú megközelítése, a (5) csereelmélet, a családon belüli javak cseréjére fókuszál. A család rendszerként történő felfogása a (6) rendszerelmélet alapvető gondolata, míg a hatalmi viszonyok családon belüli alakulásával foglalkozik a (7) konfliktusmodell és a feminista iskola, a biológiai adottságokra fókuszál a (8) bioszociális elmélet.

Az említett családszociológiai irányzatok közül a továbbiakban két elméleti koncepcióval foglalkozunk részletesebben, további két irányzattal röviden. A későbbiekben az elemzés során a strukturalista-funkcionalista megközelítés és a rendszerelmélet biztosítanak elméleti keretet eredményeink interpretálására. Néhány részeredmény vonatkozásában azonban az interakcionista és a konfliktuselméleti modellel is foglalkozunk. Említést teszünk továbbá a családformák sokszínűségére reflektáló irányzatokról is.

1.1.1 Strukturalista-funkcionalista megközelítés

A gyermek és a család viszonyrendszerében kiemelt figyelem jut a *strukturalista-funkcionalista megközelítés* alapján a család funkcióinak, valamint a család szerkezetének (Husz – Herke 2022). Az irányzat alapvető családképe a nukleáris család (ld. Murdock, Parsons), ugyanakkor megjelentek a család színterén végbemenő változásokra kevésbé reflektáló irányzat kritikussai is¹. A családi funkciók időben és térben változatosak lehetnek, a modern világban a funkciók kö-

¹ Husz – Herke (2022) tanulmányukban az inkluzív strukturalista definíciókról, valamint a konstruktivista és kapcsolathálózati megközelítésekről részletesen beszámolnak, ezeket a későbbiekben röviden ismertetjük.

1. Családok és gyermekek a társadalomban

zött elsődlegessé válnak az érzelmi és támogató jellegű funkciók a jogi és gazdasági tartalmúakkal szemben (Husz – Herke 2022). Ebben a folyamatban többek között a társadalmi intézmények szerepvállalása is lényeges, hiszen a családok funkcióinak ellátása számos esetben kiegészül más társadalmi intézményekkel (Takács – Szalma 2022). Winch alapján öt alapvető funkciót azonosíthatunk (Cseh-Szombathy 1979b/2006), a továbbiakban azonban Bánlaky (2004) munkájára alapozva egy kibővített funkciólistát veszünk alapul. Bánlaky (2004) családkonceptiója erősen érzelmi orientációjú, melynek a kölcsönösség az egyik alapköve. Így nemcsak a tagok közötti szeretetben, de az egymás iránti felelősségvállalásban, egymásra utaltságban is kölcsönösséget feltételez. Ez az érzelmi aspektus a tagok cselekedeteit és kapcsolatait is átszövi. Egyúttal rendszerként is tekint a családra.

Hét családi funkciót különít el:

1. „Pszichoszociális funkciók
2. Szocializációs funkció
3. Szellemi-kulturális funkció
4. Gondozó-ellátó funkció
5. Gazdasági funkció
6. Reprodukciós funkció
7. Közéleti-politikai funkció” (Bánlaky 2004: 38–50)

A (1) *pszichoszociális funkció* lényege, hogy a családtagok megfelelő emocionális kapcsolatrendszerre és támogató háttérre tegyenek szert, mely egyúttal biztosítani képes a tagok életében az állandóságot és a mentális egészséget. A „kölcsönösség-igényű szeretet” a családi kapcsolatok alapja, így ezeket a kapcsolatokat alapvetően az érzelmek irányítják (Bánlaky 2004: 10–11.) A pszichoszociális funkció tehát az érzelmi kapcsolatok kialakításának és fenntartásának (kötődés) egyik alappillére, a személyiségfejlődés integráns része, nemcsak a családban élő gyermekek, de a felnőttek számára is érzelmi stabilitást és biztonságot adhat (Takács – Szalma 2022).

A (2) *szocializációs folyamat* hasonlóan kulcsfontosságú (Bánlaky 2004). A szocializáció két legfontosabb aspektusa az egyén személyes fejlődése, valamint a társadalomban való boldoguláshoz, eligazodásához szükséges tudás elsajátítása (Bánlaky 2004, Cseh-Szombathy 1979a/2000, Somlai 2000). A szocializáció folyamata és formája változatosan jelenhet meg a különböző társadalmakban és kultúrákban (Boreczky 2015). Életkorok alapján megkülönböztetjük az elsődleges szocializációt (5-6 éves korig terjedő időszak), a másodlagos szocializációt (14–15 éves korig), valamint a másodlagos szociális fixálódás folyamatát, amely a felnőtté válás és a felnőtt világban történő útkeresés részeként az egyén életének végéig tarthat. A szocializációban nemcsak a szülők szo-

cióökonómiai háttérének lehet jelentős szerepe, hanem a család objektív és szubjektív jellemzőinek is (pl. családszerkezet, családi viszonyrendszerek, kommunikáció) (Engler 2020). Jóllehet, a szocializációra a mintaátadás egyik legfőbb csatornájaként is tekinthetünk, mely a későbbi felnőttkori életesemények és értékorientációk fundamentumát képezik (Czibere – Molnár 2015, Neményi 2010). A szocializáció részeként a szülői erőforrások ideális esetben ugyanis a szülők felől a gyermekek felé áramlanak, akár „materiális (vagyon, jövedelem)” vagy „nem materiális javakról (értékek, preferenciák, kulturális tőke)” legyen szó (De Jong Gierveld et al. idézi Murinkó 2013: 26). A családban elsajátítható és átadható értékek egy része familisztikus, tehát a családi egység fenntartására irányuló és elsősorban a közösségi értékeket előtérbe helyező (pl. összetartozás), másrésztől az individualisztikus értékek megjelenése egyre inkább fokozza az egyén központi szerepét (Czibere – Molnár 2015, Steidel – Contreas 2003).

A (3) *szellemi-kulturális funkció* a kulturális tőke átadásának csatornájaként is értelmezhető (Bourdieu 1997). Magában foglalja egyrésztől azoknak a kulturális értékeknek és szokásoknak a továbbörökítését és fenntartását, melyek a családi élet részét képezik, másrésztől ez a funkció az információfeldolgozás egyik lehetséges formája, mely a véleményformálás alapvető feltétele (Bánlaky 2004). A szellemi-kulturális tudás átadása mellett ezen a szinten a szülők iskolai végzettsége és szocioökonómiai státusza is lényeges, hiszen az iskolai karrier egyik befolyásoló tényezője lehet (Engler 2015, Ferge 1980).

A család és az iskola kapcsolatának vizsgálata a családi funkciók szempontjából azért is fontos, mert a humánökológiai modell szerint az egyén szoros kapcsolatban áll környezetével, mely kölcsönhatás több szinten is érvényesül. A modell hét szinten (fizikai; intraperszonális; interperszonális; család; helyi közösségek; kulturális; állam és nemzet) azonosítja be a funkcionális és diszfunkcionális jellemzőket. A diszfunkcionális működések a rendszer egészére – tehát az összes szintre – hatással vannak, így a különböző szintek működése egymással összefüggő, koherens rendszerként írható le (Welch 1987). Ha a családi szinten hozzátartozás élmény és támasz hiányában destruktív kapcsolatok jellemzőek, mindez az iskola szintjén is megmutatkozik a gyermekek, családok életében (Woods 1994).

A (4) *gondozó-ellátó funkció* betöltése feltételezi azt, hogy a család azon tagjai, akik bizonyos korlátok miatt (pl. életkor, fogyatékoság) nem képesek önmagukat ellátni, segítséget kapnak (Bánlaky 2004). A gyermekek nevelése és gondozása összetett, Lamb (1986) három különböző dimenzióban határozza meg a szülői nevelés, gondozás lényegét: „(1) szülő-gyermek közötti interakciók; (2) a szülő fizikai és pszichológiai jelenléte, elérhetősége; (3) a szülői felelősségvállalás, a gyermek jólétének biztosítása” (Lamb 1986 idézi Murinkó 2014b: 178). Ebben az értelemben tehát a gondozáshoz, neveléshez szükségesek a gyer-

1. Családok és gyermekek a társadalomban

mek-szülő kapcsolatban a megfelelő interakciók, melynek elengedhetetlen feltétele, hogy a szülő fizikai és pszichológiai szempontból is jelen legyen a gyermek életében. Utóbbi egyben a pszichoszociális és szocializációs funkcióval is szorosan összefügg: a jelenlét érzelmi és szocializációs szempontból is a gyermek fejlődésének alapfeltétele. A szülő egyúttal felelős a gyermek jólétéért és jól-létéért, biztonságának megteremtéséért.

A (5) *gazdasági funkció* klasszikus értelemben a családi termelést és fogyasztást jelenti, a család gazdasági egységként történő felfogása azonban történetileg jelentős változásokon ment keresztül. Napjainkra a termelési funkció veszített jelentőségéből, míg a fogyasztási funkció továbbra is lényeges (Bánlaky 2004). Ennek a funkciónak a figyelembevétele is fontos lehet a családok vizsgálata során (a gazdasági funkció a család jólétét, státuszát, fogyasztását nagyban meghatározó anyagi dimenzió).

A (6) *reprodukciós funkció* a társadalmi újratermelés feltétele, amely demográfiai szempontból – társadalmi szinten – is releváns, ugyanakkor a családon belül biztosíthatja a családi élet folytonosságát, az idős generációkról való gondoskodás lehetőségét, valamint a gyermekvállalás pozitív érzelmi hatásokat is jelenthet a családtagok számára.

A (7) *közéleti-politikai funkció* az erre a területre vonatkozó információk begyűjtésének, feldolgozásának és a véleményalkotásnak a lehetőségét biztosítja annak érdekében, hogy a család társadalmi egységként, de a családtagok önmagukban is képessé váljanak érdekeik érvényesítésére (Bánlaky 2004).

Társadalmi alrendszerként az alapvető családdal kapcsolatos funkciókon túl társadalmi szintű funkciói szempontjából is lényeges a családok vizsgálata. Ezek a funkciók az uralkodó társadalmi normák, az elvárt viselkedés alapfeltételei is (Bánlaky 2004, Schadt 2000). Satir (1999) szerint ez a rendszer, mely különböző szerepek gyűjtőhelye egyben folyamatos kommunikációt és közös célélérést is feltételez. A döntéshozatal és a célok elérése a családi élet szempontjából lényegesek. A családi élet meghatározója az „önértékelés, kommunikáció, szabályok, társadalommal való kapcsolat” (Satir 1999: 16). A funkcionálisan jól működő család ennek megfelelően biztosítja a családtagok számára, hogy önértékelésüket megfelelően fejlesszék, a kommunikáció központi helyet foglal el a család életében, melyet nyíltság és folytonosság jellemez. Ehhez kapcsolódik a családon belüli normák és szabályrendszerek családtagokhoz illesztése, a társadalom szövetéhez való kapcsolódás lehetősége (Satir 1999: 17).

1.1.2. Rendszerelméleti megközelítés

A család rendszerelméleti megközelítése a családterápiában gyökerezik, bár mára a családszociológiai vizsgálatok egyik jelentős irányzatává is vált. Lényegi gondolata és egyben kritikusan által a leginkább vitatott felvetése, hogy a családi rendszert önmagában vizsgálja, annak társadalmi beágyazottságát figyelmen kívül hagyja (Czibere – Molnár 2015). A család élő rendszerként történő értelmezése segít megérteni, hogy a családon belüli interakciókon keresztül milyen hatásmechanizmusok mennek végbe a kapcsolati rendszerekben. Ezek az interakciók változatosak lehetnek és a családok egészére hatnak, általuk alakulnak ki a családi működés egyes elemei (pl. minták, szerepek) (Danis – Kalmár 2011). A rendszerszemléletű családterápia területén ezt a szemléletet a terapeuta-kliens viszonylatban gyakran alkalmazzák, hiszen a család mint rendszer folytonos egyensúlyra törekszik és megbomlása – krízisek, diszfunkciók – esetén az egyént körülvevő családi rendszert szükséges vizsgálni, alakítani annak érdekében, hogy az egyénben és a családban is helyreálljon az egyensúly (Czibere – Molnár 2015).

Gyakran alkalmazzák ezt a szemléletet a szociális munka területén is, hiszen a szociális munkások rendszerint találkoznak munkájuk során olyan családi életben tapasztalható problémákkal és deficitekkel, melyek komplex értelmezésére van szükség és a lehetséges megoldások érdekében rendszerszemléletű megközelítést adaptálnak. Az egyének problémás viselkedése gyakran a családi rendszer működésének jelzője, tünete. A viselkedések vizsgálata során nagy hangsúlyt kell tehát fektetni az ok-okozati összefüggések feltárására, mely a cirkuláris oksági sémát helyezi előtérbe, tehát az interakciós folyamatokban résztvevő szereplők viselkedésére koncentrálnak, és azoknak ok és okozati tényezőit egyidőben, a viselkedések egymásra hatását vizsgálja (Stang 1998).

Ezek az interakciók különböző alrendszerben zajlanak, melyek a kezdeti kétszereplős (diadikus) kapcsolatot követően a család bővülése nyomán több alrendszert eredményeznek (férj-feleség, anya-gyermek, apa-gyermek), és megjelenik egy újfajta viszonyrendszer, a triadikus (háromszereplős). Utóbbi a családi alrendszerek magasabb rendű típusa. A további gyermekek érkezése a családba ezeket az alrendszereket tovább árnyalja. Az alrendszerek függőségi viszonyai az egész családi rendszert áthatják, az interakciók eredményeként számos esetben alakulnak ki szövetségek, koalíciók, melyek a családtagok közötti összefogást jelentik. Az alrendszerek hierarchikus viszonyban állnak egymással, ezeket az alrendszereket pedig sajátos, a rendszerhez köthető folyamatok jellemzik, melyek egyúttal kijelölik azokat a határokat is, amelyek az adott alrendszerek között húzódnak (pl. házastársi és testvéri alrendszer). A család vizsgálata szempontjából fontosak az ismétlődő interakciók, melyek idővel sza-

1. Családok és gyermekek a társadalomban

bályként rögzülhetnek a családi működésben és ezzel együtt az alrendszeren belüli és az alrendszerek közötti viszonyokat is irányítják (Goldenberg – Goldenberg 2008, idézi Danis – Kalmár 2011).

A rendszerelmélethez szorosan kapcsolódik a családi életciklusok vizsgálata is (családfejlődés elmélete), ugyanis a családi élet alapvető eleme az állandó változás, mely egyben folyamatos alkalmazkodásra készíti a családon belüli alrendszereket, magukat az egyéneket és egyben a családi rendszert is. A különböző életciklus változások („házasságkötés, gyerekszületés, gyerek növekedésével járó, az egész családot érintő ciklusváltások, gyerekek leválása, nyugdíjas- és öregkor, halál”) (Stang 1998: 3) eltérő hatással lehetnek a család tagjaira (Haley 1963, Stang 1998). A változásokhoz és kihívásokhoz való alkalmazkodás új helyzeteket és megoldásokat kíván meg a családi egységtől, a megküzdésben gyakran szokások, rituálék segítik a családot az új életciklusba való átmenetel során (Engler 2020).

1.1.3. Interakcionista és konfliktuselméleti megközelítések

Az *interakcionista szemlélet* szerint a családokat interakciók hozzák létre és tartják fenn, melyek állandó változásban vannak, meghatározza őket a tagok közötti kommunikáció. Az interakciók a családon belül és a család-társadalom között is végbe mennek. Ezeknek az interakcióknak a segítségével jön létre a családi öntudat, mely a kapcsolatok, hagyományok, szokások által konstruálódik (Burgess 1926). Ezek az interakciók szerepek mentén zajlanak a családban, Burgess és Locke (1945) éppen ezért a szerepek társadalmi meghatározottságát állították középpontba, amely alapvetően meghatározza a családon belüli szerepek és kapcsolatok lehetséges mintáit. Fontos szerepe van az éntudatnak és az identitástudatnak a megközelítés alapján, ugyanis ebben a környezetben kezd el fejlődni az én, így a gyermekek fejlődésében fontos funkciója van a különböző családi szereplők visszajelzéseinek. A *konfliktusmodell* szerint a családok működése nem feltétlenül ideális, funkcionális, szemben azzal, ahogyan azt a strukturalista-funkcionalista megközelítés előírja. Ebben az értelemben a család közege konfliktusok és hatalmi játszmák színtere és az irányzat alapvetően a hatalomból fakadó különbségekre fókuszál a családi életben (Czibere – Molnár 2015). A család így az egyenlőtlenségek újratermelésének egyik színterévé is válhat (Takács – Szalma 2022).

1.1.4. A családformák sokszínűségére fókuszáló családértelmezések

A klasszikus nukleáris családesheményre alapozó elméletek és ideológiák a különböző családformákról való gondolkodás irányait is kijelölik, így a diskurzusokban megjelentek az „integráló” és „dezintegráló” családok (Tóth 2012: 378), más megközelítésben a „deviáns” vagy „variáns-nukleáris családok” is (Erera 1998: 310). Normatív módon ez a központi, nukleáris családra épülő eszme differenciálja a különböző családformákat, ezért bizonyos családformák legitimitásukért küzdenek (Erera 1998, Tóth 2012). A kutatások fokozottan koncentrálnak a családi miliőre, az érzelmi kapcsolatokra, a mélyebb működési mechanizmusok feltárására a különböző családformák objektív jellemzői és a mennyiségi változók mellett (Tóth 2012; Szombathelyi 2014). A válságdiskurzusokkal szemben így megjelentek a családformák változásában rejlő értékeket középpontba állító vélemények is (Czibere – Molnár 2015).

A jelenkor változásaira reflektáló teóriák a család struktúrájának változatosságára, a családformák sokszínűségére és egyúttal a család belső működésére irányítják a figyelmet. Az inkluzív strukturalista paradigmák² tágítják a családok klasszikus fogalmát, kevésbé a háztartást és a benne élőket, sokkal inkább azt állítják középpontba, hogy a gondozási, szocializációs folyamatokban milyen szereplők vesznek részt, így kiegészülhet a családforma akár a családhoz vérségi, jogi szempontból nem kapcsolódó egyénnel, kisközösségekkel is. A szociálkonstruktivista irányzat a családi kapcsolatok összetettségét hangsúlyozza, melynek alapjai a családi gyakorlatok. Ebben a megközelítésben a családideálok helyett a családok szubjektív jegyei kerülnek előtérbe, a családi élet alakításának, művelésének folyamata (Husz – Herke 2022). Finch (2007) Morgan (1996) munkássága nyomán nemcsak a családi élet pragmatikusságára alapoz, tehát azokra a gyakorlatokra, amelyek a család mindennapjait áthatják, hanem azokra a megnyilvánulásokra is, melyek társas természetűek és a releváns személyek által értelmezhetőek, így a családi relációk alapjai is. A különböző gyakorlatok információt szolgáltatnak a szereplők számára arról, hogy az egyén kiket vél a családjához tartozónak. Husz és Herke (2022) továbbá említést tesznek az egyének választásából kiinduló más konstruktivista elképzelésekről is, melyek a választott kapcsolatok és ezáltal a választáson alapuló család koncepcióját vetik fel és akár az ember-háziállat kapcsolatokat is beemelik a család tág értelmezésébe. Ezek az értelmezések tehát az egyén döntésére helyezik a hangsúlyt és abból indulnak ki, hogy az egyén szerint ki alkotja a családját, kivel érzi a családi

² Többek között: Furstenberg (2005), Popenoe (1988), Trost (1988), Weiss (1988) (ld. Husz – Herke 2022).

összetartozást eltekintve attól, hogy ezen kapcsolatoknak vérségi és/vagy jogi kötelék-e az alapja (Takács – Szalma 2022). Ugyanakkor az egyéni értelmezés dominanciájának kritikájaként fogalmazódik meg, hogy az egyén szabadsága és döntése nem választható le teljesen a társadalmi rendszerről, így a teoretikusok inkább a családi történések és gyakorlatok felőli közelítést szorgalmazzák (Husz – Herke 2022). Widmer (2021) kapcsolathálózati megközelítése a családformák sokféleségének újszerű értelmezési kerete, amelyben az egyén kapcsolati beágyazottságának jelentős szerepet tulajdonít és a függőségi viszonyokra fókuszálva a kölcsönös függőségben lévő egyének hálózatát tekinti a család alapjának, ebben az értelemben a háztartáson kívül élő szereplők is a családhoz tartozhatnak.

A hagyományos strukturalista megközelítés mellett tehát egyre inkább előtérbe kerülnek azok a paradigmák, melyek igyekeznek a családformák sokszínűségére reflektálva az egyének interpretációira alapozva vizsgálni a családok felépítését, működését (Husz – Herke 2022, Takács – Szalma 2022).

Az általunk vizsgált családforma (nevelőszülős család) a klasszikus értelmezésekhez csak részben illeszthető, és bár néhány elméleti keret interpretálásával azok által is leírhatóvá válik (pl. családi funkciók, családi alrendszerek), de az egyén percepciójára építő családnarratívák és a család tágabb értelmezése szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy a nevelőszülős családok működését komplexen tárjuk fel.

1.2. Gyermekek a családszociológiai elméletekben

A klasszikus családszociológiai elméletek eltérő hangsúllyal tárgyalják a gyermekek családon belüli helyzetét. Az áttekintő táblázat (1. táblázat) bemutatja a gyermekek helyét és szerepét a családszociológiai elméletekben. Ehhez Czibere – Molnár (2015) áttekintő tanulmányát vettük alapul.

1. táblázat

A gyermekekről való gondolkodás az egyes családelméleti megközelítésekben

Családelméleti megközelítés	A gyermekekről való gondolkodás
Családökológiai elmélet	Családpolitika és lakókörnyezet összefüggésében: családok életminősége, gyermekek helyzetének javítása, szegénység mérséklése (Czibere – Molnár 2015: 28–30).
Fejlődés- szemléletű megközelítés	„A családi élet tipikus fázisait (1) a családtagok számának csökkenése és bővülése (születés, halálozás, elköltözés a családi otthonból), (2) a gyermekek fejlődésének különböző stádiumai, valamint (3) a család más szociális intézményekkel létesített kapcsolatában bekövetkező változások jellemzik (nyugdíjba vonulás, iskolakezdés).” (Czibere – Molnár 2015: 31)
Strukturalista- funkcionalista megközelítés	„(...) a család legalább három alapvető családi funkció ellátásáért felelős: felelősségteljesen nevelni a gyermekeket, anyagi támogatást és érzelmi biztonságot nyújtani a számukra” (Czibere – Molnár 2015: 36)
Interakcionista megközelítés	Interakciók szerepe a gyermek fejlődésében (Czibere – Molnár 2015: 37–39).
Csereelméleti megközelítés	Erőforrások szerepe a családi viszonyokban, a gyermek-szülő viszonyban is (Czibere – Molnár 2015: 39–41).
Rendszerelméleti megközelítés	A család rendszerének része a gyermek is, ő is hat a rendszer egészére (Czibere – Molnár 2015: 41–42).
Konfliktusmodell és feminista iskola	„Nem minden családi működés jó...” (Czibere – Molnár 2015: 42). Gyermekek mint áldozatok.
Bioszociális családmódel	A gyermekek nevelése a szülők és családtagok biológiai és fiziológiai jellemzői általi befolyás alatt is áll (Czibere – Molnár 2015: 44–46).

Forrás: Czibere – Molnár (2015) alapján saját szerkesztés (2020)

A szintézis alapján (Czibere – Molnár 2015) a családökológiai elmélet az ökológiai szemléletbe ágyazva a gyermekek, családjuk és környezetük kölcsönhatását vizsgálja, a gyermekek helyzetét tekintve elsősorban a deficitek felől közelít. Központi gondolata az életminőség javítása, a családokat az őket körülvevő intézményekkel való viszonyrendszerben értelmezve számos fejlesztési lehetőségre világít rá (Bronfenbrenner 1979). A gyermekek hátrányai – pl. társadalmi kirekesztettség, szegénység kockázata – az élet más területein is tetten érhetőek, továbbá a nem megfelelő életminőség a későbbi felnőtt életre is negatív hatással lehet (Európai Bizottság 2013, Husz 2016).

Főként a fejlődésszemléletű, a strukturalista-funkcionalista, valamint az interakcionista megközelítés fókuszál hangsúlyosan a gyermekek aktív és köz-

1. Családok és gyermekek a társadalomban

ponti szerepére. Az említett elméleti irányok lényegi gondolata a gyermekek fejlődésének, életkoruknak megfelelő ellátásának és gondozásának biztosítása.

A fejlődésszemléletű elmélet a családi életciklusok gyermekközpontúságát erősíti meg. A családi életszakaszok ugyanis a gyermekek életének alakulásához is igazodnak és gyakran a különböző életszakaszok közötti váltások is a gyermekek életciklusának fejlődési pontjaihoz illeszkednek. A gyermek születésétől kezdve a családi életciklus egyes fázisainak meghatározó elemévé, egyben mozgatórugójává válik (születés, iskoláskor, leválás) (Aldous 1996, Haley 1963, Stang 1998). A különböző életciklusok közötti átmenetek során a rituálék, ceremóniák egy része a gyermekekhez köthető (pl. ballagás, esküvő) (Engler 2020).

A strukturalista-funkcionalista megközelítés egyrészt a család reprodukciós funkcióján keresztül emeli ki a gyermek szerepét, hiszen a társadalmi újratermelés forrása maga a gyermek. A további funkciók is a gyermek központi helyét támasztják alá, a funkciók jelentős mértékben a gyermekekre irányulnak, és annak felnőttkori sikerességét és társadalmi integrációját segítik elő (Bánlaky 2004).

Az interakcionalista iskola a családi interakciók vonatkozásában külön figyelemmel kíséri a gyermek éntudatának fejlődését, valamint a gyermek családi és kortárs interakciókban betöltött szerepét (Czibere – Molnár 2015). A csereelmélet nem fókuszál ilyen mélységben a gyermekekre, sokkal inkább a férj-feleség erőforrásainak és hatalmának alakulására összpontosít. Ebben az értelemben a gyermekek a szülőkkel való viszonyukban jelenhetnek meg a vizsgálat alapjaként (Luster – Rhoades – Haas 1989). Fontos aspektusokat emelnek ki továbbá a rendszerelméleti és konfliktusmodell szerinti megközelítések, melyek a gyermekek családi rendszerben elfoglalt helyének megértéséhez járulhatnak hozzá és az esetleges diszfunkcionális működések gyermekekre gyakorolt hatását is segíthetnek értelmezni. Előbbi a családi rendszer és a gyermeki alrendszer egymásra hatását is tanulmányozza, és kimondja, hogy a gyermekek a gyermeki alrendszer részeként hatással vannak a család életére. Lehet ez a hatás akár pozitív és negatív is (Crouter – Booth 2003, Danis – Kalmár 2011). A konfliktusmodell a családon belüli egyenlőtlenségekre koncentrál, és felhívja a figyelmet a diszfunkcionálisan működő családokban élő gyermekek hátrányos helyzetére (Czibere – Molnár 2015). A bioszociális „(...) elmélet szerint a vér szerinti szülők „természetes” módon védelmezik genetikai génkészletük hordozóját” (Czibere – Molnár 2015: 45). A természetes adottságok és a környezeti hatások azonban egymással összefüggésben képesek hatni az egyén viselkedésére (Booth – Carver – Granger 2000, Czibere – Molnár 2015).

1.3. A gyermekkortól a felnőtté válásig – életszakaszok és életút mintázatok

Jogi szempontból a gyermekek és fiatalok jogairól szóló ENSZ egyezmény szolgál elsődleges kiindulópontként (Zeller – Rózsás 2014): „Az Egyezmény vonatkozásában gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri”(ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 1989: I. rész, 1.cikk). A hazai szabályozások a kiskorú kifejezést használják a gyermek meghatározására. A korosztályi kategóriákban a Polgári Törvénykönyv idomul a Gyermekjogi Egyezményhez (házasságkötéssel 18 év alatt is nagykorúvá válhat a gyermek), a Büntető Törvénykönyv 12-18 év közötti intervallumra szűkíti a kiskorú fogalmát a büntethetőség vonatkozásában. A Gyermekvédelmi törvény a Polgári Törvénykönyv gyermek definícióját alkalmazza, de a fiatal felnőttekre vonatkozóan külön rendelkezik (Zeller – Rózsás 2014).

Jancsák (2013) több elméleti megközelítést is szintetizált³, melyek alapján megpróbálta elkülöníteni a születéstől egészen a felnőtté válásig tartó életszakaszokat. Az életszakaszokhoz minden szerző különböző kognitív, érzelmi és testi szintű fejlődési mérföldköveket azonosít. A serdülőkor és a fiatal felnőttkor élesen elválik egymástól az említett elméletekben, többségük 18-20 éves korra teszi a felnőtté válás kezdetét.

A gyermekkor és felnőttkor közötti életszakaszként gondolunk a kamaszkorra, mely a biológiai érés kezdetével és a társadalmi érettséggel ér véget. Ebben az időszakban valósul meg az önállósodás, a szülőkről való leválás előkészítése (Somlai 2000). Satir (1999) szerint a kamaszkorban meglehetősen nagy erejű és mennyiségű energiák szabadulnak fel függetlenedési vágygal, és a társas, társadalmi elvárások nyomása közepette jelentős terhet rónak nemcsak a családban élő kamaszra, hanem az őt körülvevő közvetlen környezetre is. Ez az időszak az útkeresés ideje, a megfelelő fejlődéshez szükséges a biztonságos környezet. Vaskovics (2000) szerint az ipari társadalmak fiatalképét a pubertás és a nagykorúvá válás keretezte, míg a 1970-es évektől kezdve a felnőtt élet egyes jellemzői már a kamaszkorban is megmutatkoznak, illetve a felnőtté válás két jelentős aspektusa: a szexuális érettség, valamint az anyagi leválás és függetlenedés időben távolodnak egymástól. Napjaink társadalmá meglehetősen újszerű kockázatokkal és bizonytalanságokkal terhelt (Beck 1986), így „a szekvenciális életútmodell fokozott térvesztése (...) együttjárt a posztadoleszcencia kialakulásával, vagyis a kamaszkor elnyúlásával” (Somlai 2007: 17).

³ Freud (1905), Nagy (1908), Bühler (1928), Erikson (1950), Super (1957), Nowogrodzki (1961) alapján.

1. Családok és gyermekek a társadalomban

A fiatalok felnőtté válásának időbeli kitolódása, a posztadoleszcencia jelensége Keniston koncepciója nyomán az ifjúsággal kapcsolatos vizsgálatok központi fogalmává vált (Jancsák 2013, Somlai 2007, Vaskovics 2000). Somlai (2007) ezt a kategóriát átfogóan alkalmazza: a serdülőkort, valamint a kamaszkort és az adolezcenst is ide sorolja. Amellett érvel, hogy a jelenség kialakulása komplex folyamatok eredménye, mely többek között az életpálya, a tanulás és munka világának megváltozásával, valamint a családtervezés és leválás folyamataiban beállt átalakulások következtében valósult meg. A felnőtté válást öt dimenzióban határozhatjuk meg, melyek komplexen képesek leírni a fiatal felnőtté válását (2. táblázat). Ezek között szerepel a: „jogi értelemben vett leválás; közös fedél alól történő leválás; anyagi-pénzügyi leválás; önálló döntést eredményező leválás; öntudatosulás” (Vaskovics 2000: 1).

2. táblázat

Leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei

Leválási dimenziók	Függőség (gyermek, fiatal)	Önállóság
<i>Jogi értelemben vett leválás</i>	Kiskorúság, korlátozott üzletkötési képesség	Nagykorúság (korlátok nélküli üzletkötési lehetőségek, törvényileg büntethető cselekedetek)
<i>Közös fedél alól történő leválás</i>	Szülőkkel közös háztartás	Önálló háztartás, saját lakás
<i>Anyagi-pénzügyi leválás</i>	Anyagi rászorultság	Pénzügyi önállóság
<i>Önálló döntést eredményező leválás</i>	Szülői ellenőrzés alatt történő döntéshozatal	Önmeghatározás, önkontroll különösen a partnerválasztás terén
<i>Öntudatosulás</i>	Fiatalok	Felnőttek

Forrás: Vaskovics (2000: 6) alapján saját szerkesztés

A felnőttek tehát nemcsak jogi értelemben, hanem öntudatukat tekintve is a felnőtt életszakaszhoz tartozónak vélik magukat és ez együtt jár a szülőktől való elköltözéssel, anyagi függetlenséggel és az önálló döntések, önkontroll gyakorlásával is (Vaskovics 2000).

A biológiai, pszichológiai és szociológiai érettség ismérvein keresztül vizsgált Nagy (2013) a Magyar Ifjúság 2012-es adattevétele (n=8000) alapján három különböző korcsoportot. A biológiai érettséget a szexuális élet folytatása, a psi-

chés érettséget egy fő komponens alapján mérte⁴, a szociológiai érettségnél a családi állapotot, a gyermekeket (van gyermeke vagy nincs) és az önálló háztartást vette figyelembe. Utóbbi kategóriában legalább egy feltétel teljesülése esetén (pl. független, házas vagy élettárral él) érettnak tekintette a válaszadót. A meghatározott érettségi kritériumok szerint a 20-24 éves korosztály nagy arányban (93%) megfelelt a biológiai érettség kritériumainak, míg 59 százalékuk volt pszichésen érettnak tekinthető, társadalmi szempontból csak 28 százalék. A 25-29 évesek között nagyobb arányban voltak a pszichésen (69%) és társadalmi szempontból (63%) is érettek, a biológiai érettség 97 százalék volt (Nagy 2013: 46). A legidősebb korcsoport esetében a fiatalok több mint egyharmada még nem kezdte meg önálló, felnőtt életét – tehát társadalmi szempontból nem volt érett –, mert az említett kritériumok közül egyik sem teljesült körükben. Az érettségvizsgálat alapján különböző korcsoportokat azonosított, a vizsgált egyének 61 százaléka volt fiatalnak tekinthető (gyermek, serdülő, fiatal felnőtt). Formabontó kategóriaként hivatkozik a további csoportokra, melyek között megjelentek a pszichésen koravének (5%), a kényszerfelnőttek (11%), elenyésző továbbá azok aránya, akik társadalmi és pszichés szempontból érettek, de biológiailag nem, és azok, akik társadalmi szempontból érettek, de más szempontok szerint nem. A minta 22 százaléka volt felnőttként azonosítható (mindhárom érettségi kritérium alapján) (Nagy 2013: 47-49).

Az életpályák diverzitását emelte ki Wyn – Dwyer (1999/2006) szerzőpáros, melynek elsődleges okaként a komplexebbé és bonyolultabbá vált jövőtervezést és a széleskörű választási lehetőségeket említik. Tipológiájuk szerint a normalizált és a választásos életút eredményeként változatos mintázatokat követtek a fiatalok. A két fő kategória megalkotását Du Bois-Reymond (1998/2006) nevéhez kötik, aki Beck (1992) munkássága alapján alkotta meg a *normalizált életút és választásos életút* mintázatot. Az előbbi linearitáson alapul, mely a főbb életesemények egymásutánosságát jelenti, míg utóbbi a választási lehetőségek, az életesemények időbeni és tartalmi elemeinek sokszínűségét jelöli. Wyn és Dwyer (1999/2006: 255) ez alapján alkotott további alkategóriákat, melyeknél az életút szempontjából domináns területek rajzolódtak ki. Ezeket a kategóriákat nem kizárólag az átmeneti időszak idejére tartják relevánsnak, hanem egyben úgy vélik, azt követően is érvényesek. Így jött létre a (I) normalizált életút (1) szakképzésre összpontosító és (2) munkára összpontosító csoportja, míg a (II) választásos életútban a (1) kontextusra összpontosító (egy kontextus a

⁴ „...alkotóelemei a következők voltak:

1. Az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt.
2. Konkrét tervei vannak a jövőre nézve.
3. Mindig számol a döntései lehetséges következményeivel.
4. Felnőtnek érzi magát.” (Nagy 2013: 44)

1. Családok és gyermekek a társadalomban

fő pl. család), a (2) megváltozott mintát és a (3) vegyes mintát (több hangsúlyos terület) találták. Felhívták a figyelmet arra, hogy a posztadoleszcenciát és a jelenségre vonatkozó további kifejezéseket rugalmatlannak és lineáris hangsúlyúnak tartják, és „azt a benyomást keltik, hogy a fiatalok ezen csoportja így vagy úgy, de végül majdcsak megérkezik a „normális” felnőttkorba, amelyet ennek a korábbi képződménynek a figyelembe vételével határozzunk meg” (Wyn-Dwyer 1999/2006: 264).

Magyarországi felnőtté válási életút mintázatokat kutatott a 2000-es évekre vonatkozóan Murinkó (2019), aki azt találta, hogy a húszas éveikben járó posztadoleszcensek nem alkotnak homogén csoportot. Négy különböző mintázatot azonosított, melyek között „a leggyakoribb típus a kitolódó tanulás után késői családalapítás (51%). A korai munkavállalás, késői családalapítás a fiatalok 24%-ára, a korai családalapítás 17%-ára jellemző. Érdekes módon napjainkra a „legszabályosabbnak” tekinthető, a felnőtté válás hagyományos, lineáris modelljét megtestesítő „iskolázott életút családdal” a legritkább (9%).” (Murinkó 2019: 185).

A fiatal felnőttek, posztadoleszcensek korosztályát tehát változatos életutak jellemzik, melyek kiindulópontja a megváltozott körülményekre adott reakciókban rejlik. Ennek megfelelően a kategóriát sokkal inkább társadalmi meghatározottságában – pozícióként – szükséges értelmezni mint szigorúan vett életkori csoportként (Jancsák 2013).

1.4. Demográfiai helyzetkép a családokról

Burgess már 1948-ban foglalkozott a családokat érintő változásokkal, ennek egyik kiindulópontja volt, hogy a modern világ egyre több olyan változást hozott, mely mind a családtagokat, mind a családokat mint intézményt alkalmazkodásra készítették (Burgess 1948).

A 21. századra megváltoztak az egyének partnerkapcsolatokhoz és gyermekneveléshez kapcsolódó nézetei, így Európában is visszatérő diskurzussá váltak a társadalmi újratermelés kihívásai és a családi életpályák különböző mintázatai. A házasságon alapuló párkapcsolatok népszerűsége az 1960-as évek előtti évtizedekhez képest jelentősen csökkent, ugyanakkor összefüggés tapasztalható a házastársi kapcsolatok csökkenése és az élettársi kapcsolatok térnyerése között. Az első házasságkötési kor emelkedik, a válások aránya nő. A gyermekvállalási trendek a gyermekszületések csökkenését, a gyermekvállalási életkor kitolódását jelzik. A gyermekek jelentős arányban születnek házasságon kívüli kapcsolatba (Oláh 2015, Vaskovics 2002). Az európai családok életé-

vel kapcsolatos kockázatokat már a kétezres évek elején az alábbi tényezőkben azonosították:

- „eltűnőben lévő családok: a szülőség iránti elkötelezettség hiánya,
- polarizáció a „parenthood” és a „partnership” között,
- a nők túlterheltsége,
- az ellátások biztosítása körüli kockázatok” (Daly 2005: 386–390)

A családformák jelentős mértékben pluralizálódnak, a családszerkezetek differenciáltabbá válnak, ezzel párhuzamosan csökken a hagyományos családmódellet és a hagyományos nemi szerepeket követő családok hangsúlya (Daly 2005, Harcsa 2014, Vaskovics 2002). Az OECD 2025–2030-ig az egyszemélyes háztartások, a gyermektelen párok és az egyszülős családok arányának növekedését jelzi előre (OECD 2011). Vaskovics (2014) az alábbi családformákat azonosította:

- a házasságon alapuló nukleáris (kis-) család
- az élettársi kapcsolatokon alapuló család
- az egyszülős család
- az újraházasodások nyomán kialakuló multinukleáris család (két vagy több nukleáris családból összetevődő, nem egy háztartásban élő család)
- „patchwork” család (amit magyarul „követő család”-nak nevezhetnénk)
- „living apart together” család („látogató kapcsolaton” alapuló család)” (Vaskovics 2014: 14)

Az említett családformák „nem hagyományos” típusai ugyanakkor nem feltétlenül napjaink újszerű képződményei, hiszen ezek más jelentőséggel és hangsúllyal korábban is jelen voltak a társadalmakban (Harcsa – Monostori 2020: 3, Vaskovics 2002).

Hét közép-európai ország körében végzett 1994-es adatfelvétel szerint Bulgária mellett Magyarország volt a legtradicionálisabb a családon belüli nemi szerepek tekintetében, ezzel együtt a házasság iránti elköteleződésben és a gyermekközpontúságban is a tradicionális értékek dominanciája volt megfigyelhető (Robila – Krishnakumar 2004). Húsz évvel később hazánkban a családdal kapcsolatos attitűdök még mindig kétszülős családmódellet és gyermekvállalás hangsúlyúak voltak, a nemi szerepek egyenlőtlensége többnyire elfogadott volt, a nők nagyobb mértékben vették ki a részüket a gyermekgondozásból, mint a férfiak (Murinkó 2014a).

Magyarországon egyre növekszik a gyermeket élettársi kapcsolatban vállalók aránya (rendszerelváltás idején a kiskorúak 4%-a, két évtizeddel később 17%-uk családban élt ilyen családformában) (Monostori – Murinkó 2015: 153) és nő az élettársi kapcsolatok száma, ugyanakkor a mozaikcsaládok és az egyszülős családok nem jelennek meg hangsúlyosan a statisztikákban (Harcsa –

1. Családok és gyermekek a társadalomban

Monostori 2020). Az egyszülős családok aránya 1990 és 2001 közötti stagnálást követően emelkedésnek indult, 2011-ben a háztartások 13%-a volt ebbe a kategóriába sorolható (Monostori – Murinkó 2015: 155).

1990-től két évtized alatt a házasságkötési arány jelentősen visszaesett (46%-kal) (Földházi 2015: 27), de a 2010-es évet követően megfordult a házasságszökkenés trendje, a házasságkötések aránya növekedésnek indult. Emögött a kutatók szerint a gazdasági válság következtében elmaradt házasságkötések pótlása, a szakpolitikai intézkedések (házastársi kapcsolat hangsúlyú támogatások), valamint az élettársi kapcsolatok jogi elismertsége állhatnak. 2019-ben 65.268 házasságot kötöttek, ami 84 százalékos növekedés 2010-hez képest (Kapitány – Murinkó 2020: 147). 2014-ig emelkedett a házasságkötési életkor, majd ez egyre inkább lelassult. „2018-ban a nők átlagosan 30,1 évesen, a férfiak pedig 32,8 éves korban házasodtak először” (Kapitány – Murinkó 2020: 149). A válások száma 2010-2018 között mérséklődött (30%-kal), 2020-ban 14.979 válásra került sor az országban (Makay – Murinkó 2021: 29). Az élettársi kapcsolatok száma az 1990-es évektől kezdett el lényegesen növekedni, az 1990-es évhez képest 2016-ra tíz százalékkal növekedett az élettársi kapcsolatban élők aránya (1990: 3%, 2016: 13%) (Kapitány – Murinkó 2020: 153).

2020-ban a teljes termékenységi arányszám Magyarországon 1,55 volt, amelyet megelőzött egy hároméves stagnálás (1,49). 2019-hez képest 3,4%-kal több gyermek született 2020-ban, a gyermekek közel 70 százaléka házastársi kapcsolatba született. Ez a társadalompolitikai beavatkozásokra való reakció összefüggésében is értelmezhető (Kapitány – Spéder 2021: 45). A 2018–2019-es években a gyermekek 96 százaléka olyan családba született, ahol a születést megelőző két hónapban az anya házasságban (55%) vagy élettársi kapcsolatban (41%) élt. „A gyermekek 85%-ának intakt, 11%-ának mozaikcsaládban és 4%-ának egyedül élt az anyja közvetlenül a gyermeke születése előtti időszakban.” (Monostori – Szabó 2021: 99). A gyermekek egyszülős és mozaikcsaládban nevelkedése általánosságban inkább átmenetinek tekinthető. Döntő szerepe van az anya iskolai végzettségének ebben a tekintetben, a magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekei kevésbé (mind időben mind arányában) tapasztalják meg a két említett családformát (Murinkó – Spéder 2021: 83). Az egyszülős családok jövedelmi helyzete lényegesen eltér a párkapcsolaton alapuló családok anyagi helyzetétől, sokkal nagyobb arányban érinti őket a jövedelmi szegénység (2020-ban a jövedelmi szegénységi rátája háromszorosa volt az előbbi csoportnak). A gyermekszám tekintetében is különbségeket tapasztalhatunk, míg az egyszülős családok a legkisebb számban nevelnek gyermeket, addig a mozaikcsaládoknál jelentősen nagyobb a gyermekszám (Monostori – Szabó 2021: 102–103).

A bemutatott demográfiai kihívások és trendek alátámasztják a családkonceptiók reflexivitásának szükségességét, hiszen a családot, ahogyan elméleti

szempontból, úgy demográfiai megközelítésben sem lehet időben és térben változatlan társadalmi képződménynek tekinteni.

1.5. Gyermekek a diszfunkcionálisan működő családban

A családok életét számos kedvezőtlen tényező, viszontagság érheti, így a családokban felmerülő problémákkal kapcsolatban komplex megközelítést biztosít a sokproblémás családokra fókuszálás. A családokkal kapcsolatos diskurzus a szükségben lévő családokat inkább bajban lévő, csapások által sújtott, sokproblémával küzdő családokként konceptualizálja mintsem problémás családokként (Davidson – Webb 2012, Wills et al. 2017), hiszen utóbbi a strukturális hátrányok meglétét figyelmen kívül hagyja és az egyéni felelősséget állítja középpontba (Bunting – Webb – Shannon 2015). Az Egyesült Államokban a veszélyeztetettséggel kapcsolatos megközelítések között megjelennek szociológiai és ökológiai irányzatok, melyek a gazdasági feltételeket, a társadalmi szerkezetet, a kulturális faktorokat és a deviáns viselkedés társadalmi megítélését, valamint a család és környezete közötti kölcsönhatásokat is figyelembe veszik a családi működés diszfunkcionalitásának és a gyermek veszélyeztetettségének vizsgálata során (Szöllösi 2000).

A problémák sokszínűsége, különböző időtávja és jellege miatt a rendszerselemléte megközelítés segíthet leginkább az összefüggések megértésében. A sokproblémás jelleg lényege a problémák összekapcsolódása, ezekben a családokban nemcsak egy diszfunkcionális működési mód, esetleg deviáns viselkedés van jelen, hanem ezeknek együttese (pl. szenvedélybetegség és létfenntartási nehézségek) (Szabóné 2004). Berg (2008: 432) szerint számos probléma, nehézség felmerülhet a család életében, melyek halmozódása komoly kihívást jelenthet a családok és a szakemberek számára is. Ezek sorában említi többek között a munkanélküliséget, a házassági konfliktust, az iskolakerülést, a krónikus betegségeket, gyakori partnerváltást, a függőségeket és a családon belüli bántalmazást.

A problémákkal küzdő családban történő nevelkedés és az ártalmas gyermekkori tapasztalatok későbbi életútra gyakorolt negatív hatásai a kutatások hangsúlyos témája, Davidson és Webb (2012) 298 ebben a témában íródott nemzetközi tanulmány szisztematikus elemzése során nyolc olyan tárgykört gyűjtött össze, melyek a családokban azonosítható ártalmak, viszontagságok területe lehet: „(1) szegénység, adósság, pénzügyi kényszer, nyomás, (2) gyermekbántalmazás/gyermekvédelmi aggodalmak, (3) családi/családon belüli erőszak, (4) szülői betegség/fogyatékoság, (5) szülői szerhasználat, (6) szülői mentális betegség, (7) családi szétválás/gyász/bebörtönzés, (8) szülői bántó, antiszociális viselkedés” (Davidson – Webb 2012: 9).

1. Családok és gyermekek a társadalomban

2021-ben a Család- és Gyermekejélethi Szolgálathoz forduló 67 437 család összetétele szerint legnagyobb arányban házasságon vagy élettársi kapcsolaton alapuló gyermekes család volt (közel 50%), míg az egyszülős gyermeket nevelő családok a sokaság közel egyharmadát tették ki⁵.

3. táblázat

A szolgáltatást igénybe vevő családok száma elsődleges probléma és a problémák halmozott száma szerint országosan, 2021

A probléma típusa	A családok száma az elsődleges probléma szerint	Problémák halmozott száma (db) (elsődlegessel együtt)
Életviteli	10 885	25 230
Családi – kapcsolati konfliktus	8 499	17 862
Családon belüli bántalmazás	2 833	5 364
Lelki-mentális, pszichiátriai betegség	2 719	9 007
Gyermeknevelési	9 539	24 130
Anyagi (megélhetési, lakhatással összefüggő)	8 036	24 258
Foglalkoztatással kapcsolatos	1 396	7 233
Egészségi probléma, egészségkárosodás következménye	1 529	5 178
Ügymintézéssel kapcsolatos	2 856	18 614
Információkéréssel kapcsolatos	990	15 157
Elhanyagolás	8 125	14 729
Elhanyagolásból oktatási, nevelési	5 483	9 707
Gyermekintézménybe való beilleszkedési nehézség	2 566	7 201
Magatartászavar, teljesítményzavar	3 785	10 242
Fogyatékoság, retardáció	657	2 204
Elhanyagolásból felnőttre vonatkozóan (családi, intézményi)	670	1 996
Szenvedélybetegség	1 203	4 259
Egyéb	1 819	5 589
<i>Összesen</i>	<i>67 437</i>	<i>196 257</i>

Forrás: KSH (2023)⁶

⁵ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1696 A család- és gyermekejélethi szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

⁶ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1696 A család- és gyermekejélethi szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

Az elsődleges probléma alapján az öt leggyakoribb az életviteli, a gyermeknevelési, a családi-kapcsolati konfliktus, az elhanyagolás és az anyagi (megélhetési, lakhatással összefüggő) (3. táblázat vastagon szedett cellák). A halmozott szám arról árulkodik, hogy ezek a problémák gyakran halmozódva jelennek meg, emellett a különböző adminisztrációs kihívások is kapcsolódnak az elsődleges problémákhoz. Az elsődlegesek között hangsúlyos továbbá (2000 család felett) az elhanyagolásból adódó oktatási, nevelési probléma, a magatartászavar és teljesítményzavar, a családon belüli bántalmazás, a lelki-mentális, pszichiátriai betegség. A Központi Statisztikai Hivatal 1696-os nyilvántartási számú „A család- és gyermekjóléti szolgáltatások adatai” című kérdőív alapján a gyermekek veszélyeztetettségét négy fő okcsoport okozhatja: környezeti, magatartási, egészségi és anyagi⁷. A környezeti csoportban bár találhatóak a család környezetével kapcsolatos tényezők (pl. elégtelen lakáskörülmények), az elsősorban a gyermek környezetére irányul, így a csoportban számos más tényező is található, mely sokkal inkább mikroszinten értelmezhető, mintsem makroszinten. A védelembe vétel esetében a négy fő okcsoport az alábbi: „környezeti, a gyermek vagy a szülő magatartási oka, a gyermek bántalmazása” (KSH 2019: 56–57). Megközelítésünkben nem követjük szigorúan a felmérések fő kategóriáit, hanem a statisztikai adatok alapján relevánsnak vélt strukturális tényezőktől – tehát a szociológiai és ökológiai megközelítések nyomán – haladunk a család mikromilője felé, az egyéni tényezők és a személyközi viszonyok szintje felé (Szöllösi 2000). Ezért először a családokat körülvevő társadalmi, gazdasági környezetben a családok szegénységi és hátrányos helyzetét vizsgáljuk, majd a családtagok, kifejezetten a szülők szintjén vizsgáljuk a diszfunkcionális működéshez vezető tényezőket. Ezt követően a családokat támogató szolgáltatásokra és képeségekre fókuszálunk.

⁷ A környezeti főcsoportban szerepelnek: „nevelési probléma; szülők, család életvitele (szenvedélybetegségek, antiszociális viselkedés); családi konfliktus; szülők betegsége; gyermek családon belüli bántalmazása; gyermek elhanyagolása; egyéb személyek, rokon általi veszélyeztetés; iskolai kirekesztés, erőszak; kortárs csoport negatív hatása; elégtelen lakáskörülmények; kilakoltatás veszélye; munkanélküliség.”

A magatartási csoportban szerepelnek (a gyermekre vonatkozóan): „gyermekintézménybe való beilleszkedési nehézség; drogfogyasztás; alkoholfogyasztás; játékszenvedély; csavargás; tanköteletesség elmulasztása (50 tanóra és egyéb); egyéb.”

Az egészségi főcsoportban szerepelnek: „tartós betegség; fogyatékoság; magatartás- vagy tanulási zavar.” (Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/info/02osap/2022_eves/k221696.pdf)

1.5.1. A család diszfunkcionális működését eredményező strukturális tényezők – hátrányos helyzet és szegénység a családi és oktatási rendszerben

Családi rendszer és egyenlőtlenség

A családokkal kapcsolatos nehézségeket, problémákat gyakran vizsgálják a családok társadalmi helyzetével összefüggésben. A gyermekvállalás szegénységi kockázattá válhat, és ez egyben nemcsak a család egészének elszegényedését, hanem a gyermekszegénység fokozódását is jelentheti, ezáltal továbbörökítve a szegénységi léthelyzetet (Európai Bizottság 2013, Gábos – Tóth 2019, Husz 2016). A gyermekszegénység vizsgálatok alapján a háztartás típusa is befolyásoló erővel bír, az egyszülős és nagycsaládos háztartások szegénységi kockázata jelentős hazánkban. Hasonlóan releváns tényező a szülők iskolai végzettsége (alacsony iskolai végzettség és magas gyermekszegénységi arány összefüggései), valamint a munkaerőpiachoz kötődés (alacsony munkaintenzitású háztartás és magas gyermekszegénységi arányok), de a földrajzi elhelyezkedés és az etnikai dimenzió is (Darvas – Ferge 2011, Gábos – Tóth 2019).

Az OECD országokban hétből egy gyermek jövedelmi szegénységben él, a gyermekszegénységi ráták jelentősen emelkedtek a gazdasági világválságot követően (OECD 2018). Az EU-ban hasonlóan érzékelhető volt a válság hatása, bár az arányok 2016-ra javultak. „A gyermekek súlyos anyagi deprivációs rátája a pénzügyi és gazdasági válság következtében az EU egészét tekintve 2008 és 2013 között enyhén, 9,8 százalékról 11,1 százalékra emelkedett, majd 2013 és 2016 között 8,5 százalékra esett vissza” (Gábos – Kopasz – Donika 2020: 321). A gyermekek szegénységével szoros összefüggésben áll a szülők iskolai végzettsége, az Európai Unióban 2016-os adatok alapján az általános iskolai végzettségű és a diplomás szülők gyermekeinek szegénységi és súlyos anyagi deprivációs rátája között lényeges különbségek voltak (előbbi mutató hatszor, utóbbi tizenháromszor nagyobb volt az általános iskolai végzettségű szülők gyermekeinek körében). Az adott tagállamok családpolitikai rendszere hatással volt a válságot követő gyermekszegénységi mutatókra, az észak-európai országok rugalmas családpolitikai rendszere megfékezte a gyermekszegénységi arányok szignifikáns növekedését (Gábos – Kopasz – Donika 2020).

Az Európai Bizottság 2020-as országjelentése alapján Magyarországon az általános szegénységi helyzet javuló tendenciát mutat, mégis számottevő problémák érzékelhetők a jövedelmi egyenlőtlenségek, a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében. „(...) a hátrányos életkörülmények között élők aránya pedig a legmagasabbak között van az EU-ban, és különösen magas a több gyermeket nevelő családok és a romák körében” (Európai Bizottság 2020: 7). Az

Eurostat 2018-as adatai alapján Magyarországon „a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának kitett kiskorúak aránya (ARPE)” az említett évben 23,8% százalék volt, négy tagállamban 30 százalék felett volt ez az arány, 17 tagállam hazánknál alacsonyabb értékekkel szerepelt (Európai Számvevőszék 2020: 8). A gazdasági világválság gyermekszegénységre gyakorolt hatásait vizsgálták Gábos és Tóth (2019) szerzők. A válság idején tapasztalható gyermekszegénységi ráta a teljes magyar lakossághoz és az EU tagállamokban élő gyermektársak körében mért szegénységi rátához képest nagyobb mértékben növekedett. Az első szakaszban (2007-2010) a gyermekek szegénységi rátájának emelkedése (18,8 százalékról 20,3 százalékra) a munkaerőpiacon végbement változások hatásaként értelmezhető (munkanélküliség), míg az azt követő időszakban (2010-2013) a családok munkaerőpiachoz való kapcsolódása és a stabilizálódás folyamatai mellett a regresszív szociálpolitikai rendszer-elemek nem segítették elégséges mértékben a családok és ezáltal a családban élő gyermekek helyzetének javulását (gyermekek szegénységi rátája 20,3%-ról 23,2%-ra nőtt). Ezt követően (2013–2017) a szegénységi ráta és az anyagi deprivációban élő gyermekek arányait tekintve javulást tapasztaltak (Gábos – Tóth 2019: 19).

2014-ben a gyermekjóléti szolgálathoz forduló családok többségében családi konfliktusok és életvezetési okok merültek fel (minden harmadik gyermek), ezt követték a megélhetési gondok (minden ötödik gyermek), a gyermeknevelési gondok 16 százalékos arányban jelentek meg (KSH 2016: 3). Az említett problémák nem feltétlenül, de összefüggésben állhatnak a családok szegénységével és társadalmi kirekesztettségével is (Kopasz – Husz 2020).

Minuchin et al. (1967) kutatása arra hívta fel figyelmet, hogy a súlyos nélkülözések között élő családok, bár anyagi helyzetüket tekintve hasonlóak lehetnek, de családi életük szervezésében, a kommunikációban és a család élet működését tekintve eltérőek. Az általuk vizsgált tizenkét, szegénységben élő családban a családi környezetet átmenetinek és kiszámíthatatlannak írták le (pl. több gyermek alszik egy ágyban), de ehhez hozzájárult a berendezések hiányossága, elavultsága, a napi rutinok elmaradása is. A személyközi kapcsolatok hasonlóan alakultak, a sokszereplős (pl. többgenerációs) családok körében szereptisztázási problémák adódtak, a gyermek szempontjából ez zavart okozott. Jellemző volt továbbá a következtelen és kontrolláló szülői attitűd. A családszerkezet többnyire egyszülős volt, így az apai minta sok esetben hiányzott a gyermekek életéből, valamint a hitvesi alrendszerek elsősorban szülői alrendszerként működtek. A szülői hatalom diffúz volt, a kontroll és a túlzott engedékenység, elhanyagolás jelei is megjelentek. A szülők az irányítást jellemzően átadták a gyerekeknek vagy teljesen lemondtak róla, a testvér-alrendszer domináns szerepet vállalt a szocializációs folyamatokban és a családon belüli kommunikáció meglehetősen

1. Családok és gyermekek a társadalomban

akadályozott volt. Czibere (2012) a mélyszegénységben élő családokban élő nők helyzetét vizsgálva azt találta, hogy a tradicionális nemi szerepek rendszerint rögzülnek és megszilárdulnak, a férfi munkanélkülisége ellenére sem vállal feladatokat a háztartás vezetésében, a gyermekekkel kapcsolatos gondozásban. Megjelent továbbá az alkoholfüggőség mint a családi diszfunkciók egyik lényeges problémaforrása, amely a családok kommunikációját és a társas kapcsolatokat nagymértékben befolyásolta.

Veroszta (2022) csecsemőkori esélykülönbségeket vizsgált a magyar társadalomban a Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat alapján. A 2018-as évben született csecsemők és családjuk társadalmi státuszára irányuló kutatás a születéshez, a családi közeghez, valamint az egészséghez, az életkörülményekhez és a korai gondozáshoz kapcsolódó esélyeket vizsgálta. Az alacsonyabb státuszú családok gyermekeinek hátrányai között azt találta, hogy szignifikánsan nagyobb az esélyük a közepes státuszú családok gyermekeihez képest arra, hogy:

- „koraszülöttként vagy kissúlyú újszülöttként születik;
- anyja a születéskor még nincs 20 éves;
- szülei nem házasok;
- féléves korában naponta találkozik valamelyik nagyszülőjével;
- másfél évesen anyja egyedül neveli;
- anyja későn kezdi meg a várandósgondozást a védőnőnél;
- anyja a várandósság alatt dohányzik;
- félévesen feküdt már kórházban;
- másfél évesen legalább hetente eszik gyorsételeket;
- családja bérelt ingatlanban él;
- vezetékes víz nélküli házban lakik;
- ezer főnél kisebb településen él és
- otthonában 50-nél kevesebb könyv van.” (Veroszta 2022: 153)

A szegénységhez és alacsony társadalmi státuszhoz kapcsolódóan az anyagi deficiten túl tehát olyan hátrányok kapcsolódnak, melyek gazdasági, kulturális és közösségi szinten is jelentősek lehetnek (Kopasz – Husz 2020, Minuchin et al. 1967). Ebben az értelemben a társadalmi kirekesztés önmagában nemcsak a jövedelmi szegénységet jelenti, annak relatív minősége tovább árnyalja a lehetséges értelmezési módokat (Ferge 2007, Sen 2003, Hobcraft 2002). Amartya Sen (2003) a társadalmi kirekesztettséget a jövedelmi szegénység életvitelre gyakorolt hatásain keresztül határozza meg. „A kirekesztettség például a foglalkoztatási lehetőségekből vagy a hitelekhez való hozzájutásból gazdasági elszegényedéshez vezethet, ami további megfosztottságokat – alultápláltságot vagy hajléktalanságot – okozhat. A társadalmi kirekesztés tehát egyszerre konstitutív

része a lehetőségektől való megfosztottságnak és instrumentális oka a különböző lehetőség-hiányoknak.” (Sen 2003: 6). Ferge (2000) a kirekesztettség további dimenzióira is ráirányítja a figyelmet (pl. területi, jogi, erőforrások stb.). A társadalmi kirekesztés koncepciója a diszfunkcionálisan működő családok helyzetét komplex megközelítésbe helyezi, így a családok élethelyzetét tovább nehezítheti, ha az anyagi dimenzió túl más, az életüket meghatározó színtereken is hátrányt, kirekesztettséget élnek meg.

A gyermekek szegénység elleni védelme azért is kiemelt fontosságú, mert a gyermekkori szegénységi lét a későbbi társadalmi integráció sikerességét is nagymértékben befolyásolja. Ennek érdekében javasolta az Európai Bizottság (2013) integrált stratégiák alkalmazását az alábbi alapelveknek megfelelően: „megfelelő erőforrásokhoz való hozzáférés, minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, a gyermekek számára jogaik gyakorlásának biztosítása” (Európai Bizottság 2013: 59/7-8-9). Fontos célként fogalmazódik meg az „Európa 2020” stratégia részeként is a gyermekszegénységgel és társadalmi kirekesztéssel szembeni küzdelem (Európai Bizottság 2013: 59/10). 2021-ben jelent meg továbbá az EU Gyermekjogi Stratégiája, mely hat tematikus területen javasol intézkedéseket a gyermekek jogainak védelme és előmozdítása érdekében. A hat terület között megjelenik a „Társadalmi-gazdasági befogadás, egészségügy és oktatás: olyan EU, amely küzd a gyermekszegénység ellen, előmozdítja az inkluzív és gyermekbarát társadalmakat, egészségügyi és oktatási rendszereket.” (Európai Bizottság 2021b: 6). A stratégia megfogalmazza célként, hogy 2030-ra az Európai Unióban a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által veszélyeztetett emberek körében legalább 15 millió fős csökkenést szükséges elérni, melyből legalább 5 millió gyermek (Európai Bizottság 2021b: 7). Emellett 2021-ben az európai gyermekgarancia létrehozásáról szóló ajánlásban további javaslatokat fogalmazott meg az Európai Bizottság a rászoruló gyermekek esélyegyenlőségének javítása érdekében. „A tagállamok számára ajánlott, hogy a rászoruló gyermekek részére garantálják: a) a tényleges és ingyenes hozzáférést a magas színvonalú kisgyermekkori neveléshez és gondozáshoz, az oktatáshoz, az egészségügyi ellátáshoz, az iskolai tevékenységekhez és minden tanítási napon legalább egy egészséges étkezéshez; b) a tényleges hozzáférést az egészséges táplálkozáshoz és a megfelelő lakhatáshoz” (Európai Bizottság 2021a: L 223/19). Megjelenik továbbá a rászoruló gyermekek azonosításának és a sajátos hátrányos helyzetnek (pl. alternatív ellátásban élő gyermekek) a figyelembevétel is javaslatként a nemzeti integrált intézkedések kialakítása során (Európai Bizottság 2021a: L 223/19).

Az oktatási rendszer egyenlő(tlen)ségi mechanizmusa

A nélkülözés okozta hátrányok a gyermekek esélyeit és fejlődését is korlátozhatják és ez a különböző társadalmi intézményekhez való kapcsolódásra és a bennük zajló folyamatokra is hatással lehetnek (Darvas – Ferge 2011). A hátrányos helyzetben lévő, gyermekvédelemmel érintett családok tekintetében az oktatási rendszerrel való kapcsolat vizsgálatára is érdemes így fókuszálni. A családokban felhalmozódó hátrányok továbbörökítésében ugyanis az iskola egyenlőségcsökkentő ideológiájával szemben ellentétes folyamatokat tapasztalhatunk. Ezek az említett folyamatok elsősorban a már meglévő egyenlőtlenégi helyzetek konzerválódását és sok esetben a problémák mélyülését idézik elő. Az oktatásszociológiai elméletek szerint az iskola legfőbb funkciója a társadalmi integráció elősegítése. Ezt a funkcióját azonban sok esetben részlegesen képes betölteni vagy paradox módon éppen ellentétes működési mechanizmust hív életre (Bourdieu 1974, Bowles 1971, Ferge 1980, Gázsó 1982).

Bourdieu (1974) úgy tekintett az oktatás rendszerére, mint egy osztályviszonyoktól függő, de egyszerre autonóm intézményre. A függőség-függetlenség viszonyát természetes együttjárásnak tekintette, ugyanis a funkciók betöltése jellegüktől függően (belső, külső) magában hordozza a társadalmi struktúrához való kapcsolódást. Mindezt „funkcionális kettősségként” definiálta (Bourdieu 1974: 73), s ezáltal kirajzolódott a két funkció ideológiai és társadalmi tartalma. A társadalmi funkció az osztályviszonyok újratermelése érdekében végbemenő folyamatokban rejlik az iskola színterén, míg az ideológiai funkció a társadalmi funkció lepezésére szolgáló mechanizmusokat jelenti. A társadalmi struktúra konzerválásában jelentős szerepet játszó intézmény a függetlenség szerepét magára öltve segíti tehát elő az iskolai hierarchiák társadalmi szinten történő újratermelését. Mindez nemcsak implicit módon biztosítja a társadalmi struktúra status quo jellegét, hanem egyben annak objektivizálásával igazolja is a fennálló rendet. A folyamat egyének szintjén történő leképeződése az eleve elrendeltetett társadalmi pozíció elfogadását és megőrzését facilitálja, egyben kizárja a pozícióváltás lehetőségét és az arra való törekvés képzetét.

Ferge (1972: 25) szerint az iskola a saját színterén túl „pótlólagos” válaszfalat emelhet” a társadalom egészére vonatkozóan, s nem csupán a gyermekek iskolai helyzetét határozza meg, hanem egyúttal a család egészének pozícióját rögzíti a társadalmi struktúrában. Implicit és explicit funkcióként is azonosíthatjuk az iskola funkcióit. Explicit módon történik az ismeretátadás az iskolában, míg implicit módon a társadalmi struktúra fenntartása valósul meg. Magyarország vonatkozásában a szocializmus kezdeti éveitől fogva az iskola demokratizálódása új társadalmi elvárásokat hívott életre az egyenlőtlenégek csökkentése és a hátrányok kompenzálása jegyében (Ferge 1972). Az iskola ismeretátadó funkcióján

túl a „kulturális különbségek nivellálása” és a „társadalmi mobilitás elősegítésének” előtérbe kerülése a kulturális csoportmobilitás és a tömeges egyéni mobilitás megvalósulását célozta (Ferge 1980: 105). A valóságban azonban egy jól körülhatárolható folyamat ment végbe, mely elsősorban a képesség – és burkoltan ezáltal a társadalmi származás – alapján a homogenizált osztályokat preferálta, ezáltal erőteljes társadalmi szelekciót eredményezett. Ennek eredményeként a felfelé történő társadalmi mobilitás lehetősége nagymértékben korlátozódott az alacsonyabb státuszú családok és gyermekek számára (Ferge 1980).

Az iskolai egyenlőtlenségeket vizsgálók nagyszámú tábora foglalkozik a szülők társadalmi helyzetének, státuszának, különböző szociológiai jellemzőinek gyermekekre gyakorolt hatásával. Lawton (1996) több előzetes kutatást és elméletet összegezve a korai iskolai lemorzsolódás kapcsán az alábbi tényezők hangsúlyosságát emelte ki: „az otthon fizikai feltételei, a szülők jövedelme, a szülők iskolából való kimaradásának ideje, a szülők oktatással kapcsolatos attitűdjei, az iskola képessége a munkásszámzású tanulók asszimilálására, a család nagysága” (Lawton 1996: 68). A továbbtanulás tekintetében hasonló hatástényezők állapíthatók meg: a szülők aspirációs szintje meghatározó erejű, míg a fiatalok korábbi iskolai sikeressége is befolyásoló erővel bírhat (Ferge 1980).

A 2018-as PISA vizsgálat és a szintén ebben az évben megvalósult Országos Kompetenciamérés is megerősíti, hogy a családi háttér és a gyermekek iskolai teljesítménye között összefüggés van (Lak és mtsai 2019, Oktatási Hivatal 2019). A családi háttér indexek alkalmazásával (ESCS és CSH) a gyermekek családi háttérének komplex megközelítésére nyílik lehetőség. Az Országos Kompetenciamérés során azt találták, hogy az előnyösebb családi háttérű gyermekek sikerebben teljesítettek a felméréseken (matematika és szövegértés) (Lak és mtsai 2019), de a PISA eredmények is arról árulkodnak, hogy a szövegértés vonatkozásában „a szociális, gazdasági és kulturális státusz szempontjából legelőnylenebb 25%-ba tartozó tanulók átlageredménye (420 pont) elmarad a magyar tanulók átlageredményétől (476 pont), az ESCS-index szerinti felső negyedbe tartozók átlageredménye (534 pont) pedig szignifikánsan meghaladja azt.” (Oktatási Hivatal 2019: 67).

Az iskola értékorientációit a társadalom kívánalmai szerint ragadhatjuk meg leginkább, de a családi nevelés sem mentes az értékorientációktól. A legfőbb kérdés az, hogy az iskolarendszer és a családok értékorientációi kompatibilisek-e egymással, lehetővé teszi-e az iskola, hogy az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportok értékorientációi hasonlóan jelen legyenek az iskolai nevelésben mint a társadalom kedvezőbb helyzetben lévő csoportjainak értékei. Az egyéni iskolai teljesítmény ugyanis nem függetleníthető a családi közegben benövő értékrendszerrel (Mollenhauer 1996).

Az egyéni eredmények mobilitási esélyekkel összefüggésben való vizsgálata megmutatja, hogy az oktatási rendszer implicit – társadalmi struktúrát újratermelő – funkciójával a mobilitási esélyek csökkenésének és a társadalmi struktúra zártabbá válásának irányába hat (Gazsó 1982, Ferge 1980). Ugyanakkor az iskola értékelési rendszere is számos egyenlőtlenségi helyzetet idézhet elő. Az osztályzás Coleman (1974: 392) nyomán egy „szabadpiaci situációt”, mely versengő állapotot eredményez. Ebben a versenyhelyzetben következőképpen kialakulnak a nyertesek és a vesztesek, egyenlőtlen feltételek és tőkés piaci logikán alapuló értékelés mellett a vesztesek helyzete állandósul (Ferge 1980). Az elszabaduló egyenlőtlenségeket meggátolhatják azok a normák, amelyek a korlátlan verseny visszaszorítására törekednek (Coleman 1974).

A rendszerváltást megelőző, jellemzően szegregációs folyamatokkal leírható oktatási rendszert követően az oktatási expanzió és hátránykompenzáció formájában új utak nyíltak meg a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében. Míg az abszolút expanzió esetében oktatáspolitikai szinten zajló direkt módon az oktatási kiterjesztésére irányuló intézkedéseket említhetünk (pl. felsőoktatásba felvehető diákok kvótájának növelése), addig a relatív expanzió sokkal inkább a demográfiai változásokra és emellett a társadalmi jelenségekre reflektáló következményként azonosítható. A szegregáció legfőbb okaiként a szabad iskolaválasztást, és a fenntartók, valamint az iskolák autonómiáját tartják számon. Ezekben az erőterekben azonban fontos szerepet játszhatnak a „véletlenek”, melyek a mozgásterekben és lehetőségmezőkben való valamely irányba történő elmozdulást jelentik (integráció – szegregáció). Ennek az erőternek szintén meghatározó aktorai maguk az iskolák, de szerepet játszhatnak ebben az erőterben lokális intézmények (önkormányzat) és a középosztály is (Dupcsik 2012, Erőss 2012).

A fent említett egyenlőtlenségeket meghatározó tényezőknak és dimenzióknak – úgymint az értékorientációk, a társadalmi jellemzők és az iskolai eredményesség – determináns hatása van a különböző társadalmi csoportok gyermekei közötti szakadék növelésében, az egyenlőtlenségi viszonyok konzerválásában (Mollenhauer 1996).

Tőkeelméletek az egyenlőtlenséggel összefüggésben

A szülők szociológiai jellemzői nemcsak önmagukban hatnak a gyermekek iskolai eredményességére és pozíciójára. A szülők tőkével való rendelkezése vagy azok hiánya nagymértékben befolyásolja a gyermekek életét (Bourdieu és Coleman alapján Czakó – Szántó 2002).

Bourdieu (1997) három különböző tőkét különített el, melyeknek közös jellemzője, hogy mindhárom beruházást igényel, lemondással jár és hosszútávon térül meg. Gyermekes iskolai sikerességének vizsgálata azt bizonyította, hogy a kulturális tőke birtoklása az iskolai sikeresség egyik kulcsfontosságú tényezője. A kulturális tőke elsősorban az iskolai piacon jelent előnyt, s az egyénről nem leválasztható. Inkorporált (belsővé tett), objektívált és intézményesült formába rendszerezhető. Az iskolai egyenlőtlenségek vonatkozásában mindhárom tőketípus vizsgálata indokolt lehet. Az inkorporált tőke mint egy tulajdonság az egyén részévé válik, s lehetővé teszi az objektívált kulturális tőke értelmezését, élvezetét. Elsajátításában elengedhetetlen szerepe van a családi szocializációnak, mely csak az erős kulturális tőkével rendelkező családok esetében megy végbe akadálymentesen. Az objektívált kulturális tőke ezzel szemben a tárgyasult tőkék világa, míg az intézményesült tőke a titulusok formájában ragadható meg. Az iskolai sikerességben az első két kulturális tőke típus elengedhetetlen, azonban míg az inkorporált tőke a család erős kulturális tőkehátterét feltételezi, addig az objektívált tőkéhez inkább a gazdasági tőke szükséges (Bourdieu 1997).

Bourdieu (1997: 167) értelmezése alapján a „csoporthoz való tartozás” a társadalmi tőke birtoklásának alapfeltétele. Viszonyrendszerekből adódó erőforrások bázisa ez, mely hitelképességet biztosít a tagok számára, feltétele az állandó kapcsolattartás. Coleman (2002: 136) a társadalmi tőkét a legkevésbé megragadható tőketípusként írta le, az emberek közötti viszonyok bizonyos cél érdekében történő megváltozásaként határozza meg. Rendszerszintű és különböző egyéni viselkedésekre való magyarázatként is használta az erőforrások meglétét, illetve hiányát. A tőke egyik formájaként az információáramlást állítja középpontba, mely kiváltságokat jelent az információt birtoklók számára. A társadalmi tőke szoros összefüggésben áll egyúttal az iskolai teljesítménnyel, elsősorban a közösségi normák tekintetében, hiszen, ha az uralkodó közösségi normák megkívánják és jutalmazták a kimagasló iskolai teljesítményeket, akkor az iskola hatékonyabban látja el feladatát. Generációk közötti zártsággal és nyitottsággal írja le a kapcsolathálók különbözőségeit. Míg egy zárt kapcsolatháló esetében a hatékony normák azt segítik elő, hogy a szülők között kapcsolat alakuljon ki, annak fenntartása biztosított legyen és a társadalmi tőke kialakuljon, addig a nyitottság ennek lehetőségét nem teremti meg. Így az egymással kapcsolatban lévő szülők információk birtokában megfelelően tudják gyakorolni a kontrollt nemcsak saját gyermekük, de a velük kapcsolatban állók gyermekei felett is.

A közösségekben kialakuló társadalmi tőke legegyszerűbb példaként Coleman katolikus és állami fenntartású iskolák iskolai eredményei közötti megállapítását említhetjük. A katolikus iskolák kedvezőbb oktatási mutatóit (alacsony lemorzsolódási ráták, hatékonyabb matematikai és kommunikációs képzés) elsősorban az iskola társadalmi struktúrájából eredeztetik. A katolikus közösség mint aktív és

1. Családok és gyermekek a társadalomban

személyes kapcsolódásokon alapuló csoport, lehetővé teszi a szülők közötti társadalmi tőke kialakulását, a társadalmi erőforrások hátrányos helyzetűek felé csoportosítását (Putnam 2000).

Másrészről a társadalmi tőke családon belüli szerepét is lényeges elemnek tekinthetjük. Coleman (2002) javaslatot tesz arra, hogy a családi hátteret legalább három komponens rendszerként szemléljük a pénzügyi tőke, emberi tőke és társadalmi tőke megléte vagy hiánya alapján. A pénzügyi tőkét a család vagyonával és jövedelmével méri, míg az emberi tőkét a szülők iskolázottságával azonosítja. Az emberi tőke megléte önmagában nem elegendő azonban a gyermek előrelépéséhez, a szülők konzisztens jelenléte a gyermek életében és a családban szükséges feltétel.

A társadalmi tőke vizsgálata azonban ennél összetettebb és rejtettebb folyamat, mely a gyermek fejlődésére hasonlóan jelentős hatással bír. Az emberi tőke és a társadalmi tőke tehát önmagában nem elég a gyermek fejlődéséhez. A két tőkének egymást kiegészítve kell jelen lennie a gyermek életében ahhoz, hogy ezeket az erőforrásokat ő maga is hasznosítani tudja. Strukturális probléma, ha a felnőttek mind fizikailag (nincsenek jelen), mind szellemileg (kellő odafigyelés hiányában) hiányoznak a gyermek életéből, ami meggátolja az emberi és társadalmi tőkéhez való hozzáférést. Az említett folyamathoz szintén szükséges a gyermek és szülő közötti szoros kapcsolat, amely a tőke átadásának egyik legfontosabb eleme (Coleman 2002).

A társadalmi tőke megléte azonban nem eredményez szükségszerűen kiemelkedő iskolai teljesítményt, annak hiánya ugyanakkor hasonlóan nem tehető mindent kizáróan felelőssé a kedvezőtlen iskolai kimenetekért, de lényeges lehet néhány társadalmi jelenség megelőzésében (pl. kockázatosan kis testsúlyú csecsemők születése). A társadalmi tőke informális kapcsolatok útján történő megnyilvánulásai sokkal inkább korrelálnak az iskolai eredményességgel, mint a formális kapcsolatok tekintetében. Ahol tehát sűrű a társadalom társadalmi tőke szövete – főként informális kapcsolódásokon keresztül –, ott a gyermekek iskolai teljesítménye kedvezőbbben alakul. Ehhez a gyermekek szabadidőfelhasználása (kevesebb tévézés), valamint az iskola iránti elköteleződés és a közösségi struktúra is hozzájárul (Putnam 2000).

A közösségi és szülői elköteleződés jelentősége megkérdőjelezhetetlen tehát a gyermek fejlődésének és társadalmi tőkével való felruházásának tekintetében (Putnam 2000). Nemcsak a tőkékhez való hozzájutás és birtoklás viszonylatában, de a korábban említett egyenlőtlenségi tényezők halmazát tekintve is szembevetendő, hogy az iskola nem lehet a családi háttértől független, azt figyelmen kívül hagyó intézmény. Gazsó (1982) szerint működési hatékonyságának egyik feltétele, hogy az egyenlőtlenségek enyhítését pedagógiai célként, a szükséges eszközrendszer birtokában, adekvátan végezze.

Dupcsik (2012) szintek szerint azonosítja a társadalmi integráció lehetséges színtereit, melyben makroszociológiai jelenségekkel magyarázza az iskola szerepét az egyenlőtlenségek újratermelésében. Történetileg meghatározott ugyanis a kulturális tőkéhez való hozzáférés és annak egyenlőtlen eloszlásából fakadó iskolai szelekció. Ezen túl azonban az oktatásszociológia szintjén a beruházások sokszínűségét hangsúlyozza (anyagi, szellemi, erőforrás). Nem tekinthetünk el a pedagógusok szerepétől sem, akik az integráció előremozdításának és az egyenlőtlenségek csökkentésének érdekében sok esetben a megtérülés ígérete és reménye nélkül végzik feladatukat. A szülők szerepe hasonlóan meghatározó: alkupozícióban képesek lehetnek a gyermekek érdekeinek képviselésében, a döntések befolyásolásában.

Putnam (2016) szintén a szülői elköteleződés jelentőségét emeli ki, valamint új szempontként veti fel az iskolán kívüli tevékenységek hatását a teljesítményre. Az iskolán kívüli tevékenységek ugyanis olyan társadalmi tőkékhez, soft-skillekhez és tulajdonságokhoz juttathatják hozzá a gyermekeket, amelyek nagymértékben segíthetik az iskolai előmenetelt.

Az iskola egyenlőségcsökkentő szerepe, a családi működés és az oktatási mechanizmusok egymásra hatása tehát komplex, strukturális tényezők rendszerévé értelmezhető. A családok helyzetét az iskolarendszer nem képes megváltoztatni – ez nem is feladata –, ugyanakkor a hátrányos helyzetben, szegénységben élő gyermekek mobilitási lehetőségeit és ezáltal a családi helyzet javulását is gátolják bizonyos, az iskolarendszerbe ágyazott mechanizmusok, melyek nem teszik lehetővé a családok és gyermekek társadalmi háttérének differenciált megközelítését.

1.5.2. Veszélyeztető tényezők és magatartások a családban

Az előzőekben foglalkoztunk a környezeti és anyagi okcsoporttal összefüggésben a családok szegénységi és hátrányos helyzetével, a családok egyenlőtlenségi helyzetének néhány dimenziójával. A továbbiakban a család mikromiliójére, a szülő magatartására és a gyermekek bántalmazására, elhanyagolására koncentrálnak.

Az Egyesült Államokban a veszélyeztetettség fogalma szorosan összefügg a gyermekek bántalmazásával és elhanyagolásával. Megjelentek (1) az *egyéni tényezőket hangsúlyozó modellek*, ezek között említendő a szülő mint a veszélyeztetettség oka (a magatartás kontextusa, pszichopatológiai jellemzők), és a gyermek mint a veszélyeztetettség oka (a gyermek jellemzői). (2) A *személyközi viszonyokra fókuszáló* irányzat a családszerkezettel és a családtagok közötti

1. Családok és gyermekek a társadalomban

interakciókkal (pl. konfliktusok, interakciók sűrűsége), a gyermeknevelés sajátosságaival (gyermeknevelési ismeretek, fegyelmezés), a szociális problémamegoldó-képesség hiányosságaival, illetve a szociális támogatás hiányával is foglalkozik (Szöllősi 2000).

A család humánökológiai megközelítése szerint akkor lép fel probléma a családi működésben és ezáltal az egyén életében, ha hiányzik a hozzátartozás élménye, valamint a családi támasz és problémás, destruktív kapcsolatok jellemzik a családtagokat (Woods 1994). Satir (1999) az alábbi tényezőket azonosította a diszfunkcionálisan működő családoknál: „az önértékelés alacsony, a kommunikáció indirekt, bizonytalan, nem igazán őszinte, a szabályok merevek, embertelenek, nem megbeszélhetők és örök érvényűek, a társadalommal való kapcsolat félelemmel teli, hibáztatásra és alárendelődésre épül” (Satir 1999: 16). A szülők közötti konfliktusok direkt vagy indirekt módon a gyermekekre is hatással vannak, előfordulhat, hogy a gyermekek maguk is a viták, veszekedések részeseivé válnak (Smith – Berthelsen – O’Connor 1997). Szélsőséges esetben ezek a konfliktusok olyan problémákat okozhatnak, melyek megoldásához szakemberi segítségre van szükség. Nemcsak a konfliktusok, hanem a különböző deviáns szülői viselkedésformák (pl. szerhasználat, bűnelkövetés) is eredményezhetik a gyermek szükséglet-kielégítésének akadályozottságát, melynek eredményeként a gyermek bizonytalanságot, instabilitást és félelmet élhet meg (Homoki – Rácz 2019).

2021-ben 160 673 veszélyeztetett kiskorút tartottak nyilván az országban. Legnagyobb arányú a környezeti főcsoport volt (71%), ezt követte a magatartási (18%), az anyagi (6%) és az egészségi főcsoport (5%). A környezeti főcsoporton belül legnagyobb arányban a „nevelési probléma” okból veszélyeztetettek és „a szülők, család életvitele” (szenvedélybetegségek, antiszociális viselkedés), valamint a „családi konfliktus” okból veszélyeztetettek voltak (42%), ezt követte a fizikai elhanyagolás, az elégtelen lakáskörülmények és a lelki elhanyagolás. Szintén ebben az évben a bántalmazott kiskorúak között a legnagyobb számban az országban a lelki bántalmazást elszenvedettek voltak, ezt szorosan követi a fizikailag bántalmazottak száma. Szexuális bántalmazást 981 esetben jegyeztek fel. Mindhárom bántalmazáshoz kapcsolódó adatsor tekintetében a családon belüli esetszámok jóval meghaladják a családon kívül észlelt esetszámokat (KSH 2023)⁸ (4. táblázat). A fizikai és lelki elhanyagolást elszenvedő gyermekek száma továbbá szintén súlyos problémákat jelez.

⁸ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1696 A család- és gyermekjóléti szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

4. táblázat

A bántalmazott és elhanyagolt kiskorúak adatai országosan, 2021

	Fizikai bántalmazást elszenvedő kiskorúak	Lelki bántalmazást elszenvedő kiskorúak	Szexuális bántalmazást elszenvedő kiskorúak	Fizikai elhanyagolást elszenvedő kiskorúak	Lelki elhanyagolást elszenvedő kiskorúak
Családon belül	4334	6299	740	23 969	17 641
Családon kívül	475	506	241	–	–
Összesen	4809	6805	981	–	–

Forrás: KSH (2023)⁹

A családon belüli bántalmazás irányát tekintve három típusba sorolható. Lehet (1) a partnerek közötti, (2) gyermekekre vagy (3) egyéb személy ellen (pl. idős) irányuló erőszak (Ranschburg 2017). A bántalmazásnak négy alapvető formáját különböztethetjük meg: a fizikai, a pszichológiai, a szexuális bántalmazást, valamint az elhanyagolást (Pecora et al. 2019). A sérülékenység és a családon belül elfoglalt pozíció következtében gyakran a gyermek válik a családi erőszak áldozatává (Garbarino – Garbarino 1993, Kerecsi 2017), a szexuális erőszak sokszor rejtve marad (Bentovim et al. 2001). Az 1940-es években kezdtek a gyermekek fizikai bántalmazásával szakszövegek foglalkozni, majd az 1960-as évek végétől a gyermekbántalmazás fogalmát kiterjesztették a szexuális bántalmazásra és az érzelmi elhanyagolásra is (Révész 2004). Ranschburg (2017) a fizikai erőszak tekintetében megkülönbözteti a vertikális és horizontális családot. Míg az előbbi a család szerkezetének függőlegességét jelenti és a hatalommal rendelkező személy dominanciáját (alá-fölé rendeltségi viszonyok és folyamatos kényszer, kívülről hozott feszültségek), addig az utóbbi a belső feszültségek és egymás iránt irányuló indulatok terepe, ebben az esetben a bántalmazó személye is változhat. A pszichológiai erőszak nehezen definiálható, ide sorolható a sértegetés és elutasítás, a fenyegetés és vádaskodás, a lekezelés és mellőzés, valamint a birtokló és büntető viselkedés. Az áldozat önértékelése a célpont ezekben az esetekben. „Az érzelmi elhanyagolás és bántalmazás többnyire együtt jár a fizikai bántalmazással” (Révész 2004: 52).

A gyermekeket érintheti kortárs bántalmazás is, melynek speciális formái a bullying és a cyberbullying. Az iskolai bántalmazás mellett egyre fokozottabb figyelmet igényelnek az online térben megnyilvánuló ártalmas cselekedetek, ame-

⁹ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1696 A család- és gyermekjóléti szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

1. Családok és gyermekek a társadalomban

lyek az iskola falait átlépve számtalan visszaélésre adnak lehetőséget (pl. személyes fiókok feltörése, képek terjesztése, anonim üzenetek küldése stb.). Módszertani szakmai dokumentum rögzíti továbbá a rendszerabúzus fogalmát, amely a gyermekek védelmét biztosító tevékenységek vagy rendszerek mulasztásaira, problémás működésére utal (Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztálya és mtsai 2022).

Egy amerikai kutatás a 2009–2010-es évekre vonatkozóan azonosított be családi kockázati tényezőket a gyermekek családon belüli bántalmazásával és elhanyagolásával kapcsolatban. A kockázati tényezők között azonosították a szülő foglalkoztatási helyzetét, felméréseik szerint ugyanis a munkaerőpiachoz nem kapcsolódó szülők gyermekei nagyobb eséllyel voltak kitéve a bántalmazás vagy az elhanyagolás lehetőségének. A szocioökonómiai hátteret is rizikófaktorként azonosították, amelyet több mérőszámra alapozva komplexen közelítettek meg (a háztartás jövedelme, a szülők iskolai végzettsége, a család szegénységi programban való részvétele). Az alacsony szocioökonómiai státuszú családokban magasabb volt a rossz bánásmód valószínűsége. A családi szerkezet és a családi élet működése kapcsán is összefüggéseket találtak. Kockázatként jelent meg az egyszülős család szerkezet, ahol megjelenhet a háztartásban élő további partner, de a társ nem a gyermek vér szerinti szülője. A nagyszülők szerepét is kiemelték, a nagyszülő jelenléte a gyermekgondozásban védőfaktorként értelmezhető. A gyermekekkel szembeni rossz bánásmód gyakorisága nagyobb volt a sokgyermekes családok körében, míg legkisebb a kétgyermekes családok esetében, így a család mérete is rizikó tényezővé vált. Területi szempontból is különbségeket tapasztaltak, a rurális térségekben kedvezőtlenebb helyzetben voltak a gyermekek (Sedlak et al. 2010: 13–15.). Más kutatások kiemelik továbbá a szülők alkohol- vagy drogfüggőségét, a családon belüli erőszakot, a gondviselő fogyatékoságát, valamint a család szociális ellátásokban való részvételének hiányát vagy nem megfelelő módját (U.S. Department of Health & Human Services 2021).

A gyermekek elhanyagolásának alapvető formái nagy részben összekapcsolódhatnak a családban meglévő egyéb problémákkal, deficitekkel. A „(1) fizikai elhanyagolás” az egyik jelentős problémacsoport („az újszülött drog-kitétsége; a nem megfelelő ruházattal, egészségügyi ellátás, háztartási berendezések; a személyes higiénia hiánya, a környezet elhanyagolása; bizonytalan életkörülmények”), míg „a (2) gyermekfelügyelettel összefüggő elhanyagolási tényezők” is lényegesek („elhagyás; nem megfelelő felügyelet, helyettesítő gondozó személy; a szülői nevelés folytonosságának hiánya és bizonytalanság”), de megjelenhetnek a családban (3) „a kognitív-oktatási elhanyagolás jelei” is („krónikus iskolakerülés; nem megfelelő szülői tanítás, ösztönzés; kielégítetlen speciális szükségletek”) (Pecora et al. 2019: 57–60.).

A bántalmazás kialakulásában szerepet játszó rizikófaktorokat csoportosítja a gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetésére vonatkozó módszertani útmutató. Az útmutató három nagyobb kategóriát különböztet meg: családi körülmények; a szülő személyiségével összefüggő problémák; a gyermekkel kapcsolatos tényezők. A kategóriákról részletes felsorolás is készült, ugyanakkor a módszertan készítői külön felhívják a figyelmet arra, hogy a családok életében esetlegesen tapasztalható körülmények, tényezők nem feltétlenül eredményeznek meg a szakemberektől (Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztály és mtsai n.é.). Hasonlóan ebben a szakmai anyagban jelennek meg olyan, „a gyermekekkel szembeni rossz bánásmód, a gyermekbántalmazás felismerését segítő jelek” is, amelyek elsősorban a gyermekekkel napi kapcsolatban lévő szakemberek számára nyújthatnak segítséget az észlelés során¹⁰.

A családon belüli fizikai bántalmazás következménye lehet, hogy a bántalmazásnak kitett (áldozat vagy szemtanú) gyermek későbbi felnőtt életében szülői, házastársi szerepében áldozattá vagy éppen elkövetővé válik (Ranschburg 2017). A bántalmazott gyermekek az átélt trauma következtében pszichés és akár szervi problémákkal (pl. szívbetegség, elhízás) is küzdhetnek, különösen veszélyeztett ez a korosztály. Ideális esetben a gyermeket körülvevő felnőttek segítők és támogatók, a szeretetteljes közeg és bátorítás a megküzdés egyik kulcsa (Perry – Szalavitz 2019).

1.5.3. A családok támogatása a kihívásokkal szemben

A gyermekek bántalmazásának és elhanyagolásának megelőzésében fontos szerepet játszanak a családok erősítését célzó modellprogramok. A családi egyiséget célzó programok preventív jellegű megoldásokkal próbálják biztosítani a gyermekek áldozatul válásának megelőzését és a családok megerősítését. A washingtoni Department of Health & Human Services (2011) útmutatója öt olyan területre koncentrálna, mely elősegítheti a gyermekek biztonságos családi közegben történő nevelkedését. Megjelenik védőfaktoroként a „(1) gondoskodás és költődés, az (2) ismeretek a gyermeknevelésről, a gyermek- és fiatalok fejlődéséről,

¹⁰ „– elhanyagolás, bántalmazás gyanúját felvető szülői magatartás
– gyermeknél észlelhető általános viselkedési gyanújelek bántalmazás/elhanyagolás esetén
– az elhanyagolás testi gyanújelei a gyermeknél
– fizikai bántalmazásra utaló testi gyanújelek/jelek a gyermeknél
– fizikai/érzelmi bántalmazás viselkedésbeli/pszichés gyanújelei a gyermeknél
– szexuális bántalmazás jelei/gyanújelei” (Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztály és mtsai n.é.: 34–36.)

1. Családok és gyermekek a társadalomban

a (3) szülői reziliencia, a (4) társas kapcsolatok, valamint a (5) a szülők konkrét támogatása” (Department of Health & Human Services 2011: 106–107). Ezen területek fejlesztése a sokproblémás családok esetében szakemberi támogatást igényelhet.

A társas kapcsolatok megléte azért is jelentős, mert a gyermekbántalmazás és elhanyagolás gyakran rejtve marad, ha a családot nem kötik interakciók más egyénekhez, csoportokhoz (U.S. Department of Health and Human Services 2011). A családok kapcsolati jellemzői azonban a családi életet, a család működését is meghatározzák. A családtagok társadalomhoz való kapcsolódásban fontos szerepe lehet az erős és gyenge kötéseknek. Előbbiek a segítségnyújtásban és közelségben lehetnek hasznosak (támogatás, bizalom szempontjából fontos, pl. családtagok) míg utóbbiak a társadalom egyéb csoportjaihoz való kapcsolódásban (mobilitás szempontjából jelentős) (Granovetter 1982). Kapcsolati tőke elméletek szerint az erős kötések „bonding” (összetartó) kapcsolatok, melyek bizalmon alapulnak, kölcsönösek, zártak és homogének. A „bridging” (összekötő) és „linking” (összekapcsoló) kapcsolatok a granovetteri gyenge kötések kontextusában értelmezhetőek, az összekötőek más társadalmi csoportokhoz kapcsolnak bennünket (barátok, ismerősök stb.), míg az összekapcsolóak az intézményekhez kötnek minket (hierarchikus berendezkedés alapján) (Putnam 2000, Narayan 1999, Woolcock 2001 idézi Messing – Molnár 2011: 48–49). A társadalmi kohéziót és integrációt tekintve az erős és gyenge kötések egyaránt lényegesek, ha a gyenge kötések tekintetében hiányosságok is tapasztalhatóak, az erős kötések egy ideig képesek lehetnek a társadalomhoz való kapcsolódást biztosítani (Utasi 2002). Messing és Molnár (2011) szegény roma háztartások vizsgálata során azonban azt találták, hogy az erős és gyenge kapcsolatok leépülése a kirekesztetteken belüli kirekesztettséghez vezet.

A családokat érinthetik különböző stresszorok életük során, melyek akár krízishelyzetet is eredményezhetnek. McGoldrick – Carter – Garcia Pedro (1989) szerzők vertikális stresszorokként azonosították a transzgenerációs stresszforrásokat, amelyek generációkon át öröklődő mintákat, viselkedéseket, tabukat foglalhatnak magukban. Horizontális stresszorok a család jelenében előforduló krízisek, amelyek gyakran összekapcsolódnak az életciklus különböző fázisaival, de megjelenhetnek előre megjósolhatatlan események eredményeként is (pl. természeti katasztrófa) vagy a családot körülvevő makrokörnyezet változásának következményeként (pl. háború).

Az intenzív családmegtartó szolgáltatás magyarországi megvalósulása egy komplex módszer, ami a családi krízisből adódó gyermekes családok preventív segítése a gyermek családból való kiemelésének elkerülése érdekében vagy a családból korábban kiemelt és hazagondozott gyermek családjának erősítése céljából. Ennek a szolgáltatásnak az első formája hazánkban a 2009–2010-es

években indult, azóta több fővárosi kerületben és más településeken is találhatóak hasonló programok. A programba kerülő családok jellemzői megerősítik a fenti kutatások által beazonosított kockázati tényezőket. A sokproblémás családok többnyire változatos családszerkezettel rendelkeztek, megjelent az alacsony iskolai végzettség a szülők körében, a jóléti transzferek elengedhetetlen szerepe a család jövedelemszerkezetében, a munkaerőpiachoz kapcsolódás akadályozottsága, rossz életkörülmények, egyéni pszichés és mentális nehézségek. A hatékony segítségnyújtás ebben a szolgáltatási formában a családdal kapcsolatban lévő szakemberek együttműködésére épül, így feltétele a közös munkának, hogy a családot komplexen és intenzíven segítse a szakmai team (Bányai 2018).

A családok összetett problémarendszereit vizsgálva a családokban felmerülő problémás helyzetek, stresszorok kezelésében lényeges szerepe lehet továbbá a család rugalmas alkalmazkodóképességének, amely a kutatások egyre népszerűbb megközelítésévé válik. A családok reziliencia vizsgálatának kiindulópontja az egyéni reziliencia kutatásában keresendő. A reziliencia komplex képesség, a különböző negatív hatásokkal szembeni megküzdés egyéni tényezőinek vizsgálatán alapul. Változó és dinamikus, a környezeti hatások eltérően hathatnak rá (Lakatos 2011). Az egyéni reziliencia vizsgálatának gyakori célcsoportja a nehéz helyzetben lévő, nélkülöző, traumatikus események által sújtott gyermekek. Egy gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalokra irányuló reziliencia kutatás definíciója szerint: „olyan rugalmas alkalmazkodóképességet jelöl, melynek segítségével az egyén képes a veszélyeztető, hátráltató körülmények, nehézségek ellenére is boldogulni, azokhoz adaptálódva sikeresnek lenni” (Homoki – Czinderi 2015: 61)¹¹. A családok rezilienciájának fogalma is ebből az összefüggésből indul, alapvető tényezője a folyamatszerűség. Ahhoz, hogy egy családot reziliensnek tekintsünk, olyan belső erőforrással kell rendelkeznie a családnak, amely a válsághelyzetekben aktivizálódik és képessé teszi a családtagokat a megküzdésre, megfelelő válaszreakciók mellett akár a családi összetartást és stabilitást is növelheti (Lietz et al. 2016, Patterson 2002, Simon – Murphy – Smith 2005, Walsh 1996). Simon et al. (2005: 427–428) három tényezőt emelnek ki a családi reziliencia vizsgálatára: (1) azt az időtartamot, amely alatt a család krízishelyzetben van; (2) azt az élethelyzetet, életciklust, amelyben fellép a váratlan kihívás; és (3) a belső, illetve társas támogatás, erőforrások meglétét, illetve annak hiányát. Patterson (1991, 2002) fogyatékossgal élő gyermekeket nevelő családok vizsgálatára során több tényezőt azonosított, melyek védőfaktorokként jelentek meg és egyúttal a család reziliencia-képességével

¹¹ Mike Stein (2006) továbbá a gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtté vált fiatalok életút mintázatain keresztül foglalkozott részletesen a reziliencia vizsgálatával (ld. később).

mutattak összefüggést. Közöttük szerepelt „(1) a betegséggel/fogyatékos-sággal kapcsolatos szükségletek és a család egyéb szükségletei közötti egyensúly megteremtése, (2) a tisztázott családi határok fenntartása, (3) a kommunikáció-készség fejlesztése, (4) a pozitív helyzetértékelés, (5) a családi rugalmasság fenntartása, (6) a családi egység iránti elköteleződés, (7) a megküzdés irányába tett aktív erőfeszítések, (8) a társadalmi integráció fenntartása, (9) a szakemberekkel való együttműködés kialakítása” (Patterson 1991 idézi Patterson 2002: 357).

A családi reziliencia modellek korlátozott alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet Walsh (2002: 132) a családok heterogenitásával összefüggésben, ugyanakkor kutatások alapján meghatároz terápiais szemléletben három családi működési területet, amelyet kulcsfontosságúnak vél: hitrendszerek, családi szervezési minták, kommunikációs folyamatok. Ezeket a reziliencia elősegítésének fontos területeiként azonosítja. A hitrendszer területén jelentős szerepe lehet az értelem megtalálásának a viszontagságokban és nehézségekben, a pozitív kilátásoknak és a transzcendenciának, spiritualitásnak. A családi szervezési minták között azonosítja a rugalmasságot (változáshoz való alkalmazkodás), az összekapcsolódást (támogatás, együttműködés), valamint a társas és gazdasági erőforrásokat (társas és anyagi biztonság). A kommunikációs folyamatok közé sorolja az egyenes és tiszta kommunikációt (egyértelmű üzenetek), a nyitottságot az érzelmelek megosztására, és az együttműködő problémamegoldást.

Speciális csoportra, a nevelőszülő családok reziliencia vizsgálatára irányult Lietz et al. (2016) kutatása, mely során megjelentek más családokhoz hasonló, de azoktól különböző jellemzők is. Ezek az eltérő jellemzők elsősorban a nevelőszülői tevékenységgel összefüggő stresszorok és krízishelyzetek vonatkozásában kerültek felszínre. A nevelőszülő családok változás-központú megközelítésében öt fázist vizsgáltak („a megküzdés és az alkalmazkodás fázisai”): „túlélés, alkalmazkodás, elfogadás, erősebbé válás, mások segítése” (Lietz et al. 2016: 2)¹². A fázisokhoz erősségeket és jellemzőket kapcsoltak és vizsgálták a külső hatásokat is. Megállapításuk szerint a stációk nem írhatóak le feltétlenül lineáris fejlődési ívként, családonként és élethelyzetenként változhat a fázisok sorrendisége, meglehet, hogy bizonyos fázisok kimaradnak a folyamatból. A (1) *túlélés* fázisa jelenti a legfőbb változást a család életében, hiszen ekkor érkezik meg az új gyermek a családba, ami mind a család, mind az érkező gyermek szempont-

¹² Az említett fázisokat korábbi kutatások során magas kockázatú családok vizsgálata alapján állapították meg, majd vizsgálták ezeket a szakaszokat olyan családok körében is, ahonnan kiemelésre került(ek) a gyermek(ek), de sikeres hazagondozást követően újra egyesült a család (Lietz 2006, 2007, Lietz – Strength 2011). A szakaszok kvalitatív vizsgálatát megelőzően kvantitatív módszertant alkalmazva azonosították be a családi kockázatokat, funkciókat és erősségeket, majd kvalitatív módszertan segítségével megalkották a családi reziliencia folyamatának modelljét. (A modell eredeti megjelenésének forrása: Lietz 2007: 148)

jából ismeretlen terep. A mindennapi rutintevékenységek és feladatkörök módosulnak ebben a helyzetben. Ezt a túlélési időszakot előidézheti a nevelőszülőcsaládba első alkalommal érkező gyermek, de a váratlanul, felkészülési idő hiányában és nehézkes körülmények közül befogadott vagy a másik gondozási-helyre irányított gyermek is. A túlélési fázisban a család segítségére lehetnek a megerősítő kapcsolatok a családon belül, az egymáshoz való kapcsolódás, a társas támogatás, valamint a család morális, spirituális háttere. Az (2) alkalmazkodás részeként kialakulnak új családi funkciók, mechanizmusok, a családi szerepek, valamint a meglévők változnak, ha az összhang megteremtése érdekében ez szükséges. Ez egyfajta strukturális változásként is értelmezhető. Ezt a folyamatot segítheti a család határvonalainak tisztázása, valamint a kreativitás képessége és a kezdeményezőkézség. Az (3) elfogadás részeként megtörténik az „új valóságként” kezelés, a családi működési módok rögzülnek és ez minden családtag számára elfogadható és legitím (Lietz et al. 2016: 8). Pozitív hozzájárulást jelenthet a következő fázis elérésében, ha ebben a szakaszban megfelelő kommunikáció folyik a családtagok között, van lehetőség a különböző helyzetek együttes megértésére, értelmezésére, valamint megjelenik a humor és a kommunikáció fontossága. A családi kohézió és egység tudat megjelenését jelzi az (4) erősebbé válás, amely a család identitástudatának alapja. Ezzel összefüggésben jelentek meg a nevelőszülői tevékenység pozitív hozadékai, amelyeknek köszönhetően a kihívások ellenére is erősebbé vált a család. A családok egy része beszámolt arról, hogy van lehetőségük saját erejükből (5) mások segítségére is a családon belüli feladatok megoldásán túl. Megjelent ebben a szakaszban a nevelőszülői tevékenység során gyűjtött tapasztalatok hasznosításának igénye, ez lehetővé tette a más nevelőszülőkkel való kapcsolódást tapasztalatcsere vagy konkrét segítség formájában (Lietz et al. 2016: 5–11).

A szakirodalom és statisztikai adatok alapján a családokban tapasztalható diszfunkciók komplex rendszert alkotnak, a diszfunkcionális családi működés gyermekekre gyakorolt negatív hatása jelentős. A veszélyeztetettséget okozó okcsoportok bár nem vezetnek feltétlenül a gyermekek gondozásba, nevelésbe vételéhez, de bizonyos ártalmak (pl. bántalmazás) a gyermekek védelmében az azonnali családból történő kiemelését teszik szükségessé.

2. A gyermekek védelme – gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok

2.1. A gyermekvédelem intézményrendszere, a gyermekek családból történő kiemeléséhez vezető okok és összefüggések

2.1.1. A gyermekek védelmének konceptuális megközelítései, a hazai gyermekvédelem rendszere

A gyermekek védelme és gondozása a modern társadalmak általánosnak tekinthető eszméje (Harden 2004), számos nemzetközi és hazai szervezet kiemelt ügyeként is artikulálódik. Az ENSZ Gyermekjogi egyezménye (1989) három pillérben határozza meg a gyermekek jogait: *védelem; ellátás, gondozás; és részvétel*. A védelem biztosítása a bántalmazás esetében – mint összefoglaló kategória – szükséges (pl. elhanyagolás) (1991. évi LXIV. törvény¹³). Az UNICEF (2006) a gyermekek védelmének biztosítását két folyamattal jellemzi: a megelőzéssel és a reagálással. Ezen folyamatok középpontjában a gyermekek elleni erőszak és kizsákmányolás áll. Az Európai Bizottság stratégiai dokumentuma a veszélyeztetettség vonatkozásában emeli be a gyermekek védelmét ajánlásai-ba. Ennek hangsúlyos eleme a gyermekekkel kapcsolatos szegénység és társadalmi kirekesztettség magas szintű kockázata. A korai beavatkozás ebben az esetben is kulcsfogalom a prevencióval együtt (Európai Bizottság 2013: 59/7–8–9.). A szervezeti és stratégiai dokumentumok a gyermekvédelem fogalmát tág kontextusban értelmezik, melynek keretében nemcsak a szülő nélkül maradt gyermekek csoportjáról gondolkodnak, hanem bizonyos kockázati tényezők által veszélyeztetett gyermekcsoportokról (bántalmazás, szegénység, társadalmi kirekesztettség) is.

A közigazgatási jog megkülönbözteti a gyermekvédelem tágabb és szűkebb értelmezési keretét. Az előbbi univerzálisan – hátrányos helyzetű és nem hátrá-

¹³ <https://unicef.hu/gyermekjogok/gyermekjogi-egyezmenyrol>

nyos helyzetű gyermekcsoportoknak egyaránt – biztosított tevékenységek együttese, melynek a társadalom egyes intézményei fontos szereplői (pl. család, iskola). Az utóbbi azonban kifejezetten azon gyermekek védelmére irányul, akik valamilyen szempontból veszélyeztetettek, különleges védelemre szorulnak. A tágabb értelmezés a gyermekvédelem szociálpolitikai szinten történő beágyazottságát hangsúlyozza, míg a szűkebb kontextus állami feladatkörbe helyezi a gyermekek védelmét (Zeller – Rózsás 2014).

Az európai gyermekvédelem három történeti korszakát azonosították be Spratt et al. (2015: 1515–1519), öt ország vizsgálatán keresztül¹⁴. A gyermekvédelmi rendszerek (1) „kezdeti fejlődési szakasza” az iparosodás és az urbanizáció következményeként láthatóvá vált gyermekekkel kapcsolatos problémákkal hozható összefüggésbe. Az utcán élő gyermekek és a fiatalok bűnelkövetése olyan megoldandó kihívást jelentettek, melyek a gyermekek minimális szükségleteinek kielégítését helyezték előtérbe részben a társadalom védelmének biztosítása érdekében. Ebben elsősorban a vallási gyülekezetek és alapítványok vállaltak szerepet. A (2) „közbenső időszakban” a gyermekek saját otthonukban való veszélyeztetettsége került fókuszba és ehhez kapcsolódóan jelent meg az igény az új típusú szolgáltatásokra és ellátásokra. Az új törvények és szakpolitikai javaslatok egyben a mai gyermekvédelmi paradigma két alappilléret teremtették meg: a gyermekre veszélyt és kockázatot jelentő család esetében szükséges állami beavatkozást és a hátrányos szociális körülmények hosszútávú hatásait enyhítő komplex védőháló kiépítését. A (3) „modern fejlődési fázishoz” olyan kulcstémákat kapcsoltak, melyek bár idealisztikusak és nem tűnnek fel változatlan formában minden vizsgált országban hasonló hangsúllyal és fejlődési ívben, de a gyermekvédelem modernkori intézményrendszerének fundamentumai. Ideális esetben ezek a kulcstémák egymásra épülve eredményeznek egy gyermekközpontú, a gyermekek biztonságának és érdekeinek biztosításáért működő intézményrendszert. A gyermekeket érintik a társadalmi változások, ezek a hatások pedig még mindig sok esetben láthatóak és érzékelhetőek a társadalom többsége által (pl. népességmozgás következtében megjelenő menedékkérő gyermekek). Bár a társadalmi problémaként érzékelt gyermeki szükségletek gyökere már a kezdeti szakaszban kialakult, ebben az értelemben ennek az időszaknak is alapvető jellemzője maradhat. Jelen van a család értelmezése mint lehetséges veszélyforrás, valamint megjelenik a strukturális egyenlőtlenségek következtében hátrányos helyzetű családok támogatása. Utóbbi részeként a szegénységi léthelyzet és a családon belüli bántalmazás, elhanyagolás összefüggéseit is középpontba állítja a gyermek-

¹⁴ Finnország, Nagy-Britannia, Svédország, Németország és Ausztrália, bár utóbbi nem Európához tartozó, de a kutatócsoport származási országával, Svájcjal való összehasonlítása releváns.

2. A gyermekek védelme

védelmi rendszerek. Az összetett problémahalmazok és a családok komplex támogatása érdekében adaptálja a gyermekvédelem a humánökológiai modellt. A fejlődés további jellemzője, hogy a gyermekek védelme emberi jogi kérdéssé válik és a korai beavatkozás, a prevenció személete integrálódik a gyermekvédelembe.

A hazai Gyermekvédelmi Törvény¹⁵ – az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény alapelveivel összhangban – a gyermekek védelmét általános és speciális szinten határozza meg. Míg az előbbi szint a családjukban nevelkedő gyermekek helyzetének javítását, a családi közegben nevelkedés támogatását célozza a rendelkezésre álló intézményrendszerek hálójában (oktatás, egészségügy stb.), addig a speciális szint kifejezetten a kockázati tényezőknek kitett (veszélyeztetett, árva, magára hagyott), vagy a társadalmi kockázattá vált (bűnelkövetéssel érintett) gyermekekre, fiatalokra irányul (Zeller – Rózsás 2014: 6). A gyermekvédelem alapelvei között tartjuk számon:

- „a gyermekek mindenekfelett álló érdekét („the best interest of the child”),
- a családban történő nevelkedés elvét,
- a legkisebb kényszer (önkéntesség) elvét,
- a családi környezetbe való visszahelyezés előkészítésének elvét” (Zeller – Rózsás 2014: 8).

A veszélyeztetettség és a kockázati tényezők által fenyegetett gyermekek esetében csak akkor történhet kiemelés a családból, ha az említett két elv (a családban történő nevelkedés elve, a legkisebb kényszer (önkéntesség elve) nem valószínűsíthető meg. Ebben az esetben a gyermekek mindenekfelett álló érdeke indokolhatja szélsőséges esetben az ideiglenesen vagy tartósan gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedést, mely idő alatt a családi környezetbe való visszahelyezés előkészítése ideális esetben megtörténik, amennyiben ez lehetséges (Zeller – Rózsás 2014).

Rácz (2016) a gyermekvédelem társadalmi intézményként való működését az alábbi dimenziók segítségével írja le: „kialakult szervezeti rendszerrel rendelkezik, működése jogszabályban rögzített, a társadalom tagjai számára meghatározott funkcióval bír, a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek számára képzések és továbbképzések rendszere biztosított” (Rácz 2016: 19–20).

Domszky (2011) hasonlóan társadalmi kontextusba ágyazva azonosítja a gyermekvédelmet, mely kompenzatív szintéreként értelmezhető. A gyermekvédelem feladata kettős: egyszerre társadalmi célú (társadalmi integráció) és gyermeki szintű (gyermeki fejlődés biztosítása) (Domszky 2013). Összetett, társadalmi tényezők által meghatározott, sok esetben előre nem tervezhető, egyedi mű-

¹⁵ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

ködési mechanizmusok jellemezhetik. Parsons, Durkheim és Giddens alapján az alábbiakban határozza meg a gyermekvédelem társadalmi intézményiességének lényegét:

1. „a gyermekvédelemnek van „elkülönítő köznyelvi fogalma”
2. szervezeti formája, rendszere alakult ki (1997. évi XXXI. tv. alapján)
3. jól körülírható funkciót tölt be a társadalomban, mely a fejlődésre és a veszélyeztetettség megszüntetésére irányul
4. a tudás és a szabályok határozzák meg fenti feladatának megvalósítását” (Domszky 2011: 3.)

A hazai gyermekvédelem tekintetében az 1989-es ENSZ Egyezményt mérföldkőnek tekinthetjük, melyet 1991-ben ratifikált Magyarország. Ennek szellemében az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban Gyermekvédelmi Törvény) előtérbe helyezte a prevenciót, továbbá a családközei ellátások megvalósítását, valamint a gyermekek családba történő visszatérésének elsődlegességét (Rácz – Szombathelyi 2006). Alapvető változás volt továbbá, hogy a gyermeket önálló személynek tekintik, valamint a jogok és kötelességek többszintű (gyermekek, szülők, családok, intézmények, állam) keretrendszerének kialakítására is sor került (Herczog 2001).

A Gyermekvédelmi Törvény alapján „A gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.” (Gyvt. 1997: 14 § (1)). A gyermekvédelem rendszere négy alappilléren nyugszik: „(1) pénzbeli és természetbeni ellátások¹⁶; (2) alapellátások¹⁷; (3) szakellátások; (4) hatósági intézkedések”¹⁸. A személyes gondoskodást biztosító szakellátások közé az alábbiakat soroljuk:

- a) az otthont nyújtó ellátás,
- b) az utógondozói ellátás,
- c) a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás.” (Gyvt. 1997: 15. § [3]).

Hatósági intézkedés következtében kerülhet („ideiglenes hatállyal elhelyezett, nevelésbe vett”) a gyermek otthont nyújtó ellátásba (Gyvt. 1997: 53. §). Az ott-

¹⁶ „a) a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény, b) a gyermekétkeztetés, c) a gyermektartásdíj megelöllegezése, d) az otthonteremtési támogatás” (Gyvt. 1997: 15. § (1))

¹⁷ „a) a gyermekjóléti szolgáltatás, b) a gyermekek napközbeni ellátása, c) a gyermekek átmeneti gondozása, d) gyermekek esélynövelő szolgáltatásai” (Gyvt. 1997: 15. § (2))

¹⁸ „a) a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet fennállásának megállapítása, b) a védelembe vétel, c) a családbafogadás, d) az ideiglenes hatályú elhelyezés, e) a nevelésbe vétel, f) a nevelési felügyelet elrendelése, g) az utógondozás elrendelése, h) az utógondozói ellátás elrendelése, i) a megelőző pártfogás elrendelése” (Gyvt. 1997: 15. § (4))

2. A gyermekek védelme

hont nyújtó ellátás keretében teljes körű ellátást ír elő a törvény, mely során a családba történő visszagondozás vagy az örökbefogadás előkészítése az elsődleges. Különleges ellátás biztosítandó a tartósan beteg, a fogyatékos és a három év alatti gyermekek számára, míg speciális ellátás a súlyos pszichés tüneteket mutató gyermek, a súlyos disszociális tüneteket mutató gyermek, a pszichoaktív szert használó gyermek, valamint az emberkereskedelem feltételezett áldozatává vált gyermek számára. Az otthont nyújtó ellátás elsődlegesen (1) nevelőszülőnél valósulhat meg, bizonyos esetekben (2) gyermekotthoni elhelyezés is lehetséges, valamint kivételes esetekben „fogyatékosok vagy pszichiátriai betegek otthonában, valamint támogatott lakhatásban” (Gyvt. 1997: 53. §). A speciális, különleges vagy kettős szükségletű gyermekek ellátása speciális gyermekotthonban, valamint speciális lakásotthonban, illetve a gyermekotthon speciális csoportjában is történhet. A gyermekotthonokban 12-48 férőhelyen gondoskodnak a gyermekekről és fiatalokról, ennek kisebb formája a lakásotthon, mely legfeljebb 12 fő ellátását látja el. Az utóbbi a családközeli ellátás egy típusa (Gyvt. 1997: 57. §). „A gyermekvédelmi rendszer része a bíróság által javítóintézeti nevelésre utalt, illetve letartóztatásba helyezett fiatalokorúak javítóintézeti ellátása.” (Gyvt. 1997: 15. §).

„A befogadó szülő átmeneti vagy tartós jelleggel saját háztartásában nyújt teljes körű ellátást az általa befogadott gyermeknek és fiatal felnőttnek. Befogadó szülő a helyettes szülő, a nevelőszülő, a speciális nevelőszülő és a különleges nevelőszülő.” (Gyvt. 1997: 48/A. §). A speciális nevelőszülő „a súlyos pszichés vagy súlyos disszociális tüneteket mutató, vagy pszichoaktív szert használó, speciális ellátást igénylő gyermek”, a különleges nevelőszülő a „tartósan beteg, fogyatékos vagy három év alatti különleges ellátást igénylő gyermek” ellátásáért felelős (Gyvt. 1997: 55. §). A nevelőszülő saját gyermekével együtt maximum hat, saját kiskorú gyermek nélkül maximum öt gyermeket, fiatalat nevelhet. Ettől indokolt esetben (pl. testvérek együttes elhelyezése) el lehet térni (Gyvt. 1997: 55. §).

A nevelőszülők saját háztartásukban, munkaviszony keretében gondoskodnak a rájuk bízott gyermekekről és fiatalokról. A nevelőszülő tevékenységéhez a házas társnak vagy élettársnak írásban hozzá kell járulnia (Gyvt. 1997: 66/B. §). A nevelőszülőt díjazás illeti meg, mely az alapidíjból, a kiegészítő díjból és a többletdíjból tevődik össze. Előbbi összege havonta legalább a minimálbér 30%-a, a kiegészítő díj a nála elhelyezett gyermekek és felnőttek után jár gyermekenként (havonta legalább a minimálbér 20%-a), speciális, különleges vagy kettős szükségletű gyermek esetén továbbá a minimálbér 7 százaléka illeti meg havonta gyermekenként (Gyvt. 1997: 66/H. §). A nevelőszülő a rábízott gyerme-

kek és fiatalok után nevelési ellátmányban részesül, amelyet köteles a gyermekek, fiatalok teljes körű ellátására fordítani (Gyvt 1997: 54. §)¹⁹.

A nevelőszülő nevelőszülői hálózat keretében végzi tevékenységét. A nevelőszülőt a működtető választja ki, készíti fel, majd tevékenységét segíti és kontrollálja az arra kijelölt szakemberek által (Gyvt. 1997: 55. §). A nevelőszülő kötelességei között szerepel az együttműködés a működtetőjével, a gyermekvédelmi gyámmal, gyámhatósággal, a gyermek kapcsolattartásra jogosult szülőjével vagy hozzátartozójával, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgálattal, valamint minden olyan intézménnyel, amely a gyermek számára ellátást, szolgáltatást biztosít (Gyvt. 1997: 66/C. §). A nevelőszülőiség formalizálását és hivatássá tételét az az igény hívta életre, hogy a segítségnyújtás és gondozás szakszerűbbé váljon, a professzionalizálódás megvalósuljon (Herczog 1995).

Az utógondozás és utógondozói ellátás mind a nevelőszülőnél, mind gyermekotthonban, de külső férőhelyen vagy utógondozó otthonban is megvalósulhat (Gyvt. 1997: 53/A. §). A két formát szükséges megkülönböztetni egymástól, ugyanis míg az utógondozás egy legfeljebb egy évig nyújtható szakmai támogatás, addig az utógondozói ellátás a felnőtté válás folyamatának hosszabb távú segítése és egyben lakhatást és ellátást biztosító lehetőség. Az utógondozás szerződéses viszonyon és önkéntességen alapul, a támogatás lényege a fiatal önállóságának növelése (Rácz 2017).

Az utógondozói ellátás célja, hogy a fiatal felnőtté válását folyamatában segítse, egyúttal az önállósághoz szükséges feltételek megteremtéséhez (pl. anyagi tőke, iskolai végzettség) biztonságos közeget biztosítson a nagykorúság elérése után is (Rácz 2014, Szikulai 2003). A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek többsége az utógondozói ellátást egyfajta mentőövnek tekinti, mely lehetőséget ad rá, hogy a fiatal sikeresen lépjen ki az önálló életbe (Rácz 2009a). Herczog (2013) egyúttal a legsikeresebb szakellátotti csoportként azonosítja az utógondozói ellátásban lévőket, akik továbbtanulhatnak a szükséges körülmények és feltételek megléte mellett. Ez az ellátás a fiatal nagykorúvá válása előtt kérelmezhető, s ennek keretében legkésőbb 30 éves koráig részesülhet ellátásban a korábbi gondozási helyen. Feltételekhez kötött ellátás, melyet akkor vehet igénybe a fiatal, ha:

¹⁹ A nevelőszülő a teljeskörű ellátás keretében:

- a) elősegíti a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, személyisége kibontakozását,
- b) elősegíti – a működtető támogatásával – a gyermek vér szerinti családjába való visszakerülését és ennek érdekében együttműködik a családdal, vagy ha ez nem lehetséges, illetve ez nem áll a gyermek érdekében, örökbefogadó családnál történő elhelyezését,
- c) elősegíti a gyermek vallási vagy lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztását, kinyilvánítását, gyakorlását, hit- és vallásoktatásban való részvételét,
- d) felkészíti a gyermeket az önálló életvezetésre, alapvető személyes ügyeinek intézésére” (Gyvt. 1997: 55. §).

2. A gyermekek védelme

- „a) létfenntartását önállóan biztosítani nem tudja, vagy
- b) tanulói jogviszonyban, hallgatói jogviszonyban vagy felnőttképzési jogviszonyban áll, vagy
- c) szociális bentlakásos intézménybe felvételét várja” (Gyvt. 1997: 93. §).

A fiatalok egy része otthonteremtési támogatás formájában anyagi tőkére tehet szert lakhatásának biztosítására. A juttatás szintén feltételekhez kötött (rendszerben eltöltött évek száma, vagyoni korlátozás)²⁰.

A strukturális átalakulásokat követően (kitagolás) a rendszerben élők és a rendszerből kikerülők vizsgálata vált hangsúlyos területté. A gyermekvédelem a funkcionális szakasz helyett (szociál-ökológiai megközelítés) az ontológiai szakaszban stagnál, tehát a gyermek minél korábbi felnőtté válását kényszeríti ki (Volentics 1996 idézi Rácz 2010), míg a rendszer inkább saját maga igazolását, definiálását keresi (Rácz 2010). Rácz (2016) továbbá a gyermekvédelmi rendszer fragmentáltságáról ír, melynek egyik fő okaként a későmodernitás kihívásaira adott választ azonosítja. A reflexivitás helyett a gyermekvédelem rendszere a hatalom gyakorlásának kiterjesztését és megszilárdítását választja, mely egyben a felelősség családi szintre tolását jelenti. A korporált szülőséget csak részben tudja megvalósítani az állam, mert az operatív és stratégiai kidolgozottság hiányában az individualizált szolgáltatások nem feltétlenül a valós, egyéni szükségletekre reagálnak (Rácz 2016).

A rendszert azonban az abban dolgozó szakemberek is formálják, akik a fiatalokra is közvetlen hatással vannak. Szakemberekként itt elsősorban azokra a dolgozókra gondolhatunk, akik a 15/1998-as NM rendelet alapján a szakellátás személyi állományának létszámát alkotják. Közöttük szerepelnek: intézményvezetők, szakmai vezetők, nevelőszülői tanácsadók, növendékügyi előadók, gyermekvédelmi ügyintézők, gyermekgondozók, nevelők, gyermekvédelmi asszisztensek, gyermekfelügyelők (15/1998. NM rendelet: 1. sz. melléklet). Ezen felül a gyermekvédelmi gyám hatósági feladatkörével is szorosan ide kapcsolódó szereplő (1997. évi Gyvt.). Bogács – Rácz (2016) szerint a lakásotthoni struktúra kialakítása után is jelentős bizonytalanságok adódtak a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók körében, és a szakmai felkészítés hiánya, a szükséges sztenterek megteremtése jelenleg is hiányzó elemek. A jógyakorlatok egy része sokkal inkább köthető egy-egy kimagasló hivatástudattal rendelkező szakemberhez, mint átgondolt és professzionálisan megvalósított keretprogramhoz. Komoly dilemmát jelenthetnek továbbá a különböző pozíciókkal járó diverzív kötelességek és elvárások, melyek megnehezítik a segítői és kontrolláló tevékenységek meghatározását és elválasztását, valamint a különböző pozíciók feladat- és

²⁰ Az otthonteremtési támogatás legmagasabb összege 2022-ben: 1909500 Ft. (Gyvt. 1997: 26. §)

felelősségköreinek megállapítását. A szakemberek szakmaképét ezen felül befolyásolja a mindennapi megoldandó problémákhoz kötődő nagymértékű feszültség, mely főként a felsőbb szintű vezetéstől áramlik a beosztottak felé. Papp – Rácz (2015) szociális és gyermekvédelmi szakemberekre irányuló kutatásuk alapján továbbá a munka pervazív jellegét hangsúlyozták, mely nemcsak a szakmai munka értékeit jelenti, hanem egyszerre a magánélet értékrendszerét is egyesíti a személyiségben.

2.1.2. Veszélyeztetettség és gyermekvédelmi szakellátás

A Gyermekvédelmi Törvény szerint a veszélyeztetettség „olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza” (1997. évi XXXI. törvény 5. §). A veszélyeztetettség konceptualizálása ugyanakkor kihívásokkal teli feladat (Balogh – Gregorits – Rácz 2019, Szöllősi 2000). A veszélyeztetett gyermekek száma 1970-től 1997-ig folyamatosan növekedett, majd az anyagi okokkal kapcsolatos paradigmaváltás eredményeként – mely gátat szabott a csupán anyagi hátrányból adódó veszélyeztetettség és családból történő kiemelés gyakorlatának – a veszélyeztetettségi arányok jelentősen lecsökkentek. A gyermekjóléti ellátások által igyekszik az állam a veszélyeztetettség okainak enyhítésében és megszüntetésében részt vállalni. Ezek az okok többnyire környezeti, magatartásbeli, anyagi vagy egészségi okok (KSH 2016).

Papházi (2014: 173) 2007–2011. közötti adatokat vizsgálva arra jutott, hogy a vizsgált négy okcsoport (környezeti, magatartási, anyagi, egészségi ok) közül az öt év alatt az anyagi okcsoport aránya csökkent (51,4%-ról 44,9%-ra), de meghatározó szerepe nem. Míg emelkedést figyelt meg a magatartási okcsoport vonatkozásában (20,6%-ról 26,9%-ra). 2006 óta állnak rendelkezésre a bántalmazásra vonatkozó adatok (fizikai, lelki és szexuális bántalmazás). Ebben az esetben az érzelmi bántalmazás szerepelt a legnagyobb arányban, melyet a fizikai, majd a szexuális bántalmazás követett a sorban.

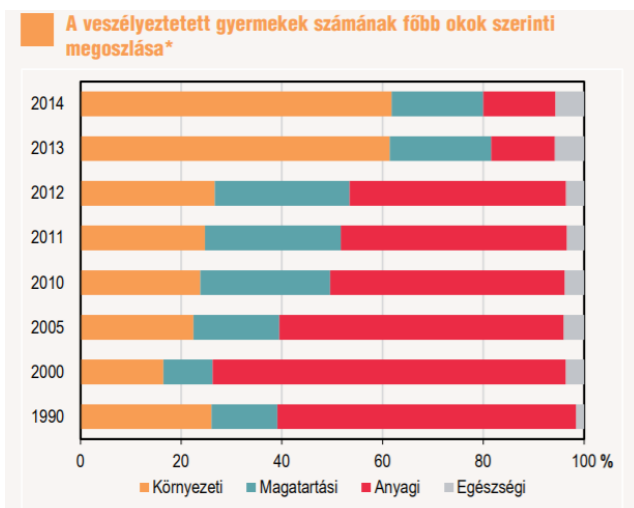
A KSH (2016: 2) adatai alapján a veszélyeztetettség okcsoportjai hasonlóan az előző elemzéshez, négy fő kategóriába sorolhatóak: *környezeti, magatartási, anyagi és egészségi ok* (1. ábra)²¹.

²¹ „A *környezeti főcsoportba* sorolásnál a gyermek közvetlen környezete az irányadó, amely hatással lehet életére, fejlődésére. Ebbe a kategóriába tartozik a lakás nem megfelelő állapota, a szülő(k) életviteli problémái (pl. szenvedélybetegség), a betegségből, családi konfliktusból, bántalmazásból, elhanyagolásból adódó veszélyeztetettségek is. A *magatartási főcsoport* az érintett kiskorú negatív viselkedési formájából vagy szenvedélybetegségéből adódó veszélyeztetettséget foglalja

2. A gyermekek védelme

1. ábra

A veszélyeztetett gyermekek számának főbb okok szerinti megoszlása (%)

Forrás: KSH (2016: 2)

A több mint két évtized tendenciáit összesítő ábra arról árulkodik, hogy az anyagi okcsoport jelentős háttérbe szorulása mellett egyre nagyobb teret nyer a környezeti okcsoport. A vizsgálat azonban kiemeli, hogy a módszertani változások és korábban a jegyzők segély megállapításában játszott szerepe is erősítette azt a tendenciát, hogy a családok anyagi helyzete fokozottabban előtérbe kerüljön, szemben a későbbi évek gyakorlatával (KSH 2016). 2021-re a környezeti okcsoport jelentősége megmaradt és emelkedett az aránya (71 %), a magatartási főcsoport (18 %), és az egészségi (5 %) csoport nagymértékben nem változott, de az anyagi főcsoport aránya némileg (6 %) csökkent (KSH 2023)²².

A hatósági intézkedések részeként sor kerülhet a „hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet fennállásának megállapítására”, valamint a „védelemben vételre”. A védelemben vételre akkor kerül sor, ha „a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevételével

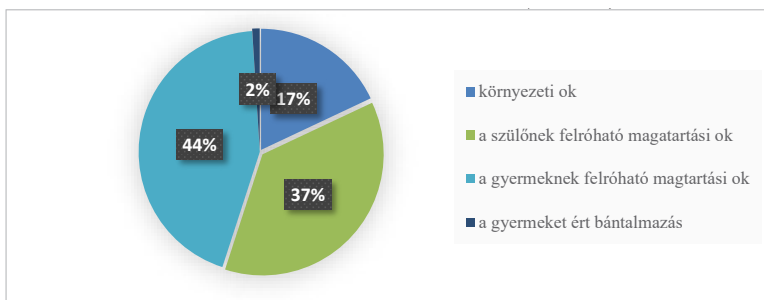
magában. Az *egészségi főcsoport* kategóriában a gyermek egészségi problémájából és/vagy tanulási nehézségéből adódó veszélyeztetettséget vesszük számba, azokét a kiskorúakét, akiknél a szülői gondoskodás vagy az intézményi elhelyezés nem elégséges az akadályok elhárításához. Az *anyagi főcsoportban* csak azokat kell szerepeltetni, akiknél az anyagi gond egyértelműen a jövedelmek hiányából származik.” (KSH 2016: 2).

²² Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1696 A Család- és Gyermekejélítési Szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

megszüntetni nem tudja, vagy nem akarja, de alaposan feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben mégis biztosítható” (1997. évi XXXI. törvény 68. §). 2017-es adatok alapján a védelemben vett gyermekek száma közel 28 ezer fő volt Magyarországon, ez 2016-hoz képest 3000 fős növekedést jelentett. Területi szempontból Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest megye és Budapest, Nógrád és Csongrád megye is jelentős arányú növekedést mutatott (Balogh – Gregorits – Rác 2019: 35). 2019-ben 28.830 kiskorút vett védelemben az állam. A védelemben vétel fő okcsoportja a gyermeknek felróható magatartási ok volt, ezt követte a szülőnek felróható magatartási ok, jelentősen kisebb arányban a környezeti ok, majd elenyésző arányban a gyermek bántalmazása (2. ábra) (KSH 2019: 56). Utóbbi feltételezhetően azért ilyen alacsony arányú, mert a bántalmazás a védelemben vételnél súlyosabb következményekkel jár (Balogh – Gregorits – Rác 2019).

2. ábra

A kiskorúak védelemben vételének okai (2019, %)

Forrás: KSH (2019: 56) alapján saját szerkesztés

A szakellátás rendszerébe kerülést több, már említett kockázati tényező és faktor eredményezheti, melyek közül Chipungu – Bent-Goodley (2004) szerzőpáros az alábbi négy fő kategóriát hangsúlyozta: „szegénység, szerhasználati problémák, családon belüli erőszak, szülői bebörtönzés” (Chipungu – Bent-Goodley 2004: 80.). Harden (2004) hasonló kategóriákat követve vázolta fel a rendszerbe kerülés okait, a szegénységet és a bántalmazást emelte ki. Pecora et al. (2006) 479, a rendszerből már kikerült fiatallal készített interjú alapján azt találták, hogy a megkérdezettek leggyakrabban bántalmazás következtében kerültek állami gondoskodásba, melynek nagyrésze szexuális, valamint fizikai jellegű volt.

A bekerülés okozati összefüggéseit azonban makro-folyamatok szintjén, a globalizálódó világgal való kapcsolatban is értelmezhetjük. A család belső világának változásával (családi idő, értékek átrendeződése) több tényező is megjelent a családi élet működésében a nagyvárosokban, melyek hozzájárulhattak a

2. A gyermekek védelme

családon belüli diszfunkciók kialakulásához. E folyamat részeként a gyermekek és szülők közötti érzelmi kapcsolat megváltozására; a kortárs csoport jelentékeny befolyásoló erejére; a média által sugározott példaképekre; valamint az életér személytelenségére, az elmagányosodásra hívta fel a figyelmet a Domszky – Bükki (2001) szerzőpáros.

Neményi és Messing egy 2005-ös kutatás keretében a gyermekvédelem és az esélyegyenlőség dimenzióit tanulmányozták, melynek részeként a szakellátásba kerülés okait is vizsgálták. A beutalás okai között a szülői elhanyagolás szerepelt első helyen, ezt követte a szociális körülmények kategória. A több mint 2000 gyermekes minta lehetővé tette, hogy fő okcsoportokat határozzanak meg az alábbiak szerint: „egészségügyi ok (szülő, gyermek), szociális ok (lakhatás, életkörülmények), deviancia (szülő, gyermek), egyéb ok” (Neményi – Messing 2007: 18). Kiss (2010) a bekerülési okok vizsgálata során negyvenhét különböző okot azonosított, melyek kapcsolódva az előző kutatások eredményeihez, hasonló kategóriákon keresztül értelmezhetőek. Megerősítette, hogy az esetek egyediségének hangsúlyozása mellett a tényezők sok esetben nem értelmezhetőek kizárólag önmagukban, gyakran előfordul a problémacsoportok együttese. Herczog (2013) a tipikus bekerülési okok között az alábbiakat gyűjtötte össze:

- „– szülői elhagyás,
- szülői elhanyagolás,
- bántalmazás,
- gyerek viselkedési zavarai,
- szülők mentális betegsége, függősége (alkohol, gyógyszer, drog), ami ellehetleníti a gyerekről való gondoskodást és veszélyezteti a gyermeket,
- komplex egészségügyi problémák, fogyatékosság,
- mélyszegénység, nélkülözés” (Herczog 2013: 4).

Kiemelte továbbá, hogy az iskolai hiányzásoknak egyre nagyobb szerepük van a védelemben vétel vagy a családból való kiemelés során. Felhívta a figyelmet arra, hogy az okcsoportok statisztikai szintű elemzése mindössze viszonyítási alapként értelmezhető, ugyanis a kategóriák értelmezéseiben rejlő különbségek félrevezetőek lehetnek (Herczog 2013).

A gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedő gyermekek és fiatalok rendszerbe kerülésének vizsgálata nemcsak a statisztikai adatok által lehetséges, hanem egyúttal a bekerülés körülményeinek hatásai, mélyebb mechanizmusai is feltárhatóak. A kutatások egy része ezt a témát a traumákkal kapcsolatos komplex keretrendszerben közelíti meg. A szakellátásba kerülés ugyanis traumatikus élmények által terhelt, ennek egyik lényeges állomása a rendszerbe kerülést megelőző időszak, de maga a nevelésbe vétel, valamint a különböző gondozási

típusban töltött idő is ide sorolható (Kálmánchey 2001). Komplex trauma a gyermekvédelmi rendszerben élőket gyakran érintő traumaegyüttes, amely jellemzően a gyermekek kiskorában jelen lévő gondviselővel áll összefüggésben (interperszonális) és ezeknek a cselekményeknek, traumáknak a sorozata eredményezi az összetett traumát (Greeson et al. 2011). További kutatások is megerősítik, hogy a gyermekvédelemben jelentős szerepe lehet a traumatudatos szemléletnek (Oswald – Fegert – Goldneck 2010, U.S. Department of Health and Human Services 2015). A vér szerinti családban elszenvedett ártalmak (elhanyagolás, bántalmazás) magas aránya fokozott számú és mértékű poszttraumatikus stressz szindrómákkal jár együtt. A megfelelő segítségnyújtás és támogatás érdekében a pszichiátriai ellátásnak ebben a komplex szemléletben szükséges közelítenie a gyermekekhez (Oswald – Fegert – Goldneck 2010). A fiatalok esetében a kiemelés következményeként két családtörténet formálódik: a befogadó családé és az elveszített családé. A két családtörténet megalkotása és elfogadása pedig az egyik legjelentősebb feladat számukra (Szombathelyi 2014). A gyermekek és fiatalok rendszeren belüli viselkedésének értelmezéséhez elengedhetetlennek tartják továbbá a bekerülés körülményeinek, és a megélt trauma következményeinek feltárását (Rittner et al. 2011).

Néhány kutatás nemcsak a bekerülést, hanem a gyermekek rendszerbe való visszatérését, a rendszerben való cirkulációt is vizsgálja. Három kockázati tényező csoportot különítenek el, melyek nagy valószínűséggel hozzájárulnak a gyermek, fiatal rendszerbe való visszakерüléséhez: „(1) gyermek jellemzői (pl. egészségügyi, mentális, viselkedésbeli problémák, kisebbséghez tartozás, korai gyermekvállalás)”; „(2) család jellemzői (pl. szegénység, bántalmazás, elhanyagolás, szülői szereppel való konfliktus, szociális támogatás hiánya, további szülői problémák)”; „(3) gyermekjóléti szolgáltatás jellemzői (pl. számos gondozásihely-váltás, csoportos ellátásban való részesítés, sikertelen családba történő visszahelyezés)” (Kimberlin et al. 2009: 473). Jonson-Reid és Barth (2000) azt találták, hogy a háromszor vagy annál is többször visszakерülő esetében a bűnelkövetés, valamint a bebörtönzés kockázata lényegesen megnő. Többek között ezért is javasolták hangsúlyosan tanulmányukban a visszakерülő fiatalok rendszeren belüli mozgása mögött rejlő mélyebb összefüggések feltárását.

2017-es nemzetközi számítások megközelítőleg 2,7 millióra becsülik a világszerte gyermekvédelmi ellátásban élő 0–17 éves korú gyermekek számát (intézményes és nevelőszülői ellátás) (Petrowski et al. 2017: 394). Az Európai Unió tagállamaiban 2021-ben 758.018 gyermek élt a gyermekvédelem rendszerében, többségük (421.810 fő) családközei ellátásban (UNICEF – Eurochild 2021: 8). Annak ellenére, hogy az intézményes nevelkedés gyermekek fejlődésére gyakorolt negatív hatásait számos bizonyíték alátámasztja, mégis néhány európai országban még mindig hangsúlyosan jelen van az ellátási formák között az intéz-

2. A gyermekek védelme

ményes ellátás (pl. Belgium, Finnország, Franciaország, Németország, Portugália) (Herczog 2021, UNICEF – Eurochild 2021).

2021-ben 23.327 fő élt gyermekvédelmi gondoskodásban Magyarországon, ez a szám magában foglalja a kiskorúakat és a 18 év feletti, utógondozói ellátásban részesülő fiatalokat is. A gyermekek körülbelül 70 százaléka nevelőszülőknél élt (STADAT 2022a). A gondoskodásban lévő gyermekek és fiatalok többsége 1 és 5 év közötti időtartamban élt szakellátásban. A gyermekek és fiatalok körülbelül 30 százaléka több mint 5 éve élt a szakellátás rendszerében, ami jelentős arány és arról árulkodik, hogy sokan vannak köztük olyanok, akik gyermekkoruk meghatározó részét a rendszerben nevelkedve töltötték vagy töltik (STADAT 2022b) (5. táblázat).

5. táblázat

Gyermekotthonokban és nevelőszülőknél ellátott gyermekek és fiatal felnőttek a gondozás időtartama szerint, 2021 (fő)

	1 évnél kevesebb ideje	1 évnél több – 5 év	5 évnél több – 10 év	10 évnél több – 17 év	17 évnél több
Gyermekotthonok	1820	3126	1191	553	54
Nevelőszülők	2836	8034	3451	1544	293
<i>Összesen</i>	<i>4656</i>	<i>11160</i>	<i>4642</i>	<i>2097</i>	<i>347</i>

Forrás: STADAT 2021 alapján saját szerkesztés (2022)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kiemelkedően magas volt 2017-es adatok alapján az ezer azonos korúra jutó szakellátotti szám, míg Győr-Moson-Sopron megyében volt a legalacsonyabb (Balogh – Gregorits – Rácz 2019: 40).

A 2021. december 31-én nyilvántartott létszám alapján a szakellátásban élő gyermekek és fiatalok száma 22 902 fő volt, a legnagyobb arányú Hajdú-Bihar megye (5665), Budapest (3669), Pest megye (1693), Bács-Kiskun megye (1652), Borsod-Abaúj-Zemplén megye (1469) ellátotti létszáma, a további megyék 1200 fő alatti létszámmal szerepeltek. Országosan 6681 gyermek és fiatal gondozási helye változott a 2021-es év folyamán a szakellátás rendszerében maradván, többségük nevelőszülőhöz került (4297 fő). Ugyanebben az évben 3399 fő gyermekvédelmi szakellátása szűnt meg, közülük 42 százalék tért vissza családjához vagy történt családbefogadás. Az örökbefogadottak száma 600 fő volt (KSH 2023)²³.

²³ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

A roma gyermekek felülreprezentáltak a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében, a kiemelések szorosan összefüggnek a roma családok szegénységi helyzetével (Darvas és mtsai 2016, Neményi – Messing 2007). Ezt megerősítve Neményi és Messing (2007) azt találták, hogy a nem roma származású gyermekekhez képest jóval gyakoribb a roma származású gyermekek kiemelése a családból, amely a mélyszegénységen túl az előítéletekkel is összefüggésben lehet. A szakemberek nagyobb arányban ítélték meg értelmileg elmaradottnak a roma gyermekeket, mint a nem roma gyermekeket, a nevelőszülők részéről is hátrányos megkülönböztetést tapasztaltak a gondozás vállalása tekintetében. Az ERRC (2007: 46–47) kutatása alapján a szakemberek az alábbi háttértényezőket azonosították a roma gyermekek felülreprezentáltsága kapcsán: „rossz társadalmi és gazdasági körülmények; deviáns magatartásminták; magas gyermekszám”. A roma származású gyermekek gyermekotthonokon és lakásotthonokon belüli helyzetét kutatta továbbá Rákó (2019) az említett intézményi ellátási formák szakmai programjait áttekintve arra kereste a választ, hogy a nemzetiségi, etnikai kisebbségek tagjaiként élő gyermekekkel kapcsolatban milyen intézményes gyakorlatok jelennek meg, léteznek-e a gyermekek identitásának erősítését támogató szándékok, konkrét tevékenységek. A hét magyarországi megye intézményeit célzó vizsgálat során (30 lakásotthon, 3 gyermekotthon) csak két intézményben volt olyan fejezet a szakmai programban, mely az etnikai, kisebbségi helyzetben élő gyermekekre irányult. További három szakmai programban utaltak a Nemzetiségi Önkormányzattal való kapcsolattartásra. Azt tapasztalta, hogy az integrációval kapcsolatos célkitűzések többnyire más célcsoportokra irányulnak elsősorban („fogyatékosággal élő, tanulási, magatartási zavarral küzdő gyermekek”) (Rákó 2019: 138) és hiányzik az inkluzív nevelés megjelenése.

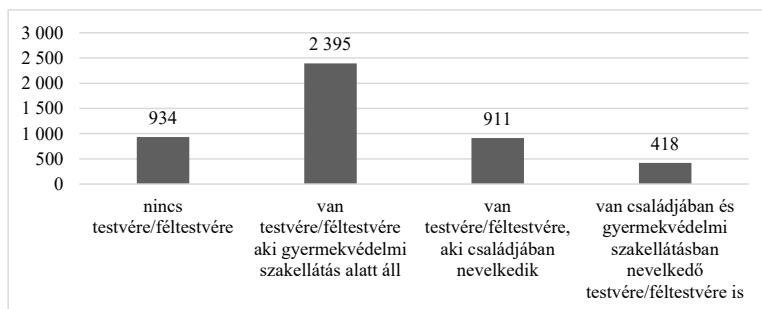
2021-ben az ideiglenes hatállyal elhelyezett és nevelésbe vett 4658 kiskorú családszerkezetét tekintve 28 százalékuk vér szerinti szülei élettársi kapcsolatban együtt éltek, 22%-ukat édesanyjuk egyedül nevelte, 15%-uknak a vér szerinti szülei házasságban éltek együtt, 18%-uk esetében a vér szerinti anya nem az apával élt élettársiként vagy házastársiként, 7%-uk gyámság alatt állt, 6%-uk esetében a vér szerinti apa nem az anyával élt házastársiként vagy élettársiként. Három százalékukat az apa egyedül nevelte, további 1%-ban más gondozó személytől kerültek a szakellátásba, aki nem volt a gyámjuk, 1% alatti a teljesen árvák aránya. A gyermekek több mint egyharmada tehát szülei házasságon vagy élettársi kapcsolaton alapuló kapcsolatából került a rendszerbe (43%), de jelentős az egyszülős családból érkezők aránya is (25%), továbbá 24%-uk mozaikcsaládban élt a bekerülést megelőzően, tehát az egyik felnőtt nem a gyermek

2. A gyermekek védelme

vér szerinti szülője volt. A gyermekek jelentős részének a testvére(i), féltestvére(i) is gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedtek (3. ábra)²⁴.

3. ábra

A 2021-ben gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúak testvéreire vonatkozó adatok (n)

Forrás: KSH 2023²⁵

A gyermekek több mint fele rendelkezett olyan testvérrel vagy féltestvérrel, aki szakellátásban él, 418-an rendelkeztek saját családjukban és gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő testvérekkel is. 911 esetben a gyermekeknek volt olyan testvérük, akik a családjukban nevelkedtek. Utóbbi két kategória esetében felmerülhet, hogy a család egy idő után képes lehet a szakellátásba utalt gyermekekről való gondoskodásra is, hiszen a családban van példa gyermekek nevelésére és gondozására, ugyanakkor a másik lehetőség sem elvethető, hogy idővel ezek a családi helyzetek romlanak majd és a további gyermekek is a szakellátás rendszerébe kerülnek (KSH 2023).

A 6. táblázat alapján látható, hogy a 2021-ben gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúak közel negyede a gondozásba vétel pillanatában osztályismétlés miatt túlkoros volt, a gyermekek közel fele hátrányos/halmazottan hátrányos helyzetű volt.

²⁴ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1210 Jelentés a Gyámhatóság tevékenységéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

²⁵ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

6. táblázat

Országos adatok a 2021-ben gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúakról (n)

Tárgyévben gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúak száma	4658
<i>A gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúakból: a gondozásba vétel pillanatában osztályismétlés miatt túlkoros az adott isk. évfolyamon</i>	1100
Osztályismétlés miatt túlkorosból: alsó tagozatos általános iskolás	419
Osztályismétlés miatt túlkorosból: felső tagozatos általános iskolás	516
Osztályismétlés miatt túlkorosból: középfokú oktatási intézményben tanul	165
<i>A szakellátásban került gyermekek közül a bekerülés pillanatában már sajátos nevelési igényűnek minősített volt</i>	422
<i>Gyermekvédelmi szakellátásba került kiskorúak számából a bekerülés pillanatában már BTM-es gyermeknek, tanulónak minősített</i>	353
<i>A szakellátásba került gyermekek közül a bekerülés pillanatában már hátrányos/halmozottan hátrányos helyzetűnek minősült</i>	2114
A szakellátásba került gyermekek közül a bekerülés pillanatában már hátrányos/halmozottan hátrányos helyzetűek közül hátrányos helyzetű	569
A szakellátásba került gyermekek közül a bekerülés pillanatában már hátrányos/halmozottan hátrányos helyzetűek közül halmozottan hátrányos helyzetű	1545

Forrás: (KSH 2023)²⁶

A rendszerben nevelkedők közül az általános iskolát befejezők között a 2021. december 31-i nyilvántartás szerint 3427 fő tanult középszinten. Többségük szakközépiskolában (38%) és szakiskolában (32%) tanult, ezt követi a gimnázium (12%), szakgimnázium (9%) és a készségfejlesztő iskola (8%). A szakközépiskolában és szakgimnáziumban tanulók több mint harmada kereskedelmi és vendéglátóipari szakmákat tanult, közel harmaduk ipari szakmákat, hét százalékuk mezőgazdasági szakmákat, szintén hét százalék egészségügyi szakmákat, ennél alacsonyabb aránnyal szerepeltek a szociális szakmák és a honvédelem, rendvédelem. A szakmák jelentős része (16%) az egyéb kategóriában szerepelt (KSH 2023) (4. ábra)²⁷.

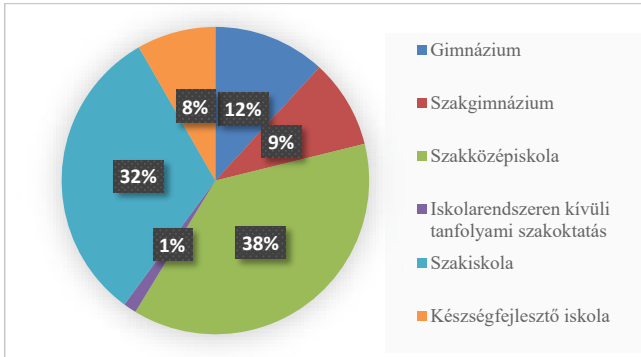
²⁶ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

²⁷ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

2. A gyermekek védelme

4. ábra

Az általános iskola befejezése után továbbtanulók iskolatípusonként, 2021 (%)

Forrás: KSH (2023)²⁸

2.2. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedők helyzete a kutatások alapján

2.2.1. Az intézményes ellátás és nevelőszülői ellátás

A kutatások egy része a gondozási hely típusa szerinti megközelítés szerint vizsgálja az ellátásban részesülő gyermekek és fiatalok életkörülményeit, helyzetét. Ezek között hangsúlyosan megjelennek az intézményes és családközei ellátások közötti különbségeket vizsgáló kutatások, amelyek számos dimenzióban megerősítik a családközei ellátásban nevelkedés pozitív hatásait.

Az intézményes gondoskodásban nevelkedő gyermekek és fiatalok esetében a szocializáció törést szenvedhet a családtól való elszakadás következtében. Ebben a nehézségekkel terhelt folyamatban mintaadó felnőttekre, a kötődés új formáira lehet szüksége a gyermeknek, de az értékeket „nagyon nehéz átadni mesterséges körülmények között” (Szombathelyi 2014: 19). Gyermekekotthonokban nevelkedő fiatalok pszichés állapotának felmérése azt mutatta, hogy a pszichés állapot számos dimenziójában kedvezőtlenek a nevelkedésben élő fiatalok eredményei a kontrollcsoporthoz (családban nevelkedő fiatalok) képest. Ezek közül kiemelten kedvezőtlen az érzelmi intelligencia, a megküzdési készségek, de hasonlóan hiányosságok fedezhetőek fel a vonásszorongás tekintetében is.

²⁸ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1208 Jelentés a gyermekekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

Mindezt a kutatók főként a korai kötődés hiányára vezetik vissza (Szótsné et al. 2007).

Rákó (2014a) komparatív kutatása során kedvezőbb helyzetképet vázolt fel a lakásotthonok vonatkozásában, a gyermekotthonban nevelkedő fiatalokkal összevetve. A társas kapcsolatok gazdagságában nem voltak érzékelhetőek meghatározó különbségek a két csoport között, azonban a szerhasználat vonatkozásában a gyermekotthonban élők kedvezőtlenebb helyzetben voltak: körükben jellemzőbb volt a drog-, alkoholfogyasztás, valamint a dohányzás. Hasonlóan kedvezőbbben alakultak a lakásotthonban nevelkedők oktatási jellemzői, hiszen többen tanultak gimnáziumban és középiskolában. A lakásotthonban élő gyermekek és fiatalok kedvezőbb helyzetét továbbá megerősítette az is, hogy szabadidő-felhasználásuk is eltérő volt (gyakrabban látogattak el moziba, színházba, koncertekre), szemben a gyermekotthonban élőkkel, akik jellemzően inkább kocsnában, valamint könyvtárban töltötték idejüket. A gyermekotthonok kisebb lakásotthonokba való kiváltását számos módszertani nehézség is övezte, melyet Zsámbéki (2004) kutatása a célcsoport nézőpontjából vizsgált. A gyermekotthonokban rögzült merev szabályok és működési elvek ugyanis gátolhatják a lakásotthonban végbemenő folyamatok sikerességét (pl. pedagógiai szemlélet elavultsága). Rác (2006) a két intézményi forma legfontosabb különbségeként azt fogalmazta meg, hogy míg a gyermekotthonban lehetőség sincs az egyéni igények és szükségletek alapján történő nevelésre, addig a lakásotthonokban ez a törekvés jellemzően megjelenik. Ezen felül az önálló életre nevelés eszméje hasonlóan a lakásotthonok jellemzője. A két gondozási formában (lakásotthon és gyermekotthon) élő fiatalok között nem voltak megfigyelhetőek nagymértékű különbségek az életük különböző dimenzióival kapcsolatban, a jövővel kapcsolatos elvárások és elképzelések azonban sok esetben nélkülözték a realitást.

A két intézményes ellátási formára vonatkozó kutatások alapján a Gyermekvédelmi Törvénnyel és a lakásotthonok számának növekedésével összhangban, napjaink ellátórendszerének jelentős alappillérvé vált a nevelőszülői ellátás (Papházi-Szikulai 2008, Resperger 2012). A nevelőszülői nevelkedés hatékonyságáról, annak gyakorlatorientált nevelési aspektusairól, a családi miliőben tapasztalható kedvező hatásokról több tanulmány is beszámol (Duleba 2012, Rác 2009a).

Bárdits Anna és Kertesi Gábor 2024-ben közzétett műhelytanulmánya a két ellátási forma fiatal felnőttkori életkezdésre történő hatását vizsgálta. Az esélykülönbségek az elemzések alapján a nevelőszülői családok kedvező hatásait jelzik, mely nemcsak a középiskola befejezésének valószínűségére van pozitív

2. A gyermekek védelme

befolyással²⁹, hanem ezek a fiatalok kisebb eséllyel küzdenek olyan pszichés problémákkal, mely gyógyszeres kezelést igényel, illetve a NEET csoporthoz való tartozásuk is mérsékeltebb arányú (az év hat hónapjára vonatkoztatva). A lányok esetében szintén protektív faktorként hat a nevelőszülői környezetben nevelkedés, a tinédzserkori szülés és az abortusz alacsonyabb valószínűségű az intézményi környezetben nevelkedőkhöz képest. A nevelőanyák iskolai végzettsége további befolyásoló tényező, a magasabb iskolai végzettségű nevelőanyák gondozásában lévő fiatalok kedvezőbb eredményekkel szerepelnek a vizsgált faktorok tekintetében. Ez a nevelkedési környezet még az alacsonyabb nevelőanyai végzettség esetén is kedvezőbbben alakul, mint az intézményes közegben élő társak eredményei. Felhívják a figyelmet azonban arra, hogy a két gondozási forma alapvetően különböző, hiszen a nevelőszülők dönthetnek a gyermekek elutasítása vagy időközbeni elbocsátása mellett (pl. életkorra, viselkedési problémákra hivatkozva), így a bentlakásos intézményekben élők esetében nem érvényesülnek olyan szelekciós mechanizmusok, mint a nevelőszülői környezetben. Nem vizsgálták továbbá a korábbi gondozási helyekhez kapcsolódó tapasztalatokat, illetve az etnikai hovatartozást, de ezzel együtt is jelentősnek vélik a nevelési környezet hatását.

Magyarországon a nevelőszülők akkor felelnek meg a szükséges előírásoknak, ha az OKJ rendszer szerinti nevelőszülői szakképesítéssel rendelkeznek, vagy elvégzik a vonatkozó kormányrendelet által meghatározott nevelőszülői tanfolyamot és vállalják, hogy bizonyos időn belül a központi oktatási programot is sikeresen teljesítik³⁰ (513/2013. (XII. 29.) Korm. rendelet 6/A. §). Ezen felül a nevelőszülő jelöltnek a nevelőszülői tanfolyamot megelőzően döntés-előkészítő programban is érintettek. A döntés-előkészítő program célja, hogy a jelentkezők a legszükségesebb információkhoz hozzájussanak a hivatással kapcsolatban, illetve, hogy a jelölt alkalmasságával kapcsolatban döntés szülessen (29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet). A döntés-előkészítő program tematikája tartalmaz csoportos foglalkozásra vonatkozó tématerületeket, melyek az alábbiak:

- „Mit jelent befogadó szülőnek lenni?”
- A családi kapcsolatok jelentősége a gyermek életében

²⁹ „19 éves korukra a nevelőszülőknél nevelkedett gyermekek 40%-a fejezi be a középiskolát, míg az intézményes gondozásban nevelkedetteknek csak 21%-a.” (Bárdits – Kertesi 2024: 4).

³⁰ „a helyettes szülők, a nevelőszülők, a családi napközit működtetők képzésének szakmai és vizsgakövetelményeiről, valamint az örökbefogadás előtti tanácsadásról és felkészítő tanfolyamról szóló miniszteri rendeletben meghatározott nevelőszülői tanfolyamot eredményesen elvégezte, és vállalja, hogy a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszonya keretében a gondozásába kerülő első gyermek vagy fiatal felnőtt elhelyezésétől számított két éven belül a helyettes szülők, a nevelőszülők, a családi napközit működtetők képzésének szakmai és vizsgakövetelményeiről, valamint az örökbefogadás előtti tanácsadásról és felkészítő tanfolyamról szóló miniszteri rendeletben meghatározott, a nevelőszülők számára szervezett központi oktatási programot eredményesen elvégzi.” (513/2013. (XII. 29.) Korm. rendelet 6/A. §).

- A kötődés szerepe a gyermek életében
- A veszteség a gyermek életében
- A gyermek családi kapcsolatainak erősítése
- A gyermek viselkedése és kezelése
- Éltre szóló kapcsolatok a gyermek életében
- A befogadó szülő, család életében várható változások a gyermek odakerülését követően
- Ki miben segíthet?” (29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet 1. sz. melléklet)

Családértékelő megbeszélések során továbbá a rendelkezésre álló kapacitások, erőforrások szükségletek is előtérbe kerülnek befogadó szülői és családi szinten (29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet).

A nevelőszülői tanfolyam a nevelőszülői feladatok ellátására, a szükséges ismeretek és készségek elsajátítására irányul, valamint a gyermek vér szerinti családdal való kapcsolattartásának elősegítésére vagy az örökbefogadó családba való beilleszkedéséhez szükséges támogatásra fókuszál. Az általános etikai szabályok megismerése is a tanfolyam fontos célkitűzése (29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet). A tanfolyam a döntés-előkészítő programnál mélyebb és komplexebb ismeretátadást céloz meg, melynek egyes kapcsolódó diszciplínák jelentik alapját. A tematikában szerepelnek az alábbi főbb területek:

- „Jogi ismeretek
- Társadalomismeret
- Élettörténeti munka
- Konfliktus és konfliktuskezelés
- Pedagógiai, pszichológiai ismeretek
- Egészségügyi ismeretek” (29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet 3. sz. melléklet)

A 7. táblázat a magyarországi nevelőszülők néhány jellemzőjét foglalja össze. 2021. év végén 5.863 fő nevelőszülő végezte tevékenységét az országban. A nevelőszülők közül a legtöbben ekkor két gyermeket neveltek (1280 fő), ennél valamivel kevesebb a három gyermeket (1161 fő) és az egy gyermeket nevelők száma (1118 fő). Jelentős számú ugyanakkor a négy gyermeket nevelők száma (799 fő), és az öt és hat vagy több gyermeket nevelőké is. A nevelőszülők több, mint kétharmada házas volt vagy élettársi kapcsolatban élt, közel fele-fele arányban voltak városok és községek lakói. A legnépesebb korcsoport közöttük a 35–60 év közöttiek csoportja (4393), de így is a nevelőszülők 15 százaléka 60 éven felüli. A 35 éven aluliak aránya a tíz százalékot is alig éri el. Utóbbinál érdemes figyelembe venni, hogy a nevelőszülővé válás minimum életkora 24 év, így ez a korcsoporti kategória csupán 10 évet ölel fel, illetve a nevelőszülői társadalom előregedésével összefüggésben állhat ez az adat.

2. A gyermekek védelme

7. táblázat

A nevelőszülők néhány jellemzője, 2021

Nevelőszülők, akiknél gyermekvédelmi szakellátásban lévő gyermek, utógondozói ellátott fiatal felnőtt van elhelyezve	Ország összesen
0 gyermek	484
1 gyermek	1118
2 gyermek	1280
3 gyermek	1161
4 gyermek	799
5 gyermek	594
6 vagy több gyermek	427
Összes nevelőszülő	5863
Egyedülálló nevelőszülő	1317
Házassági vagy élettársi kapcsolatban élő nevelőszülő	4546
Városi lakóhellyel rendelkező nevelőszülő	2908
Községi lakóhellyel rendelkező nevelőszülő	2955
35 év alatti nevelőszülő	585
35-60 év közötti nevelőszülő	4393
60 év feletti nevelőszülő	885

Forrás: KSH (2023)³¹

A nevelőszülős családokról való gondolkodás egyik kiindulópontja a nevelőszülői tevékenység motivációs háttérének feltárása, visszatérő kutatási kérdés, hogy a nevelőszülők munkaként vagy hivatásként tekintenek feladatukra és milyen motivációs háttérrel rendelkeznek. A téma kutatásának és a mindennapi életnek is szerves részét képezik a nevelőszülőség instrumentális jellemzői, úgymint a munkaszerződés, a bér, a munkafeltételek, de az emocionális elemek is (családi milió, szeretetkapcsolat). A nevelőszülővé válás motivációit vizsgáló nemzetközi kutatások belső és külső motivációkat különítenek el a nevelőszülővé válás befolyásoló tényezőiként. A belső motiváció a gondozó személyiségéből eredeztethető tulajdonságok, attribútumok együttese, úgymint az értékek, hit és érzelmek, míg a külső tényezők lehetnek például a jövedelemszerzés vagy a családbővítés szándéka is (Daniel 2011, Sebba 2012). 652 nevelőszülő kérdőíves vizsgálata

³¹ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

során Rodger – Cummings – Leschied (2006: 1136) azt találták, hogy a nevelőszülők jelentős többségénél meghatározóak voltak a belső motivációk, amelyek egyfajta altruista beállítódást tükröztek (a gyermekek szerető szülők iránti szükséglete – 92%, a gyermekek jövőbeli sérülésektől való megóvása – 89%, hitbéli elköteleződés – 15,5%), megjelentek továbbá a külső motivációk is a család kiteljesedéséhez kötődő vágyként, de egyéb okból is (a család még mindig szeretett volna gyermekekről gondoskodni – 28,7%, testvért szerettek volna vér szerinti gyermeküknek – 10,3%, örökbefogadási akadályok – 8,7%, jövedelemszerzés – 6,7%).

Nemcsak a nevelőszülővé válás motivációit, hanem egyéni, családi, jellemzőket, valamint strukturális tényezőket is figyelembe véve vizsgálták szisztematikusan 49, a témában íródott tanulmányt. A (1) motivációs faktorok között olyan tényezőket azonosítottak, melyek az egyént saját magát vagy másokat középpontba állítva irányítják a nevelőszülőség felé (pl. gyermekek segítése, családi élet kiteljesítése, egyéni motiváció, jövedelemszerzés, nem gazdasági szempontok). Megjelentek továbbá a (2) nevelőszülők egyéni és családi jellemzői (pl. nevelőszülős család funkcionalitása, sikertelen családbővítés, személyes élmények és jellemzők, szocio-demográfiai jellemzők), az (3) értékek és hit kategóriája (pl. morális felelősségvállalás, családi értékek, hitbéli elköteleződés), a (4) társas kontextus (pl. társas hatás, formális támogatás, társadalmi elköteleződés), valamint a (5) gyermekvédelem rendszerének ismerete. A faktorok többnyire pozitívan, de bizonyos esetekben negatívan is befolyásolhatják a nevelőszülők motivációját (pl. személyes élmények vagy családi funkcionalitás, illetve már meglévő társadalmi elköteleződés valamilyen más csoport, úgy iránt) (Gouveia – Magalhães – Pinto 2021: 2773–2774).

A kutatások alapján, habár a jövedelemszerzés szempontja nem hagyható figyelmen kívül, az immateriális értékek is jelentős szerepet kapnak a motivációk között (pl. altruizmus, szeretet és gondoskodás biztosításának igénye) (Andersson 2001, Homoki 2011, Rodger et al. 2006), így az önkéntes és személyes elköteleződés a nevelőszülői tevékenység alappillérvé válhat, amely azt eredményezi, hogy a nevelőszülők egy része szülőként és nem munkavállalóként tekint magára (De Wilde et al. 2019).

Rácz és Bogács 2022-ben megjelent kutatása az intézményes és nevelőszülői ellátáshoz kapcsolódó szereplők, valamint az ellátott gyermekek, fiatalok segítségével a nevelési értékeket és célokat vizsgálta a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében. A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok számára elsődleges szempont a velük kapcsolatban álló szakember jelenléte, elérhetősége, valamint a szakember hivatástudata. A nevelőszülői értékészlet kulcselemei szakemberi szemszögből továbbá a „kiszámítható keretek, biztonság nyújtása, valamint a fix napirend kialakítása”, melyhez szorosan kap-

2. A gyermekek védelme

csolódik a személyiség önállóságának fejlesztése és támogatása, a gyermekek és fiatalok múltjának elfogadása és feldolgozása, „egyfajta terápiás közeg nyújtása” (Rácz – Bogács 2022: 493). Egy magyarországi kutatás a nevelőszülői tevékenységet inkább létformaként mint szakmaként írja le a vizsgálat keretében (Homoki 2011). Ugyanakkor a nevelőszülőség professzionalizálódása a szakma alapvető elvárásává vált és a nevelőszülőség formalizálódásával járt együtt (Herczog 1995). Homoki (2011) kutatása alapján leírható egy nevelőszülői profil, az általa vizsgált megyében a nevelőszülők többsége nő volt, iskolai végzettségük jellemzően alapfokú és középfokú, szakmai kapcsolati hálójuk szűk. A nevelőszülős háztartásokat „felemás posztmodernizációs” (Homoki: 2011:108) folyamatokkal jellemezte, ez az internethasználat vonatkozásában volt leginkább megfigyelhető. A szükséges eszközök és szolgáltatások megléte mellett is akadályozottnak bizonyult az internethasználat (Homoki 2011).

A nevelőszülői szereppel szorosan összefügg, hogy a nevelőszülők gyakran kerülnek szembe előítéletekkel és olyan feltételezésekkel, melyek stigmatizálják őket. Ezzel kapcsolatban az egyik legnagyobb hiányosságnak azt vélik, hogy a hivatás nincs kellően elismerve és megbecsülve (Daniel 2011, Geiger – Hayes – Lietz 2013, Sebba 2012). A nevelőszülők képességei és tapasztalatai meghatározzák nevelőszülői tevékenységüket. A hazai gyermekvédelmi rendszer kognitív és nem kognitív készségek, ismeretek átadására egyaránt fókuszál. A nevelőszülők esetében a nem kognitív készségek (pl. együttműködés) előtérbe kerülnek, hiszen a közvetlen klienskapcsolatból adódóan a mindennapos interakciók, érintkezések a szakmai kapcsolat szerves részét alkotják (Rácz – Bogács 2022). A kutatások egy része a nevelőszülőséghez speciális készségeket párosít, így a szülőség készségtára kiegészül olyan elemekkel, melyek kifejezetten a gondozásban lévő gyermekek gondozásához, ellátásához kapcsolódnak (Daniel 2011, De Wilde et al. 2016, Shklarski 2019). Ezek egy része a nehézségekkel és kihívásokkal szemben nyújt segítséget (pl. kötődési zavarok, pszichés problémák) (Daniel 2011, De Wilde et al. 2016), míg más kutatások a támogatás keresésével (fizikai és érzelmi), a proaktív viselkedéssel (a szolgáltatások és juttatások érdekében), az elérhetőséggel (fizikai értelemben), a bizonytalanság tolerálásával és az alkalmazkodással, a hatékony kommunikációval, a határok kialakításával (szociális szakemberekkel és vér szerinti családdal) és a gyermekekkel való empátikus viselkedéssel írják körül a nevelőszülők speciális készségeit (Shklarski 2019).

A nevelőszülők dilemmáit összegezte egy kis elemszámú kvalitatív kutatás (Shklarski 2019), amely a nevelőszülőket érintő négy jelentős nehézségekkel terhelt területet tárt fel. A (1) szerepdefiníció problémakörében merült fel, hogy a nevelőszülő feladatai és kötelességei bár szülői működési módot kívánnak meg, ugyanakkor bizonyos helyzetekben ez a korlátozott szülői státusz nem elegendő

a döntések meghozatalához, a gyermek érdekeinek megfelelő képviseletéhez. A szülői szerep komplexitását tovább árnyalja a vér szerinti szülő státusza. A (2) kötődés dilemmája is felmerült, ugyanis a gondozás ideiglenes és időben nem tervezhető előre, így a kötődés és a szeretetkapcsolat kialakítását követően lehetséges, hogy hirtelen megszakad a kapcsolat, amely negatív hatással lehet a gyermek és a nevelőszülő érzelmi állapotára is. Megjelent ezzel összefüggésben az elengedés, amely egyben veszteségélmény, ahogyan azt további kutatások is (Daniel 2011, Marcellus 2008, Lietz et al. 2016) megerősítették. A (3) szabadidőre és pihenésre vonatkozó szolgáltatások kapcsán is dilemmákat fogalmaztak meg a válaszadók³², hiszen ebben az esetben a gondozásban lévő gyermekek átmeneti ellátása mellett a nevelőszülők szükségletei kerülnek előtérbe, amely véleményük szerint ellentétes lehet a gyermek szükségleteivel. A (4) vér szerinti családokkal való kapcsolat egyszerre jeleníti meg a nevelőszülői érzéseket és a gyermeki szükségleteket, amelyek sok esetben inkonzisztensek lehetnek egymással (Shklarski 2019).

A nevelőszülős ellátási forma kutatása ugyanakkor szorosan összekapcsolódik nemcsak a gondozásban élő fiatalok helyzetének kutatásával, hanem a nevelőszülős család működésének vizsgálatával is. Ebben az értelemben maga a nevelőszülős család válik a kutatás fókuszává és ez az egyszerre gyermekvédelmi intézményes feladatokat ellátó és saját családi milióval rendelkező gondozási forma kerül a középpontba. A nevelőszülős családok családi élete és család-szerkezete átalakul a nevelőszülői tevékenység következtében (Canali – Maurizi – Vecchiato 2016, Marcellus 2008). A nevelőszülős családban nevelkedő gyermekek és fiatalok számára különösen fontos, hogy a családi milió biztonságot, szeretetet jelentsen és megvalósuljon a családi életbe történő integrálódás (Rácz – Bogács 2022). A nevelőszülős családok családszerkezeti változásainak vizsgálatára irányult Kálmánchey (2001) kutatása, amely a nevelőszülős családok működésében és szerkezetében tapasztalható problémákkal foglalkozott. Az új gyermek érkezésével felmerülő problémák között említhetők a gyermek „idegenségéhez” kapcsolódó nehézségek, a családi rutinok és tevékenységek változásai, a gyermek pszichés nehézségei és a váratlan helyzetek. Olasz nevelőszülős családok körében végzett kvalitatív kutatás feltárta, hogy a családi élet alábbi területein történtek változások a nevelőszülői tevékenység eredményeként: a mindennapok ritmusa, a családtagok kötelezettségeinek megszervezése, munkahelyi köteleességek, társas és szabadidős élmények, baráti kapcsolatok, társadalmi elköteleződés, családi kapcsolatok. Ezek a hatások a család egészét érintették (Canali – Maurizi – Vecchiato 2016: 8–9).

³² Az USA-ban készült a kutatás, így ez a szolgáltatási forma nem értelmezhető ebben a formában a magyar gyermekvédelmi rendszerre vonatkoztatva.

2. A gyermekek védelme

Twigg – Swan (2007) szerzők szisztematikus szakirodalom-elemzésükben a családban élő vér szerinti gyermekek helyzetét vizsgálták és feltárták a nevelőszülői tevékenység előnyeit és hátrányait a vér szerinti gyermekek szemszögéből. Alapvető, hogy a családokban a gyermekek iránti figyelem és gondoskodás több felé osztódik és a vér szerinti gyermekek felől sok esetben a gondozásban lévő gyermek irányába tolódik el a hangsúly. Ehhez szorosan kapcsolódhatnak további negatív élmények, többek között a gyermeki agresszivitás a gondozásban lévő gyermek részéről a vér szerinti gyermek irányába, de megjelentek a nemből és korból adódó különbségek is mint lehetséges feszültségforrások. Hasonlóan negatív élmény lehet a veszteségélmény, ami nemcsak a szülői figyelem elvesztését jelentheti, hanem a gyermekek között kialakult kapcsolat megszakadását is jellemezheti. Változatos válaszreakciókkal éltek a gyermekek az őket ért negatív hatásokra vonatkozóan, néhányan kivonultak a családi életből vagy elzártak kapcsolati szinten, mások fizikailag is kiléptek a családi milióból és korán önállósodtak. Pozitívumként értékelték a vér szerinti gyermekek a nevelőszülői tevékenység érzékenyítő funkcióját és felmerült a nevelőszülői tevékenység folytatása is a következő generációkban. Ugyanakkor hangsúlyosan előtérbe kerültek a korábban említett stresszorok és kihívások, melyek a családelményt negatívan befolyásolták (Twigg – Swan 2007: 50–56).

A nevelőszülő családok nem feltétlenül illeszkednek a nukleáris családképhez, a társadalom további családjaihoz hasonlóan körükben is változatos családformákkal találkozhatunk (Andersson 2001, Erera 1998). Egy multinukleáris családok vizsgálatával összefüggő kutatásban Erera (1998) foglalkozott a nevelőszülő családok és mozaikcsaládok közötti hasonlóságokkal és eltérő jegyekkel. Az egyik jelentős különbséget a család létrejöttében, kialakulásában azonosította. A családok kialakulásának normatív felfogása szerint ugyanis a szeretet alapozza meg a családok létrejöttét, míg ez a feltétel a nevelőszülő családok tekintetében – a szerző szerint – a gondozásban lévő gyermekek befogadása, a nevelőszülői tevékenység okán nem feltétlenül tud teljesülni. Amennyiben a nevelőszülő családokat ebben a megközelítésben vizsgáljuk, akkor a család létrejötte inkább instrumentális jellegű, és intézményes funkciókhoz kötött, a korábbi diszfunkcionális családi működés kompenzációs színtereként értelmezhető. Szerves része továbbá a családokkal szemben támasztott normatív elvárásoknak a családi kötelek és a gyermekgondozás perzisztenciája, ami hasonlóan akadályozott lehet a gondozásban lévő gyermekek hazagondozása, örökbefogadása esetén. Az említett kutatás alapján úgy véljük, hogy az Erera (1998) által a mozaikcsaládok és nevelőszülő családok megkülönböztetésére alkalmazott két megközelítési mód (normatív elvárások és intézményes jelleg) integrációja képes lehet megragadni a nevelőszülő családok működésének lényegét. Ennek a működésnek éppen ez a kettősség jelenti az egyediségét, egy-

szerre zajlik a családi élet a normatív elvárások meghatározta családi közegben, családi miliőben, ugyanakkor egy intézményes keretrendszerben. Néhány ismerően keresztül a szerző hasonlóságokat is azonosított a két vizsgált családformát tekintve. Egyrésztől mindkét családtípus esetében azt találta, hogy a társadalmi elfogadás érdekében erőfeszítéseket kell tenniük, különösen igaz ez a nevelőszülős családok esetében. Másrésztől a családösszetétel fragmentált, vannak „újonnan érkező” és „veterán” tagok (Erera 1998: 305). A családok kialakulásának tartalmi szempontjait tekintve, bár különbözőek lehetnek, szerkezeti szempontból azonosak: mindkét forma létrejöttét egy korábbi családforma megszűnése, felbomlása előzte meg. Éppen ezért a családtagok fizikai jelenléte is megosztott, míg a korábbi családstruktúrához tartozó szereplők egy része vagy egésze más helyen élhet (gondozásban élő gyermek esetében a vér szerinti család), addig bizonyos tagok helyben találhatóak meg. Ennek a szereplői sokszínűségnek köszönhetően több, szülői funkciót betöltő szereplő és minta is megjelenik, ezzel szoros összefüggésben nehézségek adódhatnak a szereptisztázások tekintetében (szülők és gyermekek). Gyakoriak a lojalitás-konfliktusok – kifejezetten a gondozásban lévő gyermekekre vonatkozóan – és mindkét családformában megjelenik a gyermekek gondozása ellenében járó fizetség (nevelőszülői díj és tartásdíj). Amennyiben egy nevelőszülős család egyben multinukleáris is, ezek a tényezők halmozottan jelen lehetnek a családi életben (Erera 1998).

Nem nevelőszülős mozaikcsaládokat nevelőszülős mozaikcsaládokkal összevető kutatás eredményei alapján a nevelőszülős családok öndefinícióinak alapja sok esetben nem a nukleáris családképtől való eltérés – ahogyan az a nem nevelőszülős családok narratíváiban gyakran előfordul –, hanem sokkal inkább a nevelőszülői családi működés a családi identitás alapja. Ennek megfelelően a mozaik családstruktúra kevésbé hangsúlyosan van jelen a családok önértelmezésében, a működésüket főként a nevelőszülői tevékenység vonatkozásában írják le. A sokrétű családi tapasztalatok (multinukleáris és nevelőszülős) számos szereplőt emelnek be a családi szintésre, valamint olyan élethelyzetekkel állítják szembe a családokat, mely által a családi reziliencia is jelentős képességgé válik a kihívásokkal szembeni küzdelemben (Nemes-Zámbó 2022). Éppen ez a folyamatos alkalmazkodás-kényszer adja a nevelőszülős családok működésének alapját, és teszi lehetővé, hogy a családi élet a rugalmas alkalmazkodóképesség állandó fejlesztési lehetőségének talajává váljon (Lietz et al. 2016).

A multinukleáris és egyben nevelőszülős családi működés kihívásai mellett olyan családi szintű kompetenciákkal és készségekkel találkozhatunk (pl. nyitottság, tolerancia), melyek elősegíthetik a szakellátásba kerülő gyermekek befogadását a családba (Andersson 2001). Ennek a dichotómiának az eredményeként a mozaik-működésből adódó állandóság és stabilitás mellett a nevelőszülői

funkcióval megjelenik a családok életében a változás- és ideiglenességérzés (Erera 1998).

2.2.2. Önálló életre készülés, felnőtté válás a gyermekvédelem rendszerében

Felkészülés az önálló életre, felnőtté válás

A kutatások egy része a gyermekek intézményi gondozásának egyik mérföldkövét, a fiatalok felnőtt életre, önállóságra való készülését vizsgálja. Mindez azért is indokolt, mert a rendszer működésének hatékonyságát leginkább meghatározó tényező a rendszerből kilépő fiatalok sikeressége, társadalomban való boldogulása (B. Aczél 1994, Spitzer 1994). A fiatalok önálló életre készítése ennek megfelelően a gyermekvédelmi szakmában dolgozók és élők számára is jelentős folyamat lehet. A kutatások szerint a fiatalokban fokozottan felmerül az igény az önálló életre való felkészüléssel kapcsolatos segítségnyújtásra, támogatásra (Barth 1990, Pecora et al. 2006, Rácz – Bogács 2022, Schofield – Beek 2009).

Iglehart (1995: 424) három csoportot összehasonlított (családjukban nevelkedők, családban gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedők és nevelőszülőcsaládoknál nevelkedők) 12 indexből álló önálló életre vonatkozó tulajdonság csoportot alkotott. A 174 fős mintában a lakhatással kapcsolatos készségek és tudás, valamint a születésszabályozás tekintetében szignifikáns eltérés mutatkozott a három vizsgált populáció között: a nevelőszülőknél nevelkedők szignifikánsan kisebb arányban rendelkeztek a két tématerülethez kapcsolódó kompetenciákkal és tudással. Reilly (2003) a fiatalok rendszerből való kikerülésével való összefüggésben vizsgálta, hogy mely faktorok járulnak hozzá leginkább a negatív kimenetekhez. Az önálló életre készítés ebben a kontextusban egyfajta védőfaktorként jelent meg, az általa vizsgált száz fiatal közül a többség részt vett az önálló életkezdéshez kapcsolódó képzéseken, amely a pozitív kimenetek egyik kulcstényezője volt. A fiatalok legnagyobb arányban (60-70%) „munkakereséssel, háztartásvezetéssel, oktatási tervezéssel, pénzkezeléssel, interperszonális kapcsolatok kezelésével, étkezéssel, közösségi erőforrásokkal és közlekedéssel kapcsolatos képzéseken” vettek részt. Míg kisebb mértékben számoltak be a „munkahely megtartásával, lakhatással kapcsolatos, a szülővé váláshoz kapcsolódó és a jogi tudást” elősegítő programokról (Reilly 2003: 737). Más kutatások hangsúlyosan az önálló életre készüléssel kapcsolatos hiányosságokról számoltak be. Barth (1990) 55 fős gondozásból kikerült mintája alapján a fiatalok nagyrésze (63%) hiányolta a szociális munkás vagy nevelőszülő részéről a felkészítést az önálló életre, hasonlóan nagy arányban (65%) számoltak be

arról, hogy a középiskola sem pótolta ezeket a hiányosságokat (Barth 1990: 425–426).

A fejlesztési programok és képzések szükségességén túl néhány kutató arról is beszámol, hogy ebben a folyamatban elsősorban a fiatal és nevelője közötti kapcsolat kulcsfontosságú, melyet Ainsworth et al. munkássága alapján Schofield – Beek (2009) szerzőpáros a gondoskodás biztonságalapú modellje szerint öt dimenzióban határoz meg. A fiataloknak szükségük van arra, hogy „(1) elérhető legyen számukra a gondviselőjük”, ez hozzátartozik a bizalom kialakításához. Hasonlóan jelentős dimenzió az „(2) érzékenység”, mely a fiatal érzelmeinek és viselkedésének megértéséhez, irányításához járul hozzá, valamint az „(3) elfogadás”, mely az önértékelés szerves része. A „(4) kooperáció”, és a „(5) családtagság” a hatékonyság érzést és a valahova tartozás érzését segítik elő (Shofield – Beek 2006: 259.) A kötődés fejlesztése a fiatalok állandóságérzetének és sikeres felnőtté válásának egyik alapköve lehet (Healey – Fisher 2011).

A hazai kutatások főként az utógondozói ellátás és az utógondozás vonatkozásában vizsgálják a lehetséges kimeneteket, hiszen a rendszer lehetőséget biztosít a 18 éven felüliek számára az utógondozás és utógondozói ellátás igénybevételére, melyeknek elsődleges célja, hogy a fiatalot segítsék a felnőtt korba való átmenetben, az önállóság fokozatos megteremtésében. Ezt a kutatási orientációt továbbá az is indokolja, hogy a rendszerből kikerült fiatalok nyomom követésének keretrendszere nincs megteremtve, így a rendszer hatékonyságát korlátozottan lehet mérni (Rácz 2014). A kilépés során kihívások és nehézségek sokaságával találja szemben magát a fiatal, melynek megnyilvánulásai híjánként a munkanélküliségben, a tudáshiányban, a tudás konvertálhatóságának hiányában, valamint az erőforráshiányban érhetőek tetten (B. Aczél 1994, Rákó 2006). A statisztikák azt mutatják, hogy „a 18 éves és idősebb, nagyrészt utógondozói ellátottak nem tudják megkezdni az önálló életüket nagykorúságuk elérésével” (Papházi – Szikulai 2008: 23). Szikulai 2003-as utánkövetéses vizsgálata egyike volt azon kivételes hazai kutatásoknak, mely nagy elemszámú mintán (4421 db adatlap, 114 interjú) lehetővé tette a fiatalok felnőtté válásával kapcsolatos legfontosabb tendenciák feltárását. A vizsgálatban a társadalmi beilleszkedés sikerességének vonatkozásában az alábbi tényezőket határozták meg:

- „a fiatal felnőttek személyisége, meglévő belső erőforrásai;
- a fiatal felnőttek családi háttere, kapcsolattartása szüleivel;
- a fiatal felnőttek gondoskodásban eltöltött idejének hossza, az ezen időszak alatt szerzett esetleges mentális sérülések mélysége, a gondoskodás ideje alatt kiépített kapcsolatai;
- a fiatal felnőttek gondoskodásban eltöltött ideje alatti gondozása-nevelése (szocializációja);
- a fiatal felnőttek iskolázottsága;

2. A gyermekek védelme

- az utógondozás és az utógondozói ellátás által biztosítható lehetőségek;
- a társadalmi beilleszkedést és annak sikerességét szolgáló összetársadalmi programok
- (munkához, lakáshoz jutás lehetőségei, feltételei, szociális ellátások)” (Szikulai 2003: 1).

Az önállóságra való felkészítésben jelentős a különböző készségterületek fejlesztésének hiánya, melyhez a részleges, akadályokba ütköző szocializációs folyamatok is nagymértékben hozzájárulnak. Az említett problémák, hiányosságok főként az utógondozás és az utógondozói ellátás során jelentkeznek (Szikulai 2003). Az utógondozási kort megelőzően sem mennek végbe akadálytalanul a felnőtt létre való felkészítés folyamatai, mely mind a gyermekotthonok, mind a lakásotthonok vonatkozásában érvényes (Rácz 2006). Az önálló életre készülésnek ugyanis fontos feltétele lenne – a rendszerben nevelkedő gyermekek és fiatalok szempontjából – az intézményrendszeren kívüli (kortárs)kapcsolatok kiépítése is, azonban ebben a tekintetben is akadályokat érzékelnek az érintettek. A nyári táborok és a legtöbb számukra szervezett program a szakellátás rendszerében nevelkedőkre fókuszál (Rácz – Bogács 2022). Rácz (2006) többek között a fenti jelenségekhez kapcsolódóan javasolja a lépcsőzetes kiléptetés kialakítását, valamint az utánkövetés módszertanának kidolgozását. Kutatásai továbbá arról számolnak be, hogy a gondozás időszakának megfelelő tartalommal való feltöltése, a fiatal jövőjére vonatkozó tervezésben való részvétele elengedhetetlen (Rácz 2009b). Mindez már a gyermeki, serdülőkori időszakban is jelentős célkitűzés lehetne, hiszen a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok sokszor azt érzékelik, hogy csak a felnőtté válás küszöbén állva válnak az életük tervezésének, irányításának aktív szereplőivé és a jövő bizonytalanságokkal övezett (Rácz – Bogács 2022). A szakemberek mentőövként tekintenek ugyanakkor az utógondozói ellátásra, mely közvetlenül a felnőtt életbe lépés előtt pótolhatatlan erőforrást jelenthet a fiatalok számára. A gondozás azonban diszkrecionális: jellemzően a szakembertől függ, hogyan és milyen mértékben támogatja a fiatal a folyamatban (2009a).

2021. év végen az utógondozói ellátásban élő fiatalok közel háromnegyede tanulói, hallgatói jogviszony meglétével vette igénybe az utógondozói ellátást, míg közel 20 százalékuk létfenntartását önállóan nem tudta biztosítani. A 2021. december 31-én utógondozói ellátásban részesült fiatalok (2202 fő) közül 1607-en tanultak (többségük középfokú intézményben: 1435 fő), és 427-en dolgoztak. Az utógondozói ellátásban élő fiatalok középfokú tanulmányaihoz kapcsolódó iskolatípusok hasonló tendenciákat mutatnak a kiskorúak körében tapasztaltakkal, esetükben is a szakiskola, szakközépiskola a legnagyobb arányú (a középfokon tanulók több, mint fele ebben a két iskolatípusban tanul). A tíz százalékot

valamennyivel meghaladja a felsőfokú tanulmányokat folytatók aránya (KSH 2023)³³.

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok aggodalmakkal telve tekintenek a jövőre, melynek meghatározó aspektusa az egyedül maradottság érzése (Rácz 2006, Rácz – Bogács 2022). A felnőtté válás tekintetében releváns lehet a családtervezés és a családalapítással kapcsolatos elképzelések vizsgálata is, ugyanis ez is szorosan összekapcsolódik a felnőtté válás folyamatával. A kutatók által kockázatként azonosított (Barth 1990, Collins 2001, Pecora et al. 2006) korai gyermekvállalás megelőzése és az önálló életre készülés fontos területeként jelenhet meg a tudatos családtervezés, valamint a szexuális edukáció. A családtervezés egyik kiindulópontja lehet az az ideológiai háttér, mely a gyermekvédelmi rendszert áthatja és a családról való gondolkodást meghatározza. Rácz (2020) kutatása során arra világított rá, hogy a gyermekvédelmi szakemberek és döntéshozók körében uralkodó a nukleáris család eszményképe. Mindez kiegészül azzal a normatív elvvel, amely a gyermekkép idealisztikusságát erősíti. A családkép jellemző eleme ugyanakkor az érzelmi alapú megközelítés, és csak ezt követően jelent meg a család gazdasági funkciója. A rendszerben élő fiatalok vonatkozásában ez a családkép inkonzisztens lehet, hiszen a modernizált világ családformái és -szerkezetei változáson mennek keresztül, így a rendszer által projektált családkép nem illeszkedik rugalmasan ezekhez a változásokhoz. A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok családképének alapját az a dichotómia adja, amely egyszerre köti őket a szerinti családjukhoz és ahhoz a közösséghez, amelyben nevelkednek. Utóbbiban tapasztalják meg többségében a tényleges családi-közösség élményét. A kettő között egyértelmű distanciát tesznek az érzelmi kötődés és a szeretetkapcsolat tekintetében. A vágyott család és családkép érzelmileg telített, elképzelésük szerint a szülői szerep hosszútávú feladat.

A fiatalok családalapítási terveivel és családképével kapcsolatban érdemes lehet több szempontból is közelíteni a meghatározó tapasztalatokhoz. Ezek között befolyásoló ereje lehet a rendszerben történő mozgásnak (pl. lineáris, tehát csak egy gondozási-helyen élt a fiatal vagy variábilis), továbbá a domináns családelményeknek (pl. bántalmazó család, testvérként szülői szerep ellátása), valamint a domináns életeseményeknek is (pl. vér szerinti családból kilépés). Ezek a kategóriák összefüggéseikben vizsgálhatóak és hatással lehetnek a fiatalok családképére (Czibere – Nemes-Zámbó 2020).

A rendszerből való kikerülés vonatkozásában a legtöbb kutatás igyekszik összefüggéseket találni a rendszer előtti, valamint a rendszerben eltöltött idő hatá-

³³ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

2. A gyermekek védelme

saival kapcsolatban. A kutatások jórésze főként a negatív kimeneteket tanulmányozza, hiszen a hajléktalanság, az instabil gazdasági helyzet, a bűnelkövetéssel való érintettség, a szerhasználat, valamint a fiatalok gyermekvállalás tekintetében a statisztikák és kutatások kedvezőtlen eredményekről számolnak be (Barth 1990, Collins 2001, Pecora et al. 2006).

Jelentős életesemény a kikerült fiatalok életében, hogy a lakhatási nehézségek következtében hajléktalanságot élnek meg (Pecora et al. 2006, Reilly 2003), ebben főként az első lakóhely megtalálása jelenti a legnagyobb kihívást, de a mindennapokban felmerülő súlyos anyagi problémák tovább nehezíthetik a fiatalok életét. A törekeny anyagi helyzet, a munkanélküliség, szélsőséges esetekben a hajléktalanságon túl az alapvető élelmekhez való hozzájutást is akadályozhatja (Barth 1990). A szegénység továbbá az egyik kutatás szerint korrelál a leányanyasággal, emellett a kedvezőtlen oktatási jellemzők (alacsony iskolai végzettség) és a jóléti függőség is erősíti a korai gyermekvállalás kockázatát (Doyle 2007).

Magyarországi hajléktalan személyek körében végzett vizsgálat alapján kereste Győri (2021) az összefüggést az állami gondoskodási tapasztalat és a hajléktalanná válás között. A Február Harmadika kutatássorozat keretében azt találta, hogy „jellemző a „kerülő út”: az állami gondozottak útja ugyan nem vezet egyenesen a hajléktalanságba, azonban nagyon gyakran csak a legbizonytalanabb lakhatási lehetőségekig jutnak, ahonnan viszont sokan előbb-utóbb hajléktalanná válnak” (Győri 2021: 103). A fiatal korcsoport körében azonban jelentős volt a gyermekvédelmi szakellátásból közvetlenül kikerültek aránya. A valaha állami gondozásban nevelkedettek aránya a hajléktalan személyek között (20,5%) számottevő volt, ami megerősíti, hogy nem feltétlenül lineáris út vezet a hajléktalanná válás irányába. Az állami gondozotti tapasztalattal rendelkező hajléktalan személyek iskolai végzettsége jellemzően alacsonyabb volt (62% legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezett), 57 százalékukra mondták már, hogy cigány (Győri 2021: 99). Másodgenerációs hajléktalanságban érintettek körében a hajléktalan élethelyzetet átörökítő folyamatokat, indikátorokat vizsgálták, mely során a mintába került 21 családban külön alcsoportot alkotott mind az anyai mind a gyermek generációkban a gyermekvédelmi szakellátási tapasztalat. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekvédelmi rendszer és a szociális ellátórendszer hatékonyabb együttműködésére lenne szükség a családok generációinak hajléktalanná válásának megakadályozása érdekében (Fehér – Lengyel 2023).

A lakhatási nehézségek kompenzációs eszköze Magyarországon az otthonteremtési támogatás. 2021-ben 863 fő részesült a támogatásban, közülük 505 fő 20-25 év közötti, 188 fő 25-30 év közötti, 128 fő 20 év alatti és 42 fő 30 év feletti fiatal volt. Összesen 857.819.000 Ft-ot fizettek ki az évben otthonteremtési támo-

gatásra, melynek 50 százalékát építési telek, életvitelszerű lakhatásra alkalmas lakás, családi ház, tanya vásárlására, építésére, tulajdonnal vagy tulajdonrész-szerzéssel járó felújításra, bővítésre fordítottak. További több, mint 25 százalékban (26,7%) bérleti jogviszony létesítéséhez szükséges összeg megfizetésére, lakás, családi ház, tanya bérleti díjának kifizetésére folyósították a támogatást (KSH 2023)³⁴.

A negatív kimenetek másik markáns csoportját alkotják azok a fiatal felnőttek, akik kapcsolatba kerülnek az igazságszolgáltatással, esetleg börtönbüntetéseket töltenek. Reilly (2003: 736) száz fiatalal készült interjú alapján közel a válaszadók felénél (41%) azonosított be börtönbüntetésre vonatkozó tapasztalatot. Azon fiatalok között, akik még a szakellátás ideje alatt szabadságvesztésre ítéltetnek, Magyarországon 1998 és 2006 között 4,35-szörös emelkedés volt megfigyelhető (65 főről 283 főre) (Papházi – Szikulai 2008: 29).

Amennyiben a kimenetek alakulásában szerepet játszó életeményeket vizsgáljuk, Reilly (2003) kutatásában azt találta, hogy a gondozási-hely váltások az alábbi kimenetek vonatkozásában negatív együttjárást eredményeztek: nőtt a bántalmazó kapcsolatokban való részvétel, az igazságszolgáltatással való kapcsolatba kerülés, a bebörtönzés, a nem kívánt terhesség, valamint a hajléktalanná válás valószínűsége. Emellett a hajléktalanná válás kockázatát hasonlóan növelte a társas támogatás hiánya, valamint az alacsony iskolai végzettség a bebörtönzés kockázatát növelte (Reilly 2003: 740). Józsa (2005) ugyanakkor arról is beszámolt, hogy az intézményi közegben eltöltött idő a gyermek vagy fiatal fejlődéséhez nagymértékben hozzájárul. Így az ideális gondozási időn túli intézményi közegben nevelkedés negatív következményekkel járhat a fiatal személyiségfejlődése tekintetében.

Változatos életutak

Jóllehet, a fenti kutatások elsősorban a negatív kimenetekre fókuszálnak, a fiatalok életútja és életpályája ennél változatosabb. Stein (2005: 3) a „(1) stabilitást, kontinuitást és kötődést, (2) az identitást, (3) az oktatást, szabadidőt és a felkészülést” középpontba állítva reziliencia-szemponitú megközelítésben vizsgálta a felnőtt életbe való átmenetet és a rendszerből való kikerülést. Tanulmányában három csoportot azonosított be: (1) az „áldozatokat”, akiknél a kedvezőtlen kimenetek („munkanélküliség, magány, mentális problémák”) együttjárnak a rendszerbe kerülést megelőző szélsőségesen negatív élményekkel, s ezekben az

³⁴ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) OSAP 1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány alapján.

2. A gyermekek védelme

esetekben a rendszerben nevelkedés konzerválta vagy tovább súlyosbította a meglévő problémákat, nehézségeket. (2) A „túlélők” csoportjában olyan fiatalokat talált, akik mérsékelten reziliensek, elsősorban az utógondozás támogató ereje a meghatározó, azonban érzékelhető esetükben az instabilitás. (3) „Sikereseknek” tekintette azokat, akik nagymértékben reziliensek voltak, biztos oktatási és karrier alapjaiknak köszönhetően, a „stabilitás és a kontinuitás” esetükben megvalósult (Stein 2005: 19-22). Rácz (2014) Stein modelljét magyarországi kutatásához adaptálva újszerű kategóriákat alkotott, melyekhez jórészt utógondozói ellátásban részesülő fiatalokkal készített interjúkat, de negyven interjúalany közül tízen már kikerültek az ellátásból. Kutatása alapján két fő életút típust különített el, a sikereseket és túlélőket, melyeket további alcsoportokba rendezett (8. táblázat).

8. táblázat

Sikeresek és túlélők Rácz (2014) kutatása alapján

Sikeresek	Túlélők
1. altípus: <i>A földön járók</i> – sikeres szakmák, szakmai sikerek	1. altípus: A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő – <i>szakképzésre összpontosítók</i>
2. altípus: <i>Az álomlovasok</i> – gyermekkori álmot követők	2. altípus: A jövőtől féltő, kiterjedt jelenben élő – <i>munkára összpontosítók</i>
3. altípus: <i>A jég hátán is megélők</i>	3. altípus: „ <i>Godot-ra várók</i> ” passzív résztvevők
	4. altípus: <i>Az „élet a legnagyobb rendező” elvet vallók</i>

Forrás: Rácz (2014: 116) alapján saját szerkesztés

A sikereseket jellemzi a hátrányok leküzdése, iskolai és munkakarrierjük kiegyensúlyozott, nem töredezett, van továbbtanulási (felsőfokú) aspirációjuk és rendelkeznek támogató kapcsolatokkal (akár a gyermekvédelem rendszeréből is). A túlélőknél ezzel szemben az instabilitás a jellemző, a hátrányok leküzdése nehézségekkel teli, meghatározó élmény az ellenük irányuló előítélet, az iskolai és munkakarrier töredezett és bizonytalan. Támogató háttér hiányában nélkülözik a számukra megfelelő élet kialakításához szükséges segítséget. A sikeresek között a földön járók esetében az oktatás szükségessége központi gondolat, önálló és racionális döntések eredményeként születtek meg a továbbtanulási döntések, de annak is szerepe volt a választásban, hogy a szakmai fejlődés személyiségükhöz illeszkedő legyen. Az álomlovasok gyermekkori álmukat, hobbijukat szeretnék megvalósítani, amelyhez támogatást is kapnak. A jég hátán is megélők önállóak, az élet számos területére sikeresen fókuszálnak, nincs szükségük támogatásra. A túlélők csoportjában megjelennek a szakképzésre és munkára összpontosítók. Előbbiekre jellemző, hogy nem mernek előre tervezni, de a

szakmájukban szeretnének elhelyezkedni és többnyire jól teljesítenek, utóbbiaknak gyenge a munkaerőpiaci pozíciója a töredezett iskolai karrier eredményeként. A „Godot-ra várók” passzív résztvevők iskolai és munkaerőpiaci szempontból is megrekedtek, életüket a folytonos újratervezés és útkeresés jellemzi. Az „élet a legnagyobb rendező” elvet vallók között a fókusz a gyermeknevelés, ugyanis a kategóriát a korán szülővé vált fiatalok alkotják. Ennek megfelelően a tanulmányok befejezése és a továbbtanulás időben kitolódott (Rácz 2014).

A tipológiából kitűnik az életutak árnyaltsága és sokszínűsége, amely még inkább megerősíti, hogy az életutak és kimenetek alakulását számos külső és belső tényező befolyásolhatja, ezeket az összefüggéseket pedig csak az egyéni esetek és a differenciáltság keretrendszerében érdemes vizsgálni.

2.2.3. A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő gyermekek és fiatalok oktatási helyzetét meghatározó tényezők

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok oktatási helyzetét számos kutatás vizsgálja, melyek többsége megegyezik abban, hogy a felnőttkori sikeres integráció egyik kulcstényezője az oktatási részvétel, a minél magasabb szintű végzettség megszerzése (Farkas – Rácz – Szabolcsi 2019, Forsman et al. 2020, Rákó 2014a, Sullivan – Jones – Mathiesen 2010). Egyes kutatások szerint e folyamat központi eleme a középiskola elvégzése (Pecora et al. 2011). Fokozottan megjelenik ugyanis a vizsgált csoport körében a korai iskolaelhagyás, a lemorzsolódás, amely egyúttal megkérdőjelezi az iskolák és a gyermekvédelmi intézményrendszer működésének hatékonyságát (Conger – Finkelstein 2003, Herczog 2013, Simon 2019). Scherr (2007: 424) olyan kutatásokat vizsgált, melyek a gyermekvédelmi gondoskodásban élők oktatási helyzetére fókuszáltak, és a 31 elemzett tanulmány alapján központi témaként jelent meg a „speciális oktatás választhatósága, a bukások”, illetve „a fegyelmező intézkedések” vizsgálata.

Számos kutatás számol be arról, hogy a fiatalok kedvezőtlen iskolai karrierje nemcsak a felsőfokú oktatásban való alacsony részvételi arányok tekintetében szembetűnő (Pecora et al. 2006), de a középiskolát elvégző fiatalok aránya is kedvezőtlen (Barth 1990, Reilly 2003). Clemens et al. (2017) kutatásukban többek között arra a kérdésre is keresték a választ, hogy a gondoskodásban nevelkedő fiatalok többsége miért inkább a GED-et³⁵ (a tanulmányok érettségi bizo-

³⁵ „GED: General Equivalency Diploma. Egy hivatalos dokumentum az Egyesült Államokban, melyet azon tanulók kapnak, akik nem fejezték be a középiskolai tanulmányaikat (15-18 év közöttiek számára működtetett iskola), de teljesítettek egy vizsgát, amely igazolja, hogy a középiskolát befejezőkhöz hasonló képességeik vannak.” (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ged>)

2. A gyermekek védelme

nyitvány nélküli befejezése) választja az érettségi bizonyítvány megszerzésével szemben. Azt találták, hogy ebben a folyamatban jelentős szerep tulajdonítható azoknak a „konzisztens és szisztematikus üzeneteknek”, melyek a fiatalokat szűkebb és tágabb környezetükből érik és befolyásolják (Clemens et al. 2017: 73). Magyar adatok is megerősítik az előbbieket, Rácz – Hodosán – Korintus (2009: 104) tanulmánya is összesítette, hogy a fiatalok jelentős arányban (90%) érettségit nem adó szakiskolában vagy szakközépiskolában tanultak tovább 2005-ben. A jövőtervekben is jelentős hangsúllyal érhető tetten a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő fiatalok képzettségi szint szerinti lemaradása, míg a családjukban nevelkedők nagyrésze felsőfokú tanulmányokat, esetleg érettségit tervez, addig a gyermekotthonban élő fiatalok aspirációs szintje inkább a szakmunkás képzettségre és kisebb mértékben az érettségi bizonyítvány megszerzésére irányul (Gyarmati 2011). Az iskolai kimenetek tekintetében jelentős szerepe lehet a szülők kedvezőtlen iskolai végzettségének és munkaerőpiaci-helyzetének, ugyanakkor a gyermekvédelmi rendszer által indirekt módon kijelölt oktatási karrierútnak is, mely a szakmaszerzésre teszi a hangsúlyt, szemben a magasabb szintű oktatási lehetőségekkel. Utóbbi esetben ez egyfajta védőfunkcióként is működhet: a fiatalokkal foglalkozó szakemberek igyekeznek meggátolni, hogy az oktatási rendszeren belül további kudarcok ériék a fiatalokat. Ezzel egyidejűleg azonban számos fiatal érzelmi támogatás, külső motiváció – és nem képességei, kompetenciái – hiányában elveti a felsőbb fokú tanulmányok elvégzését (Korintus – Rácz – Csák 2011).

Hasonlóan lényeges a készségekhez, kompetenciákhoz kapcsolódó tényezők vizsgálata. Általános iskolai szinten a gyermekek túlkorossága szembetűnő jelenség a magyarországi adatokat vizsgálva (Hodosán – Rácz 2014, Szikulai – Papházi 2008, Varga 2012). A túlkorosság egyik oka lehet az általános iskola megkezdésének kitolódása (Gyarmati 2011), valamint az évisméltés is. Scherr (2007: 425) szisztematikus elemzése során azt találta, hogy a vizsgálatokban érintett fiatalok 33 százalékánál legalább egyszer előfordult az évisméltés. Hodosán és Rácz (2014) továbbá középfokú szakmai képzésben tanulóira irányuló kérdőíves és mélyinterjú vizsgálatuk során feltárták, hogy a középiskolában főként a közismereti tárgyak okozzák az évisméltést.

Emellett az iskolai érdemjegyek, a kompetenciamérések eredményei is vizsgálást adhatnak a fiatalok oktatási helyzetére vonatkozóan. Forsman (2020: 7) longitudinális kvantitatív vizsgálata szerint szignifikánsan rosszabb érdemjegyeket kaptak azok a fiatalok (6., 9. osztályos és végzős korukban), akik életük során gondoskodásban nevelkedtek, szemben azokkal, akiknek ilyen élettapasztalatuk nem volt. Kvalitatív vizsgálat hasonlóan számottevő matematikai és olvasási-készségbeli nehézségekről és lemaradásokról számolt be (Zima et al. 2000). Gyarmati (2011) a 2008-as kompetencia felmérés eredményeinek adat-

bázisát elemezve (8. és 10. évfolyam) a kompetencia területek mindegyikén (szövegértés és matematika) a családjukban nevelkedő fiataloktól jóval kedvezőtlenebb értékeket talált. „A saját családdal élők az országra jellemző átlagos 500 pont körül teljesítettek, míg a gyermekotthonban élők 70-80 ponttal kevesebbet értek el ezeken a teszteken.” (Gyarmati 2011: 9). A kompetencia felmérést megelőző év tanulmányi átlagai is hasonló tendenciát mutattak: a családjukban nevelkedők átlagához képest (3,96), elmarad a nevelőszülőknél élőké (3,47), de még inkább a gyermekotthonban nevelkedőké (3,15) (Gyarmati 2011: 5).

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok pszichés állapotának vizsgálata is segítheti az oktatási helyzetkép feltárását. A fegyelmezési problémák kiemelten megjelennek a gondoskodásban nevelkedők körében (Blome 1997, Heath – Colton – Aldgate 1989, Scherr 2007). A fegyelmezési problémák szélsőséges esetekben felfüggesztéshez és eltanácsoláshoz vezetnek, mely 10 tematikus tanulmány 3646 elemszámú egyesített mintája szerint 24%-ban érinti a fiatalokat legalább egyszer tanulmányaik során (Scherr 2007: 429). A középiskolai tanulmányok sikeres befejezésének egyik kulcs tényezője lehet a megfelelő pszichés állapot (Pecora et al. 2011). A gyermekek és fiatalok nagyrésze érintett erőszakos cselekedetekben, bizonyos vizsgálatok szerint többségében csak szemtanúként, de számottevő arányban áldozatként is (Stein et al. 2001). Rausch (2013) két megyére irányuló (Komárom-Esztergom, Pest megye) 108 fős mintája alapján arra jutott, hogy az általa vizsgált 8 és 20 év közötti fiatalok körében nagyobb arányban megjelenik az agresszió, mely leginkább a verekedésekben való részvétel formájában nyilvánul meg. Bántalmazóként az országos arányokhoz közelítenek az eredmények („68,1% egyszer sem, 20,2% egyszer-kétszer bántalmazta osztálytársait az utóbbi hónapokban”), bántalmazottként „a szakellátásban élőknel 81,9% a nem bántalmazottak aránya, 13,8%-ot 1-2-szer, és mindössze 1-1 gyermek jelölte meg, hogy hetente többször is bántalmazták” (Rausch 2013: 113).

Rákó (2014a) lakásotthonban és gyermekotthonban élő fiatalokra irányuló kutatásában azt találta, hogy iskolatípus szerint előnyösebb helyzetben vannak a lakásotthonban élők, ugyanis nagyobb arányban tanulnak gimnáziumokban, mint gyermekotthonban élő társaik. A gyermekotthonban élők és saját családjukban nevelkedők közötti oktatási helyzetre vonatkozó különbözőségeket – s egyúttal a gyermekotthonok iskolai életpályával való összefüggésben érzékelhető kevésbé pozitív hatását – a fiatalok továbbtanulásra vonatkozó aspirációs szintje markánsan jelzi. „Míg a gyermekotthonban élők 41%-a preferálja a szakmunkás végzettséget, addig a saját családdal élők esetén ezt csak a gyermekek 11,3%-a jelölte meg: a különbség közel négyszeres. Az egyetem megcélzása a saját családdal élőknel közel 50%-os, ellenben a gyermekotthonokban élőknel mindössze 14% – itt a különbség több mint háromszoros.” (Gyarmati 2011: 7).

2. A gyermekek védelme

A további kutatások egybehangzóan megerősítik, hogy a nevelőszülőnél élő fiatalok sikeresebbek az iskolában, kevésbé jellemző a lemorzsolódás körükben, jellemzően kedvezőbben alakulnak eredményeik a továbbtanulás terén is (Herczog 2013, Rácz – Hodosán – Korintus 2009, Varga 2006).

A kedvezőtlen oktatási helyzet összefüggéseinek feltárására irányuló szakirodalom külső és belső, implicit és explicit tényezőket egyaránt említ, melyek közül az egyik leglényegesebb az iskolaváltások hatása az iskolai pályafutásra. Reilly (2003) az iskolaváltás negatív hatásai mellett a nevelőszülők támogatásának, valamint az iskola fontosságának hiányában érzékelt összefüggéseket. Clemens et al. (2016) továbbá azt is megerősítették, hogy az iskolaváltások és a középfokú tanulmányok befejezése között negatív a kapcsolat, tehát a gyakori iskolaváltás gátolja a középfokú oktatás teljesítését. Az említett tényező mellett a középiskola befejezésében jelentékeny szerep jut és elősegítő tényezőként azonosítható:

- „ha minél későbbi életkorban lép be a gyermek az ellátásba,
- ha kevesebb gondozási-hely váltáson megy keresztül,
- ha részt vesz az önálló életre felkészítő tréningeken,
- ha nem jellemző rá bűnelkövetői viselkedés” (Pecora et al. 2011: 225–227.).

Ugyanakkor legalább ennyire jelentősek a fiatal belső világával, érzelmeivel kapcsolatban álló tényezők, úgymint a családból való kiemeléssel és a rendszerbe kerüléssel járó események érzelmi hatásai (Clemens et al. 2017), s az ezzel együtt kialakuló pszichés problémák (Hodosán – Rácz 2014). Az oktatással kapcsolatos döntések tekintetében Groinig és Sting (2019) szerint a fiatalok cselekedeteinek orientációja két fő komponens szerint zajlik, melyek egyfajta útkeresésnek is tekinthetők: ezek egyike a társas kapcsolódás és az érzelmi gondoskodás, a másik az egyént középpontba állítva az autonómiával áll összefüggésben. Ez a keretrendszer adja meg az oktatási aspirációkkal összefüggő döntések irányait is.

A tanárok szerepe további befolyásoló tényező. Egy kutatás beszámolt arról, hogy a pedagógusok a házi feladatra vonatkozó határidők tekintetében alacsonyabb elvárással rendelkeznek a gondoskodásban nevelkedőkkel kapcsolatban, az esetleges bántalmazások során nagy mértékben áldozati szereplőként azonosították őket. A pedagógusok többnyire tisztában voltak a fiatalok nehéz helyzetével és a hozzáállásukban megragadhatóvá vált a megértés és a jó szándék (Elliot 2002). A hazai kutatások kedvezőtlenebb képet festenek, Rausch 2013-ban a pályorientációval kapcsolatban a legkevésbé meghatározó csoportként a tanárokat azonosította (2,8%), a sort a gyermekotthon vezetője, valamint a nevelőszülő vezette (Rausch 2013: 110). Egy évvel később megjelenő tanulmánya (Rausch 2014) pozitívabb eredményeket közölt e tekintetben: többségük segítőkésznek, elfogadónak tekintette a tanárokat. Hodosán és Rácz

(2014) szerint „a pályaválasztás kapcsán a fiatalok úgy vélekedtek, hogy általános iskolai tanáraiuk többnyire tájékoztatták őket a lehetőségekről (45%), sokukat segítettek is a döntésben (41,6%), viszont 13,4% egy negatív, semlegesnek mondható vagy inkább elutasító attitűddel találkozott a tanárok részéről, esetükben ugyanis „nem sokat foglalkoztak” a tanárok a pályaválasztással.” (Hodosán – Rácz 2014: 59–60). A szerzők továbbá négy tipikus okot is beazonosítottak, az iskolai szintér vonatkozásában:

„1. tipikus ok: A gondozási-hely váltás okán megromló tanulási és magatartási problémák, családban bekövetkezett változások

2. tipikus ok: Tanuló képességei nem teszik lehetővé a sikeres iskolai karriert

3. tipikus ok: Nem megfelelő pedagógiai módszer alkalmazása

4. tipikus ok: Nem a gyermek képességeinek megfelelő iskolaválasztás” (Hodosán – Rácz 2014: 67–70).

A fiatalok oktatási helyzetével összefüggésben a vér szerinti család, illetve a családpótló szintér – a gondozási hely – szerepe is releváns. A fiatalok jövőképét nagymértékben formálhatja a nevelőszülő, mely nemcsak az oktatással kapcsolatos döntésekben manifesztálódhat, hanem egyúttal a napi rutinok kialakítása és fenntartása (beszélgetések, házi feladat készítés) által a tudás és az iskola fontosságát is értékékként táplálhatja el a fiatal gondolkodásában (Hedin et al. 2011). Néhol ez kevésbé sikeresen valósul meg, és a nevelőszülő nemhogy a házi feladat monitorozásából nem veszi ki a részét, de a szülői értekezleteken sem jelenik meg (Blome 1997). Hodosán és Rácz (2014) a gyermekvédelmi szakemberek pozitív megítélését hangsúlyozta a fiatalokra irányuló kutatás kapcsán, a továbbtanulással kapcsolatos döntésekben fontosak voltak az őket körülvevő szakemberek. Egyúttal a vér szerinti család hatását is érdemes szem előtt tartani, a szülők 40 százaléka ugyanis segítette a fiatalot a döntésben (Hodosán – Rácz 2014: 39). Az iskolák és gyermekvédelmi intézmények közötti kooperáció mind az érintett fiatalok (Clemens et al. 2017), mind a szakemberek elmondása alapján jelentős hiátus (Conger – Finkelstein 2003, Zetlin – Weinberg – Shera 2010).

Továbbtanulási aspirációk és reziliencia

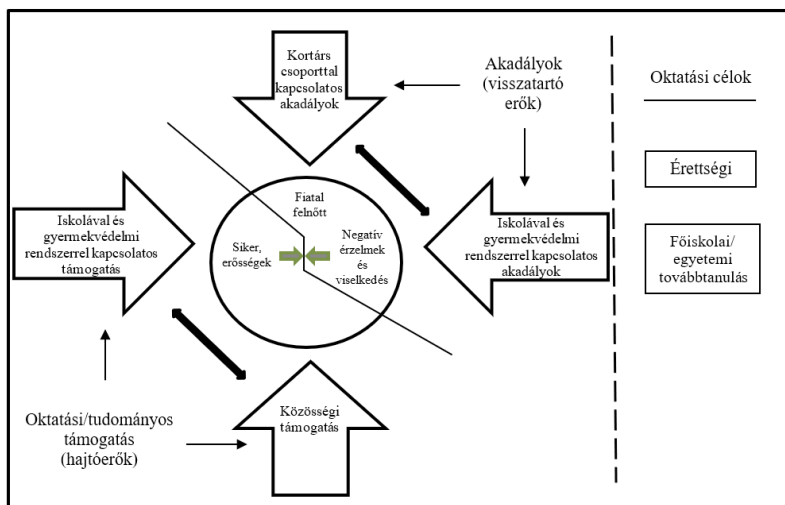
Rios és Rocco (2013) megalkották *A Gondozásban élő Fiatalok Akadémiai Teljesítményének modelljét* (5. ábra). A kutatást 24 főiskolán tanuló körében végezték, akik korábban gyermekvédelmi gondoskodásban éltek. Az interjú vizsgálat alapján létrehozott modelljük az individuum és környezete kapcsolatát állítja középpontba, melynek egyik pólusa az akadályok, a másik a hajtóerők halmaza.

2. A gyermekek védelme

A fiatalok oktatási életpályáját intraperszonális szinten negatív érzelmek és viselkedés, valamint sikerek és erősségek határozzák meg. A fiatalok rezilienciához köthető kompetenciái jelentek meg belső erőforrásként, úgymint a „(a) kitartás, (b) felelősség, (c) találegonyság, (d) szorgalom, (e) motiváció, (f) céltudatosság és (g) én-hatékonyág” (Rios-Rocco 2013: 6). Belső akadályként említették a haragot és a rossz viselkedést, amely néhány esetben verekedés formájában nyilvánult meg.

5. ábra

A gondozásban lévő fiatalok akadémiai teljesítményének modellje

Forrás: Rios-Rocco (2013: 8) (Marrow 1969, Marzano 2013 és Horn-Carroll 1997) alapján saját szerkesztés magyarra fordítva

Ebben az erőterben külső tényezők is kifejtik hatásukat, melyek akadémiai támogatásként a közösségi támogatások formájában, valamint az iskola és a gondoskodást nyújtó rendszer színteréről is jelenthetnek erőforrásokat. Az iskolával kapcsolatos támogatás keretében megjelent a fiatallal kapcsolatban álló szereplők pozitív hatása, tehát a segítség és a támogatás (pl. tanárok, tanácsadók részéről), de a motiváló iskolai közeg is kedvezően hatott. A gyermekvédelmi gondoskodás továbbá az oktatási teljesítményt fokozhatja, ha kihívásokat, elvárásokat támaszt a fiatallal szemben és megfelelően motiválja, bátorítja őt. A közösségi támogatás jellemzően a nem helyben élő rokonok vagy mentorok felől érkezett. A visszatartó, akadályozó tényezők körébe tartoztak a kortársakkal való kapcsolatban, valamint a két intézményhez kötődő viszonyban felmerülő nehézségek. A kortárs viszonyrendszerben főként a gondozási helyen nevelkedő alulmotivált,

agresszív társak jelentek meg. Az iskolával kapcsolatos akadályok között a dolgozókkal való kapcsolat nehezítettségét (empátia hiánya), valamint az oktatással kapcsolatos elvárások alacsony színvonalát említették. A gyermekvédelmi rendszer színterén hiányolták a továbbtanulási lehetőségekkel kapcsolatos információkat, sok esetben későn tudták meg, milyen lehetőségek állnak rendelkezésükre, valamint hiányosságokat érzékeltek a szakemberi támogatást tekintve. A sikeres akadémiai életpálya érdekében különböző stratégiákat alkalmaztak a fiatalok. Ezek között megjelent a „segítség elfogadása, a kitartó munkavégzés és a zavaró tényezők korlátozása” a tanulmányaik során. Ennek részeként említették a szabadidős programok és a társas kapcsolatok háttérbe szorítását. Egyéb, hagyományosabb stratégiák is megjelentek, néhányan „jól teljesítő diákokkal barátkoztak, nyomon követték az órai haladást vagy az iskolai tudásukat a hét-köznapokban is alkalmazták”. Az életciklus alakulásával kapcsolatban is felmerültek különböző technikák, amelyek speciális esetekben az életút tervezésével kapcsolatos nehéz döntéseket eredményeztek. Két esetben a tanulmányok folytatásával összefüggésben merült fel a terhesség megszakítása, valamint a lakóotthonban nevelkedés folytatása annak ellenére, hogy a testvérek távoztak a gondozási helyről (Rios-Rocco 2013: 6-8). A modell lehetőséget teremt arra, hogy a gondozásban élő fiatalok iskolai életútját befolyásoló tényezőket az individuuum és környezete kontextusában értelmezzük.

Rákó (2014b) magyar felsőoktatásban részt vevő hallgatókat vizsgált, akik gyermekvédelmi gondoskodási tapasztalattal rendelkeztek (n = 11). A felsőoktatásban történő továbbtanulás a legtöbb esetben nem tudatos jövőtervezés eredményeként alakult. A továbbtanulási aspirációban jelentős szerepe volt a fiatallal közvetlen kapcsolatban álló nevelői feladatokat ellátó személyeknek (nevelőszülő, nevelő), de a felvételt követően is találkoztak olyan kihívásokkal a hallgatók, melyek megnehezítették tanulmányaikat (pl. adminisztrációs nehézségek, mentorálás hiánya, anyagi problémák).

Rácz (2013) a YIPPEE nemzetközi kutatás³⁶ keretében született felsőoktatási továbbtanulással kapcsolatos segítő és gátló tényezőket publikálta, melyeket a kutatás keretében öt szinten határoztak meg (9. táblázat):

³⁶ „A Gyermekvédelmi gondoskodásban élő és onnan kikerülő fiatal felnőttek: Utak az oktatásba Európában (Young People from a Public Care Background: Pathways to Education in Europe) című nemzetközi kutatás célja az volt – mely az Európai Unió 7. Kutatási keretprogram „Fiatalok és Társadalmi Kirekesztődés” témakör keretében valósult meg –, hogy átfogó képet kapjunk arról, hogy az egyes országokban a gyermekvédelmi gondoskodási háttérrel rendelkező, jelenleg 19–21 éves fiatalokat mi segíti és mi gátolja a továbbtanulásban; a gondoskodási háttérrel milyen oktatási utak léteznek Európában. A kutatás Dániában, Magyarországon, Spanyolországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban zajlott 2007–2010 között.” (Rácz 2012: 24).

2. A gyermekek védelme

„1) individuális szint,
2) családi kapcsolatok szintje,
3) iskola szintje,
4) gyermekvédelmi/jóléti rendszer szintje,
5) közpolitika (döntéshozatal) szintje” (Casas, Montserrat & Malo 2011 idézi Rácz 2013: 106).

9. táblázat

Segítő és gátló tényezők a továbbtanulásban a YIPPEE-kutatás szerint

Továbbtanulást és felsőoktatási részvételt segítő tényezők hazánkban és a partnerországokban	Továbbtanulást és felsőoktatási részvételt gátló tényezők hazánkban és a partnerországokban
Individuális szint	
Egyéni motiváció, önbizalom, önértékelés, magas elvárások (DK, UK, HU)	Motiváció, önbizalom hiánya (DK, SWE, HU)
Hosszú távon való gondolkodás, reális jövőbeli elképzelések, saját élet alakításába vetett bizalom (ES, HU, DK)	Mentális, pszichés problémák (SWE, HU)
Egyéni képességek, tudás (SWE)	Alapkompetenciák hiánya (UK, ESP)
	Iskolatársakhoz képest jelentős lemaradás, alacsonyabb intellektus (DK)
Családi kapcsolatok szintje	
Család támogató ereje - nevelőszülő képzettsége, családi minták, testvérek, együtt nevelkedők	Rossz szociális környezet
Pozitív példák bemutatása (HU)	Magára maradt családok, szűkös network (DK)
Tanulás mint érték bemutatása (UK)	Továbbtanulás, tanulás nem érték (ESP, HU, UK)
	Bántalmazás, elhanyagolás a családban (SWE)
Iskola szintje	
Iskolai stabilitás (UK, DK)	Nagyméretű iskolai osztályok, személyes törődés hiánya (DK)
Alapkompetenciák fejlesztése, praktikus ismeretek nyújtása (HU)	Külső baráti kapcsolatok hiánya
Iskolai karrier támogatása, nyomon követése	Pedagógusok felkészületlensége a gyermek nevelésére, helyzetük kezelésére – rigiditás (ESP, HU)
Iskolai lemorzsolódás megelőzése, mentorálás (DK, SWE, UK)	Speciális felzárkóztató programok, intenzív támogatás hiánya (UK, HU)
Pozitív diszkrimináció, pszichoszociális támogatás nyújtása	

Gyermekvédelmi/jóléti rendszer szintje	
Folyamatos segítő kapcsolat biztosítása, referenciaszemélyek (DK, HU, ESP)	Személyes törődés hiánya, iskola fontossága nem elég hangsúlyos
Anyagi támogatás, társadalmi integráció feltételeinek elősegítése (HU, ESP, SWE)	Késői életkorban való rendszerbe kerülés – 12 év felett (HU)
Továbbtanulás fontosságának hangsúlyozása (ESP, SWE)	Gondozási hely, gondozó személyének gyakori váltása (ESP, UK)
Interszektorális együttműködés, egyértelmű szakmai protokollok (UK)	Iskolával való problematikus kapcsolat (SWE)
Stabil gondozási hely biztosítása (UK)	
Közpolitika szintje	
Nagykorúvá válást követően is kiterjedt támogatási rendszer biztosítása	Holisztikus szemlélet hiánya a gyermek helyzetének rendezésére – interszektorális együttműködések korlátozottsága
Hátrányos helyzetű gyermekekre való fokozott odafigyelés (ESP)	Egységes gyermek- és ifjúságpolitikai koncepció hiánya (HU, ESP)
Minőségi támogatás nyújtása (UK)	Anyagi támogatás hiánya (UK)
Nagyobb hangsúly az oktatásra, továbbtanulásra (DK)	Korai intervenciók, prevenciók programok hiánya a családok helyzetének javítására (ESP, UK, HU)
Szakmai protokollok kialakítása, hosszú távú tervezés a gyermek sorsát illetően (UK, HU)	

Forrás: Rácz (2013: 108) Casas & Montserrat Boada (2009) pp. 80–90.;
ill. Rácz Andrea 2009b alapján saját szerkesztés

A kutatás magyarországi mintájának vizsgálata során endogén és exogén tényezőket különítettek el, melyek a tankötelezettség korhatárát elérve befolyásolhatják a fiatalok továbbtanulását. Az „endogén faktorok” között megjelenik (1) „az akarat, a kitartás, az elkötelezettség, a kitörés vágya”, (2) „a tudás értékékként történő felfogása, jó oktatási teljesítmény, kiegyensúlyozott iskolai karrier, a tehetség, a speciális érdeklődési kör”, (3) „a vágy a biztonságos jövő megteremtésére, felelősségvállalás az egyéni döntésekért és cselekedetekért, a munkaerőpiaci pozíció felmérése, a gyermekkori álmok és vágyak megvalósítása, jövő-orientált életvezetés”, amely a biztonságos felnőtt élet megvalósításának feltétele. Az exogén tényezők között azonosították (1) „a stabil gondozási-helyet, érzelmi támogatást, a gyermekvédelmi szakember motiváltságát, a környezetben lévő támogató személy meglétét (testvér, szakember, nevelőszülő)” amely biztonságos, érzelmi támogatást és támogató szereplő(ke)t feltételez, (2) „a megfelelő iskolai környezetet”, ehhez társul „jó kortárskapcsolatokat a diákokkal, a tanulmányok támogatását, a tehetséggondozást, az iskolai karrier monitorozását, a gyermek-

2. A gyermekek védelme

védelmi szakember segítségét a karriertervezésben” valamint (3) az „anyagi támogatás nyújtását”. Számottevő lehet továbbá az iskolai teljesítmény és előítélet közötti kapcsolat vizsgálata is, minél sikeresebb a fiatal ugyanis az oktatási rendszerben, annál kevésbé találkozik diszkriminációval, míg a kedvezőtlenebb iskolai teljesítményre adott magyarázat gyakran a származási háttér mind a tanárok, mind a kortárs csoport részéről (Korintus – Rác – Csák 2011: 51).

A fiatalok oktatási sikerességét középpontba állító javaslatok között jelentős hangsúllyal jelenik meg, mind az iskola mind a gyermekvédelmi rendszer szintjén a magasabb szintű végzettség megszerzésének célzása, hiszen a fiatalok iskolai aspirációs szintjét nagymértékben befolyásolják a velük szemben támasztott elvárások a két intézmény részéről (Pecora et al. 2006, Rác 2012). Szintén szorosan a két intézményrendszer működéséhez kapcsolódik a szakemberek megfelelő képzése, amely érinti a nevelőszülőket, valamint a fiatalokat nevelő lakásotthoni és gyermekotthoni szakembereket is (Herczog 2013, Pecora et al. 2006, Simon 2019).

A szektorközi együttműködések döntő jelentőségűek lehetnek a fiatal számára, ha a két intézmény között – iskola és gyermekvédelmi intézmény – folyamatos és a gyermek érdekeit szem előtt tartó partnerség alakul ki (Homoki 2014, Rác 2012). A szektorközi együttműködés hiányát jól jelzi, hogy az intézmények és egyben a gyermekekkel foglalkozó szakemberek sok esetben a családi körülményekkel magyarázzák a problémákat, és ezáltal mentesítik magukat a munkavégzés hatékonyságmérése alól (Herczog 2013). Nemcsak a szakemberek megfelelő képzésére lenne szükség, hanem a gyermekek támogatásának „konzisztens és holisztikus megközelítésére” is (Rác – Hodosán – Korintus 2019: 107). Mindezt a szerzők a strukturális stabilitás elérésével összhangban tartják relevánsnak, ezzel kapcsolatban a szakemberek és fiatalok közötti támogató kapcsolat az egyik kulcspont (Rác – Hodosán – Korintus 2019). Ezen a területen is érzékelhetőek hiányosságok, a gondozási helyek esetében is felmerülhet a felkészületlenség és motivációhiány (Herczog 2013). Az oktatással kapcsolatos döntésekben ugyanakkor a vér szerinti családnak is központi szerepe lehet (Hodosán – Rác 2014, Rausch 2013).

A stabilitás megteremtéséhez két alapvető elvnek kell érvényesülnie, mely determináns hatással van a fiatalok oktatási életpályájára is. Egyrészt a gondozási-hely váltások során elsődleges szempontként a fiatal legfőbb érdekeit és szükségleteit kell figyelembe venni, amely magában foglalja az oktatási intézmények vizsgálatát is, valamint a fiatalok döntési lehetőségét (Clemens et al. 2017, Herczog 2013). Másrészt a gondozási-hely váltások negatívan hathatnak a fiatalok iskolai teljesítményére (Pecora et al. 2011, Rác – Hodosán 2014), így prioritásként kell kezelni a gondozás stabilitását, annak kontinuitását (Conger – Finkelstein 2003, Pecora et al. 2011), „a végső elhelyezésre való törekvés elvét (permanency planing)” (Rác 2012: 36).

Más kutatások a gyermekek reziliencia komponenseinek fejlesztésében látják az iskolai sikeresség elősegítésének lehetőségét, mely a fiatalok rugalmas alkalmazkodóképességének növelését állítja középpontba (Clemens 2017, Faulkner et al. 2016, Homoki – Czinderi 2015). Faulkner et al. (2016: 3) az oktatási rezilienciát négy szinten ragadták meg: „(1) személyes szint, (2) családi szint, (3) iskolai szint, (4) közösségi szint”. Homoki és Czinderi (2015) serdülőkorú szakellátott fiatalok reziliencia vizsgálata során azt találták, hogy „nem szűkíthető le a reziliencia az iskolai eredményességre” (Homoki – Czinderi 2015: 76). A reziliencia kutatása az oktatási szintéren túl, egyúttal külső és belső tényezőket is magában hordoz (Homoki 2014). Homoki – Czinderi (2015) kutatása 12 éven felüli kiskorú gyermekvédelmi gondozásban élőket vizsgált, közülük az egyik csoport a védelembe vettek, a másik a szakellátásban élők voltak. A szakellátásban élőkre vonatkozóan azt találták, hogy előnyösebben alakul az iskolai helyzetük, és minél régebb óta él a gyermek a rendszerben, annál inkább kedvező az iskolai helyzetkép (eredmények, beilleszkedés, társas támogatás). Homoki (2017: 93) 100 serdülőt vizsgáló, három megyét és a fővárost érintő kutatásában speciális rezilienciaskála segítségével mérte a fiatalok rezilienciaszintjét. A többség esetében (65%) átlagos rezilienciaszintet találtak, azonban gondozási hely szerint a nevelőszülőcsaládokban élő fiatalok rezilienciaszintje kedvezőbbben alakult, mely a családközei ellátás jellemzőivel magyarázható.

3. A kutatás módszertana

A kutatás célkitűzése

A kutatás fókuszát jelentő családi élet szociológiai elméleti keretbe ágyazása, a családban nevelkedő gyermekek helyzetének gyermekvédelmi szempontú megközelítése, valamint a kutatás fő kérdéseinek szenzitivitása és komplexitása okán a kutatás kvalitatív módszertanra épül. A kutatás nemcsak a nevelőszülő családban nevelkedő fiatalok életének egy területére koncentrál, hanem a családi élet dimenzióit összefüggéseiben vizsgálja félig strukturált interjúk segítségével. A vizsgálat során olyan nevelőszülő családokat értünk el, ahol utógondozói ellátásban élő fiatal nevelkedik. Úgy véljük, hogy az utógondozói ellátásban élő fiatal családi tapasztalatai, jövővel kapcsolatos elképzelései szoros összefüggésben állnak a jelenlegi gondozási hellyel és a rendszerben nevelkedéssel kapcsolatban szerzett korábbi élményekkel. A családi élet átfogó vizsgálatának érdekében – ahol lehetőség adódott rá –, nemcsak a családban élő fiatalal, hanem a nevelőszülővel is készült interjú, mindezt kiegészítettük szakértők körében végzett interjúk beszélgetésekkel. Így az elemzés 47 félig strukturált interjú feldolgozásán alapul. A fiatalok és a nevelőszülők visszaemlékezései által, valamint a szakértői nézőpontokat integrálva folyamatszerűen ismerhetjük meg a nevelőszülői családban nevelkedés jellemzőit és az iskolai előmenetel tényezőit.

Kutatásunk szociológiai értelemben vizsgálja a nevelőszülő családok funkcióit, a szülői, gyermeki szerepeket, a családi élet mindennapjait, valamint a családokon belüli és a társas kapcsolatok jellemzőit, a családok rugalmas alkalmazkodóképességét. A vér szerinti családjukból kiemelt, nevelőszülő családban élő fiatalok továbbtanulási döntéseinek vizsgálata során azt is figyelembe vettük, hogyan határozza meg azt a családpoztív szintér – nevelőszülő család –, amelyben a fiatalok nevelkedtek, nevelkednek. A kutatás célja, hogy eltérő nevelőszülői családstruktúrákat vizsgálva feltárja a különböző családtípusok, családszerkezetek mindennapjait, és a fiatalok iskolai karrierjét a család normavilágával, a szülők aspirációival összefüggésben, valamint beazonosítsa, hogy melyek azok

az akadályok és motivációs tényezők, amelyek a fiatalokat jelentős hátrányból indulva mégis az oktatás mint lehetséges karrierlehetőség felé terelik.

A kutatás fő kérdései

1. A családi élet jellegzetességei hogyan jelennek meg a nevelőszülő családban utógondozói ellátásban élő fiatalok és a nevelőszülők életében? (családnarratívák, a nevelőszülő családdá formálódása, a családi élet jellegzetességei)
2. A nevelőszülő családban azonosítható szociológiai értelemben vett családi funkciók milyen egyedi jellemzőkön keresztül írhatóak le a gondozásban lévő gyermeket, fiatal nevelő családokban?
3. Milyen hatása lehet a nevelőszülő társadalmi státuszának, presztízsének a fiatal iskolai sikerességére?
4. Az utógondozói ellátásban élő fiatalok körében beazonosíthatóak-e különböző továbbtanulási stratégiák? Milyen akadályok és motivációs tényezők lehetnek hatással a továbbtanulási döntésekre az utógondozói ellátásban élő fiatalok mikro-, mezo- és makrokörnyezetében?

A kutatás terepe, a mintába kerülés feltételei

A kutatás Magyarországon, az Észak-Alföld régióban két megye területén zajlott. Területi szempontból a régió kiemelten fontos szerepet játszik a gyermekvédelmi szakellátásban, mind a kiskorú szakellátásban nevelkedő gyermekek arányát, mind a gyermekotthoni ellátás intézményi lefedettségét tekintve élen jár a régió az országban (Balogh – Gregorits – Rácz 2019). 2021-ben a gyermekvédelmi szakellátásban élő kiskorúak aránya három kelet-magyarországi régióban volt a legmagasabb: 25,8%-uk élt Észak-Alföld régióban, 18,8%-uk Észak-Magyarország régióban, 13,8%-uk Dél-Alföld régióban (KSH Tájékoztatási Adatbázis 2022). 2019-ben az országban 2128 fiatal élt utógondozói ellátásban, a nevelőszülők száma 5515 fő volt, a nevelőszülők 30%-a az Észak-Alföld régióban élt (KSH 2019: 78, 83). Az utógondozói ellátásban részesülő fiatalok több mint fele (1414 fő) 5 évnél hosszabb ideje élt gondozásban, ebben az ellátási formában a fiatalok nagyrésze tehát a rendszerben nevelkedve válik felnőtté (KSH 2019: 83)

10. táblázat*Utógondozói ellátásban élő fiatalok az országban és az Észak-Alföld régióban (fő és %)*

Év	Összesen (fő)	Észak-Alföld
2017	2417	436 (18%)
2018	2324	430 (18,5%)
2019	2214	447 (20%)
2020	2191	440 (20%)
2021	2286	450 (19,6%)

Forrás: KSH Tájékoztatói Adatbázis (2022)

2021-re 2286 főre nőtt az országban az utógondozói ellátásban élők száma, 19,6%-uk az Észak-Alföld régióban élt (10. táblázat). Ez az adat szoros összefüggésben áll a férőhelyek és a nevelőszülők területi megoszlásával.

A kutatás módszertana kvalitatív, a vizsgálat félig strukturált egyéni interjúkon alapul. A vizsgálat keretében három célcsoportot vizsgáltunk, egyik célcsoportunk a nevelőszülő családban nevelkedő fiatalok köre volt, hiszen a családi működési mechanizmusok, a család miliője a fiatalok szemszögéből meglehetősen fontos nézőpontot jelent, ők azok, akik újonnan integrálódtak egy meglévő családi rendszerbe. Ehhez kapcsolódva a nevelőszülőket is vizsgáltuk, a családi rendszer irányításáért, a gyermekek befogadásáért felelős szereplőket. Harmadik célcsoportunk tagjai a szakértők voltak, akik szakemberekként nemcsak egy esettel, hanem számos családdal kapcsolatban állnak munkájuk során, ezért szemléletük lehetővé tette a családok működésének mezoszintű vizsgálatát. A célcsoportokhoz igazítva három különböző mérőeszköz került kidolgozásra: (1) fiatalok számára készült interjúterv, (2) nevelőszülők számára készült interjúterv és (3) szakértők számára készült interjúterv.

A főbb témakörök meghatározása érdekében és a mérőeszköz dimenzióinak kidolgozásához előzetesen hét interjú készült nevelőszülővel és egy interjú egy szakértővel 2020-ban a régióban. A pilot kutatás az MTA Mobilitási Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében zajló „Mobilitás és immobilitás a vidéki terekben” című kutatási program részeként valósult meg a Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékén³⁷.

³⁷ A kvalitatív kutatás mozaikcsaládok vizsgálatára irányult, így a vizsgált nevelőszülő családotk mindegyike mozaikcsalád. A kutatás során egyéb kritériumot a nevelőszülő családotkra vonatkozóan nem határoztunk meg, így ezekben a családokban nem feltétlenül élt az interjú felvételekor utógondozói ellátásban lévő fiatal. A kutatás keretében 2020. nyarán az ország keleti régióiban negyven multinukleáris családban készültek félig strukturált egyéni interjúk (ebből hét nevelőszülő családban), valamint három szakértői interjú is készült a vizsgálat keretében, melyből egyet jelen kutatásban is felhasználunk.

A kutatás megvalósításához a régió egy, gyermekvédelmi szakellátási feladatokat ellátó intézményrendszerét kerestük fel 2022-ben. A fenntartói engedélyezést követően a nevelőszülői hálózat vezetőjének segítségével, az előzetesen meghatározott kritériumok szerint elkészített címlista alapján zajlott az alanyok felkeresése. Olyan nevelőszülő családokat kerestünk, akik utógondozói ellátásban élő fiatalot neveltek. A címlistába minden olyan család bekerült, aki az általunk támasztott szempontrendszernek megfelelt. A családok vizsgálata során elsődlegesen az utógondozói ellátásban élő fiatalokkal kapcsolatban határoztunk meg kritériumokat annak érdekében, hogy hasonló tapasztalatokkal rendelkező családok kerüljenek a mintánkba. Szakértői mintavételt alkalmazva, így a fiatalokra vonatkozóan az alábbi szempontok szerint készítettük el számunkra a nevelőszülői hálózat szakmai vezetője a családok címlistáját:

- az utógondozói ellátás keretében nevelőszülő családban élő,
- speciális és különleges szükséglettel nem rendelkező,
- legalább hároméves szakellátási tapasztalattal rendelkező,
- iskolarendszerben tanuló vagy munkaerőpiacon dolgozó fiatal.

Ennek megfelelően olyan családok kerültek a listára, akik 2022. március – 2022. június között utógondozói ellátásban élő fiatalot neveltek. Ezt a korcsoportot 18-30 év között határozza meg a Gyermekvédelmi Törvény, ebben az időszakban élhetnek a fiatalok az utógondozói ellátás lehetőségével. Az ellátás keretében a korábbi gondozási helyen életvitelszerűen tartózkodhatnak, amennyiben létfenntartásukat nem tudják biztosítani vagy tanulói jogviszonnyal rendelkeznek, illetve, ha felvételüket várják egy szociális bentlakásos intézménybe (Gyvt. 1997. 93 §). A kritériumokat figyelembe véve 17 fiatal került a címlistába, a fiatalok 15 családban éltek. Célul tűztük ki, hogy amennyiben lehetséges, a nevelőszülő családokban a fiatalokat és a nevelőszülőket is vizsgáljuk. A megkereséseket követően néhány visszautasítás következtében bővítenünk kellett a címlistát, így olyan családok is bekerültek az adatbázisba, melyeknél az adott időszakban nem nevelkedett utógondozói ellátásban élő fiatal, de a nevelőszülő korábbi tapasztalattal rendelkezett a fiatal felnőttek ellátásában, gondozásában. Ennek eredményeként a kutatás ezen szakaszában összesen 17 családról szereztünk információt, 14 fiatalról és 17 nevelőszülőről. A vizsgált családok számát kiegészítve a pilot kutatással, összesen 24 család vizsgálatára kerülhetett sor, melyek között 14 fiatalal és 24 nevelőszülővel készült interjú szerepel. Mindez kiegészült kilenc szakértői interjúval, melyek területileg azonos helyen, a kutatási dimenzióknak megfelelően készültek el³⁸ (11. táblázat).

³⁸ A szakértői interjúk az NKFI 128965 számú kutatási program: Törésvonalak a magyar társadalomban „Mennyire sikeres a szakellátásból kikerülő gyermekek társadalmi integrációja?” c. kutatási alprogram keretében valósultak meg.

11. táblázat*A félig strukturált interjúk száma célcsoportok szerint (db)*

	Család	Nevelőszülő	Fiatal	 Szakértő
Pilot kutatás	7	7	0	1
Kutatás	17	17	14	8
Összesen	24	24	14	9

*Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2022)***A minta jellemzői**

Az elemzés során tehát összesen 47 interjú elemzésére kerül sor, ezáltal egyfelől közelebbről is megismerhetjük a jelzett 24 család működését, másfelől a szakértői interjúk által az adott munkakörhöz kapcsolódóan más családokról is szereztünk információt. A szakértői interjúalanyok azonos intézményi körből kerültek kiválasztásra. Két alany kivételével mindegyik szakértő közvetlen kapcsolatban állt a vizsgált családok valamely családtagjával. A szakértők kiválasztása során törekedtünk a heterogén minta kialakítására, ezért különböző munkakörökben dolgozó szakemberekkel készültek az interjúk (pszichológus, nevelőszülői tanácsadó, intézményvezető, gyermekotthon-vezető, nevelőszülői hálózat vezető, lakásotthon-vezető, gyermekvédelmi gyám). A szakértők átlagéletkora 50 év, a megkérdezettek között egy férfi volt. A legkevesebb ideje ezen a területen dolgozó 4 éve, a legrégebb óta a gyermekvédelem területén tevékenykedő 31 éve van a pályán.

A vizsgált családok közül kilenc nukleáris, nyolc mozaik-, hét egyszülős család (12. táblázat). Többségük házasságon alapuló családszerkezetben él, néhányan élettársi kapcsolatban, egy esetben a nevelőszülő egyedül élt kezdetektől fogva. Az egyszülős családok közül öt esetben megözvegyülés eredményeként jött létre az új családszerkezet. A vér szerinti gyermekek számát tekintve volt olyan család ($n=2$), ahol nem volt vér szerinti gyermek, a gyermekszámok változatosak voltak, a legmagasabb gyermekszám hat volt. Két speciális esetben a vér szerinti gyermekek mellett örökbefogadott gyermek is megjelent a családszerkezetben. Az egy háztartásban élők száma minimum két fő volt, de a legtöbb esetben inkább a három fő feletti háztartásnagyság ($n=21$) volt jellemző (legmagasabb: 8 fő). Kilenc családban a vér szerinti gyermek még a háztartásban élt, a nevelőszülők átlagéletkorából adódóan a vér szerinti gyermekek nagyrésze már felnőttkorú volt. A kutatás idején gondozásban lévő gyermekek száma egy és öt között mozgott, tizenegy családban 3 fő feletti volt a gondozott gyermekek száma, egy speciális esetben a saját rokonságban, a családon belül zaj-

lott négy gyermek nevelése, gondozása. A családokban nagy arányban egy fő utógondozói ellátásban lévő fiatal élt (n = 15). A családok lakóhelyét tekintve fe-lülreprezentáltak voltak a kisvárosban élők (n = 13), ezt a típust követi a község-ben élők csoportja (n = 8), valamint két középvárosi és egy nagyvárosi család szerepelt a mintában.

12. táblázat

A vizsgált családok jellemzői

	Családszerkezet	Párkapcsolat típusa	Vér szerinti gyermekek száma	Egy háztartásban élők száma	Egy háztartar-tásban élő vér szerinti gyermekek száma	Gondozásban lévő gyermekek száma	Utógondozói ellátásban lévő fiatalok száma	Település típusa
1	nukleáris	házasság	1 + 1 öf ³⁹	4	0	2	1	kisváros
2	mozaik	élettársi kapcsolat	4	6	0	5	2	község
3	egyszülő	házasság volt (özvegyülés)	2	2	0	1	1	kisváros
4	nukleáris	házasság	1	6	1	3	1	község
5	egyszülő	nem releváns	0	2	0	1	1	község
6	nukleáris	házasság	4	5	0	3	1 (nem velük él)	kisváros
7	egyszülő	házasság volt (özvegyülés)	2	5	0	4	2	kisváros
8	egyszülő	házasság volt (özvegyülés)	3	6	0	5	1	kisváros
9	nukleáris	házasság	2	5	0	3	1	kisváros
10	egyszülő	házasság volt (özvegyülés)	3 + 1 öf	5	0	4	0	község
11	nukleáris	házasság	2	6	0	4	1	kisváros
12	nukleáris	házasság	1	7	0	6	1	kisváros
13	nukleáris	házasság	2	7	0	5	1	kisváros

³⁹ Örökbefogadott gyermek.

3. A kutatás módszertana

14	egyszülős, korábban mozaik	élettársi kapcsolat	2	3	0	2	1	kisváros
15	egyszülős	házasság volt (özvegyülés)	0	6	0	5	1	község
16	nukleáris	házasság	2	8	2	4	1	község
17	nukleáris	házasság	3	7	1	4	1	közép- város
18	mozaik	házasság	4	4	1	1	0	község
19	mozaik	házasság	2	6	2	2	1	nagy- város
20	mozaik	házasság	6	5	1	2	0	kisváros
21	mozaik	élettársi kapcsolat	4	5	2	1	1	közép- város
22	mozaik	házasság	3	6	0	4	0	kisváros
23	mozaik	házasság	2	6	2	2	0	kisváros
24	mozaik	élettársi kapcsolat	2	6	2	3	0	község

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2022)

A nevelőszülők között egy férfi volt, 23 nő. A nemi arányokat magyarázhatja a nők felülreprezentáltsága a szociális szférában, egyúttal a nevelőszülők körében. A nevelőszülők átlagéletkora 55 év, a legfiatalabb nevelőszülő 36 éves volt, míg a legidősebb 73. A nevelőszülők magas átlagéletkorát két tényező magyarázza: (1) a nevelőszülői társadalom elöregedése, amely komoly kihívásokat jelent a nevelőszülői hálózatok számára, illetve (2) az általunk vizsgált utógondozói ellátásban élő fiatalok a korábbi gondozási helyükön éltek tovább, a statisztikai adatok beszámoltak arról, hogy jelentős arányban vannak azok, akik öt évnél hosszabb ideje nevelkednek a rendszerben. Így feltételezhetjük, hogyha nem történt gondozásihely-váltás az évek során, akkor nagy valószínűséggel a nevelőszülő neveli a fiatalot hosszútávon. Iskolai végzettséget tekintve legtöbben középfokú végzettséggel rendelkeznek (12 szakmunkás, 4 érettségizett), öt esetben volt alacsony iskolai végzettsége a nevelőszülőnek, három esetben felsőfokú. A nevelőszülőség ideje 1 évtől 42 évig terjed, átlagosan 15 éve végzik hivatásukat. Bizonyos nevelőszülők az évek során 20-30 gyermeket is gondoztak, a gyermekek száma a nevelőszülőség időtartamával és az életkorral is összefügg, minél idősebb a nevelőszülő és minél régebb óta tevékenykedik, jellemzően annál magasabb a gondozásban lévő gyermekek száma. Vannak azonban olyan nevelőszülők is, akik bár több mint egy évtizede nevelőszülők, mégis a kezdeti években érkezett gyermekeket nevelik azóta is, így esetükben „csak”

négy az eddig gondozott gyermekek száma. A nevelőszülők többsége főállású nevelőszülőként kizárólag ezt a tevékenységet végzi, hat esetben azonban volt a nevelőszülőség mellett egyéb foglalkozás (pl. vállalkozás, napszám), de nyugdíjasok is kerültek a mintába (5 fő).

A fiatalok között hat férfi, nyolc nő volt. Átlagéletkoruk 20 év, a legfiatalabb közülük 18 éves volt, a legidősebb 24 éves. Minden esetben tanulói jogviszony megléte volt az utógondozói ellátás alapja, de két fő rendszeresen dolgozott a tanulás mellett. Hat fő rendelkezett a vizsgálat idején érettségivel (ebből négy emellett rendelkezik szakmával vagy technikummal is), hét fő alapfokú végzettséggel (13. táblázat).

13. táblázat

A vizsgált fiatalok oktatási jellemzői

	Legmagasabb iskolai végzettség	Jelenlegi képzés típusa	Rendszerben töltött idő	A jelenlegi gondozási helyen eltöltött idő
1	érettségi	egyetem	14 év	14 év
2	érettségi, szakma	egyetem	22 év	22 év
3	érettségi, szakma	szakmunkás	24 év	24 év
4	szakma	esti tagozat (szakma)	21 év	21 év
5	általános iskola	szakmunkás	13 év	11 év (ezt megelőzően is nevelőszülői ellátásban élt)
6	érettségi	technikum	15 év	15 év
7	általános iskola	érettségi és szakmunka	15 év	15 év
8	általános iskola	érettségi és szakmunka	14 év	14 év
9	általános iskola	érettségi és szakmunka	11 év	11 év
10	érettségi, szakma	esti tagozat (szakma)	23 év	23 év
11	érettségi, technikum	szakmunkás	19 év	19 év
12	általános iskola	érettségi és szakmunka	7 év	3 év (ezt megelőzően is nevelőszülői ellátásban élt)
13	általános iskola	érettségi, technikum	9 év	9 év
14	általános iskola	szakmunkás	1 év	4 év

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2022)

3. A kutatás módszertana

Két fő tanult a vizsgálat idején egyetemen, öten készültek érettségit tenni és egyben szakmát szerezni, heten folytattak tanulmányokat szakmaszerzés céljából. A turizmus-vendéglátás ágazat, a kereskedelem ágazat, a szépészet ágazat, az építőipari ágazat, a gépészet ágazat, a mezőgazdaság és erdészet ágazat, a közlekedés és szállítmányozás ágazat és a vegyipari ágazat is megjelent a fiatalok képzésében. Többségük több mint tíz éve élt a szakellátás rendszerében (n=11), többen közülük csecsemőkoruk óta (n=5). Egy esetben a fiatal csak egy éve élt a nevelőszülőnél a szakellátás keretében a gyermekvédelmi nyilvántartás alapján, de azt megelőzően is ebben a háztartásban nevelkedett hosszabb ideje, így a speciális családforma miatt (vér szerinti családon belül történő nevelőszülővel nevelkedés) az említett fiatalal is készült interjú, hiszen a nevelőszülői jogviszonyt megelőzően a fiatal már négy éve ebben a háztartásban nevelkedett. A gondozásihely-váltás nem volt jellemző a mintában, csak két esetben fordult elő, hogy egy-egy alkalommal a fiatal gondozási helye megváltozott. A fiatalok testvéreinek száma 0 és 3 között mozgott, ugyanakkor több esetben is előfordult, hogy az alany, csak az édestestvérei számáról rendelkezett pontos információval, a féltestvérekről nem, így meglehetősen, hogy a féltestvérekkel kiegészítve a testvérek száma ennél magasabb. Több mint fele az alanyoknak egy gondozási helyen nevelkedett legalább egy vér szerinti testvérével (n=8). Nagyrésztük elhanyagolás miatt került a szakellátás rendszerébe, de megjelentek további okok is, úgymint a szülő alkoholfüggősége, szülői agresszió, bántalmazás, elégtelen lakhatási körülmények. Jellemzően ezek a családi diszfunkciók nem önmagukban – kivéve néhány esetben a bántalmazást –, hanem halmozódva jelentek meg a családi életben.

A családok a minta alapján tehát abból a szempontból speciálisak, hogy a fiatalok többsége a vizsgált családi közegben nevelkedik hosszabb ideje, így az eredmények is ebben a kontextusban értelmezhetők: jórészt olyan családokkal találkoztunk, akiknél a fiatal és a nevelőszülő egyetértésén és döntésén alapult az utógondozói ellátás, és a közös családi tapasztalatok évekre, néhol évtizedekre nyúltak vissza.

Vizsgálati dimenziók, a kutatás folyamata

Az adatfelvétel során félig strukturált egyéni interjúkat készítettünk a három csoport körében, azonos kutatási dimenziókon keresztül, ugyanakkor a célcsoportok jellemzőihez igazítva más-más fókusszal és hangsúllyal vizsgálva az egyes aldimenziókat.

Az előzetes interjúk lehetőséget adtak a nevelőszülő családok életével és a továbbtanulással kapcsolatos vizsgálati dimenziók kialakítására, valamint hozzá-

járultak ismereteink bővüléséhez a nevelőszülőcsaládok mindennapjaival kapcsolatban. A könyv empirikus részébe a pilot kutatás eredményeit is beépítettük.

A pilot kutatás fő dimenziói azonosak voltak a későbbiekben is alkalmazott interjútervek logikájával, a kapcsolatháló azonban a pilot kutatás interjút követően részletesebben is tárgyaltuk az interjúk során. A kutatás fő dimenziói: (1) alapadatok (bemutakozás), (2) családtörténet/hivatástörténet, (3) nevelőszülőcsaládok élete (családnarratívák, családi funkciók), (4) kapcsolatháló, (5) iskolai életút, (6) oktatási rendszer, (7) jövőkép. A bemutatkozást követően (2) a családtörténet, hivatástörténet dimenzió vizsgálata az alany célcsoportjának megfelelő kérdések szerint zajlott. A gondoskodásban élő fiatalok esetében a családtörténetet az életút alakulásával összefüggésben szeretnénk vizsgálni, így nemcsak a jelenlegi családtörténetre voltunk kíváncsiak, hanem a rendszerbe kerülést megelőző időszakra is, amennyiben erről volt információ és a fiatal szívesen osztotta meg azt. A nevelőszülő és szakértők esetében ez a dimenzió alapvetően a szakemberré válás folyamatát ragadta meg, annak előnyeivel, hátrányaival, az esetleges szakmai dilemmákkal együtt. A (3) nevelőszülőcsaládok élete dimenzió a családok funkcióit, családi történeteket, a családi élet mindennapi működéséhez kapcsolódó jellemzőket tárta fel. A szakértők esetében ez a dimenzió részben az egyedi esetek bemutatásán, részben az eddigi tapasztalatokon nyugvó általánosabb megfigyeléseken alapult. (4) A kapcsolatháló dimenzió a családokon belüli és a családokon kívüli (intézményi, társas, társadalmi) kapcsolatok felmérésére irányult, mellyel egyúttal a gondoskodásban élő fiatalok és a nevelőszülőcsaládok kapcsolati integráltságát vizsgáltuk. A szakértők esetében az előző dimenzióhoz hasonlóan a megfigyelésekre alapoztunk. A (5) fiatalok oktatási életpályáját vizsgáltuk a nevelőszülő és fiatalok narratívái alapján, valamint a lehetséges továbbtanulási döntéseket és stratégiákat a szakértőkkel is tárgyaltuk. Kíváncsiak voltunk rá, hogy (6) az oktatási rendszerrel kapcsolatban milyen tapasztalatai vannak a célcsoportoknak, milyen pozitív gyakorlatokat, esetleg hiányosságokat, problémákat érzékelnek. A (7) jövőkép részeként a nevelőszülőket a gondoskodásban élő fiatalal kapcsolatban is kérdeztük (lakhatás, munkaerőpiac, család), de a nevelőszülői tevékenységgel kapcsolatos jövőképre is fókuszáltunk. A fiatalok esetében a jövővel kapcsolatos tervek kerültek előtérbe, míg a szakértőkkel szintén a rendszerből való kikerülés lehetséges kimeneteit vizsgáltuk.

A kutatás során a kutatásaitikai alapelvek betartása mellett valósultak meg az egyéni beszélgetések, melyek mindegyike személyesen, többnyire a kérdezőtől otthonában vagy a nevelőszülői hálózat intézményében zajlott. Az interjúkészítés a kutatással kapcsolatos alapvető információk, a kutatásaitikai szabályok ismertetését követően a kutatásban való részvétellel kapcsolatos beleegyező nyilatkozat kitöltésével folytatódott, melyet mindkét fél aláírásával jegyzett. A be-

3. A kutatás módszertana

szélgetéseket diktafonnal rögzítettük, majd szó szerinti átírat készült a hanganyagokból, melyeket anonimizáltunk. Két esetben a diktafonnal történő hangrögzítést az alany visszautasította, ezekben az esetekben az interjú beszélgetés ideje alatt írásos feljegyzések készültek. Az interjúk a nevelőszülői csoport körében átlagosan 60-70 perc hosszúságúak voltak, a fiatalok körében átlagosan 40 percesek, míg a szakértők körében 70-80 perc volt a beszélgetések átlagos időtartama.

Az interjúk feldolgozása során elsőként kidolgoztuk a kutatási dimenziókhoz illeszkedő konceptuális kereteket. A feldolgozás közben az alapkategóriákhoz kapcsolódóan alkategóriákat hoztunk létre az összefüggések minél komplexebb feltárása érdekében. Az interjúátíratok további szisztematikus áttekintését követően újabb kódokat is beemeltünk az elemzési folyamatba, melyeket relevánsnak véltünk, bizonyos kódokat elvetettünk. A három célcsoport szövegegységeit integráltan vizsgáltuk, a folyamatos és szisztematikus elemzést szem előtt tartva értelmeztük a dimenziók közötti összefüggéseket. Az empirikus eredmények bemutatása során a vizsgálat fő dimenzióin keresztül, a célcsoporti és a szakértői interjúk együttes elemzésére kerül sor. Az elemzés során a vizsgált három célcsoport nézőpontjait integráltan jelenítjük meg, bizonyos dimenziók esetében azonban a témához illeszkedő speciális tapasztalatok okán eltérő hangsúllyal jelennek meg a célcsoportok.

4. A kutatás eredményei – A nevelőszülő család milió és az utógondozói ellátásban élő fiatalok oktatási jellemzői

4.1. A családi élet kialakulása és jellemzői a nevelőszülő családokban

4.1.1. Nevelőszülői családnarratívák – a nevelőszülő családdá válás történetei

Egy család kialakulásának, a családi élet fázisainak, főként, ha a családi élet jelentős és gyakori változásokkal jellemezhető – legyenek ezek az életciklushoz kötődő változások vagy akár környezeti hatás okozta változások – a családok narratívájában, a családok történetében jelentős szerepük lehet. A kutatás során ezért hangsúlyt fektettünk arra, hogy megismerjük a családok egyéni családnarratíváit, megértsük, hogyan jellemzi magát a nevelőszülő család, mely eseményeket véli jelentősnek a családi élet kialakulásában, a család fejlődésében. A család mikrovilágának megismeréséhez elengedhetetlennek tartjuk a családi identitás egyes elemeinek feltárását, többek között a nevelőszülő családok családtörténeteit. A családtörténeteket egy idősíkon elhelyezve, egészen a kialakulástól, a jelenlegi családi élethelyzetig követtük nyomon, külön figyelmet fordítva a gondozásban lévő gyermekek ki- és belépésére.

A kutatás során felkeresett családok nagy része a családdá válás történetét két családtörténeti szál szerint írta le. Ezeknek egyike az elsődleges családdá válás⁴⁰ (nukleáris, mozaik, egyszülő családstruktúrák), de ennél sokkal hangsúlyosabban jelent meg a nevelőszülői családforma kialakulásának története. Többségük esetében a családtörténet ismertetése során az elsődleges családdá válás mintegy állomása volt a jelenlegi teljes családstruktúráknak, amely már magában foglalja a gondozásban élő gyermekeket is. Feltételezhetjük, hogy ez az értelmezés az alanyok jelen- és jövőorientáltságát jelzi, a nevelőszülői tevé-

⁴⁰ Elsődleges családdá válás alatt azt a családstruktúrát értjük, amely a nevelőszülői tevékenység megkezdése előtt alakult ki, és a nevelőszülői tevékenység végzése során esetlegesen változáson ment keresztül (pl. nukleáris család volt a nevelőszülőség kezdetén, de időközben a férj elhunyt vagy válást követően mozaikcsalád jött létre).

kenység ugyanis folyamatszerű, míg a családdá válás sokkal inkább múltbéli események sorozata, mely a családi életciklusok időbeni alakulását is leköveti. Úgy véljük, a család identitástudatának a nevelőszülőség egy kulcseleme, ezt erősíti az az eredmény is, hogy önmaguk meghatározása során a nevelőszülői családelmény a domináns, nem az elsődleges családszerkezet.

A vizsgált családok körében a családtörténetek komplexitását sok esetben a nevelőszülővé válás motivációival összefüggésben lehet teljeskörűen megérteni. A nevelőszülőség kezdetéhez kapcsolódóan ugyanis többször számoltak be arról a nevelőszülőkről, hogy a gyermekek befogadása a családba egy korábbi egyéni vagy családi ötlet eredményeként született meg, melyben nagy szerepe volt annak, hogy a család egy-egy tagja vagy a család egésze vágyott több gyermekre. Így a külső motivációs tényezőkként azonosított jellemzők (Sebba 2012) megjelentek a nevelőszülővé válás faktorai között.

„...de nekem minden vágyam az volt, hogy én ilyen kis gyermekekkel foglalkozzak. És én annyira örültem, hogy ez a lehetőség nekem adott volt. És én ezzel éltem is, meg élek is, meg még élek is, meg még szeretnék is élni. De én nekem ez a családom mind támogatott, így külső rokonok, testvéreim, hát a szomszédok, azok is elfogadták.” (26 éve nevelőszülő)

„2004 óta vagyok nevelőszülő, elvesztettem a babámat és akkor a kórházban mondták, hogy hát lehet nevelőszülő, vagy örökbe lehet fogadni gyerekeket és akkor onnan jött ez az ötlet.” (18 éve nevelőszülő)

„És úgy jött, hogy a harmadik gyerekemet mikor megszüلtem, akkor az első kettő már nagyobbak voltak, nem volt neki pajtása. És akkor úgy mondtam a férjemnek, mindig vinni kellettett vagy szomszédba, vagy egy utcával arrébb az egyik gyerekhez, akivel tudott játszani. És akkor úgy jött az ötlet, hogy mi lenne, ha hoznánk egy gyereket, akivel tud játszani és akkor nem kellene hurcolásznunk. Ez így jött. Aztán közbe én teherbe estem és lett egy negyedik gyerekem, amit nem akartam, de már megvan, hál' istennek. És úgy kaptuk (utógondozói ellátásban lévő fiatalt), hogy ezt a gyerekágyat kifeküdtem, hathetes gyerekágyat és utána kaptuk.” (23 éve nevelőszülő)

A nevelőszülői családként működés a több gyermek iránti igény egy kifejeződése lehet, valamint a vér szerinti gyermek nélküli, de mégis gyermekes élet egyik lehetséges formája, akárcsak Rodger – Cummings – Leschied (2006) és Gouveia – Magalhães – Pinto (2021) kutatásaiban. Mindemellett jellemző volt, hogy a családi, baráti, ismertségi körben is voltak nevelőszülők, akik mintaként szol-

4. A kutatás eredményei

gáltak az alanyok számára. Ez a szempont a társas kontextusként említett faktorkok egyikének példája (Gouveia – Magalhães – Pinto 2021).

„Hú, hát ezt nem is tudjuk, olyan régen volt már. Jártunk dolgozni, cigányokkal tulajdonképpen és ők ott áradoztak, hogy hát milyen sok gyerek van náluk, meg hogy van, mint van. És akkor úgy gondoltuk, mi is hozunk gyerekeket, mivel nekünk csak egy lett, mert későn született a fiunk és már kiestem a korból. És azért szerettük volna, hogy nekünk is legyen több gyerekünk, mivel saját már nincs több, akkor ilyen gyerekikkel. De nem bántuk meg.” (21 éve nevelőszülő)

Az alanyok között találtunk olyanokat is, akik gyakorlatiasabb okokat fogalmaztak meg nevelőszülővé válásuk motivációjáról (pl. indítottak tanfolyamot a településen és felkeltette az érdeklődését, munkanélkülivé vált és ajánlották neki ezt a lehetőséget), ezek a tényezők a Sebba (2012) tipológiája szerint külső tényezők, Gouveia – Magalhães – Pinto 2021 kategóriái alapján a motivációs faktorok közé sorolhatók. Az elemzésünk szempontjából azért jelentősek az előbbi példák, mert ezekben az esetekben a családi élet kiteljesedését jelentette a gondozásban lévő gyermekek megjelenése a családban. Így a családnarratívák szorosan összekapcsolódnak a család vágyainak beteljesülésével a nevelőszülővé válás révén. Az általunk vizsgált nevelőszülők motivációi tehát megerősítik a területre vonatkozó kutatások eddigi eredményeit, hangsúlyosan megjelentek a nevelőszülői motivációk között az emocionális elemek, ugyanakkor pragmatikusabb okokat is azonosítottunk körükben (Andersson 2001, Homoki 2011, Rodger et al. 2006).

A családtörténetek továbbá nagymértékben összefüggnek a nevelőszülői hivatás értelmezésével, melyet a kutatás során nevelőszülői hitvallásként említünk. Több nevelőszülő tett distinkciót a nevelőszülői közösségben lévő különböző családokhoz viszonyítva, melynek forrásai a nevelőszülői értékek voltak. Az alanyok saját példáikon keresztül igyekeztek érzékeltetni, hogy milyen különbségek vannak a szülői hozzáállások, nevelési elvek és értékek tekintetében egy-egy nevelőszülő család között.

„Persze, vannak, vannak (megjegyz.: különbségek). Úgyhogy például, ahol ez a két gyerek volt, ők másik nevelőszülőnél voltak. Azt hiszem 4-5 évig. És ott fertelem volt, amit műveltek ezzel a két gyerekkel. És onnant sajnós ki kellett emelni őket, a másik nevelőszülőltől. Hogy miért, azt nem kötötték az orrukra, nem adtak tájékoztatást, de ki kellett emelni őket onnan. De a gyerekek se nagyon...hát éppen, amit elmondtak, szóval külön helyiségbe ettek, külön helyiségbe mosakodtak. Szóval még nem is egy fürdőszobába, nem egy zuhany alatt, nem is egy asztalnál ültek.

Saját gyereket kocsival vitte az iskolába, ezek gyalogoltak...ugyanabba az iskolába. Szóval vannak különbségek. Vagyis, hát mi ennyit tudunk, azt, hogy a többiek hogyan viszonyulnak, hogy csinálják, azt nem. De ez kegyetlen volt a gyerekeknek az az öt év, úgyhogy biztos van ott több ilyen is.” (21 éve nevelőszülő)

„Hát, sajnos, igen. Igen. Sőt! Nemcsak látom, hanem hallom a gyerekektől is, hogy kerül iskolába új gyerek vagy mondjuk már egy ideje ott él nevelőcsaládnál és akkor végignézel rajta, és akkor látod, hogy jézusom! És akkor te saját magad megbotránkozol, hogy ott van egy vér szerinti gyerek vagy kettő, meg van egy nevelt gyerek és akkor meg tudod különböztetni. Nahát, ez az én halálom! Nagyon nem szeretem! És ugye a gyerekek is, meg ők azért egymás között nagyon sok mindent meg szoktak beszélni, főleg a nevelt gyerekek, szerintem. És ők is el szokták mondani, hogyha nem úgy bánnak velük, vagy... És aztán végig szoktam hallgatni, igen vannak, sajnos. Mondom, nem vagyunk egyformák.” (11 éve nevelőszülő)

A családörténetek konstrukcióinak elemi része, hogy az általunk vizsgált nevelőszülők hogyan gondolkodnak saját nevelési attitűdjükről, a nevelőszülőség lényegéről. Az általunk vizsgált nevelőszülők konzisztensen különbséget tesznek azok között a családok között, akiknél a gondozásban lévő gyermekek másodlagos helyet foglalnak el a családszerkezetben és azok között, akik a gondozásban lévő gyermekeket teljes jogú családtagnak tekintik. Ez a családokról alkotott képük szerves részét képezi. A családképet ugyanis nagymértékben meghatározza esetükben, hogy a nevelőszülő milyen értékészletet követve vélekedik saját tevékenységéről, valamint, hogy a gondozásban lévő gyermekeket a család állandó és teljes jogú tagjának tekinti-e vagy átmeneti vendégként jelennek meg a családban.

„Én nem vagyok másmilyen, nem tettem különbséget. Mert ha névnapra mentünk, ha a lányoméka mentünk, ő már régen férjnél van. Mindig vittem magammal. Én mondtam is, hogy engem a családba csak azok hívnak, akik a gyerekeket elfogadják. Mert én nem fogom...most én akkor, hogy tudtam volna bárhova elmenni, hagyjam itthon őket? Hát biztos nem. Mi mindig együtt mentünk mindenhova. Vittem őket magammal.” (21 éve nevelőszülő)

Ez főként a családban képviselt normákkal, értékekkel összefüggésben vált értelmezhetővé. Az említett alanyok úgy vélték, hogy a gondozásban lévő gyerme-

kekkel ugyanúgy bánnak mint vér szerinti gyermekeikkel, ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, egyformán részesülnek a családi javakból.

„Szerintem nem. Én nem tudok különbséget tenni, én úgy nevelem őket mint a sajátjaimat. Én nem tudok erre mit mondani. Sőt! Szerintem nekik még jobb dolguk van mint az én saját gyerekemnek volt. Mert azért itt nem volt nekünk bicikli, nem volt, itt mindenkinek biciklijé van, mindenkinek okostelefonja van, minden szobában smart tévé van. Akkor nem volt ez. És többet is tudok velük foglalkozni mint a saját gyerekeimmel. Mert ugye, hogy itthon vagyok, jó, oké, hogy ez a munkám. Nem tudok különbséget tenni. Nem tudom, hogy másnál, hogy van. Én úgy... a gyerek ezt tudni kell, hogy a gyerek nem hülye. Persze, hogy nem is akarnak innen elmenni, szerintem egyik sem. Mert normálisan látják, hogy... Megyünk kirándulni, szívünk-lelkünk ott van, beletesszük, sőt! Mindent úgy szoktam, hogy mindent szétszatom, ez is nagyon nehéz volt, rávezetni.” (6 éve nevelőszülő)

Ehhez kapcsolódóan vizsgáltuk, hogy milyen tipikus jellemzők, élethelyzetek lehetnek a nevelőszülő családok életében, amelyek nevelőszülő funkcióval nem rendelkező családok esetében nem feltétlenül jelennek meg. A vizsgált családok nem hangsúlyoztak számottevő különbségeket a családi életben felmerülő élethelyzetekkel kapcsolatban.

„Hát, nem tudom, ne haragudjon. Hát, hogy mondjam. Ezek a gyerekek nem úgy vannak, hogy nevelt gyerekek. Összehasonlítani nem tudom, mert az a gyerek is pont olyan, mint a saját gyerek. Mi ezt nem tudjuk összehasonlítani.” (21 éve nevelőszülő)

„Annyi különbség van, hogy hozzám jön a gyám meg a tanácsadó, de én nem látok különbséget. Ugyanúgy elmegyek a nevelt gyerek anyák napi ünnepségére mint a saját gyerekére, ugyanúgy elmegyek a szülői értekezletre, ugyanúgy elteszem a tízórait, az üccsít, ugyanúgy elviszem iskolába, óvodába.” (12 éve nevelőszülő)

Hétköznapi, a mindennapi rutinokhoz kapcsolódó kérdés, hogy a gyermek rendelkezik-e önállósággal az étel felett, szedhet-e magának, benyúlhat-e a hűtőbe, ha éhes. A nevelőszülői attitűdök fragmentáltságát jelzi „a hűtő szimbóluma”, ami az alanyaink történetei alapján az egyik jelentős indikátora annak, hogy a nevelőszülő teljes jogú családtagnak tekinti-e a gondozásában lévő gyermeket és egyben a nevelőszülő és gyermek közti bizalomról is árulkodik.

„Szerintem anélkül nem lehet ezt a dolgot abszolút nem, hogy elfogadd más gyerekét, tudd szeretni, meg tudd ölelni, meg tudd puszilni, beengedd az életedbe, hagyd, hogy hozzányúljon dolgokhoz, benyúljon a hűtőbe, csak úgy tudod, ha szereted. Amúgy nem. Szerintem ez kizárt dolog, hogy működhetne, csak szeretettel.” (11 éve nevelőszülő)

„Mondták is többen is, hogy nálad a hűtőbe benyúl a nevelt gyerek? Hát, most miért ne? Otthon van, nem? Szóval nekem meg ez volt a furcsa, más nevelőszülőltől hallani, hogy nálad ő szedi az ételt a tálba? Hát mondom persze, amennyi jól esik neki, annyit szedjen, szóval más. Családonként is más.” (25 éve nevelőszülő)

A családtörténetek legjelentősebb komponensei tehát egyrészt a családról való gondolkodás történetiségében rejlenek, a nevelőszülő családok nagy része a családdá válást a nevelőszülői hivatás kezdetével és annak folyamatával kapcsolja össze, melyben az eredeti családszerkezetnek kisebb szerepe van. Éppen ezért vált hangsúlyossá a nevelőszülőség motivációja, amely sok esetben összekapcsolódik a családi élet teljesség-érzetével. Másrészt a nevelőszülői értékek, maga a nevelőszülői hitvallás is lényeges elem, amely a családkép alkotóelemévé vált.

A nevelőszülők között a fenti három dimenzió eredményeként különböző típusokat különítettünk el a nevelőszülővé válás motivációi, a nevelőszülői értékrendszer és hitvallás dimenzióin keresztül. Talákoztunk olyan nevelőszülőkkel, akiknek motivációja kapcsán a család teljességérzetének növelése összekapcsolódott altruista jegyekkel, a nevelőszülői értékrendszer egyenlőségalapú volt és hitvallása szerint a nevelőszülő létformaként és nem munkaként tekintett a nevelőszülősegre. Ezt a típust az *„altruista nevelőszülőnek”* neveztük el. Emellett megjelent a vegyes motivációjú (emocionális és pragmatikus) *„tudatos nevelőszülő”* típus is, akik körében a nevelőszülői értékrendszer ugyan egyenlőségalapú volt, de gyakran külön figyelmet fordítottak a vér szerinti gyermekek családon belüli helyzetének megőrzésére, tehát a nevelőszülői tevékenység során igyekeztek elkerülni a vér szerinti gyermekek hátrányos megkülönböztetését. Ebben az értelemben közvetlen vagy indirekten különbséget tettek a vér szerinti gyermekek és gondozásban lévő gyermekek között, de ez jellemzően nem járt együtt a gondozásban lévő gyermekek diszkriminációjával. A megközelítés kiindulópontja az egyensúly-teremtés volt. Nevelőszülőségük értelmezésekor egyszerre volt jelen a nevelőszülői létforma (szülőség hangsúlyú), ugyanakkor megjelent a professzió, a szakmaközpontúság. Ez a szülői és szakmai tudatosság összhangján alapult. Harmadik típusként talákoztunk a *„pragmatikus nevelőszülővel”*, aki hangsúlyosan megjelenítette a nevelőszülői motivációk között a gyakorlati szempontokat, kevésbé került előtérbe a hivatás emocionális tartalma.

4. A kutatás eredményei

Az értékrendszerben nem tapasztaltunk nagymértékű eltéréseket az előzőekhez képest, azonban a neveléssel kapcsolatos tudatosság hiányosságainak eredményeként többször láttunk arra példát, hogy a gyermeki, testvéri alrendszerek időről időre hátrányba kerültek. A nevelőszülőség inkább munkaként, szakmaként manifesztálódott körökben, a két szerep (szülő és munkavállaló) nem mindig működött egymással összhangban, néhány esetben ez szerepkonfliktusokat eredményezett. Ez utóbbi nevelőszülői típus áll a legtávolabb attól a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő fiatalok által megfogalmazott igénytől, amely a fiatalokkal kapcsolatba kerülő szakemberek tekintetében a hivatástudatra teszi a hangsúlyt (Rácz – Bogács 2022). A 14. táblázat összesíti a téma legfontosabb eredményeit, a családnarratívák jellemző elemeit, a nevelőszülővé válás különböző motivációit és az általunk talált nevelőszülői típusokat.

14. táblázat

A vizsgált nevelőszülői családnarratívák és a nevelőszülők jellemzői

Nevelőszülői családnarratívák – a nevelőszülés családdá válás történeteinek vizsgálati szempontjai	Eredmények
Családnarratívák	<ul style="list-style-type: none"> – nevelőszülős családforma kialakulásának dominanciája – jelen- és jövőorientáltság – a nevelőszülőség a család identitás-tudatának alapja
A nevelőszülővé válás motivációi	<ul style="list-style-type: none"> – külső és belső faktorok (Daniel 2011, Gouveia – Magalhães – Pinto 2021, Rodger – Cummings – Leschied 2006, Sebba 2012) – materiális és immateriális értékek (Andersson 2001, Homoki 2011, Rodger et al. 2006)
Nevelőszülői típusok	<ul style="list-style-type: none"> – „altruista” – „tudatos” – „pragmatikus”

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2023)

4.1.2. Gyermeki és szülői szerepek a családban

A családtörténetek vizsgálatát követően egyre inkább közelítünk a család belső világához, mely egyrészt a mindennapi gyakorlati tevékenységek színtere, másrészt a kapcsolatok, a szerepek, a hatalmi viszonyok terepe is. Az eredmények bemutatása során azokkal a kutatás során hangsúlyos családi élet dimenziókkal foglalkozunk részletesen, melyek az interjúalanyok elmondása alapján

speciális helyzeteket és kihívásokat jelentenek. Ezek a családi élettel és milióvel kapcsolatos jelenségek segítenek megragadni, hogy a nevelőszülős családok gyermekvédelmi feladataikon keresztül milyen, a családi élethez kapcsolódó egyéb feladatokat látnak el. A feladatok és jellemzők között többször teszünk említést kapcsolódó dilemmákról is, amelyek a nevelőszülős családok családi élettel kapcsolatos döntéseivel függnek össze.

A gondozásban lévő gyermek helyzete a családban

A családi élet jellegzetességeit tekintve központi témaként jelent meg a gondozásban lévő gyermek helyzete és a nevelőszülői szerep ismérvei. A családszerkezetben különböző szerepek, azokhoz kapcsolódó elvárások és szerepkészletek jelennek meg. A gondozásban lévő gyermek helyzete, státusza alatt ebben az esetben azt a közvetlenül vagy közvetetten tapasztalható jelentéstartalmat és címkét értjük, amellyel a nevelőszülők a gondozásban élő gyermekeket felruházzák. Ennek központi eleme, hogy megkülönböztetik-e őket implicit vagy explicit módon bizonyos tényezőkhöz keresztül vér szerinti gyermekeiktől (pl. megszólítás). Fentebb láthattuk, hogy a megkülönböztetéssel kapcsolatban hogyan vélekednek az alanyok a nevelőszülői hitvallás részeként, ugyanakkor a mindennapi tevékenységeken és a családi élet apró részletein keresztül mélyebben elemezhetőek ezek az attitűdök. A nevelőszülős családoknál már a kiinduló helyzet – tehát a gondozásban élő gyermek megérkezése – is magában hordozza a címkézés lehetőségét, hiszen a gondozásban lévő gyermek idegen lesz a családban. Idegen ő maga a család számára, és számára is idegen az a család, ahová érkezik (Kálmánchey 2001). Erera (1998: 305) kutatása szerint a családban lévő „veteránok” (nevelőszülők, esetleg vér szerinti gyermekek és régebb óta a családnál nevelkedő gondozásban élő gyermekek) mellett megjelenik az „újonnan érkező” családtag, aki a kezdeti idegenség után veteránná is válhat.

„Hát, nem is tudom hogy lehet ezt elképzelni. Ez olyan, mint egy anyaság, mintha egy saját... Mert tulajdonképpen ezek a gyerekek úgy vannak, mintha a sajátunk lenne. Én nem látok különbséget a nevelőszülős meg a saját gyerek között. Ugyanúgy fogjuk fel, mintha a sajátunk lenne.” (21 éve nevelőszülő)

Az idegenségben továbbá szerepet játszik az a sokszor előreláthatatlan fizikai, mentális és pszichés állapot, amellyel a gyermek a családba érkezik. A későbbiekben foglalkozunk majd a reziliencia kapcsán részletesen azzal, hogy milyen technikák segítségével lehet megkönnyíteni a gyermekek számára a családba való beilleszkedést és ez hogyan képes fejleszteni a családok alkalmazkodó-

4. A kutatás eredményei

képességét, most azonban a nevelőszülők elmondása alapján a gyermekekről való gondoskodás egyik alaptételét járjuk körül: a gyermeki megsebzettséget. Az alanyokkal törtéző beszélgetések során nemcsak a gyermekek idegensége és az ezzel járó bizonytalanság merült fel, hanem azok a tapasztalatok, élmények is, amit a gyermekek magukkal hoznak, önmagukban hordoznak. A változatos bekerülési okok következményeként (bántalmazás, elhanyagolás vagy egyéb ok) a nevelőszülő családok számtalan esetben örökölnék meg olyan traumákat, nehézségeket, amelyek a gyermeket elsősorban a vér szerinti családhoz kötik. Amennyiben nem volt olyan káros hatás a vér szerinti család részéről, ami közvetlenül érintette volna a gyermeket, a családból való kiemelés önmagában is traumatikus élmény lehet a gyermek számára. Ezt a szakirodalom is alátámasztja (Greenson 2011, Kálmánchey 2001, Oswald – Fegert – Goldbeck 2010, U.S. Department of Health and Human Services 2015), továbbá az általunk vizsgált nevelőszülők is megerősítették. A megsebzettség a gyermek érkezésétől fogva meghatározó és jellemzően a nevelkedés egészét végigkíséri. Ez a gyakorlatban az jelenti, hogy különleges figyelmet és odaadást, sok esetben speciális készséget és tudást (Daniel 2011, De Wilde et al. 2016, Shklarski 2019) is igényel az erős szeretet- és bizalmi kapcsolat kiépítése és a gyermek teljes mértékű elfogadása.

„Hát, én azt tudom mondani, hogy kaptam egy új esélyt arra, hogy legyen egy normális életem. Tekintve azt az első hat évet. Én azt nem veszem számításba ebből a szempontból. Mert én, mikor idekerültem, onnantól kezdődött igazán az életem. Kaptam egy új esélyt, kaptam egy teljes családot. Igazából ez nekem minden, itt alakult ki az egész életem.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Sok mindent meg kell osztani, úgy mondván a helyeket, megváltozik az életünk, többen leszünk, nem tudjuk milyen gyereket kapunk, ugye sérültek, mert mind sérült, amelyik bekerül a rendszerbe. És ehhez nekünk kell segítenünk. Ugyanúgy nekik, mint nekem. És akkor erre mondták, hogy igenis velünk vannak, mert mindegyik szereti a gyerekeket. És így indultunk el.” (25 éve nevelőszülő)

„Tehát nagyon sokan jönnek úgy, hogy a tanfolyam hallatán elszörnyednek, hogy hát miért? Felneveltem három gyereket, nekem már nem tudnak újat mondani, mondtuk, de, mert, hogy ez a három saját volt, ez pedig másnak a gyereke lesz és óriási lemaradásokkal, sérülten, már a kiemelés miatt is sérülnek ezek a gyerekek, tehát másképp kell hozzájuk közeledni, másképp kell velük, másképp kell őket nevelni. Teljesen más, mint a saját gyerek nevelése.” (3. sz. szakértő)

Nem véletlen, hogy mind a döntés-előkészítő tanfolyam, mind a nevelőszülői tanfolyam kiemelt témája a nevelőszülőcsaládba érkező gyermekek helyzetének feltárása és megértése, az élettörténet feldolgozása és integrálása, valamint az ehhez kapcsolódó készségek és kompetenciák megszerzése (29/2003. [V. 20.] ESzCsM rendelet).

A gyermek státuszához kapcsolódik az a körülmény is, hogy a nevelőszülőnek vannak-e vér szerinti gyermekei, ők együtt élnek-e velük egy háztartásban. Ez abból a szempontból lényeges, hogy történik-e tényleges, a mindennapokban is érzékelhető megkülönböztetés. Amennyiben a nevelőszülő vér szerinti gyermekei már nem élnek velük egy háztartásban, ez a fajta különbségtétel jó-szerűen megszűnik, ideális esetben nem is volt rá példa korábban. A különbségtétel azonban nemcsak negatív színezetű lehet – tehát hátrányos megkülönböztetés –, hanem irányulhat a gondozásban lévő gyermek előnyben részesítésére is (2. interjúrészlet).

„Lehet, hogy az enyémmek nem kell megvennem, de nekik kötelező megvenni, mert valahogy más, nem tudom ezt így megmagyarázni. De én is jobban érzem magam attól, hogyha megvan mindenük, megkapnak mindent. (...) Én mondjuk, elmondom általában' mindig, hogy amit én hordtam kilenc hónapig a szívem alatt, meg amit én szenvedtem meg, azt nem tudom ugyanoda tenni, ahova a nevelt gyerekeket, holott értük is megteszek mindent. Ha bajba kerülnének, ugyanúgy ott állnék, bármilyen történe.”⁴¹ (2 éve nevelőszülő)

„Habár a fiam sokat felemlgette, merthogy a kis kedvenced, ugye (gondozásban lévő fiú), neki minden meg van engedve, de én nem gondolnám. Vagy lehet, ők több mindent láttak.” (21 éve nevelőszülő)

Családon belüli dilemmákat is felvethet ugyanakkor, hogy ezekben a helyzetekben hogyan lehet egyszerre mindkét gyermeki alrendszer (vér szerinti és gondozásban lévő) jól működtetni, ugyanis a gondozásban lévő gyermekek pozitív „kiemelése” a vér szerinti gyermekek számára hátrányosabb helyzetet jelenthet. Twigg – Swan (2007) ezek között a hátrányok között azonosították a figyelem osztódását, a veszteségélményt, illetve az esetleges agressziót is ide sorolták, amelyek szélsőséges esetben a családi életből való kivonulást is eredményezhetik. Ennek elkerülése megfigyeléseink szerint magasfokú szülői tudatosságot igényel.

⁴¹ Eredetileg megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 141

4. A kutatás eredményei

„Egyébként ez jó kérdés, mert mi erre nagyon figyelünk, hogy ne legyen... nem akarunk különbséget. Ugyanakkor meg nagyon nehéz, mert a saját gyerekek meg éreznie kell azt, a vér szerintinek, hogy csak ő az első a mi szívünkben vagy az életünkben. Mert, hogy például a kisfiunk, a nagylányunk már 14 éves volt, mikor mi a nevelőszülőiséget, vagy 15, mikor elkezdtük. Tehát, nem volt már kicsi, felfogta, tudta, hogy miről van szó, nem is volt féltékeny. Ő ilyen kis pótanyukaként bele is állt a feladatba. Viszont a kisfiunk 3 éves volt, mikor a nevelőszülőiséggel elkezdtünk foglalkozni, és benne bizony felmerült az, hogy igenis meg kellett neki mutatni a szülőskor készült képeket, hogy őt valóban én szültem, az én pocakomban volt, ő az én saját gyerekem, őt nem kihoztuk csak úgy... Érted? Tehát, ott volt egy komoly dilemma és emiatt nagyon figyelünk, vagy figyeltünk arra, mert most már azért nagy fiú, hogy azért csak érezze, hogy ő igazából hozzánk tartozik. Még ha azok a gyerekek mondjuk átmenetileg vannak itt, de ugyanúgy szeretjük őket, ugyanúgy próbáljuk őket elfogadni és kezelni is mint a saját gyerekeinket. Mert azért ebből voltak problémák.”⁴² (8 éve nevelőszülő)

A gondozásban lévő gyermek helyzete sok esetben nem választódott el a nevelőszülő saját gyermekeinek státuszától. A gyermekek státusza kapcsán továbbá komoly dilemmákat vetett fel a nevelőszülőkhöz a gondozási idő képlékenysége, Shklarski (2019) kutatásával egybehangzóan. A gondozás ugyanis ebben az esetben nem egy élethosszig tartó szülői vállalás, hanem a gyermekek védelmét és jólétét biztosító ellátás, mely a vér szerinti család helyzetének javulásával hazagondozást, a vér szerinti szülő lemondásával vagy a kapcsolattartás elmaradásával örökbefogadást eredményezhet. Ez a támogatási fókusz és elv a nevelőszülő képzésében is hangsúlyosan megjelenik (29/2003. [V. 20.] ESzCsM rendelet). A tartós vagy átmeneti gondozási szemlélet egyúttal az iskolai előmenetellel is összefüggésben áll, amellyel a későbbi fejezetekben részletesebben is foglalkozunk majd.

„Hát, csak hosszú távon kell. Mindig benne van az, hogy istenem, mikor kerülhet el. Annyi tanfolyamra kellett már jáni, ugye ez mindig bennünk van. Hát, mert van olyan, hogy azt mondják, hogy hát én ezt a gyereket nem adom oda, vagy nem engedem meg, hogy elvigyék örökbe, haza nem engedem. Nem, ilyen nekünk nem szabad. Mindig az, hogy megkaptam azt a gyereket, tudjam nevelni, tudjam jóra fordítani, ha olyan rossz, ugye az is. Hogy tényleg jó legyen. Aztán majd meglátjuk, hát, ha

⁴² Eredetileg megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 142

most hazaviszi az anyuka, akkor örülni kell, mert teljesített valamit, ha haza tudja vinni. Ha meg örökbe, akkor meg úgy gondolom, hogy ne fogjam vissza, mert én nem akartam volna örökbe fogadni, akkor én most miért fogjam vissza, ha ott megtalálja a szüleit és akkor ott örökbe fogadják.” (6 éve nevelőszülő)

Másrésről a nevelőszülői hivatás fontos szakmaetikai kérdése is megjelent a gyermekek státuszával összefüggésben. A nevelőszülők ugyanis a képzéseken elméletben arra készülnek fel, hogy a gyerekeket szeretve, gondozva, de mégis távolságot tartva neveljék. A gyakorlatban azonban ez a szigorú határtartás a legtöbb alanyunk esetében nem tudott megvalósulni, mert a gyermekek nemcsak a nevelőszülőkkel, hanem az egész családi rendszerrel szoros érzelmi kapcsolatba kerültek. Így a Shklarski (2019) kutatása alapján felvetett érzelmi kötődés dilemmája az általunk vizsgált nevelőszülőcsaládok esetében a kötődés kialakításának és fenntartásának irányába tolódott el.

„Hát, ugye én öt éves koromban kerültem ide és anyuval mi nagyon hamar összenőttünk és nem is volt kérdés, hogy elmegyek-e 18 éves korom után.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Hát, nehéz, mert ezt tanítják már az iskolába is, hogy nem kell túl közel engedni magunkhoz. Hát, ilyet nem tudunk csinálni, hogy nem engedjük közel magunkhoz. És hát nem is tudom, elég nehéz volt a két gyereket átvészelní, pedig csak egy évig voltak itt. És azt is, hogy mondjam, máj napig ott van az embernek az agyában, hogy vajon hol vannak, mit csinálnak. De annyira nem is nőttek hozzá pedig az emberhez, mert csak egy évig voltak itt. De nehéz. Főleg, akik éveken keresztül itt vannak.” (21 éve nevelőszülő)

„És tényleg mikor azt tanították velünk, hogyha a szíved nem dobban meg egy gyerekért, akkor inkább ne vállald el. Ez így igaz. Amikor a kicsi a nyakamba van, odajön, százszor megpuszil, hogy szeretlek, te vagy az én anyukám...ezt szerintem nem lehet. Én mondom, ezért is volt bajom, hogy azt mondták, fogadjam el, ők nem a saját gyerekeim, csak nevelt gyerekek. De nem tudom elfogadni.” (23 éve nevelőszülő)

Ezzel összefüggésben pedig olyan történetek is a felszínre kerültek, melyek az elválás érzelmi nehézségeit tárták elénk. A nevelőszülők egy része betekintést engedett abba a rendkívül intenzív, a család minden tagjára hatással lévő, de legfőképp a nevelőszülőt és a gondozásban lévő gyermeket érintő élethelyzet-

4. A kutatás eredményei

be, ami gyászfolyamatként is jellemezhető (Daniel 2011, Lietz et al. 2016, Marcellus 2008, Shklariski 2019). A családba fogadott gyermek elengedése akár örökbeadás, akár hazagondozás útján történik, mindenképpen mérföldkő a család életében. Egyszerre jelenti a fizikai és érzelmi elválást, valamint a családi rendszer változását. Sokszor az új gyermek befogadására történő előkészület időben szorosan követi az elengedést, ami jól jelzi, hogy miért is lényeges ezen családok rezilienciáját vizsgálni és fejleszteni, illetve, hogy milyen, más családknál nem feltétlenül tapasztalható erőforrások birtokába kerülnek azok a nevelőszülőcsaládi rendszerek, amelyek a folyamatos változásra alapozzák működésüket.

„Na, akkor mondom neked. Nekem már volt hazagondozásom, örökbeadásom, férjhez adásom. Meg még itt is vannak. És akik elmennek, és úgy mennek el, hogy már csak a számítógép vagy telefonon van kapcsolat. És abba a pillanatba, amikor elmennek, ott egy kicsit meghalsz.” (21 éve nevelőszülő)

„És az utolsó alkalom, mikor az volt, mi tudtuk, a kislány is tudta, csak a kislány nem, hogy mi már nem fogjuk látni egymást, akkor nem akart beülni. Mondom neki, hogy menjél már, hát látod anyának nem jó az autója, nem indul be, a kutya fáját neki, de mondom már megyek is utánatok azonnal. Életembe nem hazudtam ekkorát. (...) Ez nem múlik el nyomtalanul. Hát, aki nem is egyet-kettőt, hanem isten tudja hány gyereket örökbeadott és nem tud róluk semmit. Az a legrosszabb.” (21 éve nevelőszülő)

„És egy-egy gyerek annyira be tudja magát lopni a szívembe, hogy amikor így örökbeadás adódik vagy hazakerülnek a családjukba, akkor kérdezem, hogy figyelj már, te ezt hogy bírod (megjegyz.: másik nevelőszülő)? Amikor iksz gyereket befogadtál, nem tudom hányat hazagondoztál, mondom milyen rossz már, hogy kötődsz hozzá és hirtelen már nem lesz ott. És mondja, hogy hát igen. (...) Ha egy idegen szülő gyereket ennyire szeretem, akkor a sajátomat hogy fogom szeretni?” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A gondozási időtartam esetlegessége és bizonytalansága ugyanakkor egy másik szemszögből hasonlóan lényeges tényező. A nevelőszülőcsaládok esetében ugyanis megeshet, hogy a nevelőszülő vagy a gondozásban lévő gyermek kérésére gondozásihely-váltásra kerül sor. Feltételezzük, hogy számos alkalommal ez a váltási lehetőség a már kezdeti állapottól kezdve fennálló erősen hierarchikus viszonyt még tovább mélyítheti, főként, ha a nevelőszülő kezében nevelési eszközzé válik.

„És nagyon sok esetben nevelőszülőknél, amikor a kamaszkorban a problémák jelentkeznek a gyerekeknél, akkor meg is szüntetik a gyerekek nevelését. Megmondják, hogy nem vállalják tovább. És ez egy olyan helyzetet hoz, ami egy vér szerinti családban nincs. Mikor a mozaikcsaládban kerülnek össze én gyerekeim meg te gyereked, ott, amikor egy gyerek problémás, azt nem tudjuk úgy megoldani, hogy elkerüljön tőlünk. Egy nevelőszülői családnál ezt meg tudják tenni, hogy nem vállalják tovább a gyerek gondozását, nevelését és akkor új gondozási helyet kell keresni.”⁴³ (9. sz. szakértő)

„Szóval elmondtam neki mindent, és értelemszerűen a gyerek, mert miközben beszéltem hozzá, láttam, hogy változik a szeme. Összekapcsolódott, elfogta, amit én mondok. Mondtam, itt csak az legyen, aki itt akar lakni, én nem foglak őrizni, innen lehet menni, aki akar, az elmehet, én nem ragaszkodom ahhoz, hogy olyan is itt legyen, aki egyfolytában szökik és dacol, meg csúnyán beszél. Mert mondott ez nekem mindent. És láttam, hogy menetközben változik a szeme, és nem akart többet menni.” (18 éve nevelőszülő)

A nevelőszülői szerep

A nevelőszülő szerepének ismervei szorosan összefonódnak a gyermeki helyzetek, szerepek kérdéskörével. Az egyik ilyen speciális ismérv a nevelőszülő munkavállalói státusza és fizetése, ami – bár Erera (1998) szerint a mozaikcsaládok és nevelőszülőcsaládok hasonlóságát is mutatja (nevelőszülői bér és tartásdíj) – mégis megkülönbözteti az ilyen funkcióval nem bíró szülői közösségeket egymástól. Ez a működési mód paradox, hiszen a nevelőszülő olyan tevékenység elvégzésére köt munkaszerződést, amit saját háztartásán belül, saját eszközeivel és erőforrásaival, a rá bízott gyermek feletti teljes felügyelettel és felelősséggel végez. Míg a családi élet, a mindennapok a családi miliőben zajlanak, addig a gyermekvédelmi szakellátás intézményes jellegű és ez egyfajta keretrendszer ad a családi működésnek. A munkavállalói státusz és a szülői szerep integráltságát, a két szerep gyakorlati működését vizsgálva alanyaink tapasztalatai azt mutatják, hogy akárcsak a gondozásban lévő gyermeki státusz vizsgálata során, ebben az esetben is döntő fontosságú az, hogy a nevelőszülő hogyan tekint önmagára és a családban betöltött szerepére. A nevelőszülőség instrumentális jellege, tehát a munkavégzésért járó fizetés, a munkakörhöz kapcsolódó felada-

⁴³ Eredetileg megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 140

4. A kutatás eredményei

tok és felelősségek, a munkavégzés ellenőrzési folyamatai többnyire háttérbe szorulnak, és a szülői szerep apró részleteként, legtöbbször természetes módon integrálódnak a családi életbe. Felmerült ugyanakkor az előítéletek kezelésének nehézsége (pl. a nevelőszülők túlfizetettek, csak a pénzért vállalják a feladatot), ami a nevelőszülői identitás részeként jelent meg. Erről a problémáról a korábbi kutatások (Geiger – Hayes – Lietz 2013, Sebba 2012) is beszámoltak, különös tekintettel a jövedelemszerzéssel kapcsolatban (Daniel 2011).

„Nem szeretem, mikor kapjuk a rossz minősítést, azt abszolút nem szeretem, mert mikor egy kalap alá besepernek minden nevelőszülőt. Azért van sok minden. Adunk hozzá házat, adunk mindent, sőt, még volt egy gyerekem, most eszembe jutott, őt hazagondoztam, róla jutott eszembe, ő nagyon eleven volt. Autót összehajigartott, szóval ő nem kímélt dolgokat. Meg ő olyan családból is érkezett. Azért olyan sok mindent beletesz az ember, nem sok mindent kapunk vissza ebből. Gyerekek szeretetében igen, meg vannak segítők, akik szívüket, lelküket kiteszik, de anyagilag, vagy bárhogy szinte semmit nem kapunk vissza ebből. Szóval saját magunknak kell finanszírozni, hogy a környezet megmaradjon olyan, amilyennek elvárják, meg amihez mi is hozzászoktunk.” (11 éve nevelőszülő)

„(...) A nevelőszülők kapnak havi ellátmányt, fizetést, munkaviszonyban vannak, kiegészítő, többlet díjakat kapnak. Ami valljuk be, nem azt jeleníti, hogy ebből milyen jól meg lehet élni, meg úgy ellátni a gyereket mint mondjuk, akik nagyon jó anyagi helyzetben vannak. Furcsa ez egyébként, mert nagyon kétélűnek látom, tehát van, ahol előny, mert elismerik, ezt látom például az egészségügyben. Tehát, például hogyha egy gyereket elvisznek az orvoshoz, és elmondja a nevelőszülő, hogy ők nem a vér szerinti szülei, hanem a nevelőszülei, akkor nagyon elismertek, meg támogatják őket, meg nagyon segítőkészek. Sokszor viszont iskolákban pont az ellenkezőjét látom.” (8. sz. szakértő)

Ez a szerep tehát küzdelmekkel teli, nemcsak a család belső világát tekintve követel meg tisztázott szerepelvárásokat és feladatokat, hanem a többségi társadalom szempontjából is elvárásokkal, előítéletekkel szembesül a nevelőszülő. Néhány fiatal a rendszer kritikájaként fogalmazta meg a nevelőszülő támogatottságának hiányát, amely egyrészt gyakorlati, másrészt érzelmi hiátusokat vetett fel.

„De azért néha egy kicsit jobban felül kéne vizsgálni ügyeket, embereket, dolgokat, mert szerintem azért nagyon sokan, azt vettem észre, hogy fogalmuk sincsen, hogy mit csinál egy nevelőszülő. Mi kell a nevelő-

szülőnek ahhoz, hogy tudja nevelni ezeket a gyerekeket, hogy tudjon róluk gondoskodni. És én úgy veszem észre, hogy anyut egy kicsit cserbenhagyja a rendszer.” (22 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Ez a komplex elvárás- és előítélet-halmaz az egyik legfőbb eleme a nevelőszülői státusznak. A gondozásban élő gyermek és a nevelőszülő státusza, a gyermek-nevelési folyamat a családban tehát számos dilemmát és speciális helyzetet idézhet elő, melyek elsősorban a közvetlen gondozási kapcsolat tekintetében értelmezhetőek. A dilemmák egy része a nevelőszülői tevékenység professzionális elvárásainak és gyakorlati megvalósulásának inkonzisztenciájából adódik, mert sok esetben a nevelőszülő és a gondozásban lévő gyermek kapcsolatára irányuló útmutatásokkal, szakmai sztenderekkel szemben a gondozási folyamat egyedisége, a gondozási idő esetlegessége és instabilitása sajátos működési módokat hív életre. A családok támogatása során így szükséges lenne a családok egyéni szükségleteire fókuszáltnak, a tevékenységből adódó dilemmákra külön figyelmet fordítva segíteni a családi működést.

A 15. táblázat a gyermeki és nevelőszülői státusszal kapcsolatos eredményekről számol be röviden.

15. táblázat

A gyermeki és nevelőszülői státusz vizsgálata a családban

A gyermeki és nevelőszülői státusz vizsgálatának szempontjai	Eredmények
A gondozásban lévő gyermek, fiatal helyzete a családban	<ul style="list-style-type: none">– gyermeki idegenség (Kálmánchey 2011), „veteránok” és „újonnan érkezők” (Erera 1998: 305)– gyermeki megsebzettség (traumák szerepe) (Greenson 2011, Kálmánchey 2001, Oswald – Fegert – Goldbeck 2010, U.S. Department of Health and Human Services 2015)– szülő-gyermek kapcsolat dilemmái (gondozási idő, kötődés, érzelmi nevelés, elválás) (Shklarski 2019)– a gyermek helye a gyermekközösségben– gondozásihely-váltás lehetősége (kilépés a helyzetből)
A nevelőszülő szerepe, státusza a családban	<ul style="list-style-type: none">– kettős szerep (szülő-munkavállaló)– előítéletek (Daniel 2011, Geiger – Hayes – Lietz 2013, Sebba 2012)

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2023)

4.1.3. Gyermeknevelés és felnőtté válás a nevelőszülőcsaládban – normák, értékek

A gyermeknevelés és a felnőtt életre készülés egyik kulcselemeként jelent meg a nevelési eszköztár, amely főként az ellátás változékonysága és átmenetisége miatt folyamatos kihívás elé állítja a nevelőszülőket. Bár a készségek között megjelentek speciálisak, úgymint a hatékony kommunikáció, proaktivitás, empátia (Shklarski 2019), sok esetben nincs arra lehetősége a nevelőszülőnek, hogy a bizalmi kapcsolat kiépítését követően, a gyermekben rögzült szocializációs mintákat formálja és családjá értékrendszeréhez igazítsa, hiszen különböző korosztályú, sorsú gyermekek, akár több korábbi gondozási helyet is megjárva válhatnak a család tagjává. Ennek eredményeként többször érezték azt, hogy a rendelkezésre álló neveléssel kapcsolatos módszerek és technikák korlátozottak. A fegyelmezés eszközei között megjelent a kiabálás vagy a telefontól való eltiltás. A testi fenytetés – csakúgy, mint más családok esetében – büntetőjogi következményeket von maga után. A nevelőszülők között nem jelent meg sem a szándék, sem az igény efféle eszközök használatára, de néhány helyzetben – pl. szökés, lopás, drog-, alkoholfogyasztás – eszköztelennek érezték magukat. Habár a nevelőszülői tanfolyam külön hangsúllyal tárgyalja a konfliktuskezelést (29/2003. [V. 20.] ESzCsM rendelet), valamint a nevelőszülők elmondása alapján további képzési lehetőségek is rendelkezésre állnak a gyermekneveléssel kapcsolatos készségek, kompetenciák fejlesztésére, mégsem fogalmazták meg a felmerülő problémák kapcsán az ezeken a foglalkozásokon megszerzett tudásukat meghatározó erőforrásokként. A felmerülő problémákat mind a nevelőszülők, mind a szakemberek jellemzően a kamaszkori sajátosságokkal összefüggésben említették.

„Azt látom, hogy az, aki jó nevelőszülő és tényleg hosszú ideje nevelőszülő, az valamilyen módon meg tudott, tehát még hét gyereknél is tudott egy olyan fajta normál funkciót, élhető funkciót kialakítani, ahol mindenki normálisan részt vesz a családi életben. De a tinédzser kor az nagyon szétzilálja a dolgokat.” (4. sz. szakértő)

„Sokszor vagyok undok, ha nincs kedvem valamihez, bedacolok, akkor senkire nem hallgatok. Anyára szoktam bedacolni, mikor hazajövök, nyolc órám van egy nap és azt mondja tanulj, tanuljál, mert nagyon fontos, tanulj, mert magadnak tanulsz. Haza se jövök még, fél órája vagyok a szobámba egyedül, feljön azt mondja tanulj, elveszem a telefonod. És kicsit ez az, ami...és akkor sokszor bedacolok, nem tanulok.” (18 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Ehhez kapcsolódóan merült fel, hogy sokszor ebben az életszakaszban a fiatal nyíltan szembemegy a nevelőszülői család értékeivel és mintáival, rendszerint negligálva a nevelőszülővel kialakított bizalmi kapcsolatot is. A nevelőszülők elmondása alapján ez a bizonytalanság végigkíséri a gyermekek felnőtté válását. Hasonló esetekben a megfelelő szakemberi segítségnyújtás tudta megtámogatni a családi rendszert, amelyhez szükség volt a Shklarski (2019) által azonosított támogatás keresésére irányuló nevelőszülői készségre.

„Kamasznál is kamaszabbak. Olyan hullámozó a lelki világa, a kedve, hogy sokszor nem tudsz... sokszor rajtam tölti ki. (...) Ez a kamaszkor, meg az, hogy nekem sok kamaszom van most egyszerre, ez sok. És az, hogy mindig bajba kerülnek.” (21 éve nevelőszülő)

„Óriási kérdés volt számomra, hogy nekik vajon mi fog dominálni. (...) És óriási kérdés volt ez, és fokozott figyelemmel néztem az életükben, hogy hova fog a kamaszokoruk hajlani. És hát annak örülök azért, hogy mindegyik tanult, nem hagyták az iskolát, nem mentek mellé, nem szöktek, elvégezték, mind leérettségiztek.” (14 éve nevelőszülő)

A mintaadás és példamutatás a vizsgált nevelőszülők fontos célkitűzéseként jelent meg tehát, a legjelentősebb útravalóként, amit a gondozásban lévő gyermekek, fiatalok számára biztosítani tudnak. Ezek a normák és értékek többnyire a nevelőszülőcsalád érték- és szabályrendszeréhez kapcsolódnak. A családon belüli elvárások és szabályok a legtöbb háztartásban a gyermek érkezésétől fogva tisztázottak, bár a gyermekek tényleges házimunkában való részvételét tekintve rendszerint türelmesek a szülők, de a befogadás szerves része az együttélés alapvető szabályainak átbeszélése és elfogadása. Ennek kiindulópontja a családi szerkezet és működésmód megismertetése a gyermekekkel, hiszen változatos tapasztalatokkal rendelkezhetnek a vér szerinti családban vagy egyéb gondozási helyen töltött idő alapján.

„Igen, és nem bántam meg. Nagyon sok munkám van benne, mert nem azt mondom, hogy hej, de tényleg milyen jó gyerekek voltak. Tehát, az a hiányosság, mikor az a gyerek nem tudta, hogy mi is egy család, hogy néz ki egy család, mi az elvárás a családnál, és itt az volt a gond ugye, hogy ott a lakáson csak ugye egyik néni, másik néni. Hát, nincs egy apa, nincs egy anya. És mikor idekerültek, sokat leültem ehhez az asztalhoz velük, és mondtam, hány gyereket is neveltem, mi az elvárásom, drágám.” (42 éve nevelőszülő)

4. A kutatás eredményei

Az értékek átadása jellemzően implicit módon zajlik, de bizonyos esetekben konkrétan megfogalmaztak a nevelőszülők olyan tanulságokat, útmutatásokat, melyeket a gyermekek bensővé tettek. Az iránymutatások egyrészt a mindennapi rutintevékenységek részeként manifesztálódnak (pl. közös étkezések, házimunka végzése során), másik részük a problémás, konfliktusos helyzetekben kerül igazán előtérbe (pl. testvérek közötti konfliktusok, szülő-gyermek közti kommunikációs stílusok).

„Mit tanuljanak meg? A hovatartozást, a kötődést. Elsősorban. Az érzelmek nekem sokkal fontosabbak vagy a beszélgetés velük, nekem az sokkal fontosabb, minthogy nincs elmosogatva, engem ez teljesen nem érdekel. Nem az a fontos, hanem az, hogyha leülünk, akkor együtt legyünk. Nekem az. Én nem bánom, ha nincsen. Azt sem bánom, ha nincsen minden nap felmosva a kő, nem érdekel. Tartsunk egy valamilyen rendet, ami egy alapvető azért, de nem. Engem nem zavar, ha nem reggel kilenckor van elmosogatva, hanem mondjuk délután kettőkor. Engem nem zavar, de az igenis fontos nekem, hogy együtt legyünk, ha együtt vagyunk, jó beszélgetések legyenek. Nekem az fontos. Mindig. Mindig is fontosabb volt mint a külsőségek. Nekem az fontos.” (18 éve nevelőszülő)

Az irányadó értékek között megjelent a becsületesség, a tisztesség, az alázat, az őszinteség, az elfogadás, a kitartás. A családokkal kapcsolatban felmerült a gondoskodás, az együttlét fontossága, a felelősségvállalás, a szeretet és kötődés, az osztozkodás. Ezek a familisztikus értékek (Steidel – Contreas 2003) közösségi értékeként jelennek meg, melyek a család fennmaradásának alapkövei. Néhány nevelőszülő a pályáján való visszatekintés részeként fogalmazta meg, hogy ezek az értékek a sikeres felnőtté válás építőkövei, a sikeresség ebben az esetben a felnőtt életben történő boldogulás, a családalapítás és a családról való gondoskodás, a megfelelő lakhatás és a biztos munkahely együttese volt.

„Hát, a becsületességet, a tisztességességet, az alázatot. Meg az, hogy állják meg a helyüket. Szóval mindegyiknek családja van, és nagyon szépen nevelik a gyerekeit. Az egyik kislánynak három fia van és nincsen egyik se beadva intézetbe, a másik lánynomnak is három fia van, van egy másik nevelt kislány is, annak is van egy fia. Van egy nagyon régi nevelt lányom, annak most két gyereke van. Mindegyiknél otthon vannak a babák, mindegyiknél hál' istennek. Szépen nevelik a saját gyerekeit. Nagy szám, mert nem szokott így lenni.” (23 éve nevelőszülő)

„Ez, hogy minden közös, mindent próbálunk szétosztani. Ezt is vigyék magukkal. Nem, hogy az enyém. Persze, hogyha most egy telefont kapott volna, nem. Ne irigykedjenek, ne legyen ez. Ezt is nagyon nehéz megoldani.” (6 éve nevelőszülő)

Az értékek között a pragmatikusabbak is helyet kaptak, úgymint a saját környezetről való gondoskodás, takarékoskodás, az alapvető higiéniai szabályok betartása. Az említett értékekkel együttjárnak továbbá a felnőtt életre történő készülés keretében tartozó lényeges készségek is (pl. takarítás, főzés stb.).

„Így van, amit itthol tanultak, azt vigyék, mert szerintem ez jó példa lesz. Ha így mennek tovább, hogyha azt viszik majd oda. (...) meg takarékoskodjanak, meg hogyan csináljuk, hogy maradjon egy kis pénzünk, mert hát az sosincs.” (21 éve nevelőszülő)

„Hát, induljunk ki a kicsikből. Eljött az este, fürdés. Itt minden este fürödni kell? Itt ennyi víz van? Meg itt ilyen jó illatú a víz? (...) Akkor jött a fürdés. Jött a szoba, jött az öltözködés, a tisztaság, a szoba rendbe tartása, az étkezés. Szóval mindent itt sorba. És könnyen elfogadták, könnyen megtanulták, a kicsik nagyon könnyen.” (23 éve nevelőszülő)

Az átadott értékek, gyakorlati készségek nagyban elősegíthetik a Rácz – Bogács (2022) által is megfogalmazott szükségletek kielégítését: a fiatalok felnőtt életre való készülését, a fiatalok aktív, cselekvő szerepének erősítését a jövő alakításában, valamint a bizonytalansággal való megküzdést. Így a gyermekek háztartási feladatokba való becsatlakozása részben a felnőtté válás tudatos előkészítésének jele, részben a gyermekek gondozásából adódó valós szükséglet a nevelőszülők részéről. Egy-két háztartásban ez előre rögzített szabályrendszer alapján zajlik (pl. feladatlista, hetesek), máshol képességük, érdeklődésük szerint kapcsolódnak be a munkába a gyerekek, néhány helyen a fiatalokra kisebb felelősség hárul és a nevelőszülő egymaga vezeti a háztartást.

„Akkor egy év eltelt és akkor utána kijelöltem, hogy hetesek lesznek. És akkor minden héten volt egy hetes, a hetesnek volt a feladata, hogy kitegye a tányért, kitegye az evőeszközt, igen. Akkor a kaját azt én csináltam, utána le kellett szedni az asztalt, el kellett mosogatni. Tehát, ez szépen úgy magától kialakult, hogy kinek mi a feladata. Minden lánynak volt, ami nagyon jól ment. Az (idősebbik gondozásban lévő lánynak) nagyon jól ment a fürdőszoba-takarítás, ő azt csinálta. (középső gondozásban lévő lány) nagyon szépen takarította a kályhát, ő kormolt, mosogatott, ő a precizitásnak a nagymestere (legfiatalabb gondozásban lévő

lány) meg úgy a két lány között elevickélt, ő takarítani szeret nagyon. Úgyhogy szép lassan kialakult, hogy ki mit szeret csinálni, illetve, ha nem szereti, akkor is meg kell. És így szépen kialakult egy feladatsor.” (19 éve nevelőszülő)

„Ha a hűtőszekrényhez odamennénk, akkor van felrakva egy hatalmas nagy leosztás és minden napra megvan mindenkinek a feladata. Ez azóta megvan, mióta ők idejöttek. Természetesen, mikor a legkisebb hároméves volt, neki nem kellett olyan feladatokat végeznie... félt például a porszívótól, eleve idegen volt számukra nagyon sok minden. Érdekes módon még a víz is, hogy van fürdőszoba és a fürdőszobában van egy hatalmas sarokkád, amit mondjuk tele lehet engedni vízzel és abba bele lehet menni és mondjuk nem kötelező két percen belül kimászni belőle. Eleve nem is ismerték, eleve amikor idejöttek még a víztől való félelem is jelen volt.” (14 éve nevelőszülő)

A különbségek elsősorban a háztartás nagyságából adódnak, ahol több gyermek él gondozásban, alapvető elvárás a saját szoba rendben tartása, de az életkor is jelentős befolyásoló tényező.

„Mindenki, legelső perctől kezdve mindenki beszállt. Nekem a fiúk is ablakot takarítottak. Mikor nagytakarítás volt, akkor az nagytakarítás. Mindenki. Most figyelj, ez most szerintem... így tudja meg a gyerek, hogy milyen is a családi élet. Mert, hogyha most nem csinálod, nem kell, hagyjad, az nem.” (42 éve nevelőszülő)

„Hát, ilyen fűnyírás, mivel láttad te is, hogy idősebb emberekről van szó, ők is kérik a segítséget mint, amikor mi voltunk gyerekek, ők segítettek. Kertészkedünk, metszünk, van kert, ilyesmiket meg kell csinálni, földmunkákat. De ezt nem kérik, hanem mi segítünk így.” (24 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Mosogatni, (nevelőszülő) néninek sütni, főzni, ha úgy van. Meg hajtogatok. Meg a régi csirkelelőt lebontottuk, ilyen vályogból és azt is szívesen megcsináltam, jó volt kicsit lerombolni. Nyáron még akár szívesen levágom a fűvet is.” (19 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A generációk közötti értékátadás egyes formáiról már szót ejtettünk, az alapvető értékek egy része azok a nem materiális értékek, melyek egyfajta útravalót, orientációt jelentenek a fiatalok számára az életük alakulása során. Az értékek átadásának másik formája a materiális, tehát a vagyoni és jövedelmi (De Jong

Gierveld et al. idézi Murinkó 2013). A nem nevelőszülős családok esetében jellemzően a vér szerinti gyermekek örökölnék a szülők halálát követően, itt azonban a gondozásban lévő gyermekek alapesetben – bár kivétellel is találkoztunk – nem örökölnék vagyont a nevelőszülőktől. A vér szerinti családtól ugyan örökölhettek a gondozásban lévő gyermekek, de a vér szerinti családok anyagi helyzete vagy a kapcsolat megszűnése ezt gyakran nem teszi lehetővé. Sajátos tehát, hogy bár családban nevelkednek a fiatalok, mégsem számíthatnak felnőtté válásuk során olyan támogatásra, mely anyagi biztonságot jelenthet számukra. A szakellátásban nevelkedő fiatal számára biztosított otthonteremtési támogatáson túl, a vér szerinti családtól tehát elenyésző esetben van példa bármilyen vagyonra vagy jövedelemre, ugyanakkor a nevelőszülők számos alkalommal támogatják a gyermekeket, fiatalokat saját anyagi forrásaikból, segítik őket a lakás-szerzésben. Gyakran a nevelőszülők nem közvetlenül anyagi formában fektetnek be a gyermek jövőjébe – lakásfelújítás, lakáskassza fizetése –, hanem kapcsolati tőkéjük által. A kapcsolati tőke (Bourdieu 1997, Coleman 2002, Putnam 2000) különösen a munkaszerezés tekintetében bizonyult hasznosnak a vizsgált nevelőszülős családok körében. Azok a nevelőszülők, akik ilyen mértékben – anyagilag vagy kapcsolati szempontból – ruháznak be a gondozásban lévő gyermekek jövőjébe, jellemzően a családtól való elkerülést követően is nyomon követik a fiatal életét és továbbra is fenntartják a kapcsolatot. Ez pedig a felnőtté válás mérföldkövéhez vezet, a leváláshoz.

Különböző mintázatokkal találkoztunk a nevelőszülős családról való leválás tekintetében. Erről az életeseményről nemcsak az általunk vizsgált fiatalok kapcsán van információnk, hanem azokon a fiatalokon keresztül is, akik korábban a nevelőszülős családokban éltek, valamint akikkel szakértőink kapcsolatba kerültek. A fiatal 18. életévének elérésekor felnőtté válik, jogi értelemben a gyermekvédelmi szakellátási jogviszonya megszűnik és ő maga kérvényezheti, hogy a törvény által megszabott feltételek betartása mellett utógondozói ellátásban részesüljön. Az általunk felkeresett fiatalok többsége a nevelőszülős családban él az utógondozói ellátás keretében, de a családokon belül volt már példa lakásotthoni ellátás igénybevételére és saját lakásban tartózkodásra is. Rácz (2009b) kutatása arra világított rá, hogy a gyermekvédelmi rendszer a gyermekjogok biztosításának keretén belül határozza meg az utógondozói ellátást, így ebben az értelemben inkonzisztens, hogy felnőtt státuszban lévő fiatalokhoz gyermeki szükségleteken, igényeken keresztül közelít. Ugyanakkor az utógondozói ellátásban nevelkedő fiatalok esetében megfigyeltünk egyfajta *felemás posztadoleszcenciát*, ami értelmezésünkben azt jelenti, hogy bár a fiatalok alapvető jellemzőiket és az elméleti modelleket tekintve valóban egy kitolódott kamaszkori helyzetben (Somlai 2007) kerülnek az utógondozói ellátásba, ez a folyamat nem olyan organikus és magától értődő, mint más családok esetében, továbbá a leválásról szóló döntés a nem nevelőszülős családok esetében sok-

4. A kutatás eredményei

szor jóval a 18 éves életkort követően kerül előtérbe, hiszen a fiatalok sok esetben még nappali tagozaton tanulnak. Ugyancsak speciális körülmény, hogy a gondozásban lévő fiatallal együttműködési megállapodást kötnek, kötelezettségei vannak, szolgáltatás formájában veszi továbbá igénybe a nevelőszülős háztartás erőforrásait. Ezt a megállapodást meg lehet szüntetni, a nevelőszülő dönthet úgy, hogy nem biztosítja tovább a fiatal gondozási helyen tartózkodását, de a fiatal is felbonthatja ezt az egyezséget. Tovább árnyalja a felemáz posztadoleszcencia jelenségét, hogy hogyan tekintenek a 18 éven felüli fiatalra a különböző nevelőszülős családokban. Az utógondozói ellátásban lévő fiatallal kapcsolatos elvárások szintjén egyértelműen kirajzolódott, hogy a gyermekvédelmi rendszer felnőttként tekint rájuk. Így jogi szempontból felnőttként hivatkoznak rájuk, a további leválási dimenziókban azonban nem feltétlenül történik meg az önállósodás (Vaskovics 2000).

„Ahogyan ő betölti a 18 évet, aznap, onnantól ő utógondozotti ellátott. Ő vele nekünk kötnünk kell együttműködési megállapodást. Neki onnantól jövedelme van, márpedig egy biztosan van, a családi pótlék, mert onnantól ő jogosult saját jogán, ha tanul. Alá kell írnia egy együttműködési megállapodást, tehát ők ezzel teljesen tisztában vannak. De attól nem változik semmi, maradhat a nevelőszülőnél, csak ő már felnőtt. És kötelessége, felelőssége van.” (8. sz. szakértő)

„Hát, nem készülünk még egyelőre (megjegyz.: az önálló életre). Nagyjából fel vagyok már készülve, tudom, hogy milyen. Mondjuk az, hogy teljesen leválni, hogy én már ide vissza nem többet. Azt még nem tudom. Mert ugye nekem van egy kis házam, tehát az már biztos pont, viszont én nem tudom elképzelni. Én már kiskoromban is mindig azt mondtam, hogy itt fogok megöregedni anyával. Meg, nem tudom.” (21 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Hát, amúgy én úgy vagyok, hogy ami jön. Nem tervezek ennyire nagyon előre, hogy én ezt most megcsinálom, eddigre én ezt meg fogom csinálni, hanem ami jön. Így nem tervezek előre, hogy én majd két év múlva... hogy 24 évesen meglesz három szakmám, egy érettségim, nem. Ami jön, ahogy sikerül.” (19 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A gondozás tartalmi elemeit tekintve azonban tetten érhetőek Rác (2009b) felvetései, hiszen „attól még nem változik semmi”, a gyermeki szerep sokszor konzerválódik a nevelőszülős családon belül az utógondozói ellátás ellenére is.

Egy esetben talákoztunk olyan családdal, ahol a fiatal bár nem vette igénybe az utógondozói ellátást, mégis a nevelőszülőnél élt még 20 évesen, az interjú

készítésekor is. A nevelőszülő és a fiatal között annyira szoros érzelmi kapcsolat alakult ki, hogy a fiatal felvette a nevelőanya vezetéknevét, a szülő saját gyermekeként tekint a fiatalra.

A nevelőszülők nagy része büszkén számolt be arról, hogy ez a felemás felnőttkori átmenet a már meglévő kötelekeket tovább erősítette és a leválást követően (önálló lakhatás, anyagi-pénzügyi függetlenség, öntudatosulás, önálló döntések meghozatala) (Vaskovics 2000) a fiatalok saját családjukkal is szívesen visszajárnak a régi nevelőszülői házba. Értelmezésünkben ez a nevelőszülőség sikerének egyik jelzője és egyben egy olyan hajtóerő, ami különleges motivációt jelent a hivatás folytatására. A 16. táblázatban összegeztük a gyermeknevelés és felnőtté válás dimenziójának főbb eredményeit.

16. táblázat

A gyermeknevelés és felnőtté válás vizsgálatának szempontjai

Gyermeknevelés és felnőtté válás a nevelőszülő családban – normák, értékek	Eredmények
Gyermeknevelés és felnőtté válás a nevelőszülő családban	<ul style="list-style-type: none"> – nevelési eszköztár korlátozottsága (speciális készségek szükségessége) (Daniel 2011, De Wilde et al. 2016, Shklarski 2019) – normák, értékek és minták inkonzisztenciája – a család együttélési szabályainak megismerése és elfogadása – implicit és explicit értékátadás – beruházás a gyermek jövőjébe (kapcsolatháló jelentősége) (Bourdieu 1997, Coleman 2002, Putnam 2000) – felemás posztadoleszcencia (Rácz 2009b, Somlai 2007, Vaskovics 2000)

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2023)

4.2. Családi funkciók és alrendszerek a nevelőszülő családszerkezetben

A családi milió értelméhez a családelméletek inkluzív strukturalista és szociálkonstruktivista paradigmáit kapcsolhatjuk, hiszen láthattuk, hogy a nevelőszülő családok identitása és működése nagyrésztben a nevelési, gondozási feladatokat ellátó, tehát a szocializációban közvetlenül és tényleges résztvevő felnőttek (nevelőszülők) és gyermekek, fiatalok kapcsolatára fókuszál, a klasszikus értelemben vett vérségi és jogi kötelekeken túl (Husz – Herke 2022, Takács – Szalma 2022).

4. A kutatás eredményei

A továbbiakban azonban nem a családidentitásra és családértelmezésekre, hanem a család funkcióira és rendszerei koncentrálna két fő családszociológiai elméleti keretet használunk az összefüggések bemutatására: a strukturalista-funkcionalista és a rendszerelméletet. Vizsgálatunk alapján a nevelőszülős családok leírhatóak a klasszikus családi funkciókon keresztül, bár a funkciók teljesülésének lehetőségei változékonyak és sokszor kapcsolódnak össze nehézségekkel. A folyamat során akadályokkal, problémákkal szembesülhetnek, melyeket kifejezetten gyermekvédelmi intézményes működésükkel és az ezzel összekapcsolódó speciális gondozási helyzettel összefüggésben vizsgáltunk. Ebben a funkciósorban különböző válaszreakciókkal, kompenzációs technikákkal élnek a családszociológusok.

A funkciók teljesülése néhány speciális jellemző eredményeként akadályokba ütközhet. Ezekkel a problémákkal nem találkozunk minden családban ugyanolyan formában és mértékben, ugyanakkor a szakértői interjúk is megerősítették, hogy ezek a problémák lehetséges mintázatok a nevelőszülős családi élet vonatkozásában. Az általunk vizsgált családok a (1) pszichoszociális funkció betöltése során nehézségekkel találkozhatnak. A családba ugyanis gyakran traumatikus eseményeket átélve érkeznek meg a gyermekek – lehet ez a családból való kiszakadás traumája vagy egyéb trauma, ami akár bántalmazás, vagy elhanyagolás eredménye (Greeson 2011, Kálmánchey 2001, Oswald – Fegert – Goldbeck 2010) –, és ez alapjaiban határozza meg a pszichoszociális funkció betöltésének lehetőségeit. Mind a szakértők, mind a nevelőszülők elmondása alapján, ebben a tekintetben kompenzatív a családi rendszer és magas szintű toleranciát, valamint a teljes megértésre és elfogadásra törekvést kívánja meg a családtól. Jó esetben a nevelőszülős család a rendelkezésére álló eszközök által képes lehet ezeken a sérüléseken enyhíteni, a bizonytalanságérzetet és a kötődési nehézségeket kezelni. Töreksenek tehát a kötődés kialakítására, a biztonságos otthon érzésének megteremtésére. Utóbbinak feltétele a stabilitás, annak az érzésnek a megteremtése, hogy „mindig van hova hazajönni”. Tudatosságra és komplex megközelítésre van szükség, mely magában foglalja a kapcsolatok nyomán követését (családon belül és kívül egyaránt), valamint a szakemberekkel való konzultációt is. Az alábbi idézet azt szemlélteti, hogy a nevelőszülő és fiatal közötti bizalmi kapcsolat a nehézségekkel való megküzdésben nagyfokú stabilitást és biztonságot jelenthet.

„Hát, szerintem beszélgetés nélkül nem működne ez így. Mert, ha csak élnénk egymás mellett, az olyan lenne, mintha egy otthonban lennék körülbelül. Mert vannak is körülöttem, meg nincsenek is körülöttem. De kell is az, hogy beszéljünk, így én is azt érzem. Hogyha van valami, ami zavar, teljesen kis dologtól kezdve is. Ha anyáék észreveszik rajtam,

akkor nem fogok ódzkodni attól, hogy beszéljek róla, mert tudom, hogy úgyis segítenek, bármi van.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A (2) szocializáció megegyezik az előző funkcióval abban a tekintetben, hogy a kiinduló pontja a vér szerinti család és a jelenlegi családi nevelkedést megelőző családpótló színtereken szerzett tapasztalatok. A nevelőszülős családok gyakran találkozhatnak azzal a problémával, hogy az uralkodó normák és szabályok nem egyeztethetőek össze zökkenőmentesen a befogadott gyermek értékrend-szerével. Így, a társas érintkezés szabályainak elsajátítása akadályokba ütközhet. Ezen a szinten többször említették a nevelőszülők, hogy a vér szerinti családban tapasztalt „szabálynélküliség”, „rendszerelenség”, „rutinnélküliség” komoly viselkedésbeli problémákat eredményezett nemcsak a családon belül, de az iskolai szinten is. Ez a fajta inkonzisztencia a tapasztalatok szerint türelemmel, apró lépésekkel oldható fel, melynek elemi része az elvárások, szabályok tisztázása, valamint mindkét fél részéről az elfogadásra való törekvés.

„Hát, elég fura volt minden. Nem az volt, hogy odamegyek a hűtőhöz és kiveszek dolgokat. Mindig kérnem kellett, meg a lefekvés is. De aztán idővel rájöttem, hogy érdemes betartani őket, ha nem akarok bajt. Szóval, mikor voltak ilyen kisebb nézeteltéréseink anyámmal, de néhány év alatt sikerült így a napi rutinba belejőnnöm és akkor így el tudtam fogadni. (...) Igen, kialakult az évek alatt. Most, ha szólok anyának, hogy kell pénz, akkor ad a kis ösztöndíjamból. Vagy, ha el akarok menni, akkor szólok, és akkor megyek. Meg ha később jövök, akkor szólok neki, hogy ne aggódjon. És akkor ezáltal meg tudjuk beszélni ezt is.” (18 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A (3) szellemi-kulturális funkcióval kapcsolatos nehézségek leginkább az oktatás színterén érhetőek tetten. A család feladata az oktatásban való részvétel biztosítása, valamint a kulturális, társadalmi tőke átadása. Ez azonban csak részben tud megvalósulni, ha a gyermek korábban nem járt rendszeresen iskolába és/vagy olyan mértékű lemaradást halmozott fel, melynek leküzdése sok energiát és időt igényel. Ezt a helyzetet tovább árnyalhatják az oktatási szinten tapasztalható előítételek, melyek a diákok és pedagógusok körében egyaránt tetten érhetőek.

„Hát, nem nagyon szerettem, mert az osztályközösség nem volt jó, illetve a tanárok sem nagyon. Nem bátorítottak, maga a légkör nem volt barátságos. (...) Hát, én a tanárok hozzáállását gondolom nem megfelelőnek, mert nem mindig segítenek a diákoknak. Meg én például angolból elég-

4. A kutatás eredményei

gé... tehát, hogy úgy gondolom nincsen nyelvérzékem és mindig is nehezen ment az angol. És középiskolában ezt a tanár felfedezte és nem segített nekem, hanem folyton kiemelt a többiek közül és bántott is velem, hogy nem megy az angol. Szóval, hogy nem támogattak minket.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A funkció betöltéséhez elengedhetetlen az iskolalátogatás megkövetelése a gyermektől, az oktatási karrierút támogatása (akár különórák, korrepetálás megfizetése), valamint az előítéletek nyílt vagy rejtett módon történő kezelése.

A strukturalista-funkcionalista megközelítés szerint a (4) gondozó-ellátó funkció reciprocitáson alapul. Míg a gyermekekről a szülők, nagyszülők gondoskodnak, addig az idő elteltével az idősebb, beteg családtagok ápolását a felnőtt gyermekek látják el. Nem feltétlenül szűkíthető le ez a színtér az említett szereplőkre és helyzetekre, megjelenhetnek további családtagok és élethelyzetek (pl. fogyatékosággal élő gyermek) is a családban. Esetünkben azonban ebben a funkcióban jószerevével egyirányúság figyelhető meg, a gondozásban lévő gyermek, fiatal ugyanis nem feltétlenül marad a családi élet része az ellátás megszűnését követően. A nevelőszülő addig köteles gondoskodni róla, míg a háztartásában a szakellátás vagy az utógondozói ellátás keretében nevelkedik. Ebben tapasztaltunk különbségeket, több családnál a kötelék nem szakadt meg az elkerüléssel vagy felnőtté válással. A funkció betöltésének érdekében a család törekedhet a hosszútávú kapcsolattartásra és nyomon követésre, ha ezen a kapcsolati szinten is szükségesnek érzik.

„Mindenkivel kijöttem. Mindenkivel, akik innen elmentek, ugyanúgy hazajármak ide vendégségbe, meg mint haza. És így mindenkivel jó a viszonyunk, ugyanúgy megmaradt az, aki elment dolgozni vagy elment külföldre, ugyanúgy megmaradt a jó viszony.” (24 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

(5) Gazdasági szempontból az újonnan érkezett családtag újfajta és speciális fogyasztást generálhat, a fogyasztás növekedése mindenképpen a család bővülésével együtt járó folyamat. Ehhez a funkcióhoz kapcsolódik a gazdasági, anyagi tervezés nehezítettsége, ami a gyermekek gondozásának ideiglenességével áll szoros összefüggésben. A bevételi oldalon ugyanakkor a nevelőszülő – elenyésző mértékben –, de részben munkabérből és kiegészítő díjakból. Az általunk vizsgált családok nagyrésze erre való válaszként takarékoskodik és nagy figyelmet fordít a megfelelő pénzgazdálkodásra, illetve igyekszik igénybe venni a rendelkezésre álló támogatásokat.

„Tőlem biztosan megtanulták, megtanulják. Nem veszik észre soha, hogy nekem mikor van fizetés. Mert nekem mindig egyformán van. Én, ha valahova el akarok menni, nem kell nekem oda fizetés. Tehát, a pénz-beosztás, ez is nagyon fontos.” (42 éve nevelőszülő)

A (6) reprodukciós funkció a klasszikus, biológiai értelemben nem releváns az általunk vizsgált relációban (nevelőszülő-gondozásban lévő gyermek), ugyanakkor a nevelőszülők töreksznek arra, hogy a családok fennmaradásához és a megfelelő családi élethez szükséges értékek átadásával megpróbálják biztosítani a gondozásban lévő fiatalok reprodukciójának sikerességét. A cél az, hogy a fiatalok esetleges családalapítása során ne kerüljön sor a gyermek(ek) családból való kiemelésére.

„Ezt megtapasztaltam (korábbi gondozásban lévő gyermek), én neveltem fel nagyon kicsi kortól, nem ezt látta a családomban és ugyanabba a hibába esett, mint az édesanyja. Mert ő vele is, mikor az anyja tizenöt éves volt, teherbe esett. És annyi a különbség, hogy ez nagyon ragaszkodik a gyerekekhez, eztet végül ellátta tőlünk. Ragaszkodik a gyerekeihez, gondozza minden.” (25 éve nevelőszülő)

A (7) közéleti-politikai funkció nem jelent meg hangsúlyosan az általunk vizsgált családok körében, noha a családok életét érintő kérdéskörök kapcsán gyakran találkoztunk azzal, hogy a közös étkezések során megbeszélik a családtagok az aktuális közéleti kérdéseket. Ebben a megközelítésben is tetten érhetőek olyan kihívások és családi válaszreakciók, melyek a család egészét újszerű helyzetek elé állítják és magas szintű kooperációs készségeket – olykor kreativitást – igényelnek.

4. A kutatás eredményei

17. táblázat

A nevelőszülőcsaládok családi funkció ellátásának jellemzői

Funkciók	A strukturalista-funkcionalista megközelítés szerinti ideális működés jellemzői	A csalárendszerben a gondozási folyamatban megjelenő nehézségek, problémák	A nevelőszülőcsalárendszer válaszképpreakciói
Pszichoszociális	Családtagok érzelmi biztonsága; kötődések, kapcsolatok kialakítása	Gyermeki sérülések; érzelmi biztonság hiánya; kötődések, kapcsolatok bizonytalansága	Kötődés kialakítása; biztonságos otthon teremtése; kapcsolatok nyomon követése; szakemberekkel való konzultáció
Szocializációs	Társas lényé válás, társadalmi szabályok, normák elsajátítása	Értékek és normák inkonzisztensek a nevelőszülőcsaláddal	„Türelem idő” a beilleszkedés sikeressége érdekében; elvárások, szabályok tisztázása; elfogadásra való törekvés
Szellemikulturális	Oktatási rendszer implicit és explicit funkcióit fenntartó családi működés, tökéletesítés (társadalmi, kulturális stb.)	Iskolaváltások; lemorzsolódás; iskolai hátrányok; előítéletek (pedagógusok, diákok); továbbtanulási alulmotiváltság	Oktatási karrierút támogatása; előítéletek kezelése; iskola-látogatás „megkövetelése”
Gondozó-ellátó	Önmaguk ellátására képtelen családtagok gondozása, ellátása	A gondozás átmenetisége miatt többnyire egyirányú a gondozó-ellátó funkció (szülőktől gyermek felé), kiegészülhet a testvéri alrendszerral, de nem egyértelmű a kölcsönösség	A gondozó-ellátó funkció munkaszereződés szerinti elvégzése; a családból kikerülő fiatal nyomon követése; hosszútávú kapcsolat kialakítása
Gazdasági	A család termel és fogyaszt	A gondozásban lévő gyermek tartózkodásának ideiglenessége befolyással bír a család gazdasági helyzetére; előfordulhat megnövekedett és speciális fogyasztás	Takarékoskodás; pénzgazdálkodás; a rendelkezésre álló támogatások igénybevétele
Reprodukciós	A családi élet biológiai továbbörökítése, népességfenntartás	A családi élet biológiai szempontból nem öröklődik tovább ezen a családi rendszeren belül	A családalapításhoz kapcsolódó készségek, értékek átadása, hogy ne kerüljön sor a gyermek(ek) kiemelésére az új családban
Közéleti-politikai	Kritikus gondolkodásmód, a hazai és nemzetközi közéleti-politikai helyzet ismerete	A funkció háttérbe szorítása	Indirekt hatás; a fenti funkciók előtérbe helyezése

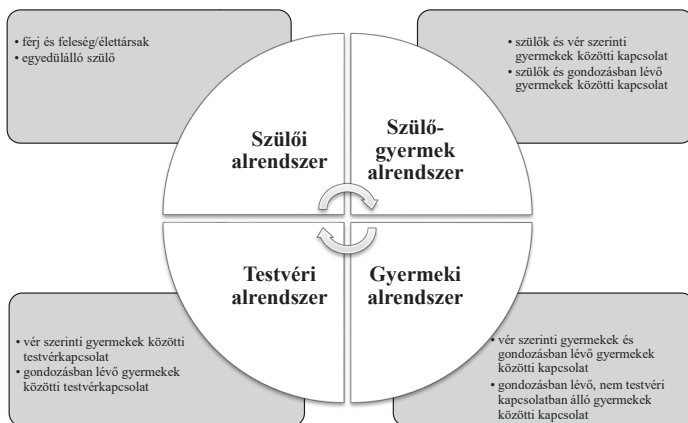
Forrás: Saját készítés Bánlaky (2004) családi-funkciólistája és a kutatás alapján

A családon belüli kapcsolatok a családi interakciókon és a családon belüli bizalom keresztül válnak elemezhetővé. A családi viszonyrendszerek egy nem nevelőszülős funkcióval bíró családéhoz hasonlóak, találhatók közöttük diádok (pl. férj-feleség, anya-gyermek), de triádok is (Goldenberg – Goldenberg 2008 idézi Danis – Kalmár 2011). A nukleáris családi alrendszereken túl (szülői alrendszer, szülő-gyermek alrendszer, testvéri alrendszer) azokkal az alrendszerekkel foglalkozunk részletesebben, melyek a szakellátási funkcióból adódóan újszerű helyzeteket generálnak a család életében és ebből a szempontból speciálisak. A gondozásban lévő gyermek érkezésével nemcsak a család élettere, mindennapi rutinjának szerkezete, valamint maga a családstruktúra változik, hanem a családban lévő viszonyrendszerek is átalakulnak, új kapcsolatok épülnek, míg bizonyos relációk háttérbe szorulhatnak.

„Itt olyan szintű munkát kell végezni a gyerekeken a nevelőszülőnek, ami lehetetlen. Tehát az, hogy neki be kell illeszteni a családjába a gyereket, és minél nagyobb a gyerek, annál nehezebb beilleszteni egy jól működő családba. És minél több gyerek érkezik és minél kevésbé beilleszthetők, annál jobban szétveri a jól működő családi kapcsolatokat és ez tönkretetheti a családot. Tehát én amondó vagyok, hogy minél, tehát, hogy egy nevelőszülőnél ne legyen sok férőhely.” (4. sz. szakértő)

6. ábra

A vizsgált nevelőszülős családok családi alrendszerei

Forrás: Saját készítés a rendszerelméleti szakirodalom⁴⁴ és a kutatás eredményei alapján (2022)

⁴⁴ Cibere – Molnár 2015, Goldenberg – Goldenberg, idézi Danis – Kalmár 2011, Stang 1998.

4. A kutatás eredményei

Megfigyeléseink alapján a nevelőszülős családi rendszerben megjelenő új alrendszer a gyermeki alrendszer, valamint a további alrendszerek is bővülnek a gondozásban lévő gyermekek megjelenésével. Az új viszonyrendszerek az alábbiak:

- szülők és gondozásban lévő gyermekek közötti kapcsolat
- gondozásban lévő gyermekek közötti testvéri kapcsolat
- vér szerinti gyermekek és gondozásban lévő gyermekek közötti kapcsolat
- gondozásban lévő, nem testvéri kapcsolatban álló gyermekek közötti kapcsolat (6. ábra).

Ugyanakkor a szülői alrendszer önmagában is új tartalommal bővül, hiszen a párnak vagy egyedülálló szülőnek nemcsak vér szerinti gyermekeiről kell gondoskodnia, hanem további gyermekekről is. A szülői alrendszer változatos helyzetekkel, problémákkal találkozhat, amelyeknek természetes velejárói a konfliktusok. A gondozásban lévő gyermekekkel kapcsolatos interakciók hatással vannak a párkapcsolati dinamikára is. Azokban a családokban, ahol élettársi vagy házastársi kapcsolatban él a nevelőszülő, különböző mintázatokkal találkozunk. A családok egy részénél partneri viszony figyelhető meg, a családi élet erre a kölcsönösségre épül, a férfi kiveszi a részét a gyermeknevelésből, a családi feladatokból és döntésekből csakúgy, mint a nő. Ennek a partneri viszony részlegességével is találkozunk, amelyben nem teljesen vesz részt a pár a családi élet minden dimenziójában, de a nevelőszülő mégis úgy érzi, partnerségben vannak, ha segítségre, útmutatásra van szüksége, szívesen kikéri társa véleményét. Ezekben a kapcsolatokban a nevelőszülő (nők) többsége a tevékenység végzésének egyik alapjaként említette a partner részéről érkező támogatást. Feltetelezésünk szerint ez a partnerségi viszony lehet az oka annak, hogy a bizalmas kapcsolatok között is dominánsan megjelent a nevelőszülők párja.

*„Hát nagyon, együtt vállaltuk. Mondjuk most mérges vagyok rá, mert elment dolgozni és egyedül vagyok ezzel a csöppséggel. Ha este sír, fel kell venni, nagyon sokat segít. Olyan nálunk nincs, hogy én gyűjtök be, ha ő itthon van, akkor ezeket mindet ő csinálja. Hát, egyedül nem is lehetett volna csinálni. Olyan ember mellett, aki nem támogat ebbe, azt nem lehet úgy csinálni. Mindig megbeszéltük, ha ajánlottak fel egy gyereket, hogy fogadjuk-e el, van-e rá, van szükségünk a sok gondjára, bajjára, mert el szokták mondani, hogy milyen problémás a gyerek. De eddig még mindig elfogadtuk a gyerekeket és nem volt gond. Kisebbséget, voltak óvodába, értük ment, iskolába elvitte őket, értük ment, hozta őket.”
(23 éve nevelőszülő)*

„Ő annyira nem. Megmondom neked őszintén. Mert ő reggel, hajnalban felkel és nem jön haza estig. Főleg nyáronként, mert kőműves, akkor meg van, hogy kilenckor.” (11 éve nevelőszülő)

A szülői alrendszerben megjelentek olyan partnerek is, akik közvetlenül a gondozásban lévő gyermekek nevelésében nem vették ki a részüket, a családfenntartás volt a fő feladatuk. A gyermekek érkezése az egész családi rendszerre hatással van, de a szülők kapcsolatát is képes lehet meglehetősen befolyásolni. Ebben a relációban az általunk tapasztalt konfliktusok éppen ezzel összefüggésben jelentkeztek. Jellemzően vagy önmagában a gondozásban lévő gyermek, fiatal problémái, nehézségei álltak a fókuszban vagy ez eszkalálódott és a vér szerinti gyermekek védelme is a konfliktus középpontjává vált. Előfordultak ugyanis olyan helyzetek, amikor a vér szerinti gyermekek és a családi kohézió érdekében gondozási helyet kellett váltani a szakellátásban élő gyermeknek. Ez a dilemma a nevelőszülői alrendszer visszatérő eleme.

„Mondom, volt egy nagyon nehéz korszakunk, a saját közös gyerekünkkel és ott nekem is voltak a férjemmel konfliktusaink, mert akkor ő egy párszor elgondolkozott rajta, hogy akkor megéri ezt így? Mégis csak ő a mi gyerekünk ő rá kéne, az ő felkivilágát kéne nézni. Én meg mondtam, hogy igen, de neki is el kell fogadni, hogy nem egyedül van a világon, vannak rajta kívül más emberek, nem lehet önző módon felnevelni egy gyereket, tehát hogyha most szültem volna még, akkor is lennének testvérei. Oké, hogy ez nem ugyanaz, de a testvér féltékenység azért elég erősen működött, és benne volt az, hogy az mégse a te gyereked anya, az egy idegen gyerek és én vagyok a te gyereked, tehát azért ebből voltak nehézségek.” (8 éve nevelőszülő)

A szülői alrendszert számos dimenzióban kihívás elé állítja a nevelőszülői tevékenység, ha vér szerinti gyermekek gondozása mellett zajlik a nevelőszülőiség, akkor a szülő-gyermek alrendszer fokozottan érintett ebben a változásban. Ebben az alrendszerben meg kell különböztetnünk egymástól a szülő-vér szerinti gyermek kapcsolatot és a szülő-gondozásban lévő gyermek kapcsolatot. A legtöbb család esetében ezek a kapcsolati határok nem voltak merevek, sok helyen összemosódtak, a vér szerinti és gondozásban lévő gyermekek egy egységként voltak azonosíthatóak a családban. A szülő-vér szerinti gyermek kapcsolat abban az értelemben változik, hogy a vér szerinti gyermeknek osztozkodnia kell más gyermekekkel a szülői figyelmen és szereteten. Interakciók szintjén ez a vér szerinti gyermekkel kapcsolatos interakciók számának csökkenését, tartalmi és minőségi átalakulását eredményezheti. Twigg – Swan (2007) kutatásai hasonló-

4. A kutatás eredményei

an megerősítik a nevelőszülős tevékenység vér szerinti gyermekekre gyakorolt kedvezőtlen hatásait. Ez nem szükségszerűen a nevelőszülős családok sajátja, ha gyermek születik egy családban, a testvérek hasonló folyamatokat élhetnek át. Az alrendszer másik relációja azonban mindenképpen speciális, ezen a szinten gyakran jelennek meg lojalitás-konfliktusok, hiszen a gondozásban lévő gyermekek két szülői alrendszerrel is kapcsolatban lehetnek: a nevelőszülőivel és a vér szerintivel. Ez összhangban van a hazai és nemzetközi kutatásokban közölt eredményekkel: a fiatalok két családtörténetnek is családstruktúrájának részei és ebben a dichotóm helyzetben kell eligazodniuk a különböző interakciós helyzetekben (Erera 1998, Szombathelyi 2014). Ebben az értelemben a szülővel való kapcsolatot és interakciókat meghatározza az, hogy a gyermek, fiatal szülőként tekint-e a nevelőszülőre, esetleg inkább mentorként vagy közeli rokonként azonosítja. Változatos esetekkel találkoztunk, volt, ahol olyan mértékben átvette a vér szerinti szülő helyét a nevelőszülő, hogy édesanyjának tekintette őt a fiatal, de találkoztunk olyan családdal is, ahol ez a viszony sokkal összetettebb formában mutatkozott meg és a fiatal bár anyának szólította a nevelőanyát, mégis magázta. Gyakori volt a nevelőanya és nevelőapa keresztnéven szólítása is, ami rendszerint kiegészült a „néni”, „bácsi” szóval. De Wilde et al. (2016) kutatása alapján a nevelőszülők elnevezése gyakran akár vitákra is adhat okot, és egyszerre a gyermekkel kapcsolatban álló, családi szinten értelmezhető összes szereplő vonatkozásában kérdéseket vethet fel (pl. nevelőszülő, családon belüli vér szerinti gyermekek, vér szerinti szülők). Kutatásunk során azonban nem tapasztaltunk hasonló nehézségeket a családok körében.

„Hát, én igazából őket nem tudom...ő rájuk nem tudok úgy nézni, hogy nem ők a vér szerinti szüleim, nekem ők a vér szerinti szüleim. Amikor beszélgetünk az egyetemen is a családról, szülőkről, nekem ők azok, akik eszembe jutnak. Függetlenül attól, hogy tartottam a kapcsolatot a vér szerinti szüleimmel is. Mindig azt mondom, hogy nem volt meg az az időintervallum, ami alatt kialakult volna köztünk az a kötődés. És pont abban az időszakban szakítottak ki a családból, amikor beindul a szülővel a kötődés és ugye hozzájuk kezdtem el kötődni.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Mert, ha visszagondolunk, hogy hány gyereket neveltünk és azok... mai napig van olyan gyerekeim, aki a saját családjánál van otthon és mégis azt mondja nekem, hogy anya. Sőt, az anyukája is azt mondja, hogy nagyon jó helyen voltak itten, tisztelnek, becsülnék. Azért ez egy elismerés.” (23 éves nevelőszülő)

További fókuszként jelent meg ebben a viszonyrendszerben a szülők és gondozásban lévő gyermekek közötti érderendszer. A nevelőszülők többször tettek említést arról, hogy a gondozásban lévő gyermekek – akárcsak vér szerinti gyermekeik – hamar megtanulják, melyik szülőhöz milyen kéréssel, problémával érdemes fordulni és gyakran használják a szülők megosztottságát céljaik elérése érdekében. Különbözőek a szülők közötti nevelési elvek, míg egyes helyeken a női szerep a megengedőbb, máshol inkább a férfihez fordulnak, ha valamivel kapcsolatban engedélyt szeretnének kérni. Ez a jelenség a szülői alrendszer egyik jelentős aspektusa is, hiszen a hasonló helyzetek megfelelő megoldása érdekében a szülői alrendszerben összetartásra és egységre van szükség.

„Úgy van, hogyha ő bejön (férj) (...), akkor mennek hozzá, hogy befekszenek mellé, és duruzsolnak a fülébe. Ő az, akitől kérek, ha kérni kell, mert engem megkerülnek. Hát, mert én másképp látom, és ők ki is használják, hogy ő engedékenyebb, mint én. De jól van ez így, mert mi attól független a férjemmel, mikor nincsenek itthon, mi mindent megbeszélünk. De még mindig haragszok, mert mindig engedékenyebb, amit én azt mondom, hogy most így van, akkor az biztos, hogy ő mindig áthúzza.” (6 éve nevelőszülő)

A gondozásban lévő gyermekek különböző módon közelítenek tehát egyik-másik szülőhöz. Ez hasonlóságokat mutat a szülő-vér szerinti gyermeki alrendszerrel, de az előbbi esetben az esetleges konfliktusos helyzetek, krízisek több szereplővel bővíülhetnek, többek között a gyermekvédelmi rendszer szakembereivel, akik maguk is felelősek a rájuk bízott gyermek jólétéért. A szülő-gondozásban lévő gyermek, fiatal kapcsolatáról árulkodik továbbá az is, hogy a gyermek bizalmasának tekinti-e a nevelőszülőt és mer-e hozzá fordulni problémáival, ha segítségre van szüksége. Az általunk vizsgált családok körében ez a bizalmi kapcsolat jellemző volt, több fiatal említette bizalmasaként a nevelőszülőt és nemcsak segítségnyújtásban, de az élet apró dolgaival kapcsolatban is szívesen osztották meg élményeiket nevelőszüleikkel.

Kifejezetten a gyermekközösségeken belüli kapcsolatokra koncentrálna foglalkozunk a gyermeki alrendszer, valamint a testvéri alrendszer kapcsolataival. A két alrendszer nem különíthető el egymástól teljes mértékben. A testvéri alrendszer megkülönböztethető ugyanakkor a gyermeki alrendszer kapcsolataitól, utóbbiban vér szerinti kötelék nem köti egymáshoz a gyermekeket. A gyermeki alrendszerben talákoztunk harmonikus, jóformán testvéri kapcsolatokkal. Azok között a családok között, ahol még jelenleg is élnek a háztartásban vér szerinti gyermekek vagy korábban életvitelszerűen éltek a szülőkkel a nevelőszülőség ideje alatt, a legtöbb esetben arról számoltak be a nevelőszülők, hogy komo-

4. A kutatás eredményei

lyabb, gyermekek közötti konfliktusok nem nehezítették a család életét. Ebben feltehetően nagy szerepe van annak, hogy az általunk vizsgált családok a gondozási tevékenység megkezdése előtt megvitatták a gyermekeikkel a nevelőszülősséggel járó alapvető információkat, és – koruknak megfelelően – beleegyezésüket kérték. Néhol a gondozásban lévő gyermek testvér helyett testvér lett, máshol a vér szerinti gyermek pótanjaként funkcionált.

– *Hm, nem. Attól függ, ha teljesen egészen az elejére megyünk vissza... mert olyan még kisebbek voltak, nagyobbak voltak sem... hogy mondjam, ezek nagyon jó gyerekek, ezekre nem is lehet mondani semmit. Nagyon jók. Nem tudom, hogy most a neveléstől függ vagy alaptól. De ezek nagyon jók.*

– *A vér szerinti fiúval milyen a kapcsolat?*

– *Nagyon jó, mintha tesók lennének. Mintha a saját testvérei lennének.” (21 éve nevelőszülő)*

„*Nem, hál' istennek nem. Az egyetlen, azzal a lánnyal, akit örökbe is fogadtam, ő ugye nem az én vérem, ő vele voltak, de az én sajátjaimmal sose, egyikkel se. Ők sokat engedtek nekik, talán néha túl sokat is.” (25 éve nevelőszülő)*

„*Vagy például, hogyha én nem voltam itthon, akkor a nagylány volt a főnök, de mondta anyukám, hogy te mikor kiteszed a lábad, akkor a nagylány mint egy... ideülsz, ezt csinálsz, azt csinálsz, úgy dirigált nekik, mint hogyha én lettem volna.” (21 éve nevelőszülő)*

„*Hát, kezdjük azzal, hogy itt nem feltétlen testvéreid, akikkel egy családba kerülsz. És itt ugyanúgy kell... nem mondom, hogy első perctől kezdve sikerül úgy rájuk tekinteni mint tesókra, de ez adódik abból, hogy egy háztartásban élünk, együtt éljük a mindennapjainkat. Meg igazából szerintem egy nevelőszülőnek sokkal nehezebb a dolga. Ő nem teheti meg, hogy összeveszik a gyerekekkel és akkor azt mondja, hogy mit tudom én, menjél a nagyanyáéhoz és akkor majd megoldjuk. Mert itt nincs ilyen lehetőség, hanem itt mindent meg kell oldani, meg meg kell beszélni, hogy normálisan menjenek a dolgok.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)*

A testvéri alrendszerhez tartozóak a vér szerinti gyermekek testvéri viszonyrendszerei, valamint a gondozásban lévő gyermekek közötti testvéri kapcsolatok. Előbbivel kapcsolatban nem tapasztaltunk különleges kapcsolati jellemzőket, a

másik relációban azonban a gyermeki alrendszerrel párhuzamosan néhány esetben megjelentek a bántalmazás bizonyos formái (fizikai, lelki). A bántalmazások többségében a gondozásban lévő gyermekek vér szerinti testvéri viszonyában, valamint a gondozásban lévő gyermekek nem vér szerinti relációjában jelentek meg. Nem talákoztunk olyan esettel, amikor a nevelőszülő vér szerinti gyermeke ellen irányult ilyen cselekvés. Előfordult továbbá az is, hogy vér szerinti gyermekektől független gyermeki és testvéri viszonyrendszerekben negatív hatással voltak egymásra a gyermekek és ez drogfüggőséghez, bűncselekmények elkövetéséhez vezetett.

„Szoktak lenni (megjegyz.: viták), de nem közöttünk, hanem a testvérpár között, akik ugye nemrég kerültek hozzám. Ő velük most bírósági ügyem is lesz, mert a fiú abba nőtt fel, hogy a férfi az úr, a lány meg a semmi, és állandóan, folyamatosan üti a kislányt. És most reggel is például azzal kezdtük, hogy verte a kicsit, szóltam az iskolába, hogy készüljenek, hogy máma is agresszív lesz a gyerek. Ott is nagyon agresszív, az iskolába. Addig rugdosta az ajtót, míg össze nem tört benne az üveg. És büntetni nem tudom, egyszerűen nincsen rá módszerem. Elbeszélgetni meg elbeszélgetek vele, de olyan, mintha annak a széknek mondanám. Azt a szót meg, hogy bocsánat, nem ismeri.” (12 éve nevelőszülő)

„Ez természetes, de ezt általában el szokták titkolni. Arról nem mindig szoktam tudni (megjegyz.: vita), mert azt úgy lerendezik egymás között. Természetesen köztünk is van, de mondjuk én nem vagyok egy... Én határozottnak tartom magam, viszont annyira tudják, mikor felemelem a hangom, hogy itt már fék van. És ezt akkor be kell fejezni, vagy ha például olyan durva helyzet, mondjuk verekedni nem szoktak, mert azt mondtam, hogy ez nálunk nem divat. Sem testvér-testvér közt sem szoktam, még véletlenül sem hagyni! Ezért haragudni szoktam, ha netán elcsattan egy-egy, volt már rá példa, de azért kemény büntetések szoktak járni. 500-szor le szoktuk ími, vagyis ők, hogy hiába vagyok a testvére, attól nem verhetem meg. Igazából, mondom, nekem elég a hangom ahhoz, hogy ők azt tudják, nem.” (11 éve nevelőszülő)

A gyermeki, testvéri alrendszerek vonatkozásában megjelent továbbá a féltékenység a gyermekek között, de ennek szélsőséges megnyilvánulásával csak egy esetben talákoztunk.

„Hát, akkor sok veszekedés volt, mert én kisebbnek olyan irigykedős fajta voltam, a szeretetért irigykedtem. Mert hát apának ugye én voltam a kedvence, amikor idekerültünk akkor is. És jöttek sokan, és akkor olyan volt nekem, mái napig ilyen vagyok amúgy, mintha elvinnék. Mintha el akarnák venni tőlem. (...) Hát, olyan nagy viták nem voltak, csak mint a jó testvérek. Egy kicsit megütögettük egymást, oszt kész. Jó, mondjuk bátyámmal nagyon, ő testvér. Jól megdübögtettük sokszor egymást. De úgy nem. Sokszor eljátszottunk. Az jó volt, hogy sokan voltunk és akkor az iskolába is úgy összetartottunk.” (21 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Ő nagyon féltékeny volt, mái napig benne van az, pedig már anya. Nagyon féltékeny mindenkire, aki az én közelemben volt, hogy én csak az övé legyek, senki másé. És ezt nem tudta megérteni, hogy én attól ugyanúgy szeretem őt is, de szeretnem kell a másikat is. És akkor ő állandóan piszkálta az egyik kislányt. Az meg persze, amit csak tudott ellene... és akkor ebből voltak harcok. Vagy amikor odakerült hozzám a másik, akkor már, amikor az egyik odajött hozzám, a másik már... úgy feküdtem az ágyon, hogy egyik kezemen az egyik, a másikon a másik és akkor úgy néztük a tévét. Tehát, ez a féltékenység. És ebből voltak ezek a problémák, tehát... most meg már legjobb testvérek, mert ők azt mondják: testvérek vagyunk. Mert annak sincs úgy senkije és akkor én, ha meghalok, legalább neki lesz családja.” (25 éve nevelőszülő)

A nevelőszülőcsaládok élete tehát leírható a klasszikus családi funkciókon keresztül, ugyanakkor néhány olyan speciális helyzet és kihívás társul ezeknek a funkcióknak a teljesítéséhez, melyeknek jó része a gyermekvédelmi intézményes működési módhoz kötődik (17. táblázat). A családi alrendszer is ebben a keretrendszerben módosulnak és jelennek meg új kapcsolati együttállások és konfliktusok, melyeknek megoldására különböző válaszok születnek a nevelőszülőcsaládok életében (18. táblázat).

18. táblázat

A nevelőszülőcsaládi alrendszeren belüli kapcsolatok és működésük

A nevelőszülőcsaládi alrendszerek	Az alrendszeren belüli kapcsolatok	A családi alrendszer működése
Szülői	férj és feleség/élettársak	– szülőiség új tartalma (gondozásban lévő gyermek nevelése) – partneri viszony különböző mintázatai
	egyedülálló szülő	– szülőiség új tartalma (gondozásban lévő gyermek nevelése)
Szülő-gyermek	szülők és vér szerinti gyermekek között	– vér szerinti gyermek hátrányai (Twigg – Swan 2007) – vér szerinti gyermekek és gondozásban lévő gyermekek mint egy egység (kapcsolati határok elmosódása jellemző)
	szülők és gondozásban lévő gyermekek között	– lojalitás-konfliktusok (vér szerinti szülői alrendszer) (Erera 1998, Szombathelyi 2014) – érdekrendszerek – bizalmas kapcsolatok (Schofield és Beek 2009) – vér szerinti gyermekek és gondozásban lévő gyermekek mint egy egység (kapcsolati határok elmosódása jellemző)
Testvéri	vér szerinti gyermekek között	– változatlan működés
	gondozásban lévő gyermekek között	– bántalmazás a vér szerinti testvéri viszonyban (fizikai-lelki) – féltékenység
Gyermeki	vér szerinti gyermekek és gondozásban lévő gyermekek között	– testvérszerű kapcsolatok – pótszülőiség – féltékenység
	gondozásban lévő, nem testvéri kapcsolatban álló gyermekek között	– testvérszerű kapcsolatok – pótszülőiség – féltékenység (szélsőségesebb formái)

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2022)

4.3. A nevelőszülőcsaládok kapcsolatrendszerei

Az általunk vizsgált komplex családszerkezeteket és azoknak szereplőit két dimenzió keresztül ismertetjük, melyek az elemzés további részében is megjelennek majd mint értelmezési keret. Az Erera (1998) által leírt családok kialakulásának két kategóriája – melyek igaz, elsődlegesen multinukleáris és nevelőszülőcsaládok.

4. A kutatás eredményei

családok vizsgálata nyomán keletkeztek, de esetünkben az összes családszerkezetre érvényesnek gondoljuk őket – , egyszerre mozognak a normatív elvárások meghatározta családi közegben, családi miliőben, ugyanakkor a gyermekvédelem intézményes keretrendszerében. Ez a dichotómia egyidőben családi és intézményes működést feltételez. Egyrészt arra vállalkozunk, hogy ennek a két működési struktúrának a szereplőit, a nevelőszülős családokhoz való viszonyát feltárjuk, másrészt felvázoljuk a nevelőszülős családok társas, társadalmi kapcsolatainak rendszerét.

7. ábra

A családstruktúra szereplői a nevelőszülős családok életében

Forrás: Saját készítés Edera (1998) és a kutatás alapján⁴⁵

Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések során előtérbe kerültek azok a szereplők, akik közvetlen vagy közvetett módon, de hatással vannak a családok életére és ebben az értelemben a családokhoz kapcsolódnak valamilyen formában (7. ábra). A családi miliő szereplőjeként jelent meg a jelenlegi család tágabb családi köre (pl. testvérek, unokatestvérek, nagyszülők, nagynénik, nagybácsik, távolabbi rokonok), valamint mind a multinukleáris, mind az egyszülős családok esetében megjelentek a korábbi családrészek és azok tágabb családi környezetei is. Azok a szereplők tehát, akik például az első házasságot követően a család életének részesei maradtak (pl. apa), valamint a hozzájuk kapcsolódó tágabb család (pl. nagyszülők, korábbi sógornők, sógorok stb.). Az egyszülős családoknál ez egy jóval egyértelműbb kapcsolati együttállásként jelent meg, itt ugyanis az elhalálozás ellenére a családok jórészt nem érzékelték azt, hogy az elhunyt személy családi köre ilyen értelemben leválasztódna a családstruktúráról. A gyermekvédelmi struktúra szereplői között jegyezzük a vér szerinti családot,

⁴⁵ Elsőként megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 140.

mely alapvetően a család miliőjéhez is közel eső rendszer, mégis a családokkal való kapcsolat intézményes eredete és a gyermekvédelmi intézményrendszer általi kontrolláltsága miatt célravezetőbbnek tartjuk az előbbi kategóriához sorolni. A családokkal kapcsolatba kerülő szakemberek a gyermekvédelmi struktúra szereplői (gyermekvédelmi gyám, nevelőszülői tanácsadó, nevelőszülők, egyéb gyermekvédelmi és szociális szakemberek). A két struktúra keresztmetszetében található maga a család, melynek szűken értelmezve a nevelőszülő, valamint a vér szerinti és gondozásban lévő gyermekek a tagjai. A gyermekvédelmi rendszer szereplőjéhez formalizált, szabályokkal, feladatokkal és kötelességekkel teli kapcsolatok fűzik a családokat, míg a családi miliőnél a családot körülvevő tágabb családi kör informális kapcsolatai jelennek meg. Az általunk említett szereplők nem feltétlenül és nem minden esetben maradnak meg tisztán az adott keretrendszerben, a családok működése eltérő lehet.

4.3.1. A családstruktúra gyermekvédelmi, intézményes jellegéhez kapcsolódó szereplők

Megjelentek az interjúk során azok a szereplők, akik a gyermekvédelmi struktúrához kapcsolódva időről időre feltűnnek a család életében. A gyermekvédelmi struktúrához kapcsolódó szereplők egyik csoportját a szakemberek alkotják. A gyermekvédelmi gyámok a gyermek életkorától függően (18 éves kor alatt) látogatják a családokat. Hat év alatt kéthetente, hat év felett havonta érkeznek a családhoz személyes találkozásra. A képviselési és jogi feladatai mellett a gyermekvédelmi gyám kapcsolatot tart a gyermek életében meghatározó összes szereplővel és a különböző intézményekkel is. Ezen felül nyomon követi és segíti a gyermek megfelelő gondozását. A nevelőszülői tanácsadó szintén a családi élet egyik kulcsszereplője, akinek elsődleges feladata a nevelőszülő támogatása és segítése, de tapasztalataink alapján a tanácsadó sok esetben a gyerekekre és az egész családra vonatkozóan támogató funkciót lát el. A két szerepkör kiemelése azért is releváns, mert ezekben az esetekben a szakember a család intim közegében, a családi otthonban tűnik fel, részletesen számol be neki a szülő a családi történesekről, mely egy nem megfelelően kiépített kapcsolati rendszerben inkább hat kontroll funkcióként mint támogató, segítő funkcióként.

„Vagy, ezért is mondom, ha olyan kapcsolatba vagyok velük, ami a dolgom, amit mondtam, hogy olyan bizalmon alapuló kapcsolatot kell kialakítanom velük, hogy bármiről merjenek velem beszélni, akkor nekik nem terhes az, hogy én megyek.” (3. sz. szakértő)

4. A kutatás eredményei

A családokkal közvetlenül érintkező szakemberek tekintetében változatos tapasztalatokkal rendelkeztek az interjúalanyok, néhány esetben a családi élet szerves részévé váltak a szakemberek családlátogatásai, ami jó hangulatú beszélgetésekben is megnyilvánult. Volt olyan fiatal, aki külön kiemelte egy-egy szakember támogatását és figyelmét, amely személyes fejlődésének fontos részévé vált.

„Hál' istennek nagyon jó gyámom volt, a kedvencem is. A tanácsadókkal is jó volt a kapcsolatom, de a legjobb azzal van, aki most a tanácsadóm. Ő az a típus, aki mellettem van mindenben, engem támogat, a családomat támogatja, úgyhogy összeszem a két kezem, hogy őt kaptam meg. (...) Tudják a gyerekek, hogyha jön a gyám vagy a tanácsadó, akkor velem szeretne beszélni vagy pont a gyermekkel, aki az ő gyámoltja. A többi megy el, elvonul a szobába vagy megy a nappaliba, vagy éppen ki az udvarra, mennek előre mi meg megyünk hátra. Nem furcsa, eleinte lehet furcsa volt nekik, de kicsik voltak még, ők ebben nőttek föl. Nekik ez már nem. Hazajön (vér szerinti gyermek) is az iskolából, látja, hogy ott ül valaki az asztalnál, akkor ő már tudja, hogy ez vagy tanácsadó vagy gyám. Odajön, kezét fog, bemutatkozik.” (11 éve nevelőszülő)

„Mondtam is anyának, hogyha egyszer abban gondolkodol, hogy felmondasz vagy nyugdíjas leszel, akkor várjuk meg míg időben. Ne mondjal úgy fel, használjuk ki, itt van (tanácsadó keresztnéve) néni, segít, jól érezzük magunkat vele, nevetünk sokat, aztán jó. Merthogy szokott jönni minden hónapban, asszem minden hónap elején jön és elvan ott több óra hosszág is, hogy egy óra hosszája van, meg sietek, csak félórája van, meg ilyenek és akkor nézem, hogy már másfél órája ott ül. Elszóraztatjuk egymást, de közben csináljuk is, amit kell, szóval ez így pont jó, örülök neki.” (22 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Hát, igazából nagyon sokat köszönhetek nekik, mert nélkülük nem lennék én sem ilyen. Tehát, a gyámom az, aki segített sokat. Rengeteg táborban voltam az évek alatt, mindig szílt, hogy menjünk. Meg utána megismerkedtem olyan emberekkel ezáltal, hogy egyre jobban tudtam nyitni feléjük, egyre jobban tudtam beszélgetni, és ezáltal jobban érzem magam társaságban. (...) És akkor ezek a táborok segítettek abban, hogy minél jobban meg tudjam ismerni az embereket és beszélgetsek velük. (...) Meg úgy most úgy voltam vele, hogy van jó pár problémám. És pár hete járok pszichológushoz, tök jól tudunk vele beszélgetni. (...) Szóval, igazából fontos ember ő is.” (18 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Máshol a szakemberek látogatásai formális, célorientált vizitek maradtak, amelyek eredményeként a kapcsolat neutrálissá vált vagy egyfajta ellenállást is kiváltott. Az ellenállást ezekben azonban nem a személyekkel, hanem a személytelenség és a magas fluktuáció következményeként a pozíciókkal szemben érzékeltük.

„Aki előtte volt, azzal se volt sok gond, csak nemigen sokat foglalkozott velünk, mármint szakmailag. Eljött, beszélgettünk, beírta a füzetet és el is ment. Ennyi volt, de hogy dolgoknak után utána nézzen, utánajárjon. Szóval, ő csak azért volt itt szerintem, mert nem volt más lehetősége, de már most tudunk különbséget tenni tanácsadók között.” (21 éve nevelőszülő)

„Hát, én őszintén sosem tudtam azt elfogadni, hogy nekem van ilyenem. Én mindig azt akartam, hogy ne legyen. Én az előző tanácsadóval voltam nagyon jóban egy táborozáskor megbarátkoztam vele, aztán amikor megbarátkoztam vele, jött a másik tanácsadó néni. Szóval nem is tudtam hozzá szokni, hogy ki kicsoda, miért. Mert mindig cserélték egymást.” (21 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Jó, jó viszonyban vagyunk a tanácsadóval, meg tudunk beszélni mindent. Nagyon sok gyám volt. Nem tudom itt már a neveket, sok volt.” (19 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Szélsőségesebb esetekben olyan zavarok és feloldhatatlan konfliktusok léptek fel a kapcsolatrendszerben a nevelőszülő és a segítő szakember között, amely miatt a nevelőszülő kérésére megszakították az együttműködést. Ezekben a helyzetekben többnyire a gyermekek érdekeivel kapcsolatos ellentéteket tapasztaltunk. A kapcsolatok hosszútávon voltak terheltek, sokszor fontos, a gyermekek jövőjét érintő kérdésekben, döntésekben álltak szemben egymással a szakember és a nevelőszülő (pl. továbbtanulás). A köztük lévő destruktív kapcsolat a gondozásban lévő gyermekekre is hatással volt, továbbá az egész családi rendszer működését megzavarta.

„Egyetlenegy tanácsadóm volt, akivel nehezen, meg egy gyám. Egy tanácsadó a 18 év alatt, egy tanácsadó és egy gyám volt, akivel együtt tudtunk valamennyire működni, de azért akadtak úgy zökkenők. De hát' istennek úgy az egyiket kezdeményeztem is, hogy cseréljünk. Kettő szakemberrel találkoztam a 18 év alatt, akivel nem szívesen dolgoztam együtt. Annyira nem egyezett se a stílusunk, se a semmink nem egyezett, sem semmiről a véleményünk.” (18 éve nevelőszülő)

4. A kutatás eredményei

*„Aztán átment (megjegyz.: gyermekvédelmi gyám) mamához, mama meg beengedte, nem tudom, miért. És akkor elkezdett velünk veszekedni, hogy ő felelős értünk, és mondtam, hogy nem, értem anya felelős, nem egy gyám. Oké, hogy ez a munkája, de nem, mert nekem nem ő az anyám, meg ilyenek. És leállt velünk veszekedni, hogy nem ő az anyám, meg ilyenek. Szóval mindig megkérdőjelezte, hogy nekünk ki az anyánk.”
(24 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)*

Ezek a tapasztalatok és történetek a család működése szempontjából fontosak és sajtósak, hiszen egy nevelőszülői funkcióval nem rendelkező családnál ideális esetben hasonló beavatkozásra nincs szükség a családi életben. A szakemberek családban való jelenléte egyfelől a gondozásban lévő gyermekek megfelelő ellátását biztosítja, másfelől kontroll a nevelőszülő felett, aki intim családi miliójében munkavégzést folytat. Az alanyok elmondása alapján bizonyos esetekben ezek a rutinszerűvé vált találkozások a családi élet természetes velejárói, a családi elfoglaltságok ekőre szerveződnek, a látogatások kellemes hangulatban telnek és előremutatóak. Másfelől voltak, akik bürokratikusnak vélték a munkafolyamatokat és a családi életbe való erőteljes beavatkozásnak ítélték a szakemberi jelenlétet, néhány esetben a nevelőszülői kompetencia megkérdőjelezését érezték az alanyok. Abban, hogy a szakember mennyire válik a családi élet természetes és állandó szereplőjévé, nagy szerepe van a nevelőszülő és a szakember között kialakult kapcsolatnak. A beszélgetések alapján ebben az értelemben ez a reláció lényegesen hangsúlyosabb és meghatározóbb, mint a gondozásban lévő gyermek és a szakember közötti kapcsolat. A szakember ugyanis egyszerre egy kívülálló, intézményes rendszer része, ugyanakkor a családi milió színterére lépve válik a nevelőszülő és a gyermekek életének részesévé, melynek alapja a bizalom és a nyílt kommunikáció. Alanyaink azt erősítették meg, hogy a gondozásban lévő gyermek legfőbb érdeke a tiszta és nyílt kommunikáció, mind a családtagok, mind a szakemberekkel való együttműködés során. Ez jelenthet biztos alapot a felmerülő nehézségek, problémák megoldásában. A fentebb leírt két struktúra szerint tehát a szakemberek sokkal inkább tekinthetők az intézményes háttér szereplőinek, ugyanakkor az interjúrésztelők is éreztették, hogy ezek a szerkezeti határok átjárhatóak, és – kivételes esetekben – a szakember akár a család belső, bizalmi körének részévé is válhat. A szakemberek elmondása alapján a család és a gyermekvédelmi rendszer közötti kapcsolatot előírányozza, hogy az intézmények hatáskörében eljáró személy milyen személyiség, valamint a munkaköréhez és feladataihoz való viszonyulása is lényeges.

„Tehát, hogy én vagy maximálisan végzem a munkámat vagy úgy vagyok vele, hogy sehogy. És nekem nyilván azért is, mert iszonyatosan családcentrikus vagyok, tehát nekem a saját családom is nagyon fontos, nekem a nevelt gyerekek is. És ez sajnos, nem vagyunk egyformák, minden bántás nélkül mondom, hogy sajnálom, hogy nem mindenki úgy áll hozzá mint nálunk egy-két kolléga, hogy ennyire komolyan veszi. Mert-hogy ebből látom a problémákat is a gyermekvédelemben, hogy nem állnak bele a helyzetekbe, tehát itt azért bántalmazásoktól kezdve, veszélyhelyzetek vannak, még akár a nevelőszülők, vér szerinti szülők között is. És igen, én nagyon felelősségteljesnek érzem, és akár lemegyek a térképről is a gyerekekkel. Tehát, javaslatokat írok, százszor telefonálok, egyeztetek vér szerinti szülőkkel, nevelőszülőkkel, gyerekekkel akár.” (8. sz. szakértő)

Jellemzően azonban a kapcsolat jellegéből – munkaviszony és kontroll funkció – adódóan az általunk vizsgált családok esetében a szakemberek többnyire az intézményes keretrendszer részei maradtak. A szakemberek elmondása alapján a jó kapcsolat feltétele az egyensúly megtalálása, melyben a nevelőszülő és a tanácsadója között kollegiális a viszony, kevésbé jellemzi az alá-felé rendeltség, bizalmi alapokon nyugszik, nyílt és őszinte a kommunikáció, ugyanakkor a család képes önállóan ellátni feladatait, és a tanácsadó nem szerves része a mindennapok apróbb döntéseinek.

„Nekem hál’ istennek a legtöbb családom szinte ugyanúgy működik mint egy nem nevelőszülős család, annyi a különbség, hogy nekik, hogy járok hozzájuk, tehát be kell, hogy engedjenek, eggyel többen vannak, illetve, hogy valamilyen szinten be kell fogadják a vér szerinti családost is, tehát nekik legalább kéthavonta egyszer van olyan programjuk, hogy kapcsolattartás és akkor oda jönni kell, szervezni kell, ha betegek lemondani, bepótolni, ilyesmi.” (3. sz. szakértő)

A családok életében más szereplők is megjelenhetnek rendszeresen: a vér szerinti szülők és családtagok, akik a gondozásban élő gyermekek családtagjai ugyan, de nem egy helyen élnek a gyermekekkel. Korábban ezt a csoportot Erera (1998) két keretrendszere segítségével a gyermekvédelmi struktúra részeként ismertettük. Ebben az értelmezési keretben mind a családi miliő, mind az intézményes struktúra szempontjából elemezhető a vér szerinti családok működése, megközelítésünk szerint azonban a nevelőszülős családhoz kötődő kapcsolatát tekintve a vér szerinti családok az intézményes struktúra részei. A vér szerinti családdal való kapcsolatot alapvetően az a formalizált keretrendszer

4. A kutatás eredményei

határozza meg, mely a kapcsolattartás módját és rendszerességét szabályozza. A nevelőszülők kötelesek biztosítani a vér szerinti családdal való kapcsolattartást a háztartásukban nevelkedő, gondozásban élő gyermekek számára, melyet a gyermekvédelmi alapelvekkel összhangban – a gyermek saját családjában való nevelkedésének elsődlegessége – a gyermekvédelmi rendszer biztosít. Az általunk vizsgált nevelőszülő családok egy része alapelveként fogalmazta meg a vér szerinti családokkal való együttműködést, amely a sikeres hazagondozás és a gyermekekkel való jó kapcsolat egyik kulcstényezője. Mindez összhangban áll a nevelőszülői tevékenységre felkészítő tanfolyam célkitűzésével is (29/2003. [V. 20.] ESzCsM rendelet).

„Könnyű velük, ha mi is olyanok vagyunk. Mert, ha én elkezdenék kötekedni velük, akkor ők is ugyanúgy kötekednének velem. Úgyhogy, ez rajtunk múlik. Ez biztos, ezt tudom magamról is mondani, hogy a nevelőszülőn múlik az, hogy milyen kapcsolatot alakítunk ki a vér szerinti családdal. Mert a fiú, akit örökbe adottunk, neki az apja egy hirtelen agresszív fiatalember, de mihelyst megtudtam, hogy milyen, és ha úgy beszélünk vele, akkor ugyanúgy kommunikált velem. Szóval ez rajtunk múlik, mert most, hogyha én is elkezdeném mondani, hogy ne így fogd a gyereket, ne úgy fogd, mert van olyan nevelőszülő, aki mondja, akkor persze, hogy ő is úgy beszélne velem.” (25 éve nevelőszülő)

„Mindig megértettem minddel. Tehát, kár velük szembe szállni. Pedig lehet, hogy van olyan, hogy...ha valami nem tetszett is, igyekeztem mindig úgy fordulni feléjük. Mert ha az ember a vér szerinti szülővel haragban van, akkor mindegy, ha a gyerekekkel van haragba. A gyerek mindig csak a vér szerinti...hiába mondják nekem, hogy anya, itt minden jó. Nem, van egy gén, van egy vér és azért ott csak van valami, na. Én mindig úgy igyekeztem, hogy én nem...soha...mindig is jó viszonyom volt minden vér szerinti családdal.” (42 éve nevelőszülő)

„Tehát, igazából van kapcsolat közöttünk, meg a nevelőszülők között is. Tehát, nincs az, hogy nem tartjuk a kapcsolatot, és emiatt nagyon jól együttműködnek egyébként a vér szerinti szülővel is, mármint a vér szerinti szülők a nevelőszülővel. Most, hogy van már Facebook meg Messenger, meg nem tudom mi, azért nagyon sok nevelőszülő partner ebbe, hogy nemcsak a személyes kapcsolattartáson találkozhatnak, hanem akár Messengeren felhívják egymást, akár videóhívással. Tehát, tudnak a gyerekekkel beszélni, a nevelőszülővel beszélni, tudnak érdeklődni és ebbe együttműködnek a nevelőszülők egyébként.” (8. sz. szakértő)

A különböző vér szerinti családokban tapasztalható deficitek és diszfunkciók azonban a kapcsolattartást sok esetben akadályozták. Ezzel kapcsolatban felmerültek olyan problémák, amelyek a kapcsolattartási szabályok be nem tartására vonatkoztak (pl. a gyermek éjszakai telefonos zaklatása), de olyanok is, amelyek kifejezetten a nevelőszülő és a vér szerinti szülő kapcsolatának kiéleződését jelezték. A Shklarski (2019) kutatása alapján meghatározott nevelőszülő és vér szerinti szülő közötti kapcsolat dilemmája tehát kutatásunkban is megjelent. A nevelőszülők és családtagjaik ebben az esetben sem – ahogyan a szakemberek kapcsán sem – dönthetnek önkényesen amellett, hogy megszakítják a kapcsolatot a vér szerinti családdal. Itt ismét megjelenik egy kontroll tényező a gyermekvédelmi rendszer részéről. Szerencsés esetekben a szakember megfelelően tud mediálni a két családi rendszer között és segít a problémás helyzetek megoldásában.

„Lányoknak nincs (megjegyz.: kapcsolattartás). (nevelt fiúnak) az anyukájával már nincs három éve semmi, az apjával nagyon ritkán, de azzal meg nem lehet boldogulni. Én már mondtam is neki most, hogy ne hívogasson. (...) És a kapcsolattartást is ott határozta meg az én lakásomban, és meg sem kérdezett. És ugye persze az apukának tök kényelmes volt, ezzel kezdett visszaélni. Még velem kezdett flegmáskodni. Mondtam neki, na jó, ott az ajtó, az utcán, kívül, te az én házamba nem léphetel többet, és kész.” (23 éve nevelőszülő)

„Többségében jó, én azt gondolom. Tehát nagyon érdekes, hogy amikor nevelőszülőnek jelentkeznek családok, akkor egy kicsit a vér szerinti szülővel való kapcsolattartás, az úgy megriasztja őket. Hogy nekik ugye ez feladatuk, és erre mindig a nevelőszülői vállalások elején már felhívjuk a figyelmet, hogy nekik van egy ilyen kötelességük, a gyerekeknek joguk van a vér szerinti családjukkal találkozni, és a nevelőszülői vállalásban ez akár megakasztó dolog is lehet a részükről. (...) Ennek ellenére nagyon pozitív tapasztalatokat tudok mondani, és a nevelőszülők is. Tehát, amikor megtapasztalják ugye először a kapcsolatot a vér szerinti szülővel, akkor nyilván nem mindegyik, de többségében együtt tudunk működni, meg együtt tudnak a nevelőszülők is működni. Mert ezek a családok azért sokra képesek a gyerekeikért, és nagyon sok esetben ugye hálások is, és elfogadják azt, hogy a nevelőszülői családban vannak ezek a gyerekek, és hogy megtesznek értük mindent, akár, hogy hazakerüljenek, vagy az, hogy a nevelőszülő őket neveli. Ami nehézséget jelenthet, igazából többször inkább a nevelőszülő részéről történő előítéletek, hogy ők látják, hogy milyen állapotban kerültek be a gyerekek, és

emiatt elítélik azokat a szülőket, hogy hogyan kerülhettek be a gyerekek olyan állapotban, tetvesen, összeverten, vagy akármilyen más probléma miatt. És emiatt inkább a nevelőszülőket kell sokszor, többször elbeszélgetni velük, vagy mediálni akár közöttük, a vér szerinti szülő és a nevelőszülő között. Ez a szakmai munka része, hogy a nevelőszülői tanácsadó segítse a nevelőszülő és a vér szerinti szülők közötti együttműködést, kapcsolattartást, de meg tudják oldani, és túl tudnak ezen lépni. (...) Nagyon szépen, ezek szépen beállnak idővel, és elfogadják egymást, hiszen a nevelőszülő is csak úgy tudja nevelni igazából szeretettel és elfogadással a gyerekeket, hogyha a szülőket is el tudja fogadni, mert különben nem fog működni a család, hogyha nem tudja elfogadni a vér szerinti szülőket.” (7. sz. szakértő)

A vér szerinti szülőkkel való kapcsolattartás tehát abban az esetben, ha a szülők valóban tartják a kapcsolatot, elemi részévé válik a család életének, és bár erre csak bizonyos időközönként kerül sor, a családi élet szervezését mégis szükséges ehhez igazítani. Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy a kijelölt intézményben vagy a nevelőszülő otthonában felügyelet alatt zajlik a találkozás. Ezek a kapcsolattartási alkalmak nem feltétlenül csak a vér szerinti szülőket foglalják magukban, gyakran a más gondozási helyen élő vér szerinti testvérek is találkoznak, esetleg nagyszülők, közelebbi rokonok. Így a nevelőszülő család nemcsak a vér szerinti szülőkkel, hanem egy teljes családi rendszerrel kerül kapcsolatba, attól függően, hogy éppen hány gyermeket gondoz a nevelőszülő, ez több különböző családi rendszer lehet. Érzékelhető tehát a direkt és indirekt belépés a családi szintre: közvetetten a gondozásban lévő gyermekekre gyakorolt vér szerinti szülők hatásán, a családi élet szervezésén keresztül, közvetlenül a vér szerinti szülővel történő kapcsolattartáson és a vér szerinti szülő esetleges megjelenésén keresztül a család otthonában.

„És nagyon érdekes, mert ezek a gyerekek (megjegyz.: akik mozaikcsaládban nevelkednek) nagyon rövid időn belül anyának meg apának hívják a nevelőszülőket is, és nagyon sok esetben alakulnak ki lojalitás-konfliktusok is a vér szerinti szülővel és a nevelőszülővel kapcsolatosan. Mert valahogy ott a kettő között lebegnek.”⁴⁶ (9. sz. szakértő)

A nevelőszülő családok mindennapi életéhez szorosan kapcsolódik a nevelőszülői közösség, melynek tudatosan vagy tudattalanul, de a nevelőszülők tevékenységük által részévé válnak. A nevelőszülőség élménye bár egyedi, mégis

⁴⁶ Eredetileg megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 141

bizonyos tényezők általánosíthatóak az általunk vizsgált nevelőszülői közösségen belül. A nevelőszülői társadalomban tapasztalatunk szerint jelen van egy kollektív tudás, amelynek a nevelőszülők különböző szinteken ugyan, de birtokában vannak. Ez a kollektív tudás a családi, baráti közösségekkel összefüggésben is manifesztálódik, néhány esetben a közös tapasztalatok és a hasonló élmények szorosabb és bizalmasabb kapcsolatokat eredményeznek ezen a közösségi szinten, mint az előbbi szinteken. Ebben a kollektívában ugyanis olyan, az egyéni és családi élethez köthető tudástár és támogató hálózat áll rendelkezésre, amely egészen magas szintű közösségtudatot eredményezhet. Az alanyok elmondása szerint ez egy kizárólagos közösség, melynek nevelőszülők és a velük kapcsolatban álló szakemberek válhatnak tagjaivá. Ez egyfajta zárttságot is eredményez, nemcsak a közösséget magát, de a benne található családokat is jellemzi egy bizonyos mértékű zárttság, amely leginkább a családi történesek sajátosságából, más családi működésben nem feltétlenül megtapasztalható események megéléséből adódik. A jelenséggel kapcsolatban gyakran tapasztaltuk, hogy a nevelőszülők nem szívesen osztják meg az őket foglalkoztató problémákat, nehézségeket a közösségen kívül, mert „*ügysem értik meg*”.

„Lehet az, aki nem nevelőszülő család, le is néz minket. Elképzeltető, hogy lenéz. És ezért nem is tudunk, bármilyen probléma is van, vagy problémánk lenne, ezért nem osztunk meg kívülálló családokkal. Lehet, hogy elmondanám neki és kiröhögne. Jól teszi, hogy neveli, mert pénzért neveli. Mindig, általában ez jön le. És akkor inkább nevelőszülők között, hogy hogy vagytok, mint vagytok, van-e valami. De így kívülálló családoknak nem nagyon szoktunk így beszélgetni. Mert mondom, mindig csak a pénz.” (42 éve nevelőszülő)

Ebben a közösségi életben vannak olyan családok, akik *formálisan* – tehát a fenntartó által szervezett kötöttebb programokon, eseményeken – *részt vesznek*, de az *informálisabb* jellegű kezdeményezéseknek nem részesei. Az *informális résztvevők* azonban az intézményes kereteken túl is szívesen töltenek időt együtt más nevelőszülő családokkal önszervező kör vagy közös kirándulások, utazások formájában is.

„Van egy nevelőszülő család is, akivel baráti kapcsolatba vagyunk, ők is meg szoktak látogatni minket. Hol ők jönnek, hol mi megyünk. Sőt, velük csináltunk olyat is, hogy megszerveztük, hogy busz kirándulás. Nevelőszülőket összecsisztítottuk, gyerekekkel együtt és akkor beszédtük a pénzt, és mentünk. (21 éve nevelőszülő)

4. A kutatás eredményei

*„Nevelőszülői barátaim vannak, meg a gyerekek. Szóval olyanok vagyunk itt egy pár nevelőszülővel, mintha egy nagy család lennénk. A gyerekek ugyanúgy tisztelnék bennünket mint a nevelőanyukájukat, akármerre megyünk, elvisszük a másik gyereket. Vagy visszahozzuk.”
(23 éve nevelőszülő)*

A nevelőszülői közösségből néhányan *önkéntesen kivonulnak*, ez azt jelenti, hogy sem a formális, sem az informális eseményeken nem vesznek részt szívesen. Ugyanakkor a gondozásban lévő gyermekeket és fiatalokat nem tiltják el a programok látogatásától, de a kifejezetten családoknak és nevelőszülőknek szóló kezdeményezéseken ők maguk nem működnek közre. Ez jellemzően a nevelőszülő személyiségével magyarázható, van, aki a munkájából adódó leterheltség miatt vált zárkózottá és baráti kapcsolatait is felszámolta, míg mások a barátokkal fenntartott kapcsolatokban csalódtak és váltak ezáltal érdektelenné és bizalmatlanná más csoportokkal szemben is.

„De nem nagyon szoktam menni amúgy. Míg a gyerekek itthon voltak, akkor mentünk ilyen egynaposra is. De én már nem vágyok társaságra. Hát, a nevelőszülőket persze, azokat hiányolja az ember. Mert végülis ezeket a dolgokat, amik velünk történnek, csak azokkal lehet megbeszélni, akik hasonló cipőben járnak.” (21 éve nevelőszülő)

Az interjúk során nem találkoztunk a nevelőszülői közösségből *kitaszított* családdal, és nem említettek a nevelőszülők példát arra, hogy valamely családdal szemben hasonló gyakorlat megvalósult volna. Mégis azt feltételezzük, hogy lehetnek olyan nevelőszülők vagy nevelőszülőcsaládok, akik bizonyos okok miatt – pl. gondozási feladatok nem megfelelő ellátása, eltérő nevelési elvek – mégis bizonyos értelemben kitisztítottá válhatnak a nevelőszülői közösségből. Ennek jelét feltehetően a nevelőszülői hálózatok működéséből adódóan nem tapasztaltuk. A szakértői interjúk alapján ugyanis van tudomásunk arról, hogy a nevelőszülők működésének folyamatos felülvizsgálatának eredményeként többször előfordul, hogy a gondozásban tapasztalható hiányosságok, problémák miatt megszüntetik a nevelőszülő működési engedélyét.

4.3.2. A családi milióhoz kapcsolódó szereplők

A családokra jellemző, hogy a családi hagyományokat szívesen ápolják és ennek eredményeként többen számoltak be arról, hogy gyakran és nagy családi körben ünnepelnek együtt születésnapokat, névnapokat, de a különböző vallási

ünnepeket (pl. karácsony, húsvét) is. Ezek az ünnepek jórészt azok az alkalmak, amelyek a szűk családi körben – tehát a nevelőszülős családban, a nevelőszülő vér szerinti gyermekei körében – zajlanak. Az események többnyire bizonyos szokásokon alapulnak, központi elem a közös étkezés és időtöltés. A résztvevők között gyakorta megjelennek a nevelőszülős család vér szerinti rokonai, a gondozási helyet már elhagyó felnőtt fiatalok, de egy esetben arra is láttunk példát, hogy karácsonykor a gondozásban lévő testvérpár édesapja is csatlakozott a családi vacsorához. Különbségeket tehát a családi eseményeken résztvevők és szereplők tekintetében tapasztalhatunk.

„Mindig, nekünk hál’ istennek a családmódel nagyon erős és nagyon jó a kötődés. Hál’ istennek az én szüleim még élnek, a feleségem szülei még élnek. Lényegében az ilyen jellegű családi összejövetelek mindig nagyszámmal vannak. Hál’ istennek.” (14 éve nevelőszülő)

„Így van, megünnepeljük, igen. Én nekem akkor asztal szokott be lenni téve és akkor ünnepi ebéd van. A húsvétunk már egy picit lazább, mindenki elmegy kirándulni, de viszont második nap hazajönnek, csak akkor már egyszerre jönnek a gyerekeim is haza. Családostól hazajönnek, csak akkor már nincs beosztva. De a karácsony az mindig együtt van. Szoktunk itt lenni negyvenen is. Vagy születésnap, névnap, ezek nálunk ünnepeltek.” (42 éve nevelőszülő)

A kirándulások, szabadidős programok akárcsak az ünnepek, sokat elárulnak a családi élet szervezéséről, egyúttal a kapcsolathálóról. Bizonyos esetekben inkább az volt a jellemző, hogy költséghatékonyság miatt a család egésze nem, de a gyerekek gyakran vettek részt táborozásban, üdültetésben. Más családoknál az iskolai szünetek, de főként a nyári szünet szerves része a közös kirándulás, biciklizés, szabadidő-töltés.

„– Igen, ők nagyon sokat járnak. A gyám szokta őket vinni általában’ mindenfele. Majdcsak egész nyáron odavannak, nagyon sok helyen jártak. (...) Mert ugye a gyám az ilyen nevelt gyereket viszi, évek óta járnak és azok a gyerekek már összeszoktak, ismerik egymást. (...) Mindig mennek, nagylány táncolni volt egy hétre oda, azt hiszem. Szóval, egész nyáron odavannak mindig, úgy kell összeegyeztetni, hogy minden beleférjen.

– Közösen szoktak menni?

– Két éve voltunk rokonoknál...de úgy annyira nem, mert túl nagy a létszám. Sokba kerül, na. Hat-hét embernek a költsége. Sok...” (21 éve nevelőszülő)

4. A kutatás eredményei

„Én mindig szerettem köztük lenni, minden évbe elmentünk nyaralni, sokat kirándultunk, egész nyáron strandoltunk. Fogtam, bevágtam őket a kocsiba, a kis enni-innivalót vettünk, jóformán a jegy meg a fagy, vittünk annyi kaját, hogy elég legyen. És minden hétvégén odavoltunk, hétközbe is elmentünk. Balatonon nem tudom hányszor nyaraltunk. Nászúton voltunk ott, addig nem is nagyon mentünk tényleg semerre se.” (21 éve nevelőszülő)

A családi ünnepek és szabadidő-eltöltés tehát változatosan alakult a vizsgált családok körében. Nemcsak az lényeges azonban a kapcsolati integráltságot tekintve, hogy a család kívül és milyen programokat szervez, hanem az is, hogy a kapcsolatrendszer tágabban értelmezve, hogyan veszi ki a részét a családi és közösségi életből.

A család kedvező kapcsolati helyzetéről árulkodtak azok az esetek, amelyeknél a tágabb családi körben és baráti társaságban önkéntesen részt vesznek a családok. Ez lehet *teljes mértékű részvétel*, tehát a nevelőszülő család egész rendszerének – a család összes tagjának – megjelenése a családi ünnepeken, baráti rendezvényeken, ugyanakkor ez lehet *részleges* az összejövetel fontossága szerint, ugyanis néhány család csak az egyéni és családi életciklus szempontjából jelentős eseményeken vesz részt (pl. házasságkötés, keresztelő), de a gyakori, kevésbé speciális ünnepeken (pl. születésnapok) nem.

„Szeretem a hagyományokat. Szeretjük a családi rendezvényeket. Nagyon sokat szoktunk eljárni. Imádjuk, hogyha nagy a család, borzasztó nagy a család, és minden egyes születésnapot, emlékeztetéssé szoktunk tenni. És az lehet nevelt gyerek, lehet saját gyerek, akár én, akárki. És azt mi mindig meg szoktuk ülni.” (11 éve nevelőszülő)

„Olaszosan, jó hangosan, bajokkal. Nem megy semmi zökkenőmentesen, nem megy, mindig van valami, mindig történik valami, de a vége mindig jól sül el. Ez a lényeg, hogy jól süljön el a vége. Jönnek, első este csak mi vagyunk, majd második nap vagy első nap délbe jönnek lányoméék, meg megyünk templomba. Akkor ebéd, utána másnap, karácsony másnapján mi megyünk (nevelőszülő vér szerinti lányához). (...) Ott van szalonnasütő. Ott piknikezünk, trambulín. Akkor ott vergődnek egy jó csomót, birkóznak, vergődnek, egyik így jön haza, másik úgy.” (18 éve nevelőszülő)

Néhány esetben a kezdeti, nevelőszülősséggel szemben támasztott aggályok megmaradtak a tágabb családi kör és baráti társaság körében, más családoknál

racióális döntés húzódott meg a társasági életből való kivonulás mögött. Így találkoztunk olyan családokkal, akik *önkéntesen vonultak ki* a családi, baráti közösségből, míg olyanokkal is, akik *kítaszítottá* váltak. Az alábbi két interjúrészlet ezt a két esetet szemlélteti.

„Hát, az (megjegyz.: családi ünnep) nem szokott zajlani, már úgy értve, hogy az én saját családommal. Az itteni családi életünk az igen. Hát, ugye volt hat gyerek...annak idején, amikor csak a saját gyerekeim voltak meg (utógondozói ellátásban lévő lány), de még három nevelt gyerek, úgy könnyebb volt, de hat gyerekkel én nem mentem oda a családba sose, egy ünnepségre se. Egyedül anyuhoz jártunk el, akárhány gyerekünk volt, mert én úgy gondolom, hogy hat gyereket etetni-itatni egy családi ünnepségen, az nagyon sok. Így nem jártunk. Például volt úgy, hogy keresztlányomnak volt valami születésnap, akkor fogtam és én egyedül elmentem arra. Egy pár óra hosszát eltöltöttem, férjem addig itthon volt a gyerekekkel, aztán jöttem haza. Én hat gyereket már nem...” (23 éve nevelőszülő)

„Érdekes amúgy, mert hogy nap mint nap, na jó most nem mondom, hogy nap mint nap, de még a családon belül is van egy olyan kaszt, egy olyan réteg, egy olyan terület, ahol nem tudtuk őket elfogadtatni. Ez nem a mi hibánk, nem is az övéké. Én arról nem tehetek, hogy mások másképp gondolkoznak. Volt, csak példaként hadd említsem meg. A szűk családi körben (...) például mikor az én keresztlányomnak volt az esküvője, az első kérés az volt részükről, hogy mi lenne, ha nem vinnénk a gyerekeket. És ez számunkra, ez egy arculcsapás volt. És mondtuk, hogy mi így vagyunk egy család, és ha ti minket nem tudtok családként elfogadni, akkor viszont ne is várjatok bennünket, hogy elmegyünk az esküvőre. Érdekes módon a fiával kapcsolatosan, a fiának meg most lesz az esküvője (...) mikor idejöttek, a meghívót elhozták, akkor volt egy beszélgetés és a végén mondták, hogy szeretnék, hogyha kimennénk velük és ott mondanának nekünk valamit, tehát nem a gyerekek előtt akarták. És akkor kimentünk, kikísértük őket és azt mondták, hogy szeretnék, ha mi elfogadnánk azt, amit most ők kérni akarnak, de ez végleges, tehát hogy ők azt kérik, hogy fogadjuk el. Hogy ne vigyük a gyerekeket az esküvőre. És akkor mondtuk, hogy jó, természetesen ezt megfontoljuk, de valószínűleg nem fogunk menni az esküvőre. Úgyhogy, most lesz az esküvőjük, nem fogunk menni az esküvőjükre, mi így vagyunk egy család. Tehát, attól függetlenül, hogy a külső megfelelésnek is eleget kell tenni, családon belül is vannak olyan problémák, amikkel

4. A kutatás eredményei

nem tudunk mit kezdeni. Nem is akarunk, mi ezt elfogadtuk, de akkor ti meg fogadjátok el, hogy mi meg nem megyünk el.” (14 éve nevelőszülő)

A családi és baráti kapcsolatrendszerből való kitaszítotttsággal kapcsolatban érzékelhetővé váltak a makroszintű – társadalmi – stigmatizáció mellett a családi rendszerekben meglévő előítéletek is. A mikroszinten tapasztalható megbélyegzés komplexen hat a családstruktúrára, a család egyes tagjaira, de leginkább a gondozásban lévő gyermekekre, akik feltehetően érzékelik a velük szemben támasztott negatív preconcepciókat. Ebben a megközelítésben mind a kitaszítottság, mind az önkéntes kivonulás lehet a család integritását biztosító sajátos technika.

A családok zárt kapcsolati hálójáról árulkodik a bizalmasok körének vizsgálata. Rákérdeztünk arra, hogy a nevelőszülők és a fiatalok kívül osztották meg az utóbbi időben a problémáikat, nehézségeiket. Mindkét csoport esetében a jelenlegi, nevelőszülő családon belüli kapcsolatok voltak hangsúlyosak. Ezekben a bizalmi kapcsolatokban néhány esetben, ahol a fiattal és a nevelőszülővel is készült interjú, ezek a relációk kölcsönösek voltak.

„Hát, itt elsősorban tudnám a nevelőszüleimet mondani, mind a nevelőanyukámat, mind a nevelőapukámat. Azon felül az ők két vér szerinti gyereket, akik tényleg úgy kezelnek, mintha a húguk lennék. (...) És ő is mondja, bármi van, akár az éjszaka közepén is, vagy menjek át, vagy csörögjek rá vagy minden...szóval őket is tudnám. Meg azokat a gyerekeket vagy testvéreimet, akikkel felnőttem. Mert ugye visszajárnak és ők is számíthatnak ránk, mi is számíthatunk rájuk. Annyira megvan ez a... mint egy nagy család igazából.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„A lányok (megjegyz.: utógondozói ellátásban lévő két lány). (...) Hogy mondjam? Nekem nincs barátnóm, mert én azt mondom, hogy egy szerelemben, egy házasságba egy lelki barátnő nem fér bele, akivel mint barátnővel mindent megosztol. Mert ha neki rosszabb, akkor biztos, hogy közénk fog állni és neked is fog valamit csinálni, hogy neked is rossz legyen. Vannak, van két barátnóm, de tudod az a két lépés távolság, én azt mondom, hogy azt mindenkivel meg kell tartani.” (23 éve nevelőszülő)

„Anya (megjegyz.: nevelőszülő), a húgom meg a testvéreim, a családom, a nagyszüleim (megjegyz.: nevelőszülő szülei) is hál' istennek jó egészségben vannak, nyolcvanévesen, azért jól tartják magukat. Inkább

nagypapámmal jobb a kapcsolatom, mama az olyan más.” (22 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Jobbára a nevelőszülők számára azonban a szűkebb és tágabb családi kör felnőtt tagjai jelentenek segítséget a személyes vagy családi jellegű problémák megbeszélésében, kezelésében. Így megjelent bizalmasként a férj, a vér szerinti gyermekek, valamint a testvérek, szülők is. Közülük jellemzően csak a férj él a jelenlegi háztartásban, a további családtagok személyes vagy telefonos kapcsolattartáson keresztül részesei a családi életnek és ezáltal nyújtanak segítséget, támogatást a nevelőszülők számára. Felmerült az is, hogy bizonyos kérdések esetében – a gondozásban lévő gyermekekkel kapcsolatban – a nevelőszülő a szakember segítségére támaszkodik, így a kapcsolati háló ilyenkor kiegészül a szakemberrel, aki mint bizalmas jelenik meg egy-egy családi krízis kapcsán.

„Hát, a lányommal szoktam. Ha olyan, gyerekekkel kapcsolatos problémám volt, akkor a tanácsadónak, gyámnak. Ő velük olyan szoros a kapcsolat, hogy bármit meg tudok velük beszélni és segítenek is, ha olyan van. Vagy, hogyha pszichológusra van szükségem, mert el kell neki valamit mondani, akkor a pszichológusra is.” (25 éve nevelőszülő)

„A férjemmel. Mindenképp. Hogy ő hogy látja. Ő másképp látja a dolgokat amúgy, mint én. Mi két külön világ vagyunk. De amúgy jól megértjük egymást, nincs ezzel gond. Tudni kell azt, hogy én vagyok az, aki inkább jobban enged, de ezt is csak az, hogy ki mit fogad el. (...) Hát vannak barátnőim, meg ilyesmi, de szerintem ezek a... ugye mi élünk itt együtt, mi látjuk ezeket a gyerekeket, ők egy kívülálló, ezt másképp látja. Anyukámmal is szoktam beszélni, de csak módjával, mert ő se érti, ő egy idős, 77 éves asszony, ő azt mondja, hogy ő nem csinálná.” (6 éve nevelőszülő)

A barátok, barátnők az általunk vizsgált nevelőszülők életében csak részben jelentek meg. Néhány esetben egyáltalán nem volt jellemző, hogy a barátnők támogató funkciót láttak el. Más elbeszélések során azt tapasztaltuk, hogy a barátnők rendszerint a nevelőszülői közösségből kerülnek ki, és velük a kapcsolattartás gyakori. Természetesen nem minden esetben talákoztunk ezzel a mintázattal, volt olyan nevelőszülő, akinek az említett rendszereken kívül is voltak bizalmas, megerősítő kapcsolatai.

A fiatalok esetében is néhány szereplőre korlátozódik a bizalmasok köre, melynek jelentős bázisa a nevelőszülőcsalád, kifejezetten a nevelőszülő és a vér szerinti testvérek vagy az egy gondozási helyen nevelkedő, nevelkedett

4. A kutatás eredményei

gyermekek, fiatalok. Ezt összhangban találtuk Schofield és Beek (2009) gondoskodás biztonság-alapú modelljével, a nevelőszülők elérhetőek voltak a fiatalok számára, empatikusak voltak irányukba, elfogadták őket, valamint megfelelően kooperáltak egymással és a családtagság-érzete is megjelent a fiatalok között. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a fiatalok biztonságban érezték magukat a nevelőszülőcsaládi közegben és egyúttal a nevelőszülőket bizalmasuknak tekintették. Továbbá néhány alkalommal említettek barátokat, barátnőket is, de ezeknek az eseteknek a száma elenyésző volt és inkább a családtagok mellett jelentek meg, mint azok helyett. A vér szerinti család tagjait a legtöbb fiatal nem említette ebben a kontextusban, ez főként annak tulajdonítható, hogy jellemzően nem, vagy csak felszínesen tartják a kapcsolatot a vér szerinti család egyes tagjaival.

„Hát, édesanyámhoz (megjegyz.: a nevelőszülőhöz fordul, ha baj van). Én így hívom. Én nem tudom már úgy hívni azokat a szülőket, mint anya, én őt hívom így és nekem ő a támaszom. (...) Hát van az a barát, de szerintem a barátok csak jönnek-mennek. Egy szülő meg egy család mindig ott lesz, segíteni fog nekem.” (24 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A bizalmas kapcsolatok tekintetében tehát zártságot tapasztaltunk, a nevelőszülők körében kisebb mértékben, hiszen a családtagok széles skálája mellett a családon kívüli szereplők is megjelentek a bizalmas kapcsolatok között, azonban a fiatalok tekintetében ez a szereplői kör jóval szűkebbre szabott, ami a társadalmi integráció lehetséges akadályozó tényezője is lehet. Mindehhez az is hozzájárulhat, hogy a fiatalok számára szervezett programok az előzetes kutatások alapján legtöbbször a gyermekvédelem rendszerében nevelkedőket célozzák meg, amely a kapcsolatháló bővítését nem támogatja kellőképpen (Rácz – Bogács 2022). A szűk családon belüli kapcsolatok ápolásában egységesen jelentős szerep jut a szokásoknak, hagyományoknak, a tágabb családi körrel, baráti és nevelőszülői közösséggel sokrétű és változatos kapcsolati mintázatokat találtunk. Ezek a példák jószerével egy irányba mutatnak: a nevelőszülőcsaládok saját miliójukban fokozottan ápolják társas kapcsolataikat, ugyanakkor ez egyfajta zártságot is eredményez, ugyanis a családi életüket meghatározó intézményes keretrendszer szereplőin kívül néhány esetben minimális kapcsolódási pontot fedeztünk fel a többségi társadalommal összefüggésben.

4.4. A nevelőszülős családok rezilienciája

A nevelőszülős családok sajátos családi élethelyzeteket élhetnek meg működésükből adódóan: gyermekek befogadására és elengedésére vállalkoztak a nevelőszülői tevékenység keretében. Számtalan váratlan, olykor destruktív szituációba kerülhetnek, melyben folyamatos alkalmazkodásra kényszerülnek (Lietz et al. 2016). Az általunk vizsgált családelmények kongruensek a szakirodalomban felvázolt stációkkal (Lietz et al. 2016) és a továbbiakban ezeken a szakaszokon keresztül tekintjük át a vizsgált családok rezilienciáját. Nem célunk a rezilienciát pszichológiai változók alapján leírni, sokkal inkább betekintést nyújtunk azokba a különböző élethelyzetekbe, melyek feltehetően az adott fázisok lenyomatai. Az említett példákkal a szakaszokhoz kapcsolódó kihívásokat, megoldási lehetőségeket vázoljuk fel, és a reziliencia szakaszokat a nevelőszülős család működési folyamatának, fejlődési ívének keretrendszereként értelmezzük. A 19. táblázat összesíti a családnarratívák során tapasztalt reziliencia fázisokhoz kötődő kihívásokat (Lietz et al. 2016 nyomán), valamint az azokra adott válaszreakciókat, melyekhez a családi fejlődés szempontjából kulcsterületeket párosítottunk (Walsh 2002 nyomán). A kapcsolt kulcsterületek nem kizárólag önmagukban jelenhetnek meg az adott szakaszokban, a táblázatban és a későbbiekben is a leghangúlyosabb elemeket emeltük ki. Bármelyik terület konstruktív változást eredményezhet és segítheti a szintekhez kapcsolódó kihívások kezelését.

4. A kutatás eredményei

19. táblázat

A családok körében tapasztalt reziliencia fázisokhoz kapcsolódó kihívások, válaszreakciók és kulcsterületek

Reziliencia fázisok	Kihívások	Megoldások és válaszreakciók	Kulcsterületek
(Látens szerződés-kötés)	ismeretlenség, családi élettér előkészítése	gyakorlati előkészítés (szoba kijelölése, előkészítése) érzelmi előkészítés (beszélgetés)	kommunikációs folyamatok (egyenes és tiszta kommunikáció, nyitottság az érzelmek megosztására, együttműködő problémamegoldás)
Túlélés	szokatlan helyzetek, változás a családszerkezetben, bizonytalanság	türelem és megértés, kapcsolatépítés	hitrendszer (értelem megtalálása a viszontagságokban és nehézségekben, pozitív kilátások, spiritualitás)
Alkalmazkodás	családi funkciók, szerepek, mechanizmusok összehangolása	szabályok, elvárások, határvonalak tisztázása, iránymutatás, tapasztaltabb, idősebb gyermekek szerepe	családi szervezési minták (rugalmasság, összekapcsolódás), kommunikációs folyamatok (egyenes és tiszta kommunikáció, nyitottság az érzelmek megosztására, együttműködő problémamegoldás)
Elfogadás	kommunikáció és egymás megértése a családban	a gyermek saját helye a családban	kommunikációs folyamatok (egyenes és tiszta kommunikáció, nyitottság az érzelmek megosztására, hitrendszer (pozitív kilátások)
Erősebbé válás	a család belső működési módjának stabilizálódása	családi erőforrások és értékek alkalmazása, jövőtervezés	családi szervezési minták (rugalmasság, összekapcsolódás, társas és gazdasági erőforrások), hitrendszer (pozitív kilátások, spiritualitás)
Mások segítése	erőforrások kifelé irányítása	központi, segítő szerep a különböző közösségekben (nevelőszülői, helyi roma közösség, rászoruló)	családi szervezési minták (összekapcsolódás, társas és gazdasági erőforrások) hitrendszer (értelem megtalálása a viszontagságokban és nehézségekben, pozitív kilátások, spiritualitás)

Forrás: Saját készítés a kutatás (2023), Lietz et al. (2016) modellje és Walsh (2002) kulcsterületei alapján

Az öt fázist az általunk vizsgált alanyok körében megelőzi egy nulladik szint, mely szintén a rugalmas alkalmazkodóképesség egyik kulcsmomentuma lehet:

a *látens szerződés*kötés, ami a befogadó családban többnyire indirekten mutatkozik meg. Kifejeződhet ez gyakorlati síkon, az érkező gyermekkel kapcsolatos családi élet átszervezésében (pl. szoba kijelölése, nagyobbak játékaiknak kölcsönadása stb.), tehát az életter tényleges előkészítésében. Ugyanakkor az érkezőt érzelmi szempontból is többnyire előkészítik a nevelőszülők. Időt és energiát fordítanak arra, hogy beszélgessenek a családi életben várható változásokról, a gondozásba vett gyermek érkezéséről és a további gyermekek családban elfoglalt helyéről, a családi életbe történő integrálás megsegítéséről, támogatásáról. Ebben a fázisban a kommunikáció a kulcsterület, amely egyszerre jelent tiszta és nyílt üzeneteket, lehetőséget az érzelmelek megosztására és a közös problémamegoldásra (Walsh 2002). Az idő múlásával és a gyermekek számának növekedésével ez a stáció feltételezhetően egyre inkább veszít korábbi jelentőségéből, a rutin és a tapasztalat eredményeként. Fontosnak tartjuk ugyanakkor megemlíteni, hogy a mintánkban több család is utalt ezekre a látens szerződésekre, mely a további szakaszokban fontos alapot nyújtott számukra a családi működés során.

„Hát, visszaemlékezni nem nagyon tudok, de anyáék sokat meséltek róla, hogy milyen voltam. Hogy ilyen visszahúzódo voltam nagyon. Viszont mivel nagyobbak voltak itt, kicsiként engem nagyon jól fogadtak. A nagyok kapták a hírt, hogy lesz egy kicsi, akit körülugráhatunk, babusgathatunk, hasonló...ennek ellenére én visszahúzódo voltam, mindig kerestem, hogy hol tudok egyedül lenni. Mert ugye idegenek voltak, nem igazán tudtam, hogy kihez hogy mehetek oda, vagy egyáltalán mondhatok-e bármit is, és így hát hétvévesen nehéz volt számomra, de ők megkönnyítették azt, hogy mindig nyitottak felém és érzékeltették már akkor azt, hogy szeretnek engem.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A (1) *túlélés* szakasza mélyreható változást jelent a család életében, melyet a nevelőszülők legtöbb esetben az új gyermek érkezésével és a hozzá, valamint az új családszerkezethez kapcsolódó napi feladatok teljesítésével szemléltettek. A túlélés kétirányú, nemcsak a család kerül szokatlan helyzetbe, amikor változásra és alkalmazkodásra kényszerülnek a tagok, hanem az érkező gondozásban lévő gyermek is (Lietz et al. 2016). Éppen ezért a nevelőszülők inkább a gyermek oldaláról közelítették meg a túlélés szakaszát. Meghatározó érzés volt a bizonytalanság ezen a szinten, valamint a kivárá, a nevelőszülők elmondása alapján ugyanis a gyermekkel szemben tanúsított türelem és megértés a kapcsolatépítés kulcsa. Tapasztalataink szerint ez a fázis a Walsh (2002) által azonosított kulcsterületek közül a hitrendszer állítja leginkább középpontba. Előre mozdító lehet az értelem megtalálása a nehézségekben, a pozitív kilátások és a

spiritualitás. Utóbbi nem feltétlenül az egyének hitrendszerét jelenti önmagában, hanem a nevelőszülő hivatástudata, értékészlete is ide tarthat. Ez az időszak több hónapot is felöllelhet, de van olyan példa is, amikor a gyermek könnyen alkalmazkodik, így a családi rendszer is organikusabban alakul át.

„Igen. Ez természetes. Mindenki izgul. Izgulunk, ők is izgulnak, mi is izgulunk. Én, amikor a fiút vártam, én azt gondoltam, hogy a tökfőzeléket mindenki szereti hallal. Hát richtig nem szerette (gondozásban élő fiú) a tökfőzeléket. Képzeld el, addig-addig, hogy megszerette a tökfőzeléket, valamelyikszor tökfőzeléket akart főzni, és kérdezte, hogy anya, hogy kell a tökfőzeléket csinálni, mert már annyira éhes vagyok a tökfőzelékre, hogy nem igaz! Nevettem is, igen elmondtuk, hogy amikor jöttél, igen anya, akkor nem szerettem, de a te tökfőzeléked jó. De ugyanígy az ikrek is szegénykéim, pedig ők már nevelőszülőnél voltak 3 hónapot, és akkor ültek a drágák a lépcsőn, nem mertek sehová ülni, csak ott. Összebújtak. Most már nem bújnak össze.” (23 éve nevelőszülő)

„Hát, igen, ez egy kicsit keményebb, mert simán kell három hónap ahhoz, hogy egy kicsit megváltozzanak. De csak egy kicsit. Ugye, vannak olyan gyerekek, akik az ételt dugdosták el, mert gondolom nem kaptak. (...) Hát kell, simán kell három hónap, ahogy változás jön, de a gyerekektől is függ. Mert ők nagyon beilleszkedtek, ők sajátomként vannak máj napig is ottan. Nagyon igyekeztek, rendszeretők voltak, szóval átvették azt, amit láttak családban. Testvérszeretők, máj napig is úgy vannak. Van, amelyik nem is tud, egy év után se tud beilleszkedni vagy nem is akar. Vagy még inkább durvul elfele. De, hát valamelyiket a hibáival el tudom fogadni, mert elfogadom, inkább háromszor takarítom a szobájukat, ha úgy van. Csak, van olyan, amit nem tud elfogadni az ember.” (25 éve nevelőszülő)

„Ez érdekes, mert igazából nekem ilyen esetem nem volt, hogy bármelyik gyerek is nehezen illeszkedjen be. Annyira jó gyerekeim vannak, hogy hogy is mondjam, vagyis inkább mondjuk azt, hogy összeszoktunk. Mert, azért nem nagyon szeretem a változást, megmondom az igazat, de mikor kikerül egy-egy nagyobb gyerek, elkerül, mert ugye el kell fogadni, hogy elmegy, előbb-utóbb úgyis jön helyette másik. De valójában nem nehéz. Meg szerettem ez a család összetételétől is függ.” (11 éve nevelőszülő)

A második szakaszban, az (2) *alkalmazkodás szakaszában* a család belső működése szempontjából szintlépésre van szükség. A családi funkcióknak, szerepeknek, mechanizmusoknak összhangba kell kerülniük (Lietz et al. 2016). Ebben az interjúalanyok elmondása alapján nagy segítséget jelenthet mindkét fél – a gondozásban lévő gyermek és a nevelőszülő – számára, ha a különböző szabályok, elvárások és határvonalak tisztázásra kerülnek, amely összhangban van a hivatkozott kutatás eredményeivel is (Lietz et al. 2016). Sok esetben konkrét iránymutatásra van szükségük a gyermekeknek, ami beszélgetések, folyamatos nyomon követés és segítés formájában nyilvánulhat meg, ez összefüggésbe hozható a Lietz et al. (2016) által beazonosított kezdeményezőkésséggel is. A türelmi időt követően a gondozásban lévő gyermek irányába fokozódnak az elvárások, a cél a beilleszkedés. Szorosan kapcsolódik a gyakorlati működéshez a bizalmi kapcsolat megalapozása, a személyiség mélyebb megismerése, az elfogadásra és szeretetre való törekvés. Ez az időszak mind gyakorlati, mind érzelmi szempontból mérföldkő. Alanyaink tapasztalata szerint számos esetben az alkalmazkodás szakasza során derül ki, hogy valójában lehetséges-e integrálni a gyermeket az adott családi rendszerbe.

„...azt hiszi valaki, hogy na idejött a gyerek és az mindjárt egy hét alatt olyan, mint a sajátom, vagy ahogy mi itt működünk. Nem, nagyon sok munka kell abba, hogy ugyan, ne az, hogy ugyanolyan legyen mint én, hanem hogy tudja azt a napirendet, a kötelességét, mit várok el, ő is mind vár el én tőlem. (...) Attól függ, hogy melyik gyerek milyen, de kell nagyon sok idő. Meg ismerni kell azt a gyereket, hogy melyik a gyerekek az a része, amivel én tudom kecsegtetni, vagy magamhoz simítani, vagy tudod... hogy lássa az a gyermek, hogy most az a nevelőszülő szeret engem vagy csak elvagyok itt, elténykedek. De ha úgy érzi, hogy igenis én megkapom a szeretetet. És az is fontos, hogy ne úgy érezze, hogy ő egy nevelt gyerek és őt így kivonjuk mindenből.” (42 éve nevelőszülő)

Ebben a szakaszban a további családtagok is a nevelőszülők segítségére lehetnek, különösen azok a gyermekek, akik idősebbek, tapasztaltabbak, több időt töltöttek már a gondozási helyen. Ez a kivárást követő időszak mindkét fél számára alkalmazkodást feltételez, ugyanakkor érezhető a befogadó család szokásainak, szabályrendszerének dominanciája, akár a családon belüli feladatokra és kommunikációkra, akár az alapvető szabályokra gondolunk. Így a megfelelő családi működés érdekében a családi szervezési minták (rugalmasság, összekapcsolódás), valamint a kommunikációs folyamatok (egyenes és tiszta kommunikáció, nyitottság az érzelmek megosztására, együttműködő problémamegoldás) kerülnek előtérbe (Walsh 2002).

„Amellett, hogy nagyon nehéz volt velem, merthogy nem volt még három-éves és akkor a testvérek segítettek, főleg a két nagy, merthogy ők négyen együtt nevelkedtek, együtt nőttek és ebbe az etnikumba észrevehető az, hogy a nagyobb gyerekek vigyáznak a kisebbekre, a nagyobbak látják el a kisebbeket. Úgyhogy, mikor idejöttem, mi nagyon meg voltunk szeppeelve, hogy úristen, mekkora felelősség lesz ez, de amint láttuk, hogy a nagyok mennyire tudnak a mi munkánkba besegíteni, ezért azt beszéltek, hogy talán nem is baj, hogy így jöttek, lehet ez a legjobb kiosztás, legjobb megoldás. (...) Viszont nekünk itt a két nagy nagyon nagy segítséget jelentett. Úgy tolmácsolásban mint a mindennapi feladatok ellátásában, húzták-nyúzták a kicsiket, (gondozásban lévő fiú) akkor volt ötéves. És akkor azt mondtuk, hogy talán ez volt a legjobb illesztés, merthogy óriási segítség nekünk a két nagyobb, igaz (utógondozói ellátásban lévő fiatal) akkor 8 éves volt, a nagyobb 9, mikor idekerült, de ők már elég nagyok voltak ahhoz, hogy ebből a szempontból teljes mértékben megértsék ezt az itt létet, és hogy miben tudnak nekünk segíteni. Úgyhogy, így maradtak aztán.” (14 éve nevelőszülő)

„Figyelj csak, ugye, hogy nálam vannak nagyok, közepesek, kicsik. Nekem nincs olyan nehéz dolgom, mert a nagyok viszik a kicsiket. Például, ha én nem tudom elvinni a WC-re (gyermek neve), akkor a nagyobbak fogják és elviszik. Meg tényleg olyan nagy szeretettel. Itt a szobától kezdve, itt vannak a játékok. Sosem felejttem el, mikor (hazagondozott lány) megérkezett, megállt a konyhában, nézte, és kérdezte, most mi gazdagok vagyunk? Nem, mondom ez alap, drágám. Úgyhogy, ők is. A gyerekeken is látszik, hogy várják a csodát, hogy ú, most mi történik. A (vezetéknév) gyerekek nem tudták mi az a főtt étel, mi az a hűtő, kézmosás, fogat kell mosni. Pedig jártak óvodába is állítólag.” (12 éve nevelőszülő)

„Megmondva az őszintét, próbálok segíteni nekik. Tanítani őket úgy mond a jóra, ki mit tart jónak, de nehéz velük néha szót érteni. Tehát, látszik, hogy más körülmények közül jöttek, teljesen más a világlátásuk. (...) És látszik változás rajtuk, azt mondanám, remélem, hogy így jó irányba tudnak menni és okosodnak, meg jó emberek lesznek. Tehát igyekszünk otthon velük foglalkozni. (...) Igen, tesómmal nagyon így rájuk vagyunk fekvőre, hogy nem szoktuk ezt mondani, meg azt nem szoktuk odatenni, nem szoktunk így beszélni, ha kérünk valamit, szépen megköszönjük. Tehát, ezekre megtanítani őket, hogy hogy viselkedni. Maga a viselkedés, a rend, fürdünk, fogat mosunk, vacsoraidő hogy van, ezeket.” (22 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A családi viszonyok, feladatok és a családi működés következő fázisa az (3) *elfogadás*. Ehhez szükséges a megfelelő kommunikáció, egymás megértése (Lietz et al. 2016). Kiemelt szerep jut így a kommunikációs folyamatoknak, valamint a hitrendszernek (pozitív kilátások) (Walsh 2002). Az elfogadás magában foglalja azt az előzetes tudást és érzelmi kötődést, amelyet a gondozásban lévő gyermek és a családi rendszer a gyermek sikeres integrációja érdekében a működésébe investált, tehát azt a közös megértést és megfelelő kommunikációt, amit az említett kutatás is megragadott (Lietz et al. 2016) A két előző fázis sikerességének eredménye, ha megtörténik az elfogadás, ami tapasztalataink szerint nem azt jelenti, hogy a család saját képére formálja és minden elvárásának megfelelően alakítja a gyermek viselkedését, hanem azt, hogy a családi rendszer adta keretek között, a családi értékekkel és normákkal összhangban a gyermek megtalálja a saját helyét ebben a rendszerben. Ennek szerves része a gyermek teljes elfogadása is. Létrejön egy „új valóság” (Lietz et al. 2016: 8), melyet a fiatalok által elmondott történetek is jól példáznak.

„Egyre jobban kezdtem rájönni, hogy ebbe a családba való vagyok. Meg a nevelőszülők is úgy tekintenek, mintha saját gyermek lennék. Tökre örülök neki, mert igazából azt látom, hogy van jövőm meg céloom és ezt szeretném elérni.” (18 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

„Úgyhogy, úgy kell elfogadni őket amilyenek. Avval a kis fogyatékossgal vagy kis sérüléssel, ami van nekik. Én legalábbis, ez az én tapasztalatom. Volt, amelyik jobb tanuló volt. (...) Őket így kell elfogadni avval a hátrányos dolgokkal, ami...ha nem tudja az ember elfogadni a gyerekeket úgy, amilyenek, (...) akkor nincs értelme, hogy nevelőszülő legyen. Meg a családját...” (25 éve nevelőszülő)

A fejlődés lehetséges következő állomása az (4) *erősebbé válás*, amely közös családtudatot, megbecsülést biztosít a családtagok számára. Ebben a szakaszban akkumulálódnak azok az erőforrások és értékek, melyek a családi működés alappilléreivé váltak a nevelőszülői tevékenység eredményeként (Lietz et al. 2016). Jelentős szerepük van ebben a fázisban azoknak a nevelőszülői értékeknek, melyek alapján megtörténik a gyermek családba fogadása és nevelése. Az előző fázishoz képest már nemcsak ez az új valóság, hanem fontos szempontként jelenik meg a jövő, a távlati célok és akár a gyermek felnőtté válásának folyamata is. Van ugyanis figyelem és lehetőség arra, hogy a mindennapos összecsiszolódáson túllépve a jövőre is koncentráljon a család. A családi rendszer megerősödése ebben az esetben a család belső működési módjának megszilárdulását jelenti, ugyanakkor ez az erőforrás rugalmasabbá és reflexivebbé is

4. A kutatás eredményei

teszi a családot az esetleges kihívásokkal szemben. Jelentős szerepe lehet itt tehát a családi szervezési mintáknak (rugalmasság, összekapcsolódás, társas és gazdasági erőforrások) és a hitrendszernek (pozitív kilátások, spiritualitás) is (Walsh 2002). Nem volt ritka, hogy ezen a szinten a nevelőszülőcsaládok rendszeresebben jelentek meg a nevelőszülőcsaládi közösség számára szervezett eseményeken és programokon, valamint a kapcsolathálójukban szereplő családokkal és barátokkal gyakrabban szerveztek közös programokat. Megindul ebben a fázisban tehát a kifelé nyitás, ugyanakkor még mindig a családi működés belső színterén maradunk. Néhány esetben az értékek a fiatalok benső értékeivé is válnak, megjelennek tehát a nevelőszülővé válás pozitív hozadékai a családtagok gondolkodásmódjában (Lietz et al. 2016).

„És én erre neveltem őket, meg nevelem őket, hogy ne az legyen, hogy te most sutyiba bemész, és akkor kiveszel egy csokit, megeszed. Vagy megeszed a másikat is, nem, én mindenből ötöt szoktam venni, mert öt gyerekem van. Tök mindegy, ha most 4 éves lenne a kicsi, ő sem kapna több mindent mint a 20 éves. (...) Ha odakerül hozzád egy gyerek, és te meglátod benne azt, meg ő is benned azt, hogy te nyitott vagy arra, hogy tudd szeretni, szerintem minden ajtó nyitva van előttem és minden akadályon túl lehet esni.” (11 éve nevelőszülő)

„És akkor ezek a gyerekek ugyanazt viszik tovább, azt szokták meg, amit itt én átadtam nekik. Amire én szoktattam őket. Ha leülünk enni, akkor jó étvágyat kívánunk. Ha megettük, megköszönjük. Ha elmegyünk aludni, jó éjszakát. Mai napig. (Utógondozói ellátásban lévő fiatal) is. Jó éjszakát, anya! Reggel, jó reggelt kívánok! Ezt én nem bántam.” (30 éve nevelőszülő)

A legutolsó fázis a (5) *mások segítése*, ebben a szakaszban a kifelé nyitás, az erőforrások külvilág felé irányítása a központi, a hivatkozott kutatás alapján ez elsősorban a nevelőszülői közösség irányába történő erőforrás átcsoportosítással jár együtt (Lietz et al. 2016). Ezen a szinten a családi szervezési minták egy része (összekapcsolódás, társas és gazdasági erőforrások), valamint a hitrendszer (értelem megtalálása a viszontagságokban és nehézségekben, pozitív kilátások, spiritualitás) járulhat hozzá a fejlődéshez (Walsh 200). Ezek a „nyitások” és segítségnyújtások különböző formákban és csoportokkal kapcsolatban nyilvánultak meg az interjú beszélgetések során. Akadt a nevelőszülők között olyan, aki a nevelőszülői közösség számára nyújt lelki támogatást, tanácsot ad, egyfajta kulcsszereplő, de volt olyan alany is, aki a gondozásban lévő roma származású gyermekek által a helyi roma közösségben tevékeny, más, hátrányos helyzetű csoportokkal folytat önkéntes munkát.

„Mondjam azt, hogy ott is én vagyok a kapocs? Általában, mikor így összejövünk, én vagyok, aki főz, én mondom meg a menüt, hiába kérdezem tőlük, az, amit szoktál, mert az mindig, meg legyen ez, meg satöbbi. Itt is szokott lenni nálam, összejönnek a nevelőszülők, mikor a gyerekek odavannak. Nagyon, én úgy érzem, hogy jó a kapcsolat velük, meg úgy el is fogadják, azt, amit esetleg továbbadok. Meg sőt, kéri is!” (30 éve nevelőszülő)

„Úgyhogy mi, amikor nevelőszülők lettünk, akkor mindenhol elmondták... merthogy bennünk is olyan félsz volt, hogy esetleg a családjukkal kapcsolatban olyan atrocitások érhetnek minket a mindennapokban, ami mondjuk tényleg arra ösztönöz minket, hogy vagy nem vállaljuk őket, vagy esetleg mennek tovább egy másik gondozási helyre. De hál' istennek soha nem volt, inkább felnéztek ránk. A roma közösség egy nagyon erőteljes pozitívumként fogadja és a mai napig is nagyon sokat beszélgetünk velük, hál' istennek jó a kapcsolat a roma közösséggel. A mai napig is ezt egy nagyon nagy elismerésnek tekintik.” (14 éve nevelőszülő)

„...mellette pedig én 20 éve önkéntes alapon, tehát én teljesen magamnak szegény családokat meg gyerekeket segíték. Tehát különböző egyesületeknek is vagyok a tagja, meg csoportokban is benne vagyok, de mindig, tehát, hogy én egyénileg segítem ezeket a családokat a saját kis erőmből. Úgyhogy, ez egy külön hivatás még nálunk és mellette jött ez akkor, hogy segítsünk így is, és akkor legyünk nevelőszülők, és akkor így is segítsünk. És ugyanezre nevelem a gyerekeimet is.”⁴⁷ (8 éve nevelőszülő)

A nevelőszülőségre épülő családi reziliencia modell egyes szakaszait áttekinthetővé válik, hogy különböző nevelőszülő családok hasonló élethelyzetekkel, fejlődési lehetőségekkel találkozhatnak a család idővonalán. A fázisok azonban nem feltétlenül követik lineárisan egymást, néhol kimaradhatnak egyes fázisok, máshol a gondozás ideiglenessége miatt előfordulhat, hogy az adott gyermekkel nem sikerül elérni további szakaszokba, mert a gyermek idő előtt elkerül a családból. A gyermekek családba történő befogadása mindenképpen átszerveződést kíván meg a családtagoktól és a családi élet teljes szövetét áthatja, a kedvezőbb helyzetekben ez a változás válik az „új valósággá” (Lietz et al. 2016: 8). Speciális esetek az említett élethelyzeteken felül is adódhatnak a családok életében, például, amikor a már korábban gondozásban lévő gyermekek hazagon-

⁴⁷ Eredetileg megjelent: Nemes-Zámbó 2022: 143.

4. A kutatás eredményei

dozás formájában visszakerülnek vér szerinti családjukhoz és azt követően újra megjelennek a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében. A cirkuláció háttérében összetett okokat sejtethetünk, a rendszerből ki-be történő mozgások, a gondozásihely-váltások hosszútávú negatív hatásai a kutatások alapján jelentősek (Jonson-Reid – Barth 2000, Kimberlin et al. 2009). Két esetben is beszámoltak arról a nevelőszülők, hogy sikerült elérniük, hogy a gyermekek hozzájuk kerüljenek vissza a hazagondozást követően. Ez a cirkuláció azonban a család rezilienciája szempontjából újfajta kihívásokat jelentett.

„...így hát megvolt a kis hazagondozás, de már novemberben sírva hívott fel bennünket, hogy ő visszaszökik, visszajön. És mondtam neki, hogy ez nem így működik, akit kivessznek nevelésből, az nem úgy van, hogy nem tetszik otthon, meg nem jövök ki anyával, ezt mindenki tudja. Rádásul elmondtam neki, azt is, hogy ebben a nagy gépezetben azért a nevelőszülők az utolsó láncszem, nem tudok intézni semmit, hogyha vissza akarsz ide jönni. De mindegy, végül is sikerült elintézni, hát közel sem az a kislány, akit én hazaadtam. Egy kitűnő tanuló, zongorázni járt, matekszakkörös, nagyon érdeklődő kislány volt. Ahelyett kaptunk egy összezuhant kislányt. Már most kezdünk úgy helyre jönni.” (6 éve nevelőszülő)

Ezzel összefüggésben, a családok jólétének és rezilienciájának megőrzése és fejlesztése érdekében mind szakmai, mind családi szempontból prioritás a folyamatos és megfelelő működés biztosítása, melynek alappillére a családi egység biztonsága. A család rendszerszemléletű megközelítése alapján ugyanis a rendszer elemei hatással vannak az egész rendszer működésére (Czibere – Molnár 2015, Stang 1998, Goldenberg – Goldenberg 2008 idézi Danis – Kalmár 2011), így néhány esetben előfordul, hogy a problémákkal küzdő családtag (pl. szerhasználó gyermek/fiatal) kiemelésre kerül a családból a családi egység és a megfelelő gondozás biztosítása érdekében. Ebben az esetben ugyanakkor a gyermekek legfőbb érdekét is integrálni kell a döntéshozatal során, a szakértők elmondása alapján azonban legtöbbször a családban tapasztalható feszültségek és krízisek a gondozásban lévő gyermekekre is rossz hatással vannak, így mindkét fél érdeke a gondozásihely-váltás. A szakmai segítség ideális esetben tehát megfelelően támogatja a család jólétét.

„És nekem a gyámtól eltérően én nem csak a nevelt gyerekekre kell, hogy koncentráljak, hanem a családra. Tehát volt már olyan, hogy gyereket kellett kiemelnem, vagy kiemelnünk onnan teamben, hogy mentsem a családot, mert az volt a kérdés, hogy vagy ott marad az a gyerek és

tönkre vágom vele az egész családot és ha összeomlik a nevelőszülő, akkor viszont mozdíthatom mind az ötöt, vagy most ezt az egyet kiemeljük onnan, mert már veszélyezteti a saját testvérét, a nevelt testvérét, illetve az egész család működését. Tehát nekem így en bloc kell néznom az egész családot.” (4. sz. szakértő)

A reziliencia fázisok betekintést nyújtanak egy lehetséges fejlődési folyamatba. Ennek a folyamatnak a különböző szakaszait olyan családi tapasztalatokon keresztül mutattuk be, melyek feltételezésünk szerint az egyes stációk lenyomatai lehetnek. A különböző családtörténeteken keresztül felszínre kerülő reziliencia fázisokat és a családok kapcsolati jellemzőit figyelembe véve három különböző mintázatot találtunk az általunk vizsgált családok körében. A változatos kihívásokkal teli élethelyzetek, melyek a nevelőszülőcsaládi rendszert alkalmazkodásra, rugalmasságra készítik, azt eredményezték, hogy a családok narratíváiban hangsúlyosan megjelentek bizonyos megküzdési és alkalmazkodási fázisok. Azt tapasztaltuk, hogy ezek a megélt fázisok a családok belső kapcsolatrendszerével és társas, társadalmi kapcsolataival összefüggésben is értelmezhetőek. A családokat ennek megfelelően három típusba soroltuk (20. táblázat).

20. táblázat

A vizsgált családok megküzdési és alkalmazkodási fázisainak és kapcsolati jellemzőinek mintázatai

	Megküzdési és alkalmazkodási fázisok megjelenése a család-narratívákban	Családon belüli kapcsolatok jellemzői (családi alrendszerek)	A családok társas kapcsolati jellemzői (tágabb család, barátok)	A családok intézményes/társadalmi kapcsolati jellemzői (szakemberek, nevelőszülői közösség, egyéb társadalmi csoportok)
„A család belső világára fókuszáló” típus	(látens szerződés-kötés), túlélés, alkalmazkodás, elfogadás	zártak és konfliktusosak (destruktív); nem feltétlenül bizalmas a kapcsolat a gondozásban lévő gyermekek és fiatalok, valamint a nevelőszülő(k) között	szűk kapcsolati háló (jellemzően a tágabb család); önkéntes részlegen résztvevő, önkéntes kivonuló vagy kítaszított a társas kapcsolatrendszerben	formális kapcsolódás: jellemző élmény a szakember kontroll szerepe; a nevelőszülői közösségből önkéntesen kivonuló vagy formálisan résztvevő

4. A kutatás eredményei

„Egyensúlyozó” típus	látens szerződés-kötés, túlélés, alkalmazkodás, elfogadás, erősebbé válás	a gyermeki, testvéri alrendszerek elkülönülése; konfliktusok (konstruktívak); bizalmas a kapcsolat a gondozásban lévő gyermekek és fiatalok, valamint a nevelőszülő(k) között	tágabb kapcsolati háló, de részleges részvétel (önkéntes kivonuló és önkéntes részlegesen résztvevő) a társas kapcsolatrendszerben	formális és informális kapcsolódás: jellemző élmény a szakemberrel való kapcsolat határainak elmosódása (pl. barát, kolléga, autoriter személy); a nevelőszülői közösségben formálisan résztvevő és részben informálisan résztvevő (nevelőszülő barátok szűk köre)
„Egyensúlyban lévő” típus	látens szerződés-kötés, túlélés, alkalmazkodás, erősebbé válás, mások segítése	a gyermeki, testvéri alrendszerek egysége; konfliktusok (konstruktívak); bizalmas a kapcsolat a gondozásban lévő gyermekek és fiatalok, valamint a nevelőszülő(k) között	tág kapcsolati háló; nagyfokú részvétel a társas kapcsolatrendszerben (önkéntes résztvevő, önkéntesen részlegesen résztvevő) (1 esetben a tágabb családi körből kitalizított)	formális és informális kapcsolódás: jellemző élmény a szakemberrel való kapcsolatban a kollegiális viszony (tiszt, egyértelmű határok, transzparencia); a nevelőszülői, esetleg más közösségben formálisan és informálisan is résztvevő (kulcsszerep)

Forrás: Saját készítés a kutatás (2023) és Lietz et al. (2016) reziliencia fázisai alapján

„A család belső világára fókuszáló” típus körében olyan családokat találtunk, akiknél csak részben jelent meg a nulladik fázis (látens szerződés-kötés). Ritka volt, hogy a szülők szervezeten, érzelmi szempontból is előkészítették volna a családi életet az új gyermek érkezésére. Jellemzően a túlélés, alkalmazkodás és elfogadás stációi jelentek meg hangsúlyosan elbeszéléseikben. A családokra jellemző volt a kapcsolati zártság és merevség (minimális kommunikáció), gyakran fordultak elő destruktív konfliktusok, valamint kevésbé volt jellemző a bizalmas kapcsolat a gondozásban lévő gyermekek és a szülő(k) között. A társas kapcsolatok szűkre szabottak voltak, döntően a tágabb családi körre korlátozódtak és segítségnyújtás formájában jelentkeztek, de nem jelentek meg feltétlenül bizalmasokként vagy a társas élet aktív szereplőiként. A családhoz és baráti társasághoz fűződő viszonyrendszerben az önkéntes részlegesen résztvevő,

önkéntesen kivonuló és kitzsított családokat azonosítottuk. Az intézményes kapcsolatokban formális kapcsolódást találtunk, jellemző élmény volt a szakember kontroll szerepe, az erősen hierarchizált viszony alárendelt szerepének megélése. A családok a nevelőszülői közösségből önkéntesen kivonultak vagy annak életében formálisan vettek részt. A típus jellemzően belső erőforrásokra alapozza működését, a család belső világát érintő fázis-megélései során jellemző a családon belüli kapcsolatok instabilitása, a társas és intézményes kapcsolatháló támogató erejének korlátozottsága.

Az „egyensúlyozók”, az általunk vizsgált családok második típusa. A család belső világa és a külvilág (társas, társadalmi kapcsolatok) között egyensúlyozik, részben integrálja a külső erőforrásokat, de mégis jórészt a családi életre fókuszál és kevésbé nyit a társas kapcsolatok felé. Ebben a csoportban egzaktan megjelentek az előzőekben tapasztalt reziliencia szakaszok mellett a látens szerződéskötés jegyei, valamint az erősebbé válás fázisa. Ezen családok között tehát a családi élet szervezésének és a családi kapcsolatoknak a stabilizálódása dominánsan megjelent a megküzdési és alkalmazkodási fázisok keretében. A család alrendszerei között a gyermeki és testvéri alrendszerek határai merevek, előfordul, hogy elkülönülnek egymástól a gondozásban lévő gyermekek és a vér szerinti gyermekek. A felmerülő konfliktusok jellemzően konstruktívak, a szülő-gyermek viszonyban hangsúlyosan megjelenik a bizalmasság. A reláció a tág családdal és baráti körrel tágabb az előző típusnál, ugyanakkor ebben a csoportban is inkább a kívülállóság a meghatározó, az önkéntes kivonuló és az önkéntes részlegesen résztvevő családokkal találkoztunk. Az intézményes kapcsolati jellemzők formális és informális kapcsolódásokat egyaránt tartalmaztak. Jellemző volt a szakemberrel való kapcsolat határainak változékonysága, és a szereptisztázás hiánya, több szerep is megjelent ebben a viszonyban és ezek időnként az aktuális helyzethez viszonyítva alakultak (pl. barátnő, kolléga, autoriter személy). A nevelőszülői közösségben többnyire formálisan vettek részt az idetartozó családok, de megjelentek informálisan résztvevők is. Utóbbiak elsősorban egy szűk nevelőszülői baráti közösség tagjaiként kapcsolódtak a tágabb nevelőszülői közösséghez. A változatos és gazdag reziliencia-fázis élményekkel együtt a családon belüli viszonyok viszonylagos rendezettségével találkoztunk, a családi, baráti körhöz és a gyermekvédelmi intézményrendszerhez részleges kapcsolódást találtunk. Ebben a típusban a családok működésmódja a családi élet és a családon belüli kapcsolatok stabilitását segítette elő, a társas környezethez való kapcsolódás csak részben tudott megvalósulni.

A harmadik típusban („egyensúlyban lévő”) jellemző a család belső világának stabilitása és a külső-belső erőforrások használata, az erőforrások szabad és természetes áramlása. A családok között hangsúlyosan megjelent a „*mások segítésének*” fázisa a további szakaszok mellett. A családon belüli kapcsolatok a gyermeki, testvéri alrendszerek egységességén alapulnak, a konfliktusok jel-

4. A kutatás eredményei

lemzően konstruktívak, a szülő-gondozásban lévő gyermek/fiatal viszony bizalmasságon alapszik. A családi, baráti körben tág kapcsolati hálóval rendelkeznek a típus családjai, ezt erősíti a kapcsolatok fontossága és bizalmassága, és a közös programok, időtöltés mennyisége is. Önkéntesen résztvevő és önkéntesen részlegesen résztvevő családokat azonosítottunk közöttük. Egy esetben tapasztaltunk ettől való eltérést, amikor a család egyik része kizárótként tekintett a nevelőszülő családra, de ez nem jelentette a családtól való teljes elszakadást. Az intézményes kapcsolatok formálisak és informálisak, a szakemberekkel való reláció kollegiális és transzparens, valamint a nevelőszülői közösség is dominánsan megjelenik a kapcsolati hálóban. Kiemelkedő a társadalmi részvétel, megjelent a rászorulóknak segítése, a nevelőszülői közösségben való kulcsszerep, a roma közösséggel való kapcsolattartás, de a vallási közösségekben való aktív tagság is. A családok belső családi kapcsolatai rendezettek, sok szállal és intenzíven kapcsolódnak a tágabb családhoz, a barátokhoz, a társas és társadalmi környezethez.

A legfőbb különbségeket a három típus között tehát a megküzdési és alkalmazkodási fázisok folyamatában és a belső viszonyrendszerekben, valamint a külső kapcsolatrendszerekben tapasztaltuk. Azok a családok, akik változatos megküzdési és alkalmazkodási fázisokat éltek meg, és ezek között megjelent az erőforrások kifelé irányítása is („mások segítése”), kiegyensúlyozottabb családon belüli és kívüli kapcsolatokról számoltak be, valamint megjelent közöttük a közösségekhez való kapcsolódás jelentősége is. Lietz et al. (2016) kutatásai alapján a családok rugalmas alkalmazkodóképességének erőforrásává is válhat ez a kapcsolati bázis, ha ezeket a társas kapcsolatokat megfelelően tudják becsatornázni a családi működésbe. Ebben az értelemben a család belső működésére fókuszált, jellemzően a család stabilizálásának irányába ható szakaszokat megélt, kihívásokkal terhelt családon belüli viszonyrendszerekkel és szűkebb kapcsolati hálóval rendelkező családok ettől kedvezőtlenebb helyzetben lehetnek az újabb kihívásokkal szemben. Ez azért is jelentős, mert a társas támogatás a reziliencia vizsgálatának egyik alapvető tényezője (Simon et al. 2005).

Eredményeinket azért is véljük jelentősnek, mert a nevelőszülői tevékenység esetében központi helyet foglalhat el a rugalmas alkalmazkodóképesség fejlesztése, így ez a nevelőszülő családok támogatásának egyik kulcstényezője lehet. A kutatásban felvázolt alkalmazkodási és megküzdési fázisok ugyanis az általunk vizsgált családok körében nemcsak kimutathatóvá váltak, hanem be is azonosítottuk, mely területeken lehet szükséges a külön megsegítés, támogatás annak érdekében, hogy a családok képesek legyenek rugalmasan megküzdenni a felmerülő nehézségekkel. Ez egyrészt segítheti a családokkal kapcsolatban álló szakembereket abban, hogy a gyermek családba történő befogadása esetén azonosíthatóvá váljanak a családi élet egyes reziliencia szempontú fázisai és az azzal együttjáró kihívások, valamint lehetővé teszi a kulcsterületekre fóku-

szálva adekvát, családokra szabott válaszreakciók kialakítását a családdal együttműködve. Mindez azért is jelentős, mert a gyermek nevelőszülőcsaládba érkezésétől a családba való beilleszkedésig, majd az esetleges családból való távozásig a különböző fázisok nyomonkövetése folyamatszemplében és megoldásfókuszúan közelíti meg a gondozás menetét.

Szeretnénk továbbá külön felhívni a figyelmet a családnarratívákban megjelenő reziliencia fázisok és a család kapcsolathálójának összefüggéseire, ugyanis az általunk azonosított mintázatokat arról árulkodnak, hogy a családok belső világára fókuszáló, a gyermek családba történő integrálásának során nehézségeket és akadályokat megélt családok számára – legyen ez a fogadó nevelőszülőcsalád alapvető működéséből adódó vagy egyéb nehézség – a családon belüli és társas, intézményes kapcsolatok nem feltétlenül képesek megadni azt a megerősítő támogatást, amely megkönnyíthetné a megküzdést a váratlan, kiszámíthatatlan helyzetekkel szemben. Ezen családok esetében két szinten lehet szükséges a beavatkozás, egyrészt a családon belüli kapcsolatok rendezésére és stabilizálására vonatkozóan, másrészt a társas támogatás erőforrásainak beazonosításában és azoknak tudatos, igényekre fókuszált felhasználásában. Ez a kétszintű, a család belső és külső kapcsolataira fókuszáló megközelítés megakadályozhatja a családok izolációját és magára hagyatottságát a megfelelő szakemberi támogatás esetén.

4.5. Továbbtanulási lehetőségek és stratégiák

4.5.1. A továbbtanulást segítő és gátló tényezők

A nevelőszülőcsaládok vizsgálatát követően a másik jelentős szocializációs szintérré fókuszálunk, az iskolára. A fiatalok továbbtanulását meghatározó tényezőket a nevelőszülőcsaládban nevelkedés perspektívájából közelítjük meg.

Az eredményeink egy része összhangban van a YIPPEE-kutatás Magyarországra vonatkoztatható individuális, családi kapcsolatok, iskolai, gyermekvédelmi/jóléti rendszer szintjeinek segítő és gátló tényezőivel. Ugyanakkor az oktatással kapcsolatos eredményeink leírása azokat az összefüggéseket is tartalmazza, melyek újszerűek lehetnek az iskolai sikeresség kapcsán. Ehhez az általunk megfigyelt továbbtanulási mintázatokat alkalmazzuk és a továbbtanulási döntésekhez kapcsolódó tényezők alapján ismertetjük főbb eredményeinket. A segítő és gátló tényezők vonatkozásában a hivatkozott kutatást alapul véve, a táblázatban dőlt betűvel szedve a saját kutatási eredményeinkkel kiegészítve vesszük sorra a továbbtanulás különböző szintjein tapasztalható tényezőket (21. táblázat).

4. A kutatás eredményei

21. táblázat

Továbbtanulást és felsőoktatási részvételt segítő és gátló tényezők hazánkban a YIPPEE-kutatás eredményei alapján – kiegészítve a jelen kutatás eredményeivel

Továbbtanulást és a felsőoktatási részvételt segítő tényezők hazánkban	Továbbtanulást és a felsőoktatási részvételt gátló tényezők hazánkban
Individuális szint	
Egyéni motiváció, önbizalom, önértékelés, magas elvárások	Motiváció, önbizalom hiánya
Hosszú távon való gondolkodás, reális jövőbeli elképzelések, saját élet alakításába vetett bizalom	Mentális, pszichés problémák
	<i>Kettős megbélyegzés (a roma származású, szakellátásban nevelkedő gyermekek helyzete)</i>
	<i>Kompetenciák, tudáselemek hiányosságai</i>
Családi kapcsolatok szintje	
Család támogató ereje – nevelőszülő képzettsége, családi minták, testvérek, együtt nevelkedők	Rossz szociális környezet
Pozitív példák bemutatása	Továbbtanulás, tanulás nem érték
<i>Hosszútávú gondozási szemlélet mint nevelőszülői attitűd</i>	<i>Vér szerinti család példái</i>
<i>A gondozást ellátó intézmény/személy megfelelő státusza, presztízse</i>	
<i>A gondozást ellátó intézmény/személy gazdag kapcsolati hálója</i>	
Iskola szintje	
Alapkompetenciák fejlesztése, praktikus ismeretek nyújtása	Külső baráti kapcsolatok hiánya
Iskolai karrier támogatása, nyomon követése	Pedagógusok felkészületlensége a gyermekek nevelésére, helyzetük kezelésére – rigiditás
Pozitív diszkrimináció, pszichoszociális támogatás nyújtása	Speciális felzárkóztató programok, intenzív támogatás hiánya
<i>Szakma/érettségi stigmatizáció ellen ható funkciója</i>	<i>Óvodai, általános iskolai szinten tapasztalható hátrányos megkülönböztetés</i>
	<i>„Gyűjtőiskolák”</i>

Gyermekvédelmi/jóléti rendszer szintje	
Folyamatos segítő kapcsolat biztosítása, referenciaszemélyek	Személyes törődés hiánya, iskola fontossága nem elég hangsúlyos
Anyagi támogatás, társadalmi integráció feltételeinek elősegítése	Késői életkorban való rendszerbe kerülés – 12 év felett
	<i>Lakásotthon támogató erejének korlátozottsága</i>
	<i>Szakmaközpontúság</i>
Közpolitika szintje	
Nagykorúvá válást követően is kiterjedt támogatási rendszer biztosítása	Holisztikus szemlélet hiánya a gyermekek helyzetének rendezésére – interszektoralis együttműködések korlátozottsága
Szakmai protokollok kialakítása, hosszú távú tervezés a gyermek sorsát illetően	Egységes gyermek- és ifjúságpolitikai koncepció hiánya
	Korai intervenciók, prevenciók programok hiánya a családok helyzetének javítására

Forrás: Rácz (2013: 108) Casas & Montserrat Boada (2009) pp. 80–90.; ill. Rácz Andrea (2009b) alapján kiegészítve a jelen kutatás eredményeivel (2022)

Az individuális szinten a YIPPEE-kutatásban vizsgált tényezőknél túl két további problémakörrel találkoztunk, melyek a továbbtanulás és az iskolai sikeresség tekintetében jelentősnek bizonyultak. Az interjúk szerves részét képezte, hogy azok a nevelőszülők, akik korábban, vagy a kutatás idején neveltek roma származású gyermekeket, beszámoltak a *hátrányok halmozódásáról*. A kisebbségi léthelyzetből adódó hátrányos helyzet ugyanis ebben az értelemben a kettős stigmatizáció lehetőségét hordozza magában: egyszerre bélyegezhetik meg a gyermeket származása, valamint családi háttere, gondoskodásban nevelkedése miatt. Ez a státuszhelyzet bár az oktatás színterén is megnyilvánulhat a különböző előítéletes gondolkodásmódok kifejeződéseként, ugyanakkor megfigyelésünk szerint lényegesebb motívum az iskolai teljesítménnyel kapcsolatban az, hogy a gyermek, fiatal hogyan éli meg ezt a helyzetet. Elsősorban individuális szinten véljük tehát determináló erejűnek azt, hogy hogyan képesek megküzdeni a velük szemben tanúsított esetleges diszkriminatív viselkedésekkel.

Ehhez szorosan kapcsolódik az is, hogy a gondozási helyen a gyermek, fiatal identitását hogyan támogatják a nevelőszülők, mennyire érhetőek tetten az én-képet és a személyiségfejlődést támogató és erősítő gyakorlatok (Rákó 2019).

„(Utógondozói ellátásban lévő fiatal) esetében érdekes, mind a négyen... talán a legidősebb volt a legbarnább közülük, tehát akire igazán úgy első ránézésre is el lehetett mondani, hogy roma származású, meg még

4. A kutatás eredményei

a fiú. De a legkisebb lány és (utógondozói ellátásban lévő fiatal) esetében nem. És mégis ő az, aki még mai napig is frusztrálva érzi magát, hogy apa, akkor most melyikünk a sötétebb, világosabb bőrű? A mai napig is... és mindig én vagyok a sötétebb, nem ő, de még mindig azt érzi, hogy ő a bőrszíne miatt vagy származása miatt meg van különböztetve, pedig sosem érte atrocitás emiatt.” (14 éve nevelőszülő)

Szintén az egyéni szint akadályaként jelent meg a *kompetenciák és tudáselemek hiányossága* – az alapkompenciák hiánya a nemzetközi kutatás (YIPPEE) más országaiban megjelent –, ami életkort tekintve többnyire az idősebb korosztályt érintő probléma. Ennek a tényezőnek is az individuális olvasatára szeretnénk irányítani a figyelmet, mert bár összekapcsolódik a gyermekvédelmi rendszer szintjén a késői életkorban történő bekerüléssel, ugyanakkor úgy véljük, hogy a hátrányok gyermekekben, fiatalokban való leképeződése legalább annyira hangsúlyos szubjektív elem az egyéni iskolai életút tekintetében, mint rendszer-szinten. Egyéni szempontból ugyanis a kudarcélmény, a tudáshiány kapcsolatban állhat az alacsonyabb önértékeléssel, a magabiztosság hiányával, mely a YIPPEE-kutatás szerint is releváns gátló tényező (Rácz 2013).

A családi kapcsolatok szintjén a nevelőszülőcsaládi működés vizsgálatára alapozva három segítő tényezőt azonosítottunk az általunk vizsgált fiatalok iskolai karrierjével kapcsolatban. Megjelent a nevelőszülők között a *hosszútávú gondozási szemlélet*, amely nemcsak a fiatalok nevelésének folyamatszémleletét jelenti, hanem a felnőtt életszakaszba való átmenet segítő, támogató szándékú alakítását, néhány esetben tudatos tervezést, előkészítést is. Ez a szemlélet az ellátás egyik kulcs paradoxona: míg a szakellátás intézményes és gyermekjóléti elemeit áthatja a gyermek vér szerinti családjában történő nevelkedésének elsődlegessége és ennek hiányában az örökbefogadás szorgalmazásának elve, addig a nevelőszülő-gyermek kapcsolatban a megfigyeléseink szerint ez a stabilitást és permanenciát sugalmazó, hosszútávra tervező attitűd az oktatás szintjén hajtóerőként funkcionál. A szemlélet alkalmazása feltételekhez kötött, hiszen hosszútávú terveket azzal a gyermekkel, fiatallal lehet szőni, akinek már ismertek a vér szerinti családi kapcsolatai (ezek gyengék vagy nincsenek), emiatt nem valószínű a hazagondozás és örökbefogadásra nincs lehetőség vagy az életkorból adódóan már nem valószínűsíthető, hogy arra sor fog kerülni. Ezekben az esetekben adódik a lehetőség a fiatal és a nevelőszülő számára, hogy az egyéni élet tervezésének részeként az iskolai előmenetelre is ebben a szemléletben tekintsenek. Ehhez kapcsolódóan nemcsak a középiskolai továbbtanulás, hanem az esetleges felsőfokú tanulmányok és a további szakmaszerzések, valamint a munkaerőpiaci elhelyezkedés is előtérbe kerülnek. Az általunk vizsgált családok körében domináns volt az iskolai teljesítmény monitoringja, a közvetlen vagy köz-

vetett segítségnyújtás (pl. együtt tanulás vagy korrepetálás megfizetése) csak úgy, mint az említett kutatásban a mintaadás konzisztenciája, a tanulás értékékként megjelenítése (Rácz 2013). Ez a hosszútávú gondozási szemlélet biztonságérzetet jelenthet a fiatal számára. Az individuális szintre begyűrűzve növelheti a motivációt, magabiztosságot, és kiegészítheti, támogathatja a fiatal saját hosszútávú terveit, az önmagába vetett hitét. Központi tényezőként jelent meg továbbá *a gondozást ellátó személy – esetünkben a nevelőszülő – státusza és presztízse*, valamint *kapcsolati hálójá*. Értelmezésünkben a társadalmi státusz és presztízsz lokális szinten befolyásoló erővel bírhat az iskolai életpályára. A nevelőszülő kapcsolathálójának kiterjedtsége hasonlóan segítheti a gyermek, fiatal oktatási karrierjét. A nevelőszülők által említett iskolai példák hívták fel a figyelmünket arra, hogy a helyi közösségeknek – kifejezetten az óvodai, iskolai intézményekhez kapcsolódóan – hangsúlyos szerepük lehet egy-egy gyermek iskolai pályáját tekintve. A nevelőszülő helyi státusza és presztízse összefüggésben áll a gyermek iskolai támogatottságával, elfogadásával. A lokálisan beágyazott, a helyi közösségben fontos és megbecsült szerepet betöltő nevelőszülők az iskola dolgozóival és a helyi közösséggel partnerségi viszonyban álltak. A jó kapcsolat többek között az ösztöndíjszerzés elősegítését eredményezte, vagy a diszkriminatív viselkedéssel szemben védelmet jelentett, de volt, amikor az évismétlés elkerülésében is szerepet játszott.

„Akkor volt, hogy fel kellett lépnem az iskolába, be kellett mennem, és akkor szembesültek, (nevelőszülő neve) hát te? Hát jöttem (utógondozói ellátásban élő fiatal) miatt. Mondja, hogy mert nálad van? Mert, mondom, nem nézted ki belőlem, hogy mondom gyereket nevelek, igen nálam. Nem arra gondoltam, azt mondja, csak hogy... És onnantól kezdve másképpen bántak velük, akkor már nem számít, mindig mondták, hogy milyen jó, hogy nálam van, mert én így... Igen, és ezt a lánynál is tapasztaltam. Addig nem, nem foglalkoztak például az ösztöndíjas papírával, eltolták oldalra. Mihelyst megtudták, hogy nálam él a gyerek, akkor már mindjárt számított. Akkor megtettek mindent azért, hogy akármilyen ösztöndíjat megkaphasson. Szóval sokat számít.” (11 éve nevelőszülő)

„A két nagy esetén nem igazán volt ebből probléma (megjegyz.: hátrányos megkülönböztetés), talán azért sem, mert itt a településen mi, úgy mondom, hogy köztisztviselőként álló személyek vagyunk és valószínűleg ez is visszatartó erő volt. Gondolom én, vagy legalábbis nagyon bízom benne, hogy van egy ilyen is, hogy akkor őket nem.” (14 éve nevelőszülő)

„Nem, szerintem függ a nevelőszülőtől, függ attól, hogy mennyire ismerik a nevelőszülőt. Hogy a nevelőszülő hogy áll a tanárokhoz. (...) Ha azt mondtam, hogy dobd már át azt a gyereket másik évbe, akkor átdobták. Komolyan. Úgyhogy nekem olyan tapasztalatom nincs...most például itt van (gondozásban lévő fiú) nem csinál semmit az iskolába. Az osztályfőnöke egy olyan haláli rendes, normális nő, hogy túlzásba esik szerintem. Meg akarja beszélni a tanárral, hogy ne buktasd már meg, engedjük vizsgára, holott tudjuk, hogy a vizsgán se fog tudni teljesíteni. De akkor is, hadd jusson már el odáig. Hadd kapja már meg azt a bizonyítványt, hogy legalább a három évet lejárt. Hogy írjon neki egy kettést, hogy legyen nyoma, hogy a három évet megcsinálta. Olyan tanámője van, de olyan. (Gondozásban lévő lány) szökésben volt, felhívtam a gyakszi helyet, hogy ugyan már, adjanak már neki még egy esélyt, rendbe van, küldd be. Érted? Nem mindegy, hogy hogy lépel fel. Nem mindegy, hogy mennyire vagy emberi, vagy esetleg mennyire tudsz megalázkodni vagy mennyire gondolod azt, hogy a tanár át fogja érezni azt a helyzetet. Sok minden múlik a nevelőszülőn, meg azon, hogy mennyire van elítélve a gyerek.” (21 éve nevelőszülő)

A kapcsolati háló kiterjedtségét a gyakorlati helyek, nyári munkák és a közösségi szintű elfogadás és megítélés vonatkozásában találtuk relevánsnak. A nevelőszülő kapcsolati hálóját működtetve számos olyan lehetőséghez, előnyhöz képes juttatni a fiataalt, ami iskolai előmenetelét, későbbi munkaerőpiaci elhelyezkedését segíti, ahogyan azt a kapcsolati tőke elméleteivel foglalkozók korábban leírták (Bourdieu 1997, Coleman 2002, Putnam 2000). Az oktatási intézményben dolgozók és tanulók előítéleteivel kapcsolatban lehet pozitív szerepe továbbá a nevelőszülő ismertségének és kapcsolatrendszerének. Meglátásunk szerint ez a két jellemző összefügg, az erős helyi státusszal bíró nevelőszülők kapcsolati hálójára kiterjedt, és ez a megítélés elemi része a gyermek megítélésének is. A helyi szinten kevésbé integrált és megbecsült nevelőszülők azonban gyakran tapasztaltak diszkriminatív viselkedést az általuk nevelt gyermekekkel és magukkal szemben is.

„Meg még olyan érzésem is van, hogy ránk is haragusznak, hogyha bekerül hozzánk egy család, egy cigány család, ahol mondjuk a gyerek elevenebb, ugye az óvodába is jobban oda kell rá figyelni, elevenebb. Akkor már minket is elkezdenek utálni, hogy én miattam jár ide a gyerek iskolába, mert én fogadtam be. Én úgy érzem, hogy még bennünket is nem jó szemmel néznek ilyenkor.” (23 éve nevelőszülő)

Ennek a viszonyulásnak további megjelenési formája többek között, hogy a nevelőszülőnél nevelkedő gyermekeket kisebb, betegségekre utaló jelek esetén egyből hazaküldik az intézményből.

Az iskolai sikeresség ellenében hathatnak a vér szerinti családban tapasztalható példák, melyekkel explicit módon nem találkoztunk, de több nevelőszülő és szakértőnk is utaltak rá, hogyha a vér szerinti családban jellemző az alacsony iskolai végzettség és az iskolaelhagyás, akkor ez akár követendő példát is jelenthet a fiatalok számára. Ez szorosan összefügg a YIPPEE-kutatásban talált „a továbbtanulás, a tanulás nem érték” tényezővel is (Rácz 2013).

Az iskola szintjén megfigyeltünk egy kompenzatív tényezőt, a *szakma/érettségi stigmatizáció ellen ható funkcióját*. Ez összefüggésben áll Korintus – Rácz – Csák (2011) előítéletekkel kapcsolatos eredményeivel, az iskolában sikeresebb diákok kisebb mértékben találkoznak előítéletekkel. A nevelőszülők és szakértők elmondása alapján a továbbtanulás irányába terelő motívum lehet az érettségi- és szakmaszerzés nemcsak az iskolai végzettség szintjének növelése és a munkaerőpiaci elhelyezkedés segítése szempontjából, hanem azért is, hogy az oktatási előmenetel egyfajta stigmacsökkentő vagy -felülíró tényezővé váljon. Ez részben összefüggésben áll *az oktatás különböző szintjein tapasztalható diszkriminációs attitűdökkel*, a vizsgálat során több ízben számoltak be arról az alanyok, hogy az óvodai és általános iskolai szintereken gyakrabban és nagyobb mértékben tapasztaltak előítéletes viselkedést akár a pedagógus-, akár a gyermekközösségekben mint a középiskolákban. Utóbbit azzal magyarázták, hogy egyrészt a gyermeki fejlődés sajátosságaihoz mérten a kisebb gyermekek között gyakoribb a csúfolódás, a kiközösítés. Az óvodák és általános iskolák továbbá meglehetősen homogének, a helyi közösség családjinak gyermekei járnak az intézményekbe jellemzően. Így, ha az adott településen nem jellemzőek a nevelőszülőcsaládok, esetleg valamely családdal kapcsolatban korábban problémát tapasztaltak a szülők, akkor ezek a magatartások és negatív megítélések a szülők irányából automatikusan gyűrűznek tovább a gyermekek felé.

„Először első osztályba kezdtem a (intézménybe), de viszont, amikor ott megtudták, hogy én nevelt gyerek vagyok, kiközösítettek. Utána meg, hogy nem vettek be minket az iskolákba és akkor mentünk át a másikba. (...) Az már most hagyján volt, mert állandóan ott is valamit csúfolódtak. Nekem rövid a hajam, nekem hosszú a hajam. Mindig volt valami...” (21 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A középiskolákkal kapcsolatban ezzel szemben gyakran előfordul, hogy más településre járnak a fiatalok, a több településről, és a különböző társadalmi helyzetből érkező fiatalok heterogén közösséget alkotnak, amelyben elmosódnak

4. A kutatás eredményei

azok a merev határok, melyek korábban elválasztották a gyermekeket egymástól. Ebben az értelemben az óvodai és általános iskolai intézmények körében a negatív tapasztalatok a gátló tényezők sorába illeszkednek, míg az érettségi- és szakmaszerzés az említett direkt célokon túl diszkriminációcsökkentő hatással bírhat. Az általános iskola és a középszintű továbbtanulás vonatkozásában is megjelentek továbbá a „gyűjtőiskolák”, melyek jellemzően a hátrányos helyzetű gyermekeket fogadják. Az interjúalanyok szerint ezek azok az intézmények, melyek a társadalmi megítélés alapján az oktatási hierarchia alján helyezkednek el, mert jellemzően olyan gyermekeket fogadnak, akik hátrányos helyzetűek, és esetleg más iskolából eltanácsolták őket vagy nem is vették volna fel őket más intézménybe. A „gyűjtőiskolák” ugyanakkor nem feltétlenül jelentik azt, hogy a gyermekekkel foglalkozó pedagógusok kevesebb tudást adnak át a diákok számára, lealacsonyítóan vagy diszkriminatívan bánnak velük. Néhány esetben a gyűjtőiskolák pozitív funkciói is megjelentek, mert az elmondások alapján védőhálót jelenthet a gyermek, fiatal számára, ha hozzá hasonló diákok társaságában tanul, nem érzékeli a társadalmi különbségek széles skáláját. Ugyanakkor fontos szempont az is, hogy egy társadalmilag kevésbé sikeresnek és hatékonynak megítélt általános iskolából a középszintű továbbtanulás is akadályokba ütközhet, és ez a jelenség az egész iskolai karrierútra negatívan hathat.

„Tehát ilyen határozott elutasítás nem, nem volt. Ugye (településen) nem is lehet, mert az az egy iskola van, tehát más opció nincs. (Településen) is megvan az az iskola, ami ilyen gyűjtőként funkcionál, és nagyon toleráns és nagyon elfogadó a mi gyerekeinkkel, a legtöbb oda is jár. Nem, nem hál' istennek nem hallottam. Középiskolába meg már aztán végképp, végképp nem.” (3. sz. szakértő)

A gyermekvédelmi, jóléti rendszer szintjén gátló tényezőkként azonosítottuk a lakásotthon támogató erejének korlátozottságát a nevelőszülői ellátáshoz képest, ami részben megjelent a YIPPEE-kutatás keretében is (Rácz 2013: 24: „személyes törődés hiánya, iskola fontossága nem elég hangsúlyos”), valamint a szakmaközponitúságot, amely a felsőfokú továbbtanulás akadályja lehet. Az intézményes nevelkedésben élő gyermekek és fiatalok iskolai hátrányait megerősítik a magyar kutatások is, mind az iskolai teljesítmény mind az iskolatípus vonatkozásában (Gyarmati 2011, Rákó 2014a). A nevelőszülőnél élő fiatalok és a szakértők véleménye alapján a nevelőszülői gondoskodás az iskolai lemorzsolódással szemben hatékonyabb ellátás, valamint a továbbtanulást jobban segítő, szorgalmazó környezet. Szorosan kapcsolódik ehhez a két ellátási típus közötti alapvető különbség: míg a nevelőszülői családi közeg állandóságot, folytonosságot képes biztosítani a gyermek számára, addig a lakásotthonban élők és

dolgozók magas fluktuációja és az intézményes keretek az említett tényezők ellen hatnak (Rácz 2013). Az esélyek és lehetőségek vonatkozásában nem érzékelték különbségeket az általunk megkérdezett alanyok, mégis kirajzolódott, hogy a lakásotthonban élő fiatalok számos szempontból hátrányosabb helyzetben vannak. Ennek egyik fő oka továbbá a YIPPEE-kutatás során is talált életkori faktor (Rácz 2013: 24), a lakásotthonba kerülő gyerekek vagy életkoruk (12 év felettiek) vagy korábbi problémás gondozási-hely váltások miatt kerülnek ebbe az ellátási formába, a lakásotthonban a szakértők elmondása szerint magasabb az iskolaelhagyók, a szökések száma, a helyhez és személyhez kötődés nehezebben alakul ki, sokszor nem valósul meg. Ezek a jellemzők az iskolai karriertut nem támogatják kellőképpen.

„Hát a lakásotthonok esetében szinte már nincs is olyan, aki gimnáziumba járna, tehát, hogy ha már elvégezte a nyolc osztályt, akkor, és szerencsénk van és sikerült még beírtni iskolába, akkor inkább valami szakmát tanulnak. Aztán amikor ő megtanulta a szakmát, és akkorára valamennyit érett a feje, akkor van azért olyan gyerekünk, aki marad még 2 évet az érettségivel megfejeji, vagy volt már olyanunk is, hogy még szakmával fejezte meg, mert több lábon áll, akkor jobban jár. Tehát van, vannak ilyenekre is példák, de sajnos majdnem az ötven százaléka az pont az ilyen később bekerülőknak, akiknek akár általános iskolába, akár középiskolába, 16 évesen már nem kötelező neki tanulni és az Isten nem kényszeríti iskolába. Tehát ez meg egy nagy szakadás meg törés a gyvt, meg a peda törvények között. Tehát, amikor ezt 18-ról leszállították 16 évre, ettől kezdve csináltak egy nagy úrt, amit nem tudunk megszüntetni, hiszen egy nagyon rossz mintakövetésre adtak a gyerekeknek mintát vagy lehetőséget. Merthogy, aki otthon van, és azt mondja 16 évesen, hogy én már nem járok sehova, mert minek járnék, itthon felkelnem se kell, eszek, iszok, meg csavargok. Megteheti, 18 éves koráig nem rakhadjuk ki és 18 éves koráig nem kötelező iskolába járni, tehát ez egy feloldhatatlan dolog.” (6. sz. szakértő)

Az idézet szemlélteti a másik gátló tényező jelenlétét is, a szakmaközpontúságot, mely a középszintű továbbtanulás esetében nem feltétlenül jelent hátrányt, de hosszútávon korlátozhatja a fiatal iskolai életpályáját, ha olyan szakon vagy iskolában tanul tovább középszinten, ahol nincs lehetőség érettségit tenni (Korintus – Rácz – Csák 2011). A szakmaszerzés szorgalmazása nem minden esetben jelent meg az érettségizés hátrányára, néhol a nevelőszülői stratégiák alapja a szakmaszerzés elsődlegessége volt, máshol ennek ellenkező logikáját tapasztaltuk és az érettségi megszerzése volt a kívánt szakma elvégzé-

4. A kutatás eredményei

sének alapfeltétele. Az egyik fiatal explicit módon megfogalmazta azt a továbbtanulással kapcsolatos normarendszert, mely a gyermekvédelmi szakellátást áthatja és a gyermekek, fiatalok felsőfokú tanulmányainak ellenében hat.

„Ahogy kiszűrtem, a rendszer nem nagyon támogatja azt, hogy a diák húzza a tanulást. Szóval, hogy sima gimnázium, utána egyetem, főiskola, akármí. És ezen minél hamarabb változtatni kellene, mert ki tudja, hogy hány gyermek, aki hátrányos helyzetbe született, lenne képes akár marandót is alkotni az emberiség életében, legyen szó orvostudományról, vagy akármiről, amihez nem elég egy szakgimnáziumi érettségi. (...) Igazából erősíteni kellene a gyerekekben azt, hogy megéri továbbtanulni. De ezt bárhol a világon, nemcsak a hálózatban. Bár persze a hálózatnak kell nagyobb szerepet vállalnia az itteni gyerekek életében. Mert hogy így ebben van folyamatosan kontrasztban egy magasabb szervezet a gyerekekkel. És erősíteni kellene bennük, hogy merjenek nagyobbat álmódni.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

Az egyént körülvevő intézményi szinteken (család, iskola, gyermekvédelmi rendszer) tapasztalható gátló és segítő tényezők végsősoron az individuális szinten is hatást fejtenek ki, minél inkább adottak a külső feltételek a fiatal továbbtanulásához és iskolai karrierjének sikerességéhez, annál inkább elhiszi, hogy képes lehet elérni az akadémiai céljait. Ebben közvetlen szerepe van a gondozást biztosító közegnek (nevelőszülőcs család, lakásotthon), de a mindennapi élethez szorosan kötődő oktatási intézményeknek és a diákoknak, pedagógusoknak is.

4.5.2. Továbbtanulási mintázatok

Az általunk vizsgált fiatalok iskolai karrierútját tekintve három mintázatot fedeztünk fel (22. táblázat). A vizsgálat során – mivel utógondozói ellátásban élő fiatalokat célozt meg a kutatás – az utógondozói ellátás keretében mindannyian tanulók voltak, tehát szakmaszerzés, érettségiszerzés vagy felsőoktatási tanulmányok miatt jogosultak voltak a fiatalok az utógondozói ellátásra. Ennek megfelelően a továbbtanulási stratégiák szempontjából szegmentált mintázatokkal találkoztunk, hiszen az alanyaink között nem szerepelt olyan, aki megrekedt volna az alapfokú oktatás szintjén, esetleg középfokon morzsolódott volna le az oktatási rendszerről. Ezt magyarázza továbbá az is, hogy az utógondozói ellátás a továbbtanulás egyik legfontosabb alternatívája, a szakemberek és a korábbi kutatások is megerősítik, hogy a sikeres felnőtté váláshoz vezető úton az utógondozói ellátás központi szerepet tölthet be a fiatalok életpályáján. Ebben a

megközelítésben az általunk vizsgált fiatalok már sikeresnek tekinthetők, hiszen biztosítottak számukra a továbbtanulás lehetőségei és iskolai karrierjük nem szakadt meg az általános iskola vagy a középiskola szintjén (Herczog 2013, Rácz 2009a).

A három mintázatot meghatározott megfigyelési szempontok szerint írtuk le, ezeket a magyarázó komponenseket a mintázatok közötti hasonlóságok és különbségek tekintetében relevánsnak véljük (22. táblázat).

22. táblázat

Továbbtanulási mintázatok a vizsgált alanyok körében

	Iskolaváltás	Továbbtanulást befolyásoló tényezők	Továbbtanulás fókusza (célkitűzés)	Gondozási szemlélet	Diszkrimináció az iskolában	Nevelőszülő helyi státusza
Egyszakmások (cél a munkaerőpiac)	nem, egyszer, többször	nevelőszülő	szakma vagy érettségi	hosszútávú	diákok részéről – tanárok részéről +/-	gyenge, közepes, erős
Szakmagyűjtők	nem	nevelőszülő, családi minta	minél több szakma	hosszútávú	diákok részéről –	közepes, erős
„Az érettségi a minimum”	nem, egyszer	nevelőszülő, családi minta, kortárs hatás, ösztöndíj lehetőség	technikum vagy egyetem	hosszútávú	nem, diákok és tanárok részéről is +/-	közepes, erős

Forrás: Saját készítés a kutatás alapján (2022)

Figyelembe vettük, hogy történt-e iskolaváltás, melyek voltak a továbbtanulást leginkább meghatározó tényezők a fiatal életében, milyen célkitűzések alapján zajlott a továbbtanulási döntés, a nevelőszülő milyen gondozási szemléletű, érte-e diszkrimináció a fiatalot az oktatási rendszerben, valamint a nevelőszülő helyi státuszát is vizsgáltuk.

(1) *Egyszakmásokként* azonosítottuk azokat a fiatalokat, akik iskolai pályájukat jellemzően a munkavállalás érdekében alakították. Olyan fiatalok kerültek tehát ebbe a típusba, akik többnyire rendelkeztek konkrét elképzeléssel az általuk preferált szakmára vonatkozóan és meggyőződésük szerint ezzel a szakmával szerettek volna boldogulni a későbbiekben a munkaerőpiacon. Hasonlóan ennek a mintázatnak feleltethetők meg azok az alanyok, akik bár nem érezték egyértelmű elhivatottságot valamely professzió irányába, de nem terveztek több

4. A kutatás eredményei

szakmát tanulni. Körükben talákoztunk többszörös iskolaváltókkal (gondozási-hely váltás, iskolai diszkrimináció miatt), de olyanokkal is, akik csak egyszer vagy egyáltalán nem kényszerültek iskolát váltani. A továbbtanulást befolyásoló tényezők között jellemzően a nevelőszülőket említették, akik segítettek a szakmák közötti eligazodásban, a felnőtt élet tervezésében, a kapcsolódó adminisztratív tevékenységekben. Célkitűzéseik között hangsúlyosan megjelent a szakmaszerzés, de néhány esetben az érettségiszerzés is a tervek között szerepelt, egy-két esetben esti tagozaton zajlott a fiatal érettségi vizsgákra történő készülése. A nevelőszülők hosszútávú gondozási szemlélettel kísérik ezeket a fiatalokat az iskolai pályán, így az oktatással kapcsolatos normák és értékek ennek megfelelően a továbbtanulás irányába hatnak. A hosszútávú gondozási szemlélet egyik jelzője nemcsak ezzel a mintázattal áll kapcsolatban, hanem a további kategóriák tekintetében is. A nevelőszülők ugyanis gyakran segítik direkten a fiatalok tanulmányait (közös tanulás, konzultáció a pedagógusokkal stb.), de indirekt módon (korrepetálás megfizetése, jövőtervezés a gyermekvédelmi szakemberekkel). A diszkriminációs tapasztalatok között a diákok részéről több esetben tettek említést a fiatalok negatív megítéléséről és előítéletes viselkedéséről, míg a tanárok esetében a negatívumok mellett megjelent a pozitív diszkrimináció is (pl. tanórák utáni segítségnyújtás, továbbtanulás támogatása). A nevelőszülő helyi státusza változatos volt ezen mintázat fiataljai között, megjelentek gyenge, közepes és erős helyi státuszú nevelőszülők is. Megfigyelésünk alapján a szakmaszerzést követő munkaerőpiacon való elhelyezkedés mint lineáris út nem feltétlenül jelent hátrányt a további kategóriákhoz képest, hiszen több olyan fiatalal is készült interjú közülük, aki céltudatosan, képességei és készségei tudatában döntött az adott szakma elvégzése mellett és konkrét tervekkel rendelkezett a későbbi munkavállalást illetően.

„Szerzett egy szakmát előbb, vagyis én mindig is arra ösztönöztem őket, hogy azért próbáljanak először egy szakmát szerezni, mert azért nevelt gyerekként származástól is sok minden függ, nagyon. Hogy el tudjanak azért helyezkedni, hogyha mondjuk egy olyan, eljön a 18 éves kor, és mint a lányom is, aki szerelmes lett és nem tudtuk befolyásolni, sehogy sem. Jó, nem is erőltettem, hát ha most ezt akarja, legyen, de ugye, hogy először is szakma legyen a kezükbe, mert azért avval tud valamit kezdeni, és mondtam nekik, hogy utána jöhet az érettségi is, és hogyha úgy gondolják, akkor onnanstól kezdve oda mennek, ahová ők akarnak. Ha továbbtanulnak, akkor tovább, ha nem, akkor nem.” (11 éve nevelőszülő)

„Hát, mikor kicsi voltam, azt gondoltam, hogy egyetem. De aztán rájöttem, hogy ahhoz kell okosság egy kicsit, meg szorgalom. Szóval úgy

nem tudom még. Amúgy szakmailag nem vagyok rossz, mert ötös vagyok belőle meg négyes. (...) Leginkább az szokott bennem lenni, hogy tanuljak. Legyen vége a sulimnak, legyen érettségim. Aztán, hogyha talán jó vagyok úgy tanulmányilag, akkor talán megyek egyetemre. Annak mondjuk nem látom nagy esélyét, hogy én egyetemre menjek.” (18 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A (2) szakmagyűjtőkre jellemző a több szakma elvégzése, melynek egyrésztől a „több lábon állás” lehet az oka, másrészt motívum lehet, hogy a fiatal az első, általa választott szakmában nem érzi komfortosan magát vagy időközben más szakma iránt vált elkötelezetté. Köztük nem találkoztunk iskolaváltókkal, de ennek a mintázatnak is jellemzője a nevelőszülő befolyásoló ereje a továbbtanulási döntést illetően, valamint megjelentek a nevelőszülő családban tapasztalható példák, minták is (pl. nevelőszülő vér szerinti gyermeke, egy gondozási-helyen nevelkedő fiatalok). Az iskolai életút során a nevelőszülők gyakran említették az utógondozói ellátást mint a tanulási lehetőségek biztos hátterét, és ennek szellemében biztatták a fiatalokat a minél több szakma megszerzésére. Ez szorosan összefügg a szülők hosszútávú gondozási szemléletével is, ami már a középfokú továbbtanulás körülményeit tekintve is érzékelhető volt a többségnél. A továbbtanulási döntésekkel kapcsolatos narratívákban kirajzolódott, hogy nemcsak egy szakma megszerzése a cél, hanem minél több professzió elsajátítása. Az említett nevelőszülők jobbra a jó szakemberré válásban látják a későbbi boldogulás lehetőségét és a felnőttkori megélhetés szempontjából kisebb jelentőséget tulajdonítanak az érettségi bizonyítvány megszerzésének. Uralkodó körökben a gyakorlat-orientált megközelítés, abban bíznak, hogy megfelelő szakemberekre mindig szükség lesz és ez biztos egzisztenciát jelent majd a fiatal számára. Az ebbe a kategóriába tartozó fiatalok diszkriminációs tapasztalatai között nem artikulálódtak a pedagógus közösség kapcsán szélsőségesen negatív vagy pozitív élmények, a diákokat tekintve azonban inkább a negatív benyomások voltak uralkodóak. A nevelőszülők között gyenge helyi státusszal rendelkezőt nem találunk, jellemzően közepes és erős státuszúak az alanyok. A fiatalok számos hasznos készségre és tudásra tesznek szert a különböző szakmák tanulása során, melyeket ideális esetben megfelelően tudnak majd kamatoztatni a munka világában. Mindemelllett a képzésekhez kapcsolódóan növekszik kapcsolati integráltságuk, nemcsak a diákok, de a tanárok között is gyenge és erős kötésekre tehetnek szert, és előbbieik segítségükre lehetnek a munkaerőpiaci elhelyezkedés vonatkozásában is (Granovetter 1982).

„Fodrászként tanulok, jövőre fogok végezni. De ezen kívül van még két szakmám egy dekoratőr vagy dizájner meg egy szakács. (...) A szaká-

4. A kutatás eredményei

csot nagyon szerettem már kiskoromban is, csak utána megbántam, mert én munkanélküli által mentem és az úgy nem adott úgy annyit, mert rövid volt. És mondtam anyának is, hogy jobb lett volna rendes suliban, mert az úgy két év és több a lehetőség a tanulásra, így kevés volt. A dekoratőr, azt pedig nem akartam, csak anya mondta, hogy valahova iratkozzunk be, mert van lehetőségem, inkább tanuljak mint dolgozzak, hát-ha valami megtetszik, de nem. A kézügyességem az nincs a rajzolóshoz, aztán... de megcsináltam azt is. Aztán hívott megint (nevelőszülői tanácsadó) néni, hogy még mindig tudok 25 éves koromig, és akkor kapunk ilyen juttatásokat, meg nem tudom még. És 10 éve kezdtem el haját vágni, 13 éves voltam és mondtam anyának, hogy ez még eszembe se volt eddig, hogy én fodrászként helyezkedjek el. És ugyane, ugyan-ebbe a suliba beiratkoztam.” (24 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

(3) „Az érettségi a minimum” fiataljai hosszútávú befektetésként tekintenek az oktatási lehetőségekre, céljuk nem a szakmaszerzés, hanem az érettségi megszerzése és azt követően a technikum vagy a felsőoktatás. Ebben a mintázatban olyan fiatalokat találtunk, akik részben a munkaerőpiaci elhelyezkedés, részben a társadalmi megbecsültség vonatkozásában döntöttek az érettségi megszerzése mellett, és munkálkodnak azon, hogy magasabb szintű tudásra is szert tegyenek egy-egy szakterületen. Jellemzően nem váltottak iskolát vagy csak egy alkalommal. A továbbtanulást befolyásoló tényezők diverzívek: a korábbi kategóriáknál tapasztalt nevelőszülői és családi minta mellett megjelent a kortárs csoport hatása (barátok, ismerősök) és az ösztöndíj lehetősége is. Utóbbi a szakmát tanulók esetében is releváns volt, az alanyok között volt olyan, aki részesült ösztöndíjban, de esetükben nem tapasztaltuk, hogy ez a továbbtanulást befolyásoló tényezőként jelent volna meg, míg az érettségit megcélzók között ez egzaktan megjelent. Ebben a megközelítésben a befolyásoló tényezők komplexitására szeretnénk a figyelmet irányítani, ezek a tényezők ugyanis többnyire egymással összefüggésben merültek fel, tehát a fiatalra nem csak egy tényező hatott a döntés meghozatala során. A hosszútávú gondozási szemlélet ebben az esetben is explicit volt, az iskolai diszkriminációs tapasztalatok változatosak voltak. Felmerültek olyan iskolai utak, melyeknél nem volt meghatározó elem a többségi viszonyulás, máshol pozitív és negatív tapasztalatok egyaránt érték a fiatalokat a diák- és pedagógus közösség részéről is. A nevelőszülők helyi státusza a második mintázathoz hasonlóan alakult, közepes és erős helyi integráltságot fedeztünk fel körükben. A fiatalok elmondása alapján az érettségiszerzés nem elég a munkaerőpiacra belépéshez és a megfelelő életszínvonal eléréséhez, ezért fontosnak tartják, hogy továbbtanuljanak.

„– Igen, nekem igazából az volt a cél inkább. Nem is a szak meg a szakma, hanem az érettségi. Mert igazából tudtam, hogy szeretnék diplomás lenni már akkor. És mivel a diplomához az első lépcső, mondjuk úgy, az érettségi, így már az bennem volt, hogy az fix. (...)

– És azt, hogy szeretnél diplomát, azt vajon miért gondoltad úgy már nyolcadikban?

– Hát, így szerettem jobban belemenni azokba a dolgokba, hogy milyen lehetőségeim vannak az életben és amivel egy kicsit jobb életszínvonalat tudok magamnak megteremteni. És mivel láttam azt, hogy mennyire becsülnék meg...jó, sajnos sok diplomást se, de hogy mennyire becsülnék meg egy olyat, akinek csak szakmája van érettségivel vagy csak szimplán egy szakmája, mert akkor még nem lehetett érettségivel és akkor most szegény estin csinálja az érettségit, hogy kapjon egy kis pluszt érte. Így úgy gondoltam...meg adódott ez igazából abból is, hogy van arra lehetőségem, hogy itt legyek 24-25 éves koromig. És ugye ez volt úgymond a legjobb lehetőség erre, hogy továbbtanuljak.” (20 éves utógondozói ellátásban élő fiatal)

A mintázatok között nem lehet hierarchikus kapcsolatot felfedezni, a munkaerőpiac folyamatos változása és alakulása lehetőséget teremthet egy egyszakmás fiatal számára is az egzisztenciális biztonság megteremtésére, ugyanakkor egy magasabban képzett fiatal is találkozhat olyan lehetőségekkel, melyek nem esnek egybe várakozásaival. Összességében jelentős szerepet tulajdoníthatunk a nevelőszülő családnak – főként a nevelőszülőknél – a fiatalok középfokú tanulásával kapcsolatos döntésekben és ez koherens a nevelőszülő helyi státuszával is, hiszen ahogyan a segítő-gátló tényezők vonatkozásában már felvázoltuk, a nevelőszülő lokális státusza és presztízse elsősorban a közepes és erős státusz esetében sajátos támogató háttérrel jelenthet az oktatási pályát, a továbbtanulási stratégiákat tekintve. A gyenge státusz ugyanakkor nem jelenti egyértelműen az iskolai karrier hátrányát.

4.5.3. Szektorközi együttműködés – a gyermekvédelmi és az oktatási rendszer

A kutatás során különös figyelmet fordítottunk a különböző – a fiatalok életét meghatározó – társadalmi intézmények holisztikus szemléletére. Ennek érdekében vizsgáltuk az oktatási rendszer és a gyermekvédelmi rendszer együttműködésének lehetőségeit és hiatusait, valamint az ezekhez szorosan kapcsolódó családi alrendszer, ami egyrésztől tekinthető a gyermekvédelmi rendszerbe

4. A kutatás eredményei

ágyazott funkcionális ellátási formának, másrésztől egy családi millióé is. Az említett társadalmi alrendszerek vizsgálatát indokolta az egyén szocializációs folyamatában betöltött szignifikáns szerep, továbbá az, hogy ezek a színterek a társadalmi integrációs mechanizmusok ágenseiként jelentős hatással lehetnek a felnőttkori társadalmi integráció sikerességére.

Az oktatási rendszer és a gyermekvédelmi rendszer közötti kapcsolat egyik kiindulópontja lehet az iskolai felvételi eljárás. A megfelelő együttműködésnek ugyanis alapfeltétele, hogy az oktatási intézmény ne legyen elutasító a szakelátásból érkező gyermekekkel szemben. A kívánt kapcsolatot nem lehet olyan alapokra építeni, mely az első érintkezések során az egyik fél ellenállásával indul. A szakértők említettek olyan intézményeket, ahol nyilvánvaló elutasítással találkoztak, máshol a gyermekek felvételére sor került, de az oktatási pályát meghatározta az az előítéletes attitűd, ami mind az intézmény, mind a pedagógus szempontjából érzékelhető volt.

„Tehát nagyon nehéz, nagyon nehéz ellátni az oktatási rendszerek között. (...) De ott, ahol ilyen koncentráltan megjelennek a gyerekek, ott előbb-utóbb borul a dolog, mert egyszerűen nem akarják fölvenni a gyerekeket.” (4. sz. szakértő)

„Ha kistélepülésről van szó, és általános iskoláról van szó, akkor nagyon könnyen tudják a pedagógusok, hát, hogy úgy mondjam, kidobni ezeket a gyerekeket vagy a problémákat a nyakukból. Azt tapasztalom, hogy nagyon kevésbé toleránsak az iskolák ezekkel a problémákkal kapcsolatosan, amikkel ezek a gyerekek küszködnek. Mint már mondtam, tanulási nehézség, tanulási zavar, sajátos nevelési igény, pszichiátriai probléma, magatartásproblémák nagyon nagy számban előfordulnak ezeknél a gyerekeknél, és az iskolák elutasítók. Nehezen tudják kezelni ezeket a problémákat. Mindig az az indok, hogy de hát egy osztályban nekik már amúgy is van sok problémás, ne tegyék oda még a plusz egy gyereket. Sokat küzdünk velük, és próbálunk megoldásra jutni abban, hogy fogadják el a gyerekeinket. Nyilván pedagógusfüggő is, de ezek az iskolák sajnos nehezen fogadják el a gyerekeinket.” (7. sz. szakértő)

„(...) de mondom, volt olyan iskola is, ahol, ahova kijártam, nyilván nem fogom nevének nevezni. És ott tapasztaltam ezt a fajta negatív hozzáállást, két gyerek is volt mondjuk abban az osztályban nevelt gyerek és a pedagógusok részéről, általános iskola negyedik osztályban volt egyébként. Volt, hogy bementem órán és láttam, hogy a gyereket teljesen eltérő, negatív módon értékelték. Ő a rossz gyerek, a magatartás, és akkor a

gyerek előbb-utóbb rossz lesz és magatartás-zavaros. Szegény hiába próbált megfelelni, valahogy nekik sose sikerült.” (1. sz. szakértő)

Amennyiben sikerül az iskolai felvételi, a szektorközi együttműködés elsősorban a külön figyelmet igénylő gyermekek és fiatalok kapcsán jelenik meg. A nevelőszülők, a fiatalok és a szakemberek is beszámoltak arról, hogy az oktatási intézmény és a nevelőszülői hálózat vagy gyermekvédelmi gyám között jórészt akkor történik kapcsolatfelvétel, ha a gyermekkel kapcsolatban problémákat jelez az iskola. Ebben az értelemben a gyermekvédelmi rendszer és az oktatási rendszer közti együttműködést áthatja a korrekatív szemlélet, amely nem fókuszál kellően az esetleges problémák megelőzésére. Ebben a megközelítésben érdemes a gyermekvédelmi gyámot külön kezelnünk, hiszen a munkakörhöz kapcsolódóan feladata a gyermekek oktatási előmenetelének nyomon követése. Ez a nevelőszülők elmondása szerint bizonyos esetekben csak a családlátogatások során zajló beszélgetések részeként valósul meg, más gyermekvédelmi gyámok személyesen is felkeresik a pedagógusokat, hogy monitorozzák a gondozásban lévő gyermekek oktatási útját. Ugyanakkor a gyermekvédelmi gyám szerepe egyfajta akadályozó tényezőként is megjelent azokban az esetekben, amikor az adminisztrációs feladatokat nagyban megnehezítette a gyermekvédelmi gyám engedélyére való várakozás. A nevelőszülői tanácsadók felé is támaszt elvárásokat a nevelőszülői hálózat, de annak fókusza sokkal inkább a nevelőszülő tevékenységének nyomon követése.

„Jaj, hát az iskolával való szoros együttműködés, tehát én itt az osztályfőnököknek nagyon nagy hangsúlyt, tehát, hogy tényleg gyám, osztályfőnök, nevelő. Ez a hármás kombináció összetart, a gyerekért, a gyerekekért. Tehát, hogyha a gyerekeknek bármilyen olyan megmozdulása van, hogy mondjuk nem ment be valamelyik tanórára, akkor az osztályfőnök jelez és akkor mi mint egy pók így ráutazunk a gyerekre, hogy mi történt. Egy kicsit ez lehet, hogy nyomasztó, de szerintem ezzel az együttműködéssel azért megtartható, mert akkor a gyerek is érzi, hogy hú, hát jó ég, csak fél napot nem mentem be és akkor már ezek honnan tudják, mit tudnak már, jön a telefon, de, hogy hol voltál? Pár óra hossza múlva ugye mindenki tudja. Szerintem ez a nagyon szoros szakmai együttműködés, ha lehet így fogalmaznom. Az, hogy szerintem kísérik a gyereket az útján, most nem szó szerint értem azt, hogy kísérgessem az iskolába, hanem érdeklődjek.” (5. sz. szakértő)

Habár kapcsolatra, kommunikációra interperszonális szinten van példa, mégis hiányosságként merült fel, hogy intézményi szinten – tehát az iskola és a gyer-

4. A kutatás eredményei

mekvédelmi intézmény között – nincs olyan együttműködés, ami keretrendszerrel jelentene és egyben támogatná a szakellátásban nevelkedő gyermekek iskolai karrierjét. Ez összhangban van az eddigi kutatások eredményeivel (Herczog 2013, Rácz – Hodosán – Korintus 2019). Részben a két intézmény sajátos működéséből is adódik ez – pl. más törvények szabályozzák egyiket és másikat –, ugyanakkor az iskolákban dolgozó pedagógusok túlterheltségére és felkészületlenségére is rávilágítottak az alanyok. Úgy vélték, hogy a pedagógusoknak a leterheltség miatt (nagy létszámú osztályok, fokozódó adminisztrációs terhek) nincs kapacitásuk arra, hogy a hátrányos helyzetű és kifejezetten szakellátásban nevelkedő diákok fejlesztésére és támogatására akár intézményi szintű programokat fejlesszenek. Másrészt a tanárképzés hiányosságaként fogalmazták meg azt, hogy a gyermekvédelem intézményes kereteiről, a gyermekvédelemben nevelkedő gyermekek pszichés és mentális állapotáról nem rendelkeznek kellő információval és ez egyben ahhoz is hozzájárul, hogy sokan közülük nem a gyermekek diverzív családi és társadalmi hátterének megfelelően közelítenek hozzájuk. Erre javasolják Rácz – Hodosán – Korintus (2019) szerzők a szakemberek képzését. Ezenfelül a tanári pályát is a személyiséggel szorosan összefonódó szakmaként emlegették az alanyok és ezt pozitív, valamint negatív értelemben is megfogalmazták. A szakértők elmondása alapján a pozitív diák-tanár kapcsolat követendő szerepmódellet is jelenthet a fiatalok számára.

„A mi iskolánk az a helybeli, az általános iskola, óvoda, szerintem úgy-szintén mondhatom, hogy teljesen befogadóak. Úgy a pedagógusok is, mondjuk 90 százalékban ugyanúgy megöleli a nevelt gyermeket is mint a vér szerinti családban élő gyerekeket, én nem panaszkodhatok.” (30 éve nevelőszülő)

„Tehát, hogy ez egy teljesen jól működő kapcsolat és a gyerekek érdekében működik jól. És így, biztos, hogy tehát ez egy férfi tanár és a fiúkkal ő tők jól tud bánni, tehát ez az ő személyiségétől is függ. Meg sokszor egyébként a pedagógusoknak a személyiségétől is függ, hogy a gyerek mennyire lesz vele együttműködő, mert, hogyha valaki viszolyog tőlük, vagy ilyen távolságot tart, azt a gyerek megérzi és ott nem lesz jó kapcsolat. Ha viszont, ha már egy kicsit azt érzi, hogy nem viszolyognak tőle, nincs megkülönböztetve negatívan, akkor ő is egészen másképpen fog viselkedni a tanárral. És szerintem ehhez a felnőttek kellene, tehát a felnőttek kell tenni azért, hogy egy gyerekkel jó kapcsolata legyen. Úgy-hogy van ilyen is, meg van olyan is, van, akinek jól indult a kapcsolata, aztán utána minden nap telefonált, hogy takarítsátok el innen ezt a gyereket.” (2. sz. szakértő)

A kollaborációt az is nehezítheti, ha a pedagógusok egy része nem értesül arról, hogy a gyermek nevelőszülő családban nevelkedik, így elvész az az esetleges megkülönböztetett figyelem és empatikus odafordulás, ami a gyermek teljesítményét javíthatná, a közösségbe való beilleszkedését segíthetné. A pedagógussal való kapcsolat emiatt is lényeges, hiszen nemcsak a készségek, kompetenciák fejlesztésében lehet szerepe a pedagógusnak, hanem facilitálhatja, hogy a diákok megértsék és elfogadják társuk helyzetét. Az érzékenyítésnek az interjúalanyok szerint a családi szintéren túl az iskola falai között is alapvető célkitűzés-ként kellene megjelennie. Néhol ez direkt módon is tetten érhető a pedagógusok eljárásaiban, amit az idézett szakember jogyakorlatként említett, máshol ezek a kezdeményezések inkább indirekten fejtik ki hatásukat.

*„(...) nemrégén volt egy ilyen szülői értekezlet, online volt és az egyik gyerekünk jár ebbe az osztályba. És a szülői értekezleten az osztályfőnök felvállalta, elmondta, hogy van egy ilyen, nem nevezte meg, csak, hogy van egy ilyen az osztályban, akivel azt kéri, hogy bánjanak egy kicsit türelmesebben. Tehát, hogy a szülőket, és ez nagyon jó, nekem ez nagyon tetszett, hogy a normál gyerekek szüleit kell arra felkészíteni, hogy van egy ilyen gyerek, hogy ez mi egyáltalán és hogy ők készítsék a gyerekeiket. Mert, hogy osztályfőnöki órán nagyon sokat beszélnek erről.”
(5. sz. szakértő)*

Az együttműködés számos ponton akadályokba ütközhet és nem elsősorban a szakemberek szintjén tapasztalható gátak miatt, hanem az intézményi berendezkedés és a társadalmi környezet okán. Érdemes tehát ezeket az együttműködési jellemzőket holisztikusan szemlélni. Az interjú beszélgetések alapján a fiatalok oktatási sikerességét nem felétlenül csak a felsőfokú továbbtanulás jelenti, hanem azok az iskolai karrierutak is megjelentek, ahol sikerült lemorzsolódás, osztályismétlés nélkül elérni a középfokú végzettség valamely formáját, ami megfelelő alapot biztosított a fiatal számára a munkaerőpiacon való boldogulásban. Ez a sikeresség a kutatások és az általunk talált eredmények alapján is komplex, többtényezős folyamat, melyben az individuális és családi szinteken túl a két vizsgált intézményrendszernek is jelentős szerepet tulajdoníthatunk. Nemcsak önmagában az intézményi elvárások és viszonyulások bírhatnak befolyásoló erővel, hanem a két struktúra közötti együttműködés is, amely facilitálhatja a továbbtanulást és a tanulás értékékként való felfogását erősítheti.

Összegzés

A család alapvető szerepet tölt be az egyének életében, ideális esetben különösen fontos funkciókat lát el a családban lévő gyermekek gondozásában, nevelésében, fejlesztésében (Bánlaky 2004, Czibere – Molnár 2015, Satir 1999, Szombathelyi 2014). A családszerkezetek differenciálódása (Daly 2005, Harcsa 2014, Vaskovics 2002, 2014) és a családi miliő, a család belső világának tudományos érdeklődés középpontjába kerülése (Szombathelyi 2014, Tóth 2012) a családok egyre szélesebb körű és mélyebb megismerését teszik lehetővé a családszociológiai kutatások által. A gyermekek családon belüli helyzete hasonlóan változatos folyamatok színterévé vált, napjaink gyermekközpontúsága a gyermekek szükségleteit helyezi előtérbe (Herczog 2011, Pukánszky 2000). A családok modernkori tudományos vizsgálatával kongruensek a megváltozott társadalmi, gazdasági körülmények hatásait kompenzálni hivatott nemzetközi szakpolitikai állásfoglalások és stratégiai dokumentumok, melyek a családok és gyermekek társadalmi kirekesztettségét és szegénységét a családok és problémáik komplex keretrendszerén keresztül értelmezik (Európai Bizottság 2013, Husz 2016, Kopasz – Husz 2020, Minuchin et al. 1967).

A nevelőszülőcsaládban élő gyermekek és fiatalok olyan családstruktúrából érkeztek, melyekben a családi működés feltehetően diszfunkcionális volt, erről a gyermekvédelmi rendszerbe kerülés jellemző okcsoportjai is tanúskodnak (Herczog 2013, Kiss 2010, Neményi – Messing 2007). A családi diszfunkciókhoz vezető tényezők egy része összefonódik a hátrányos helyzettel, kirekesztettséggel és a szegénységi léthelyezettel, – tehát olyan strukturális tényezőkkel, melyek a gazdasági, társadalmi struktúrák következményei –, de megjelennek egyéni vagy személyközi szinten értelmezhető veszélyeztető tényezők is, amelyek az egyéni tényezők és a személyközi kapcsolatok felé irányítják a figyelmet (pl. szülő jellemzői, családon belüli interakciók) (Szöllősi 2000). A családon belüli problémák halmozódása a családok segítése és támogatása során alkalmazandó prevenció és holisztikus szemléletre irányítja figyelmünket (Bányai 2018). Így a gyermekvédelemben nevelkedő gyermekek és fiatalok családelményeinek egyike kiindulópontja a vér szerinti családban szerzett tapasztalat (Czibere –

Nemes-Zámbó 2020), ez szorosan összefügg a két családtörténeti szál (vér szerinti és nevelőszülő) személyiségbe történő integrálásával (Szombathelyi 2014). A magyarországi gyermekvédelmi rendszer hangsúlyos ellátási formája – a nemzetközi javaslatokkal összhangban – a nevelőszülői ellátás (Papházi – Szikulai 2008, Resperger 2012, STADAT 2022a). A hatékonyabbnak bizonyuló család-közeli ellátás szélesebb körben elérhető az intézményes közegben történő nevelkedéssel szemben (Herczog 2021, UNICEF – Eurochild 2021). A fiatalok nevelőszülő családban nevelkedését és a nevelőszülő család működését meghatározza a gyermekvédelmi intézményrendszer, mely hazánkban a kontroll és hatalom gyakorlatain keresztül a korporált szülőiséget részben valósítja meg, a felelősséget a családi szintre hárítja (Rác 2016).

A kutatás keretében arra voltunk elsősorban kíváncsiak, hogy ez a speciális családi szint – a nevelőszülő család – milyen sajátos jellemzőkkel írható le. Ennek érdekében a családi élet, a családi funkciók, a családi kapcsolatok, a családi alkalmazkodás és megküzdés szociológiai szempontú vizsgálatát végeztük el a fiatalok és a nevelőszülők narratíváin keresztül. Külön figyelmet fordítottunk a fiatalok oktatási lehetőségeire és továbbtanulási stratégiáira, a nevelőszülő család szerepére az iskolai előmenetelben. A kvalitatív kutatás keretében félig strukturált interjúkat készítettünk (n=47) az Észak-Alföld régióban. A pilot kutatás keretében multinukleáris nevelőszülő családokat kerestünk fel (n=7), amely megalapozta a nevelőszülő családok vizsgálatának kutatási orientációját. A későbbiekben olyan nevelőszülő családoknál jártunk (n=24), ahol utógondozói ellátásban élő fiatal élt a vizsgálat ideje alatt vagy a nevelőszülők korábbi tapasztalatuk alapján szakértővé váltak az utógondozói ellátásban élő fiatalok gondozásában. A célcsoport interjúkat kiegészítettük szakemberekkel folytatott beszélgetésekkel is (n=9).

Az első kutatási kérdéshez kapcsolódóan a családi élet jellemzőinek vizsgálata során a változatos nevelőszülői motivációkon (Andersson 2001, Homoki 2011, Rodger et al. 2006, Sebba 2012) keresztül feltártuk, hogy a családnarratívák erősen nevelőszülői orientáltságúak, tehát a családszerkezettől függetlenül a nevelőszülő családdá válás története vált hangsúlyossá. A nevelőszülők között a motivációik és nevelőszülői hitvallásuk alapján beazonosítottunk „altruista”, „tudatos” és „pragmatikus” nevelőszülőket. Rác és Bogács 2022-es kutatása megerősítette, hogy a fiatalok számára különösen fontos a szakemberek hivatástudatának megjelenése a mindennapi tevékenységek során, amely elváráshoz legkevésbé a „pragmatikus” nevelőszülő típust kapcsolhatjuk, hiszen ebben a típusban a gyakorlati szempontok és a munkavégzés fókuszja a dominánsabb a hivatástudattal, a szülői létformával szemben. Részletesen bemutattuk a gondozásban lévő gyermek helyzetével, státuszával kapcsolatos legfontosabb eredményeket, melyek között megjelent a kutatásokban is körvonalazott „ide-

genség” (Erera 1998, Kálmánchey 2001), a gyermeki megsebzettség (Greeson 2011, Kálmánchey 2001, Oswald – Fegert – Goldbeck 2010), valamint a nevelőszülőséghez kapcsolódó dilemmák (Shklarski 2019). Olyan, a gyermek családon belüli státuszával kapcsolatos mechanizmusokra is felfigyeltünk, melyek az általunk vizsgált családok körében expliciten megjelentek. A gyermekek, fiatalok helyzetét nagymértékben meghatározta, hogy a családban éltek-e még rajtuk kívül vér szerinti gyermekek, ez ugyanis lehetőséget adhatott a megkülönböztetésre (Twigg – Swan (2007). Tapasztalataink alapján ez nem jelentett feltétlenül hátrányos megkülönböztetést a gyermekközösségben. Speciális tényező a gondozási idő bizonytalansága (Shklarski 2019), amellyel kapcsolatban tartós és átmeneti szemléletű nevelőszülői attitűdöt is találtunk. A gondozás és nevelés emocionális aspektusa is megjelent a pszichoszociális funkcióval összefüggésben (Bánlaky 2004), a nevelőszülőség központi dilemmájaként rajzolódott ki az érzelmi közelség és távolság sajátos dinamikája, a gyermekvédelmi rendszer rigid elvárása az érzelmi nevelés, kötődés tekintetében (Shklarski 2019). Az érzelmi érintettség a gyermekektől való elválás nehézségeként is megfogalmazódott, amit a nevelőszülők sok esetben gyászfolyamatként éltek meg (Daniel 2011, Lietz et al. 2016, Marcellus 2008, Shklarski 2019). A gondozásban lévő gyermek családon belüli státuszának komplexitását jelzi továbbá a gondozási-hely váltás lehetősége is, amely mind a szülői, mind a gyermeki oldal kapcsolatfelbontási lehetőségének egyik formája. A nevelőszülő státuszával kapcsolatos előítéletekre (Daniel 2011, Geiger – Hayes – Lietz 2013, Sebba 2012) és szerepének dichotómiájára hívnánk fel továbbá a figyelmet, amely egyszerre kívánja meg a szülői és munkavállói szerep integrálását a családi élet kereteibe. A családi élet tehát jelentős változásokon esik át a gyermekek, fiatalok érkezésével, ahogyan arról a kutatások is beszámolnak (Canali – Maurizi – Vecchiato 2016, Marcellus 2008). Ez fejeződik ki a nevelőszülő családban élő fiatalok biztonsággra, szeretetre való igényében, a családi életbe történő beilleszkedési szándékban is, erősítve a korábbi kutatás eredményeit (Rácz – Bogács 2022). A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedés hatásaival foglalkozó kutatások egy része a felnőtté válás kontextusában vizsgálja a fiatalok rendszerben nevelkedését. A fiatal rendszerből kikerülésével és boldogulásával kapcsolatban áll többek között az életút során tapasztalt stabilitás és kötődés (Healey – Fisher 2011, Stein 2006, Shofield – Beek 2006), ugyanakkor az iskolai teljesítménynek is szerepe lehet abban, hogy mennyire tud sikeres lenni a fiatal felnőttkori társadalmi integrációja (Farkas – Rácz – Szabolcsi 2019, Forsman et al. 2020, Rákó 2014a, Sullivan – Jones – Mathiesen 2010). Bárdits és Kertesi (2024) fiatal felnőttkori életkezdési esélyeket vizsgáló kutatása egyértelműen a nevelőszülői ellátás pozitív hatását mutatta ki az intézményes ellátással szemben. Esetünkben a felnőtté válással kapcsolatos mélyen meghúzódo kérdések és dilemmák, a nevelő-

szülők befektetése a fiatalok jövőjébe szintén azt erősítik, hogy protektív, támogató faktor lehet a felnőtt élet kihívásaival szemben a nevelőszülői miliő. Kutatásunk alapján a rendszerben nevelkedés és a felnőtté válás központi kérdése a nevelőszülőcsaládban, hogy a nevelőszülők korlátozottan érzik nevelési eszköztárukat, ez pedig akár a család együttélési szabályaival és elfogadtatásával, valamint a normák, értékek inkonzisztenciájával is összefüggésben lehet, hiszen hangsúlyosan megjelent a szabályok és normák elfogadtatására vonatkozó igény. Hazai kutatások megerősítik, hogy a fiatalok felnőtt életre készülése, készítése sokszor akadályokba ütközik (Rácz 2006, 2009b, Rácz – Bogács 2022), ennek lehetséges okaként fogalmazhatjuk meg az előzőekben felvetett problémákat is, melyek a későbbi életútra is hatással lehetnek. A familisztikus és individualisztikus értékek átadásával szemben (Steidel – Contrearas 2003) az anyagi tőke áramlása korlátozott, meghatározó szerepe lehet ugyanakkor a kapcsolati tőkének, amit az általunk vizsgált nevelőszülők hatékonyan alkalmaznak, mindez összefüggésbe hozható az iskolai helyzettel, de akár a társadalmi integrációval is (Bourdieu 1997, Coleman 2002, Putnam 2000). Az utógondozói ellátás keretében nevelkedő fiatalok körében felemlítendő a posztadoleszcenciát figyeltünk meg, mert bár érvényesül az önállósodási kor kitolódása (Somlai 2007), de ez az intézményrendszer adta bürokratikus keretek között meglehetősen formalizált módon megy végbe, továbbá Rácz (2009b) kutatása arra is felhívja a figyelmet, hogy a fiatal felnőttek ennek a gyermeki szükségletek által dominált keretrendszernek a részeként élnek tovább a gondozási helyen.

Vizsgáltuk továbbá a családokat a klasszikus családszociológiai funkciókon keresztül – a második kutatási kérdésünk megválaszolása érdekében –, amelyek a családok belső világát és a társadalomhoz való kapcsolódását is nagymértékben meghatározzák (Bánlaky 2004, Cseh-Szombathy 1979b/2006). A funkciók ellátásában azonosítottunk a nevelőszülői tevékenységhez kapcsolódó speciális kihívásokat és problémákat, melyekre különböző válaszreakciókkal éltek az általunk vizsgált családok. Családszociológiai elméleti keretbe ágyazva emellett a családon belüli alrendszereket is tanulmányoztuk. Ez a megközelítés lehetővé tette, hogy a család belső működését a családon belüli alrendszereken és kapcsolatokon keresztül ragadjuk meg (Czibere – Molnár 2015, Stang 1998, Goldenberg – Goldenberg 2008 idézi Danis – Kalmár 2011). A szülői alrendszerben megjelent a szülőiség új tartalma a gondozásban lévő gyermekekről való gondoskodás által, a szülő-gyermek viszonyrendszerben a vér szerinti és gondozásban lévő gyermekekkel kapcsolatos különböző tapasztalatokra fókuszáltunk. Megjelentek nehézségek mind a vér szerinti, mind a gondozásban lévő gyermekek és a szülői alrendszer viszonyában. Változatos kapcsolati együttállásokat mutattak a testvéri és gyermeki alrendszerek, hiszen a családok gyermekközösségeinek összetétele komplex, megjelentek konfliktusos helyzetek (pl. féltékeny-

ség, bántalmazás), de a gyermekek szerepei sok esetben egymás gondozására, szeretetére épültek (pl. pótyanaság, testvéri kötődés nem vér szerinti testvéri kapcsolatokban is).

A családtagok és a család mint rendszer számos kihívást és stresszort tapasztalhat meg az élet során, melyek egy jelentős része normatív, a család jelenlegi működéséhez kapcsolódik (McGoldrick – Carter – Garcia Pedro 1989). Ezekben a kihívásokkal terhelt krízishelyzetekben a családok rugalmas alkalmazkodóképessége segíthet a megküzdésben (Patterson 2002, Simon – Murphy – Smith 2005, Walsh 1996). Az általunk vizsgált nevelőszülő családok a szakirodalomban azonosított reziliencia fázisokhoz hasonló élményekről számoltak be, a reziliencia folyamatfókuszú megközelítése során (Lietz et al. 2016) feltártunk egy nulladik, előkészítő fázist, melyet az emocionális és pragmatikus előkészületek jegyében látens szerződés-kötésként neveztünk el. A különböző fázisokhoz olyan kulcsterületeket kapcsolunk (Walsh 2002), melyeket az adott szinten facilitáló tényezőnek véltünk. A családok külső (társas és intézményes) kapcsolatait figyelembe véve különböző kapcsolódási módokat fedeztünk fel a kapcsolati integráltság tekintetében, mely során alapvető tapasztalatként fogalmazódott meg a nevelőszülő családok zártsága, amely összefüggésben állt azzal a kollektív tudással és identitással, ami a nevelőszülő családokat összekötötte. Ez egyúttal arra irányítja a figyelmet, hogy a fiatalok is elszigetelődést élhetnek meg a nevelőszülő család részeként, hiszen a kutatások alapján az intézményi keretek között szervezett programok többsége a hozzájuk hasonló helyzetben élő gyermekekre, fiatalokra fókuszál (Rácz – Bogács 2022). A családnarratívákon keresztül felszínre kerülő, megélt alkalmazkodási és megküzdési fázisok és a család kapcsolatrendszerére alapján különböző mintázatokat azonosítottunk be, ezáltal leírhatóvá vált az általunk vizsgált családokat támogató színterek megléte vagy hiánya, valamint a család kapcsolati integráltsága. Különbségeket tapasztaltunk abban a tekintetben, hogy az első típusba tartozó, belső stabilizálásra fókuszáló reziliencia fázisokat megélt családok szűkebb kapcsolati hálóról számoltak be, a családon belüli granovetteri erős kapcsolatok (Granovetter 1982) ezekben a családokban meglehetősen instabilak voltak, a tágabb kapcsolati háló, a gyenge kötések (Granovetter 1982) nem csatornázódtak be szisztematikusan a családok életébe, de a családon belüli távolabbi rokonság sem jelent meg dominánsan életükben. Az intézményes, közösségi társas kapcsolatok szintjén is csak részleges kapcsolódást fedeztünk fel, ebben az értelemben ebben a típusban érzékeltük leginkább a kockázatát és veszélyét a kirekesztettségnek, Messing – Molnár 2011-es szegény roma háztartásokra irányuló vizsgálatuk során a gyenge és erős kapcsolatok leépülését a kirekesztettséggel összefüggésben értelmezték.

A kapcsolati dimenzió jelentőségét növelte továbbá a fiatalok továbbtanulását és iskolai tapasztalatait családi környezetbe ágyazott vizsgálata is. A fiatalok továbbtanulására irányuló kutatási kérdéseinket a továbbtanulási stratégiákkal, a befolyásoló tényezőkkel és a nevelőszülő státuszával összefüggésben is vizsgáltuk. A kutatások alapján a gyermekek, fiatalok iskolai teljesítményével szoros összefüggésben áll a család értékrendszere (Mollenhauer 1996), a szülők társadalmi helyzete (Ferge 1980, Lawton 1996), de a családon belüli különböző tőkék áramlása (Bourdieu 1997, Coleman 2002, Putnam 2000) és a családi szintér alapvető jellemzői is (Gaszó 1982). A nevelőszülők társadalmi helyzete vizsgálataink során erőteljesen megjelent, a családi kapcsolatok szintjén (Rácz 2013) a nevelőszülő státusza determináns volt a fiatalok iskolai lehetőségeire, előmenetelére vonatkozóan, ugyanakkor az iskola szintjén (Rácz 2013) is tapasztaltunk a továbbtanulás irányába ható tényezőket (pl. szakma/érettségi stigmatizáció ellen ható funkciója). Megfigyeléseink alapján a fiatalok középfokú továbbtanulási stratégiáit tekintve a szakma- és az érettségiszerzés között húzódik egy éles határvonal, mely bár részben átjárható (szakma és érettségi bizonyítvány megszerzése), mégis jellemzően a szakmatanulás választása a munkaerőpiac, míg az érettségi megszerzése a felsőfokú továbbtanulás felé irányítja a fiatalokat. Ebben az értelemben már a középfokú továbbtanulási döntések meghozatala során kirajzolódnak a továbbtanulási stratégiák, a fiatal tanulmányi aspirációi. Ez összhangban áll azokkal a gyermekvédelmi rendszerben tapasztalható mechanizmusokkal, melyek jellemzően a szakmaszerzészt facilitálják és ezáltal kijelölik a követendő oktatási karrierutat a fiatalok számára, még akkor is, ha az nem feltétlenül esik egybe az egyének valós oktatási potenciáljával és vágyaival (Korintus – Rácz – Csák 2011, Rácz – Hodosán – Korintus 2009).

A kutatás a nevelőszülőcsaládok életének egyes dimenzióin keresztül ragadta meg az említett családok működésének jellemzőit. Ezt elsősorban az a szándék és tudományos kíváncsiság motiválta, ami a pluralizálódó családformákkal (Daly 2005, Harcsa 2014, Vaskovics 2002, 2014) és az ezzel együttjáró megváltozott családi mikromilliókkal és strukturális jellemzőkkel (Tóth 2012; Szombathelyi 2014) kapcsolatos tudáshoz kívánt hozzájárulni egy speciális családstruktúra vizsgálata által. A családi életet szervező és átható mechanizmusokra fókuszáltunk, azokra a mélyen meghúzódó, a családok narratíváiban implicit vagy explicit módon megjelenő finom részletekre, melyek a nevelőszülői funkció betöltése okán speciális kihívásokat, erőforrásokat jelentettek a családok számára. Ebben a szemléletben vált a nevelőszülőcsaládi élet a kutatás tárgyává. A nevelőszülőcsaládok működése értelmezésünkben a klasszikus családpszichológiai funkciókon keresztül leírható, életciklusai, kapcsolati jellemzői változatosak. A családi élethez, a gondoskodásban élő gyermekekhez számos szereplő kapcsolódik a nevelés és gondozás szintjén, mely által a családértel-

mezések tágabb fókuszú paradigmáinak (Husz – Herke 2022, Takács – Szalma 2022) keretrendszerébe is illeszthetővé válik a nevelőszülő család. Működésüknek keretet ad a gyermekvédelem intézményrendszere, amely egyfajta kontinuitást is jelent, ugyanakkor a gondozásban lévő gyermekek ki- és belépése folyamatos alkalmazkodást igényel a családi szintén. Az általunk vizsgált nevelőszülő családok tehát heterogén mikroközösségek, a professzionális és hatékony támogatás egyik alappilléreinek véljük, hogy a nevelőszülő családok egyéni jellemzőit integrálva valósuljon meg az együttműködés a gyermekvédelmi intézményi struktúra szereplőivel a gyermekek megfelelő gondozása, nevelése érdekében.

Irodalom

1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99100064.TV (Utolsó letöltés: 2018. 01. 03.)
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV (Utolsó letöltés: 2018. 01. 03.)
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800015.nm> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 29.)
- 29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet a helyettes szülők, a nevelőszülők, a családi napközit működtetők képzésének szakmai és vizsgakövetelményeiről, valamint az örökbefogadás előtti tanácsadásról és felkészítő tanfolyamról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300029.esc> (Utolsó letöltés: 2024. 06. 18.)
- 513/2013. (XII. 29.) Korm. rendelet a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony és a helyettes szülői jogviszony egyes kérdéseiről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300513.kor> (Utolsó letöltés: 2024. 06. 18.)
- Aldous, J. (1996): *Family Carrers: Rethinking the Developmental Perspective*. Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
- Andersson, G. (2001): The Motives of Foster Parents, Their Family and Work Circumstances. *British Journal of Social Work*, 31. 235–248.
- B. Aczél A. (1994): A gyermekvédelem dilemmái Magyarországon. *Eszmélet*, 6(21–22): 66–78.
- Balogh K. – Gregorits P. – Rácz A. (2019): A gyermekvédelmi intézményrendszer működési környezetének vizsgálata a 'gyermekvédelem mint szolgáltatás' értelmezési keretrendszer tükrében. *Esély*, 2019/3. 26–47.
- Bánlaky P. (2004): *Családszociológia*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.
- Bányai Emőke (2018): Szempontok és javaslatok az intenzív családmegtartó szolgáltatások gyermekjóléti munkába való bevezetéséhez. In: Rácz A.

- (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában*. Rubeus Egyesület, Budapest. 6–21.
- Bárdits A. – Kertesi G. (2024): *Family foster care or residential care: the impact of home environment on children raised in state care*. KRTK-KTI Műhelytanulmányok = KRTK-KTI Working Papers. 2024/3. Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Research Network (HUNREN), Budapest. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2024/03/KRTKKTIW202403.pdf?fbclid=IwAR14lh__DB7wK1u2wrEW4nZEntUQ3aPsiUdZ7Xf8QtEWmBxHE2yZQEO2PBA (Utolsó letöltés: 2024. 07. 12.)
- Barth, P. R. (1990): On Their Own: The Experiences of Youth After Foster Care. *Child and Adolescent Social Work*, 7(5): 419–440.
- Beck, U. (1986): *Kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég, Budapest.
- Bentovim, A. et al. (2001): *Szexuális gyermekbántalmazás a családban*. Animula Kiadó, Budapest. Eredeti: Child Sexual Abuse withint the Family. CIBA Foundation, London.
- Berg, I. K. (2008): Speciális problémák. In: Feuer M. (szerk.): *A családsegítés elmélete és gyakorlata. Szöveggyűjtemény*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 430–40.
- Blome, W. W. (1997): What Happens to Foster Kids: Educational Experiences of a Random Sample of Foster Care Youth and a Matched Group of Non-Foster Care Youth. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 14: 41–53.
- Bogács E. – Rácz A. (2016): Gyermekvédelem és szakmai integritás. *Esély*, 2016/3. 92–113.
- Bourdieu, P. (1974): Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: Ferge Zs. – Háber J. (1974) (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. KJK, Budapest. 65–93.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 156–177.
- Booth, A. – Carver, K. – Granger, D. A. (2000): Biosocial Perspectives on the Family. *Journal of Marriage and Family*, 62(4): 1018–1034.
- Boreczky Á. (2015): Családkutatások nevelésszociológiai szempontból. In: Varga A. (szerk.): *A nevelésszociológia alapjai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium. 103–136.
- Bowles, S. (1971): Egyenlőtlen iskolázás vagy a társadalmi munkamegosztás újratermelése. In: Ferge Zs. – Háber J. (1974) (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 93–108.

- Bronfenbrenner, U. (1979): *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bunting, L. – Webb, M. A. – Shannon, R. (2017): Looking again at troubled families: parents' perspectives on multiple adversities. *Child & Family Social Work*, 22: 31–40.
- Burgess, W. E. (1926): The Family as a Unity of Interacting Personalities. *The Family*, 7(1): 3–9.
- Burgess, W. E. (1948): The Family in a Changing Society. *The American Journal of Sociology*, 53(6): 417–422.
- Burgess, E. W. – Locke, H. J. (1945): *The family: from institution to companionship*. American Book Co.
- Canali, C. – Maurizio, R. – Vecchiato, T. (2016): Foster care: motivations and challenges for foster families. *Social Work & Society*, 14(2): 1–14.
- Chipungu, S. S. – Bent-Goodley, T. B. (2004): Meeting the Challenges of Contemporary Foster Care. *The Future of Children*, 14(1). Children, Families, and Foster Care. Princeton University, New Jersey. 74–93.
- Clemens, E. – Helm, M. H. – Myers, K. – Thomas, C. – Tis, M. (2017): The voices of youth formerly in foster care: Perspectives on educational attainment gaps. *Children and Youth Services Review*, 79: 65–77.
- Clemens, V. E. – Lalonde, L. T. – Sheesley, P. A. (2016): The relationship between school mobility and students in foster care earning a high school credential. *Children and Youth Services Review*, 68: 193–201.
- Coleman, S. J. (1974): Iskolai teljesítmény és versenyszerűség. In: Ferge Zs. – Háber J. (1974) (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. KJK, Budapest. 377–396.
- Coleman, S. J. (1988): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésben. In: Perjés I. – Kovács Z. (szerk.): (2002): *Életvilágok találkozása*. Aula Kiadó, Budapest. 130–160.
- Collins, E. M. (2001): Transition to Adulthood for Vulnerable Youths: A Review of Research and Implications for Policy. *Social Service Review*, 75(2): 271–291.
- Conger, D. – Finkelstein, M. J. (2003): Foster care and school mobility. *The Journal of Negro Education*, 72(1), Student Mobility: How Some Children Get Left Behind. 97–103.
- Crouter, A. C. – Booth, A. (eds.) (2003): *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*. NJ: Erlbaum, Mahwah.
- Czakó Á. – Szántó Z. (2002): Iskola, szervezet, társas kapcsolatháló. In: Perjés I. – Kovács Z. (szerk.): *Életvilágok találkozása*. Aula Kiadó, Budapest. 16–23.
- Czibere I. (2012): *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. L'Harmattan, Budapest.

- Czibere I. – Molnár É. (2015): „...nem a kortárs családi lét múltó aberrációja” Családdefiníciók és családelméletek az angolszász szociológiai irodalomban. *Metszetek*, 4(2): 19–53.
- Czibere I. – Nemes-Zámbó G. (2020): Családperspektívák kiegyensúlyozatlan családi struktúrákban nevelkedő fiatalok körében. *Esély*, 31(3): 71–93.
- Cseh-Szombathy L. (1979a): A gyermekkori szocializáció jelentősége a háztartási és szülői szerepekre való felkészítésben. In: Cseh-Szombathy L.: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat Kiadó, Budapest. 34–109.
- Cseh-Szombathy L. (1979a): A gyermekkori szocializáció jelentősége a háztartási és szülői szerepekre való felkészítésben. In: Schadt M. (szerk.) (2000): *Családszociológia Szöveggyűjtemény*. Comenius Bt., Pécs. 52–100.
- Cseh-Szombathy L. (1979b): A család meghatározása. In: Cseh-Szombathy L.: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy L. (1979b): A család meghatározása. In: Czibere I. (szerk.) (2006): *Családszociológia. Szöveggyűjtemény*. Debrecen. 5–13.
- Daly, M. (2005): Changing family life in Europe: Significance for state and society. *European Societies*, 7(3): 379–398.
- Daniel, E. (2011): Gentle iron will: Foster parents’ perspectives. *Children and Youth Services Review*, 33(6): 910–917.
- Danis I. – Kalmár M. (2011): A fejlődés természete és modelljei. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I.* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 76–125.
- Darvas Á. – Farkas Zs. – Kende Á. – Vigh K. (2016): Roma gyerekek a szakellátásban. Gyermekjólét és gyermekvédelem Nógrád megyében. *Esély*, 27(4): 52–82.
- Darvas Á. – Ferge Zs. (2011): Gyerekek szegénysége. In: Takács I. – Csillag F. – Trencsényi L. (szerk.): *Hogyan szeressük a gyereket? Korczak és magyar gondolkodók írásai*. UNICEF Magyar Bizottság – Eötvös Kiadó, Budapest. 349–350.
- Davidson, G. – Bunting, L. – Webb, M. A. (2012): *Families experiencing multiple adversities: a review of the international literature*. Barnardo’s Northern Island.
- Department of Health & Human Services (2011): *Strengthening Families and Communities, 2011 Resource Guide*, Washington: DHHS Administration on Children, Youth and Families.
- Department of Health & Human Services (2011): A családok és közösségek erősítése. 2. fejezet: Az öt védőfaktor. In: Dr. Kozma J. – Prókai O. – Revita-Trio Kft. (szerk.): *Családsegítő szolgáltatások. Tematikus szöveggyűjtemény a nemzetközi irodalomból*. 106–125.

- De Wilde, L. – Devlieghere, J. – Vandenbroeck, M. – Vanobbergen, B. (2019): Foster parents between voluntarism and professionalisation: Unpacking the backpack. *Children and Youth Services Review*, 98: 290–296.
- Domszky A. (2011): A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. *Kapocs*, 10(3): 2–13.
- Domszky A. (2013): A gyermekvédelmi rendszer alakulása és a képzés összefüggései. *Kapocs*, 3: 10–19.
- Domszky A. – Büki P. (2001): Gyermekvédelem és gyógypedagógia. Avagy külföntámogatást igénylők a gyermekvédelem rendszerében. *Educatio*, 2001/2. 296–311.
- Doyle, J. J. (2007): Child Protection and Child Outcomes: Measuring the Effects of Foster Care. *American Economic Review*, 97(5): 1583–1610.
- Du Bois-Reymond, M. (1998): „Nem akarom még elkötelezni magam”: a fiatalok életfelfogása. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Belvedere, Szeged. 279–299.
- Duleba N. (2012): Az állami gondozás krízisei. *Nagyerdei Almanach*, 3(5): 131–150.
- Dupcsik Cs. (2012): Az integráció fogalma a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) (2012): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet). Argumentum Kiadó, Budapest. 243–261.
- Elliot, A. (2002): The educational expectation of looked after children. *Adoption & Fostering. Volume*, 26(3): 58–68.
- Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztálya – Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Gyermekejóléti Szolgáltatások Főosztálya – Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Módszertani Főosztálya (n.é.): Módszertani útmutató. A gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetése kapcsán a gyermek bántalmazásának felismerésére és megszüntetésére irányuló szektorsemleges egységes elvek és módszertan. <https://kk.gov.hu/download/e/60/c0000/A%20gyermek%20b%3%A1ntalmaz%3%A1s%3%A1nak%20felismer%3%A9s%3%A9re%20%3%A9s%20megsz%3BCntet%3%A9s%3%A9re%20ir%3%A1nyul%3%B3%20egys%3%A9ges%20elvek%20%3%A9s%20m%3Bdszertan.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. 06. 12.)
- Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztálya Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Gyermekejóléti Szolgáltatások Főosztálya – Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Módszertani Főosztálya (2022): A gyermekvédelmi szakellátást nyújtó intézményekben, nevelőszülői hálózatokban és a javítóintézetekben ellátott gyermekek és fiatal felnőttek bántalmazási eseteinek kivizsgálására és kezelésére vonatkozó in-

- tézményi, fenntartói és ágazati módszertan. https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2022/05/Gyermekbantalmasas-kivizsgalasanak-modszertana_masodik-modositott-valtozat.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 06. 12.)
- Engler Á. (2015): A család szerepe az eredményes életpálya kialakításában. *Kapocs*, 14: 29–37.
- Engler Á. (2020): Családi közösségek. In: Pusztai G. (szerk.): *Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 133–158.
- ENSZ (1989): *Egyezmény a gyermekek jogairól*. <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/ENSZ-egyezm%C3%A9ny-a-gyermekek-jogair%C3%B3l.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 01.)
- Era, P.-I. (1998): Step- and Foster Families. *Marriage & Family Review*, 26(3–4): 301–315.
- Eröss G. (2012): Iskolai (de)integrációs paradoxonok – Expanzió, integráció, szegregáció a magyar közoktatásban a rendszerváltás óta. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) (2012): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet). Argumentum Kiadó, Budapest. 262–274.
- ERRC (2007): *Fenntartott érdektelenség: Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/02/90/m00000290.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 31.)
- Európai Bizottság (2013): *Ajánlások. A Bizottság ajánlása. (2013. február 20.) Beruházások a gyermekek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitérés*. Brüsszel, Belgium. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013H0112&from=EN> (Utolsó letöltés: 2022. 10. 31.)
- Európai Bizottság (2020): *2020. évi országjelentés – Magyarország. 2019. évi európai szemeszter: az 1176/2011/EU rendelet szerinti értékelés a strukturális reformok terén elért haladásról, a makrogazdasági egyensúlyhiány megelőzéséről és korrekációjáról, továbbá a részletes vizsgálat eredményeiről*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0516&from=HU> (Utolsó letöltés: 2022. 10. 21.)
- Európai Bizottság (2021a): *Ajánlások a Tanács (EU) 2021/1004 ajánlása (2021. június 14.) az európai gyermekgarancia létrehozásáról*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H1004&from=EN> (Utolsó letöltés: 2023. 02. 17.)
- Európai Bizottság (2021b): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az EU gyermekjogi stratégiája*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e769a102-8d88-11eb-b85c-01aa75ed71a1.0004.02/DOC_1&format=PDF (Utolsó letöltés: 2023. 02. 17.)

- Európai Számvevőszék (2020): *Különjelentés. A gyermekszegénység elleni küzdelem terén célirányosabbá kell tenni a Bizottság által nyújtott támogatást.* https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR20_20/SR_child_poverty_HU.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 21.)
- Farkas Á. – Rácz A. – Szabolcsi J. (2019): Gyermekvédelem és az iskola. In: *Az iskolai szociális munka alapjai: Oktatási segédanyag iskolai szociális munkások, óvodai és iskolai szociális segítők, pedagógus és szociális képzésekben résztvevők és dolgozó szakemberek számára (Digitális Tankönyv)*. PTE BTK TKI Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, Pécs. 62–76.
- Faulkner, M. – Gerlach, B. – LaBrenz, C. (2016): *Structuring policies and practices to support educational resilience of foster youth. White Paper V*. Upbring. Faith in every future. 1–8. https://www.upbring.org/wp-content/uploads/2016/03/White-Paper-V_Trauma-Informed-Education_FINAL.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 12.)
- Fehér B. – Lengyel L. (2023): Hajléktalanság családok több generációjában. *Esély*, 34(4): 3–19.
- Ferge Zs. (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In: Meleg Cs. (1999) (szerk.): *Iskola és társadalom II. (szöveggyűjtemény)*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs. 10–30.
- Ferge Zs. (1980): *Társadalompolitikai tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferge Zs. (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Hilscher Rezső Alapítvány, Budapest.
- Ferge Zs. (2007): Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. *Esély*, 2007/4. 3–23.
- Finch, J. (2007): Displaying Families. *Sociology*, 41: 65–81.
- Földházi E. (2015): Válás és szétköltözés. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2015*. KSH NKI, Budapest. 27–39.
- Forsman, H. (2020): Exploring educational pathways over the life course in children with out-of-home care experience: A multi-group path analysis. *Children and Youth Services Review*, 111: 1–10.
- Forsman, H. – Brännströma, L. – Vinnerljunga, B. – Hjernerb, A. (2020): Does poor school performance cause later psychosocial problems among children in foster care? Evidence from national longitudinal registry data. *Child Abuse & Neglect*, 57: 61–71.
- Gábos A. – Tóth I. Gy. (2019): Gyermekek helyzete a gazdasági válság idején és utána. *Esély*, 2019/3. 5–25.
- Gábos A. – Kopasz M. – Donika L. (2020): Európai gyermekszegénység: a szülői háttér és a családpolitika szerepe a gazdasági válságot követő időszakban. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. TÁRKI, Budapest.

- Garbarino, J. – Garbarino, A. (1997): A kőbölcső mint olyan, avagy a gyermekek érzelmi bántalmazása. In: Lakner Z. – Tordainé Vida K. – Tordai V. (szerk.): *Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény*. Kalandart Kiadó, Szentendre. 75–83.
- Gaszó F. (1982): Az esélyegyenlőtlenségek és az iskolarendszer. In: Melegh Cs. (szerk.): *Iskola és Társadalom II. Szöveggyűjtemény*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs. 32–41.
- Geiger, J. M. – Hayes, M. J. – Lietz, C. A. (2013): Should I stay or should I go? A mixed methods study examining the factors influencing foster parents' decisions to continue or discontinue providing foster care. *Children and Youth Services Review*, 35(9): 1356–1365.
- Granovetter, M. (1982): A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz R. – Éber M. Á. – Gecser O. (2010) (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*.
- Greeson, J. K. P. – Briggs, E. C. – Kisiel, Cassandra L. – Layne, C. M. – Ake III, G. S. – Ko, Susan J. – Gerrity, E. T. – Steinberg, A. M. – Howard, M. L. – Pynoos, R. S. – Fairbank, J. A. (2011): Complex Trauma and Mental Health in Children and Adolescents Placed in Foster Care. *Child Welfare*, 90(6): 91–108.
- Groinig, M. – Sting, S. (2019): Educational pathways in and out of child and youth care. The importance of orientation frameworks that guide care leavers' actions along their educational pathway. *Children and Youth Services Review*, 101: 42–49.
- Gouveia, L. – Magalhães, E. – Pinto, V. S. (2021): Foster families: A systematic review of intention and retention factors. *Journal of Child and Family Studies*, 30(11): 2766–2781.
- Gyarmati A. (2011): Családi-nevelési környezet és tanulói teljesítmény. *Kapocs*, 10(1): 1–11.
- Győri P. (2021): „Így kallódunk el szépen egymás után.” Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok. *Esély*, 32(1): 92–111.
- Haley, J. (1963): *Strategies for psychotherapy*. Grune and Stratton, New York.
- Harcza I. (2014): A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja. *Kapocs*, 13(4): 2–13.
- Harcza I. – Monostori J. (2020): A mozaikcsaládok. *Socio.hu*, 10(2): 1–26.
- Harden, B. J. (2004): Safety and Stability for Foster Children: A Developmental Perspective. *The Future of Children*, 14(1), Children, Families, and Foster Care. 30–47.
- Healey, V. C. – Fisher, A. P. (2011): Young children in foster care and the development of favorable outcomes. *Children and Youth Services Review*, 33: 1822–1830.

- Heath, A. – Colton, M. – Aldgate, J. (1989): The Educational Progress of Children In and Out of Care. *Social Work*, 19: 447–460.
- Hedin, L. – Höjer, I. – Brunnberg, E. (2011): Why one goes to school: what school means to young people entering foster care. *Child and Family Social Work*, 16: 43–51.
- Herczog M. (1995): A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben. *Esély*, 6(2): 82–100.
- Herczog M. (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Herczog M. (2011): Fejlődés a környezetben. Család, intézmény, társadalom. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I.* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 470–521.
- Herczog M. (2013): *Szakellátásban élő gyerekek és korai iskolaelhagyás. QALL – Végzettséget mindenkinek! című projekt*. Budapest. 1–13.
- Herczog M. (2021): Deinstitutionalization Efforts of the Child Care System in Europe – Transition from Institutional to Family- and Community-Based Services. In: Kufeldt, K. – Fallon, B. – McKenzie B. (eds.): *Protecting Children. Theoretical and Practical Aspects*, 370–387.
- Hobcraft, J. (2002): Social Exclusion and the Generations. In: Hills, J. – Le Grand, J. – Piachaud, D. (eds.): *Understanding Social Exclusion*. Oxford University Press, Oxford. 62–83.
- Hodosán R. – Rácz A. (2014): Szakiskolai lemorzsolódás gyermekvédelmi perspektívából. In: Rácz A. (szerk.): *Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei*. Validart Kft., Budapest. 54–80.
- Homoki A. (2011): Viharsarki nevelőszülők mint a posztmodern gyermekkor formálói. *Esély*, 2011/2. 86–109.
- Homoki A. (2014): Az iskola és a gyermekvédelmi intézmények rezilienciát elősegítő hatásai. In: Ceglédi T. – Gál A. – Nagy Z. (szerk.): *Határtalan oktatás-kutatás: Tanulmányok a 75 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, Debrecen. 45–57.
- Homoki A. (2017): A gyermekvédelmi szakellátásban élő serdülők rezilienciájának alakulása hazánk három megyéjében és a fővárosban. In: Rácz A. (szerk.): *Komplex módszertanra épülő hatékonyságmérések a gyermekvédelemben*. Rubeus Egyesület, Budapest. 79–102.
- Homoki A. – Czinderi K. (2015): A gyermekvédelmi szempontú rezilienciakutatás eredményei Magyarország két régiójának LHH térségeiben. *Esély*, 26(6): 61–81.
- Homoki A. – Rácz A. (2019): Bűnelkövetéssel érintett gyermekeket és szüleiket célzó gyermekvédelmi innovációk. *Erdélyi Társadalom*, 17(2): 9–30.

- Husz I. (szerk.) (2016): *Gyerekesélyek a végeken II. Kistérségi gyerekesély programok 2010–2015: tapasztalatok és eredmények*. MTA TK, Budapest. https://gyerekesely.tk.hu/uploads/files/GYEREKESELYEK_A_VEGEKEN_II.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 21.)
- Husz I. – Herke B. (2022): A család sokszínű fogalma a szociológiában. In: Husz I. (szerk.): *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Iglehart, P. A. (1995): Readiness For Independence: Comparison of Foster Care, Kinship Care, and Non-Foster Care Adolescents. *Children and Youth Services Review*, 17(3): 417–432.
- Jancsák Cs. (2013): *Ifjúsági korosztályok korszakváltásban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Jonson-Reid, M. – Barth, P. R. (2000): From Placement to Prison: The Path to Adolescent Incarceration from Child Welfare Supervised Foster or Group Care. *Children and Youth Services Review*, 22(7): 493–516.
- Józsa V. (2005): Kinek jó és kinek kell a gyermekotthon? *Család, Gyermek, Ifjúság*, 14(5): 18–27.
- Kapitány B. – Murinkó L. (2020): Párkapcsolati változások, termékenységi trendek. In.: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. Budapest. 146–170.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2021): Gyermekvállalás. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.) (2021): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest. 45–63.
- Kálmánchey M. (2001): Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2: 45–53.
- Kerezi K. (2017): A gyermek mint áldozat. In: Feuer M. (szerk.) (2017): *A családsegítés elmélete és gyakorlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 519–528.
- Kimberlin, E. S. – Anthony, K. E. – Austin, J. M. (2009): Re-entering foster care: Trends, evidence, and implications. *Children and Youth Services Review*, 31: 471–481.
- Kiss M. (2010): Hogyan határozhatóak meg a szakellátásba kerülés okai? Együttműködés a gyermekvédelemben I. *Család, Gyermek, Ifjúság*. XIX. évf., 2010/3. 6–14.
- Kopasz M. – Husz I. (2020): A család- és gyermekjóléti szolgálatok szerepe a társadalmi mobilitás elősegítésében – a munkatársak nézőpontjából. *Metszettek*, 9(2): 29–50.
- Korintus M. – Ráczi A. – Csák R. (2011): Chapter 4 – Hungary. In: Jackson, S. – Cameron, C. (2011): *Final Report of the YiPPEE Project WP12: Young People from a Public Care Background: pathways to further and higher education in five European countries*.

- KSH (2016). *Gyermekesély – A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014*. Statisztikai Tükör. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf> (Letöltés dátuma: 2018. 03. 13.)
- KSH (2019): *Szociális Statisztikai Évkönyv, 2019*. Budapest. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/szocialis_evkonyv_2019.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 20.)
- KSH (2022): *Tájékoztatósi Adatbázis*. <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/>
- KSH (2023): *OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.*
OSAP 1210 Jelentés a Gyámhatóság tevékenységéről adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.
OSAP 1696 A család- és gyermekjóléti szolgáltatások adatgyűjtés alapján egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány. www.ksh.hu
- Lak Á. R. – Szepesi I. – Takácsné Kárász J. – Vadász Cs. (2019): *Országos kompetenciamérés 2018: Országos jelentés*. Oktatási Hivatal, Budapest. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/orszmer2018/Orszagos_jelentes_2018_.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 02. 02.)
- Lakatos K. (2011): A gének és a környezet szerepe az emberi viselkedésben. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I.* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet – Gyerekesély projekt. Budapest. 126–165.
- Lawton, D. (1996): Társadalmi osztály és az iskoláztatási esélyei. In: Melegh Cs. (szerk.) (1996): *Iskola és társadalom I. Szöveggyűjtemény*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs. 66–77.
- Lietz, C. (2007): Uncovering Stories of Family Resilience: A Mixed Methods Study of Resilient Families, Part 1. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. 565–582.
- Lietz, C. A. – Strength, M. (2011): Stories of successful reunification: A narrative study of family resilience in child welfare. *Families in Society*, 92(2): 203–210.
- Lietz, A. C. – Julien-Chinn, J. F. – Geiger, M. J. – Hayes Piel, M. (2016): Cultivating Resilience in Families Who Foster: Understanding How Families Cope and Adapt Over time. *Family Process*, 55(4): 660–672.
- Luster, T. – Rhoades, K. – Haas, B. (1989): The Relation between Parental Values and Parenting Behavior: A Test of the Kohn Hypothesis. *Journal of Marriage and Family*, 51: 139–147.
- Makay Zs. – Morinkó L. (2021): Válás, élettársi kapcsolatok felbomlása. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.) (2021): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest. 29–43.

- Marcellus, L. (2008): (Ad) ministering love: Providing family foster care to infants with prenatal substance exposure. *Qualitative Health Research*, 18(9): 1220–1230.
- McGoldrick, M. – Carter, B. – Garcia Pedro, N. (1989): The life cycle and its changing context. In: Carter, B. – McGoldrick, M. (eds.): *The changing family lifecycle*. Allyn and Bacon, Boston MA.
- Messing V. – Molnár E. (2011): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 22(5): 47–74.
- Minuchin, S. – Montalvo, B. – Guerny, G. B. Jr. – Rosman, L. B. – Schumer, F. (1967): *Families of the Slums. A nyomor családjai – struktúra és terápia*. Anima Kiadó, Budapest.
- Mollenhauer, K. (1996): Szocializáció és iskolai eredmény In: Ferge Zs. – Háber J. (1996) (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. KJK, Budapest. 189–217.
- Monostori J. – Murinkó L. (2015): Család- és háztartásszerkezet. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2015*. KSH NKI, Budapest. 153–170.
- Monostori J. – Szabó L. (2021): Háztartás- és családszerkezet. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.) (2021): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest. 99–119.
- Murinkó L. (2013): *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei*. KSH NKI Kutatási Jelentések 94. KSH Népszétségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Murinkó L. (2014a): A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1): 67–101.
- Murinkó L. (2014b): Gyermekgondozási munkamegosztás és a nemi szerepek megítélése. In: Spéder Zs. (szerk.): *A család vonzásában – tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH Népszétségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 177–216.
- Murinkó L. (2019): A felnőtté válás életúttípusai, előzményei és kimenetei a 2000-es években Magyarországon. *Demográfia*, 62(2–3): 153–198.
- Murinkó L. – Spéder Zs. (2021): Gyermekdemográfia. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.) (2021): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest. 83–98.
- Nagy Á. (2013): Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In: Székely L. (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest. 38–52.
- Neményi Á. (2010): *Családszociológia*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Neményi M. – Messing V. (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, VI. évf. 1. sz. 1–47.

- Nemes-Zámbó G. (2022): Modern családformák keresztmetszetében: nevelőszülő-s multinukleáris családok. *Kultúra és Közösség*, 2022/1. 131–146.
- OECD (2011): Families are changing. In: OECD: Doing Better for Families. 17–53. <https://www.oecd.org/els/family/47701118.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- OECD (2018): *Poor children in rich countries: why we need policy action. Policy Brief on Child Well-Being*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/els/soc/Poor-children-in-rich-countries-Policy-brief-2018.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 02. 10.)
- Oktatási Hivatal (2019): *PISA 2018 Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal, Budapest. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merekek/pisa/PISA2018_v6.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 02. 02.)
- Oláh, Sz. L. (2015): *Changing families in the European Union: trends and policy implications*. Analytical paper, prepared for the United Nations Expert Group Meeting, “Family policy development: achievements and challenges”, New York, May 14–15, 2015. <https://www.un.org/esa/socdev/family/docs/egm15/Olahpaper.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- Oswald, H. S. – Fegert, S. H. O. J. M., – Goldbeck, L. (2010): Post-Traumatic Stress Symptoms in Foster Children Following Maltreatment and Neglect. *Verhaltenstherapie*, 20: 37–44.
- Papházi T. (2014): Állam és család a gyermekvédelmi gondoskodásban. In: Rác A. (szerk.): *Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Rubeus Egyesület, Budapest. 167–214.
- Papházi T. – Szikulai I. (2008): Gyermekvédelem és statisztika. *Kapocs*, 7(6): 1–35.
- Papp E. – Rác A. (2015): Vigyázat! Emberek! Szociális és gyermekvédelmi szakemberek szakmaképének vizsgálata. *Metszetek*, 4(3): 45–61.
- Patterson, J. (1991): Family resilience to the challenge of a child’s disability. *Pediatric Annals*, 20: 491–499.
- Patterson, J. (2002): Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64: 349–360.
- Pecora, J. P. – Kessler C. R. – O’Brien, K. – White, R. C. – Williams, J. – Hiripi, E. – English, D. – White, J. – Herrick, A. M. (2006): Educational and employment outcomes of adults formerly placed in foster care: Results from the Northwest Foster Care Alumni Study. *Children and Youth Services Review*, 28: 1459–1481.
- Pecora, J. P. – Williams, J. – Kessler, C. R. – Hiripi, E. – O’Brien, K. – Emerson, J. – Herrick, A. M. – Torres, D. (2011): Assessing the educational achievements of adults who were formerly placed in family foster care. *Child and Family Social Work*. 220–231.

- Pecora, J. P. – Whittaker, K. J. – Barth, P. R. – Borja, S. – Vesneki, W. (2019): *The Child welfare Challenge. Policy, Practice, and Research. Fourth Edition.* Taylor & Francis, New York.
- Perry, B. D. – Szalavitz, M. (2019): *A ketrecbe zárt fiú és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből.* Park Könyvkiadó, Budapest.
- Petrowski, N. – Cappa, C. – Gross, P. (2017): Estimating the number of children in formal alternative care: Challenges and results. *Child Abuse & Neglect*, 70: 388–398.
- Pukánszky B. (2000): A gyermek évszázadának hajnalán. In: Pukánszky B. (szerk.): *A gyermek évszázada.* Osiris Kiadó, Budapest. 9–20.
- Putnam, D. R. (2000): *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community.* Simon & Schuster, New York.
- Putnam, D. R. (2016): *Our kids: The American Dream in Crisis.* Simon & Schuster, New York.
- Ranschburg J. (2017): A család és az erőszak. In: Feuer M. (szerk.) (2017): *A családsegítés elmélete és gyakorlata.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 471–482.
- Rausch A. (2013) Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok néhány jellemző iskolai problémája. *Iskolakultúra*, 13(11): 101–116.
- Rausch A. (2014): Gyermekotthonokban, lakásotthonokban nevelkedők társas kapcsolatai. *Kapocs*, 13(3): 13–18.
- Rácz A. (2006): A gyermekotthoni nevelés kihívásai, a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. *Kapocs*, 5: 14–31.
- Rácz A. (2009a): A kvázi-professionális gyermekvédelem. *Kapocs*, 8(3): 1–18.
- Rácz A. (2009b): *Posztadoleszcensek az ontológiai stádiumban megrekedt állami gyermekvédelem rendszerében.* Műhelytanulmányok. Digitális Archívum. (16) 2009/1. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Rácz A. (2010): A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében. *Esély*, 6: 4–21.
- Rácz A. (2012): Gyermekvédelmi háttérrel a felsőoktatásba: a YIPPEE nemzetközi kutatás egyesült királyságbeli és magyar tapasztalatai. *Metszetek*, 2012/2–3. 24–38.
- Rácz A. (2013): Tankötelezettségi kor utáni továbbtanulás gyermekvédelmi perspektívából. *Educatio*, 2013/1. 101–109.
- Rácz A. (2014): Gyermekszerepben tartott felnőttek. In: Rácz A. (szerk.) (2014): *Gyermekvédelem és társadalmi integráció. Szöveggyűjtemény.* Validart Kft, Budapest. 113–128.
- Rácz A. (2016): *Gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény. A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban.* Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen.
- Rácz A. (2017): Sorsok a gyermekvédelemből. Az SOS Gyermekfaluból kikerült fiatalok tapasztalatai. *Esély*, 2017/5. 92–105.

- Rácz A. (2020): A gyermekvédelmi rendszer szakmai képe, az érintett gyermekek és szülei családképe egy kutatás tükrében. *Családi Jog*, 2020/1. 16–22.
- Rácz A. – Bogács E. (2022): Nevelési értékek a gyermekvédelemben. *Educatio*, 31(3): 489–497.
- Rácz A. – Hodosán R. – Korintus M.-né (2009): Dokumentumok, szakirodalmak a gyermekvédelmi rendszerben élő, fiatal felnőttek továbbtanulásáról és felsőoktatási részvételéről. *Esély*, 2009/3. 97–114.
- Rácz A. – Szombathelyi Sz. (2006): A magyar gyermekvédelmi rendszer. In: Rácz A. (szerk.): *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai. Digitális tanulmánykötet*. NCSSZI, Budapest. 1–30.
- Rákó E. (2006): Gyermekvédelmi kutatások és tanulságaik. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 17(6): 12–23.
- Rákó E. (2014a): *A gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyermekek életkörülményei*. Belvedere Kiadó, Szeged.
- Rákó E. (2014b): Gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok a felsőoktatásban. In: Rácz A. (szerk.): *Jó szülő-e az állam?* Rubeus Egyesület, Budapest. 344–356.
- Rákó E. (2019): A gyermekotthonok feladata a roma gyermekek nevelésében. In: *Iskolakultúra*, 2019/4–5. 128–140.
- Reilly, T. (2003): Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82(6): 727–746.
- Resperger R. (2012): A gyermekvédelmi szakellátás Magyarországon: a családközi elhelyezés helyzete. *E-conom. Online Tudományos Folyóirat*, I. évf. 2. sz. 130–142.
- Révész S. (2004): *Szülői bánásmód – gyermekbántalmazás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Rios, J. S. – Rocco, S. T. (2013): From Foster Care to College: Barriers and Supports on the Road to Postsecondary Education. *Emerging Adulthood*, 2: 1–11.
- Rittner, B. – Affronti, M. – Crofford, R. – Coombes, M. – Schwam-Harris, M. (2011): Understanding Responses to Foster Care: Theoretical Approaches. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 21: 363–382.
- Robila, M. – Krishnakumar, A. (2004): The Role of Children in Eastern European Families. *Children & Society*, 18: 30–41.
- Rodger, S. – Cummings, A. – Leschied, W. A. (2006): Who is caring for our most vulnerable children? The motivation to foster in child welfare. *Child Abuse & Neglect*, 30: 1129–1142.
- Satir, V. (1999): *A család együttélésének művészete: új családműhely*. Coincencia Kft., Budapest.
- Schadt M. (szerk.) (2000): *Családszociológia, szöveggyűjtemény*. Comenius, Pécs.

- Scherr, G. T. (2007): Educational Experiences of Children in Foster Care. Meta-Analyses of Special Education, Retention and Discipline Rates. *School Psychology International*, 28(4): 419–436.
- Schofield, G. – Beek, M. (2009): Growing up in foster care: providing a secure base through adolescence. *Child and Family Social Work*, 14: 255–266.
- Sebba, J. (2012): *Why do people become foster carers? An international literature review on the motivation to foster*. Rees Centre for Research in Fostering and Education, University of Oxford. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:200c813e-3025-46b6-8ba7-60e52553fe42/download_file?file_format=application%2Fpdf&safe_filename=ReesCentre_MotivationToFoster2013_web.pdf&type_of_work=Report (Utolsó letöltés: 2023. 01. 28.)
- Sedlak, A. J. – Mettenburg, J. – Basena, M. – Petta, I. – McPherson, K. – Greene, A. – Li, S. (2010): *Fourth National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-4): Report to Congress, Executive Summary*. U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Washington, DC.
- Sen, A. (2003): Kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély*, 2003/6. 3–22.
- Shklarski, L. (2019): Foster Parent Skills and Dilemmas. *Child Welfare*, 97(2), 41–62.
- Simon, B. J. – Murphy, J. J. – Smith, M. S. (2005): Understanding and Fostering Family Resilience. *The Family Journal*, 13(4): 427–436.
- Simon D. (2019): Gyermekvédelmi szakellátásban élő tanulók iskolai esélyei. *Neveléstudomány*, 7(3–4): 107–117.
- Smith, J. – Berthelsen, D. – O'Connor, I. (1997): Child adjustment in high conflict families. *Child: care, health and development*, 23(2): 113–133.
- Somlai P. (2000): A szociális integráció világa. In: Schadt M. (szerk.): *Családszociológia Szöveggyűjtemény*. Comenius Bt., Pécs. 101–143.
- Somlai P. (2007): A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: Somlai P. (szerk.): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó, Budapest. 9–44.
- Spitzer T. (1994): Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei. *Esély*, 5(4): 58–62.
- Spratt, T. – Nett, J. – Bromfield, L. – Hietamäki, J. – Kindler, H. – Ponnert, L. (2015): Child Protection in Europe: Development of an International Cross-Comparison Model to Inform National Policies and Practices. *British Journal of Social Work*, 45: 1508–1525.
- STADAT tábla (2022a): *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok*. KSH. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0016.html

- STADAT tábla (2022b): *Gyermekotthonokban és nevelőszülőknél ellátott gyermekek és fiatal felnőttek a gondozás időtartama szerint*. KSH. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0017.html
- Stang T. (1998): Szociális munka családokkal. In: Kozma J. (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest. 3–23.
- Steidel, L. A. G. – Contrearas, J. M. (2003): A New Familism Scale for Use with Latino Populations. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(3): 312–330.
- Stein, B. D. – Zima, B. T. – Elliott, M. N. – Burnam – M. A., Shahinfar, A. – Fox, N. A. – Leavitt, L. A. (2001): Violence exposure among school-age children in foster care: relationship to distress symptoms. *Journal of the American Academy Child & Adolescent Psychiatry*, 40(5): 588–594.
- Stein, M. (2005): Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds. Research Report. *Joseph Rowntree Foundation*, York. 1–31. <https://eprints.whiterose.ac.uk/73176/1/Document.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 13.)
- Sullivan, M. J. – Jones, L. – Mathiesen, S. (2010): School change, academic progress, and behavior problems in a sample of foster youth. *Children and Youth Services Review*, 32: 164–170.
- Szabóné Kármán J. (2004): *Családgondozás – krízisprevenció*. Medicina, Budapest.
- Szikulai I. (2003): Beszámoló a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utánkövetéses vizsgálatáról. *Kapocs*, 2(2): 1–18.
- Szombathelyi Sz. (2014): Gondolatok a család modern értelmezéséhez. In: Rácz A. (szerk.): *Gyermekvédelem és társadalmi integráció*. Szöveggyűjtemény. Validart Kft., Budapest. 10–21.
- Szóllósi G. (2000): Hogy fogalmunk legyen róla... *Esély*, 2000/4. 39–72.
- Szótsné Karkus Zs. – Pap É. – Pál K. – Jankovics Cs. – Dr. Mirnics Zs. (2007): Gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciája, megküzdési stratégiája és szorongása. *Család, Gyermekek, Ifjúság*, 16(2): 17–22.
- Takács J. – Szalma I. (2022): Családszociológiai alapfogalmak. In: Szalma I. – Takács J.: *Családszociológiai mozaikok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 9–34.
- Tóth O. (2012): Társadalmi integráció és család. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Budapest. 369–382.
- Twigg, R. – Swan, T. (2007): Inside the foster family: What research tells us about the experience of foster carers' children. *Adoption & Fostering*, 31(4): 49–61.
- UNICEF (2006): *What is Child Protection? Child Protection INFORMATION Sheet*. https://www.unicef.org/protection/files/What_is_Child_Protection.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)

- UNICEF (2016): *Egyenlő esélyt minden gyermeknek SOWC 2016. Magyar összefoglaló*. www.unicef.hu/az-unicef-vilag-gyermekeinek-helyzete-2016-os-jelentes/ (Utolsó letöltés: 2018. 12. 18.)
- UNICEF – Eurochild (2021): *Better data for better child protection systems in Europe: Mapping how data on children in alternative care are collected, analysed and published across 28 European countries*. <https://www.unicef.org/eca/media/19761/file/DataCare%20Technical%20Report.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 01. 26.)
- U.S. Department of Health and Human Services (2015): *The Importance of a Trauma Informed Child Welfare System*. Washington. https://www.child-welfare.gov/pubpdfs/trauma_informed.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 11. 04.)
- U.S. Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau (2021): *Child Maltreatment 2019*. <https://www.acf.hhs.gov/cb/research-data-technology/statistics-research/child-maltreatment> (Utolsó letöltés: 2022. 10. 26.)
- Utasi Á. (2002): Társadalmi integráció és családi szolidaritás. *Educatio*, 11(3): 384–403.
- Varga A. (2006): Gyermekvédelmi gondoskodásban élők az iskolában. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 15(6): 14–20.
- Varga A. (2012): „Padtárs vagy kórtárs” – A gyermekvédelemben élők iskolázottsági lehetőségei. In: Orsós A. – Trendl F. (szerk.): *Útjelzők – Ünnepi kötet Forray R. Katalin tiszteletére*. PTE BTK, Pécs. 255–268.
- Vaskovics L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4: 1–16.
- Vaskovics L. (2002): A család fejlődése Európában. *Educatio*, 11(3): 349–364.
- Vaskovics L. (2014): Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai Szemle*, 24(1): 5–39.
- Veroszta Zs. (2022): Születni Magyarországon – esélykülönbségek csecsemőkori. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. TÁRKI, Budapest. 137–155.
- Walsh, F. (1996): The Concept of Family Resilience: Crisis and Challenge. *Family Process*. 35: 261–281.
- Walsh, F. (2002): A family resilience framework: Innovative practice applications. *Family Relations*, 51(2): 130–137.
- Welch, G. (1987): An integrated approach to social work practice. In: McKendrick, B. W. (ed): *Introduction to social work in South Africa*. Owen Burgess, Pine-town. 152–176.
- Widmer, E. (2021): Family diversity in a configurational perspective. In: Norbert F. Schneider and Michaela Kreyenfeld: *Research Handbook on the Sociology of the Family*. Edward Elgar Publishing. 60–72.

- Wills, J. – Whittaker, A. – Rickard, W. – Felix, C. (2017): Troubled, troubling or in trouble: The stories of 'troubled families'. *British Journal of Social Work*, 47(4): 989–1006.
- Woods, R. (1994): A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése. In: Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata, 1. kötet*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 32–45.
- Wyn, J. – Dwyer, P. (1999): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia szemelvények*. Belvedere, Szeged. 249–278.
- Zeller J. – Rózsás E. (2014): *Gyermek- és ifjúságvédelem*. Nemzeti Közsolgálati Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet, Budapest.
- Zetlin, A. – Weinberg, L. – Shea, M. N. (2010): Caregivers, School Liaisons, and Agency Advocates Speak Out about the Educational Needs of Children and Youths in Foster Care. *Social Work*, 55(3): 245–254.
- Zima, B. T., Bussing – R., Freeman – S., Yang – X., Belin T. R. – Forness, S. R. (2000): Behavior problems, academic skill delays and school failure among school-aged children in foster care: Their relationship to placement characteristics. *Journal of Child and Family Studies*, 9(1): 87–103.
- Zsámbéki E. (2004): A lakásotthonokban élő gyermekek helyzete. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 13(2): 5–19.

Internetes források:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ged>

<https://unicef.hu/gyermekjogok/gyermekjogi-egyezmennyrol>

https://www.ksh.hu/docs/hun/info/02osap/2022_eves/k221696.pdf

* * *

NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA szociálpolitikus, a Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékének tanársegédje, a HUN-REN-DE High-tech Technológiák a Fenntartható Gazdálkodásban Kutatócsoport tagja. Kutatási területei a gyermekek, az ifjúság és a családok helyzete – különös tekintettel a gyermekvédelem területére –, továbbá a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi integráció.

■ ■ ■ A SOROZATBAN MEGJELENT KÖTETEK ■ ■ ■

1. Albert Fruzsina: *Emberi kapcsolatok. A személyes kapcsolat-hálózatok szociológiai szempontú elemzése*
2. Czibere Ibolya: *Egyenlőtlenségek a vidéki társadalomban*
3. Csizmady Adrienne: *A városszociológia alapjai*
4. Elekes Zsuzsanna: *Rizikó-magatartások epidemiológiai megközelítésben*
5. Kovách Imre: *Vidékszociológia*
6. Krémer Balázs: *Kisebbségpolitika. Szempontok a kisebbségek társadalmi helyzetének és a kisebbségpolitikák értelmezéséhez, magyarázatához*
7. Murányi István: *Fiatalok állampolgári szocializációja*
8. Nagy Terézia: *Differenciáltan a migrációról. Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei*
9. Sik Endre: *A migráció szociológiája 3.0*
10. Sik Endre: *Traktátus a társadalomtudományok kutatási módszereiről gondolkodók számára*
11. Szabari Vera: *A történet szociológiája – Kontextus és reflexivitás a szociológia örökségének feldolgozásában*
12. Szarvák Tibor: *Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez. Közösségi és egyéni szerepek, társadalmi meghatározottságok a vidéki Magyarországon*
13. Szalma Ivett – Takács Judit: *Családszociológiai mozaik*
14. Bihari Ildikó: *A hátrányos helyzetű tanulók nem-kognitív készségeinek fejlődése a tanodában*
15. Zsigmond Csilla: *Kötődések hálójában. A nemzeti identitás mintázatai a kisebbségi magyar fiatalok körében*

ISBN 978 963 615 215 4

9 789636 152154